

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚОРҒАНЫС МИНИСТРЛІГІ

**САҒАДАТА НҰРМАҒАМБЕТОВ АТЫНДАҒЫ
ҚҰРЛЫҚ ӘСКЕРЛЕРІНІҢ ӘСКЕРИ ИНСТИТУТЫ**

**«БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ - ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛЫ,
ДАРЫНДЫ ҚОЛБАСШЫСЫ ЖӘНЕ ӘЙГІЛІ ЖАЗУШЫСЫ»**

Жоғары оқу орындарының арасындағы
ғылыми-теориялық конференциясының
материалдар жинағы

Сборник материалов

Межвузовской научно-теоретической конференции
**«ВЕЛИКИЙ СЫН КАЗАХСКОГО НАРОДА, ГЕРОЙ,
ТАЛАНТЛИВЫЙ ПОЛКОВОДЕЦ И ВЫДАЮЩИЙСЯ
ПИСАТЕЛЬ – БАУЫРЖАН МОМЫШУЛЫ»**

Алматы, 2022ж. 20.12.

УДК 94 (57Н)
ББК 63.3 (5КАЗ)
Б-28

Редакция алқалары: **полковник Б.Ш. Ибатулин**
Сағадат Нұрмағамбетов атындағы
Құрлық әскерлері Әскери институтының бастығы,
әскери ісі мен қауіпсіздік магистрі;
подполковник Ж.С.Саргазин
экономика ғылымдарының магистрі
полковник Ш.К. Кадиркулов
әскери ғылымдарының кандидаты, философия докторы (PhD);
сержант М.М. Мырзабекова
экономика ғылымдарының магистрі.

Б-28 Бауыржан Момышұлы - қазақ халқының ұлы, дарынды қолбасшысы және әйгілі жазушысы: жоғары оқу орындарының арасындағы ғылыми-теориялық конференциясының материалдар жинағы = = Сборник материалов Межвузовской научно-теоретической конференции «**Великий сын казахского народа, герой, талантливый полководец и выдающийся писатель – Бауыржан Момышұлы**». - Алматы: Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлерінің Әскери институты, 2022ж. 186 бет. Қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978 – 601 – 269 – 207 – 5

Осы жоғары оқу орындарының арасындағы ғылыми-теориялық конференциясының материалдар жинағында Бауыржан Момышұлының өмірбаяны, Ұлы Отан соғысындағы ерлігі мен әскери жолы, жазушының әйгілі жұмыстары, сонымен қатар Бауыржан Момышұлына замандастардың көзқарастары бойынша ғылыми еңбектер жарияланған.

Конференция материалдар жинағында ғылыми мақалалар авторлық редакциямен берілген.

ӘӨЖ 94 (57Н)
ББК 63.3 (5КАЗ)

Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты Ғылыми кеңесінің 2022 жылғы 21 желтоқсандағы №7 хаттамасы шешімімен бекітілді және басылымға ұсынылды.

ISBN 978 – 601 – 269 – 207 – 5

© Сағадат Нұрмағамбетов
атындағы Құрлық әскерлерінің
Әскери институты, 2022

*Начальник Военного института Сухопутных войск имени Сагадата
Нурмагамбетова*

*полковник
ИБАТУЛИН
Бауыржан Шарифуллаевич*

Вступительное слово!

Уважаемые господа офицеры, уважаемые гости и участники конференции!

Добро пожаловать на Межвузовскую научно – теоретическую конференцию на тему: «**Великий сын казахского народа, герой, талантливый полководец и выдающийся писатель – Бауыржан Момышулы**», посвященную 112 годовщине Героя Советского Союза Бауыржана Момышулы!

Сегодняшняя наша конференция посвящена раскрытию героической личности одного из великих сынов казахского народа, Героя Советского Союза, «Халық Қаһарманы» Бауыржана Момышулы, который проявил себя не только как военный деятель, но и как писатель.

Наши предки говорили: «Величие народа – в величие духа, идите по дороге жизни, не склоняя головы, не роняя чести», - эти слова по праву можно отнести и к Бауыржану Момышулы. Нет ни одного человека в Казахстане, кто бы ни знал его имени, не гордился бы им не только как своим национальным героем, но и как широко известным казахстанским писателем.

Его труды воспитывали в молодых бойцах безграничную преданность к своей Родине. Задача военных учебных заведений способствовать формированию личности молодого поколения, воспитывая патриотизм и развивая стремление к знаниям не только военного дела, но и гуманитарных дисциплин, таких как история, литература и т.д. Труды Бауыржана Момышулы по праву должны быть настольными книгами каждого командира.

Выражаю уверенность, что сегодня будет хорошее заседание, где участники конференции не только обсудят жизненный и боевой путь справедливого, прямолинейного и талантливого командира, но и вспомнят мудрые и меткие высказывания, которые не потеряли свою актуальность и в наши дни.

полковник Б.Ш. ИБАТУЛИН

*начальник Военного института Сухопутных войск имени Сагадата
Нурмагамбетова, магистр военного дела и безопасности*

полковник М.К. МУГАЛОВ

*доцент учебного отдела учебно-методического управления
Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
(выпускник Республиканской военной школы-интернат имени Б.Момышулы)*

**ТВОРЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ВЕЛИКОГО КАЗАХСКОГО БАТЫРА,
ПОЛКОВОДЦА, ПИСАТЕЛЯ БАУЫРЖАНА МОМЫШУЛЫ**

В статье рассматриваются актуальные философские суждения легендарного казахского полководца и писателя Бауыржана Момышулы в контексте анализа его творческого наследия и формирование концептуальных взглядов, направленных на совершенствование воспитания и обучения военных кадров в военных учебных заведениях, подведомственных Министерству обороны Республики Казахстан.

Ключевые слова: бой, долг, чувство, воля, совесть, честь, справедливость, правда.

Пройдя через всю долгую войну, начав ее в звании старшего лейтенанта и закончив полковником, из-под пера известного писателя Бауыржана Момышулы вышли такие пронзительные своей правдивостью произведения, как «За нами Москва. Записки офицера», «Наш генерал», «Наша семья» и книга хроника «Психология войны».

Художественно-историческая книга Александра Бека «Волоколамское шоссе», где описан героический боевой путь батальона под командованием Б. Момышулы изучается в военных учебных заведениях США, Кубы, Израиля и является настольной книгой офицеров некоторых зарубежных стран [1].

Прочитав и углубившись в смысл написанного, через взгляд на исторические факты минувших дней, становится понятным не только мысли писателя, но и его душевные порывы, суть философской концепции, дошедшей до нас через пережитое, прочувствованное в те тяжелые для всей страны события.

Как нельзя близко ощущается высокие морально-нравственные качества героя, умение выразить сложное простым и понятным языком изложения, что лежит в основе героизма, победы и успеха в бою. Но, что мы поняли из трудов Б.Момышулы, какие основные мысли до последующих поколений хотел донести в своих трудах герой войны, в чем заключается его философская концепция...

Зная о столь могучей личности в истории войн, офицеры казахстанской армии, не всегда ярко выражают свое отношение к знаменитому батыру. Как будто образ героя находится за занавесом, не раскрыт, субъективен с разных сторон со многими не выраженными ответами... Как будто нет объективного взгляда со стороны на столь значительную фигуру не только в истории Казахстана, но и в отечественной литературе. Все эти вопросы, станут объектом нашего небольшого исследования.

Общеизвестно, что Бауыржан Момышулы родился 24 декабря 1910 года в Кольбастау в семье кочевников (ныне Жуалынский район, Жамбылская область). Происходит из рода шымыр племени дулат. В 1929 году окончил 9 классов школы.

В Рабоче-Крестьянскую Красную Армию был призван в ноябре 1932 года. Службу проходил в 14-м горнострелковом полку 3-й Туркестанской стрелковой

дивизии в Среднеазиатском военном округе, служил командиром взвода в этом полку. В январе 1934 года уволен в запас.

В марте 1936 года призван в Красную Армию вторично, служил на Дальнем Востоке в Особой Краснознамённой Дальневосточной армии. Направлен в 315-й стрелковый полк 105-й стрелковой дивизии, где служил командиром взвода противотанковой батареи, помощником командира и командиром батареи, командиром артиллерийского дивизиона. В июле-августе 1938 года участвовал в боях с японской Квантунской армией у озера Хасан командиром артиллерийской батареи.

В феврале 1940 года переведён в Киевский Особый военный округ, где с апреля служил помощником начальника штаба 406-го стрелкового полка 24-й стрелковой дивизии. Участвовал в присоединении Бессарабии к СССР. В январе 1941 года вновь переведён в Среднеазиатский военный округ и назначен старшим инструктором вневойсковой подготовки республиканского военкомата Казахской ССР.

Из биографии Бауыржана Момышулы развенчивается главный миф о том, что будущий герой был сугубо гражданским человеком. Наоборот, мы видим, что в период с 1932 по 1941 годы происходило его становление как профессионального военного, не просто обычного солдата, а офицера-практика, участвовавшего в нескольких крупных боях еще до начала Великой Отечественной Войны. Вся предыдущая жизнь Б.Момышулы состояла из череды событий, готовивших его к предстоящим сражениям, закаляло характер нашего героя.

В конце июня 1941 года старший лейтенант Б.Момышулы был назначен командиром батальона 1073-го Талгарского стрелкового полка 316-й стрелковой дивизии под командованием генерал майора И.В. Панфилова.

После завершения формирования в Алма-Ате в конце августа убыл с дивизией на фронт. В сентябре 1941 года с дивизией был передан в 52-ю отдельную армию и строил оборонительный рубеж у Малой Вишеры.

В связи с большими потерями Красной Армии под Москвой осенью 1941 года, 316-я стрелковая дивизия спешно переброшена на волоколамское направление, войдя в состав 16-й армии Западного фронта, где проявила себя стойко держа оборону. Старший лейтенант Б.Момышулы принял участие в 27-ми боях, а за беспримерный и массовый героизм личного состава приказом Народного Комиссара обороны СССР от 18 ноября 1941 года дивизия получила наименование 8-я гвардейская стрелковая дивизия, а 1073-й стрелковый полк, в котором воевал Бауыржан Момышулы, стал 19-м гвардейским стрелковым полком.

Так, во время второго генерального наступления вермахта на Москву в начале ноября 1941 года батальон старшего лейтенанта Б.Момышулы в отрыве от дивизии героически сражался на Волоколамском шоссе у деревни Матрёнино. Умелое руководство комбата позволило на 3 дня задержать немцев на данном рубеже. После чего старший лейтенант Б.Момышулы вывел батальон из окружения боеспособным.

Командуя 19-м гвардейским стрелковым полком, в середине ноября 1941 года в районе деревни Соколово Московской области вместе со своим полком в течение четырёх суток вёл упорные бои, успешно отбивая атаки противника. В боях за станцию и населённый пункт Крюково 19-й гвардейский стрелковый полк под командованием Б. Момышулы находился в центре боевого порядка 8-й гвардейской дивизии и вёл упорные бои с 30 ноября по 7 декабря 1941 года. В бою 5 декабря 1941 года был ранен, но поля боя не покинул. В ходе боя в деревне Дубровка Московской области был ранен повторно. Продолжал командовать полком до 7 декабря.

С декабря 1941 года исполнял должность заместителя командира 1075-го стрелкового полка, в феврале 1942 года вновь назначен командиром 19-го

гвардейского стрелкового полка. Участвовал в контрнаступлении под Москвой. В январе 1942 года 8-я гвардейская стрелковая дивизия была передана в 3-ю ударную армию Северо-Западного фронта, где вела бои с дивизией СС «Мертвая голова» в ходе Демянской наступательной операции. Затем дивизия занимала оборону на участке фронта у города Холм.

Командирские способности Б. Момышулы были замечены, и в конце ноября он был назначен командиром полка — лично командармом 16 армии К.К. Рокоссовским. За проявленные мужество и героизм в битве под Москвой капитан Бауыржан Момышулы в 1942 был представлен к званию Героя Советского Союза, однако присвоено оно ему не было [2].

Для более полного представления масштабов той войны, понимания роли нашего героя, необходимо подчеркнуть несколько общеизвестных исторических фактов. Участие мобилизованных, из которых состояли подразделения 316-й стрелковой дивизии в войне явилось вынужденной мерой.

До начала «Битвы под Москвой», немецкие войска с конца июня по сентябрь 1941 года, прошли более 700 километров, разгромив большую часть регулярных частей Красной Армии. По разным оценкам, убитыми, ранеными и в плену, оказалось более 4 млн. советских военнослужащих. К началу сентября потери немецких войск по оценкам историков составили всего 92 тысячи человек.

После разгрома крупной группировки советских войск под Киевом, противник начал двигаться к столице Советского Союза. «Битва под Москвой» характеризовалась проведением операции «Тайфун» - тремя мощными ударами танковых группировок в северо-восточном направлении немецкие войска пытались расчлнить оборону советских войск, окружить и уничтожить соединения Западного, Резервного и Брянского фронтов в районе Вязьмы и Брянска, после окружить Москву с севера и юга.

Осуществить операцию было поручено группе армии «Центр». В 350-550 километров к Западу от Москвы в полосе 730 километров обороняли три советских фронта (Западный, Резервный и Брянский).

Оборонительные операции советских войск под Москвой включали в себя отражение октябрьского наступления с 30 сентября по конец октября и ноябрьского наступления с 15 ноября по 5 декабря 1941 года.

Наступление немецких войск началось 30 сентября, уже 3 октября противник захватил Орел и вышел в тыл армиям Брянского фронта первого стратегического эшелона, к середине октября танковым войскам группы армии «Центр» удалось прорваться через позиции войск Западного фронта и подойти на 80-100 километров к Москве.

К концу октября удалось остановить наступление, фронт стабилизировался на рубеже Волжское водохранилище, Волоколамск, Наро-Фоминск, Тула.

15-18 ноября на всем 600 километровом фронте вновь развернулись ожесточенные бои. Особого ожесточения достигли бои на Волоколамском направлении, где упорно оборонялась 16-я армия Западного фронта под командованием генерала К.Рокоссовского.

В результате упорного сопротивления и контрнаступательных операций советских войск в ноябре-декабре 1941 года противнику не позволили прорваться к Москве.

Всего в течении зимы было разгромлено до 50 дивизий противника. Потери немецких войск составили 830 тыс. человек, из них более 500 тыс. в «Битве под Москвой». Потери советских войск в «Битве под Москвой» достигли более 2 млн. солдат и офицеров [3].

Исходя из приведенных исторических фактов, следует, что столицу Советского Союза удалось удержать ценой невероятных усилий и человеческих

жертв за счет упорства, стойкости и «массового героизма» советских солдат и офицеров.

Например, до начала войны, немецкое командование сосредоточив основные усилия на восточном направлении, привлекла к стратегической операции «План Барбаросса» 5.5 млн. человек, 190 дивизий, 47 тыс. орудий, 4.3 тыс. танков, около 5 тыс. самолетов.

Ожидалось, что в случае нападения, СССР в начале войны сможет мобилизовать около 80 дивизий, однако было мобилизовано 180 дивизий. Например, к июлю 1941 года призвано около 5.3 млн. человек, а к концу 1941 года было сформировано в общей сложности 286 дивизий, 159 стрелковых и 76 танковых бригад. В результате зимой 1941-1942 года, советское командование, благодаря темпам производства военной промышленности и американскому ленд-лизу смогла не только остановить более сильного противника, но и нанести ему ряд тяжелых поражений.

Так, уже весной 1942 года был достигнут относительный паритет в силах и средствах между советскими и немецкими войсками. В действующей Советской Армии было 5.1 млн. человек, 66.3 тыс. орудий и минометов, 3.9 тыс. танков и 2.2 тыс. самолетов. Германия и ее союзники имели 6.2 млн. человек, 56.9 тыс. орудий и минометов, 3.3 тыс. танков и 3.4 тыс. самолетов. Также отметим, что в последующем, мобилизационные усилия СССР только усиливались, а немецкая Армия постепенно стала уступать в силах и средствах, хотя и провела еще несколько успешных наступательных операций на сталинградском направлении. К ноябрю 1942 года соотношение сил окончательно изменилось в пользу Советской Армии. К примеру, в 1942 году, советская промышленность произвела 21.7 тыс. самолетов, против 11.6 тыс. немецких, 24.4 тыс. танков против 6.2 тыс. немецких. В 1943 году, советская промышленность произвела 34.5 тыс. самолетов и 24.1 тыс. танков против 25.2 тыс. самолетов и 10.7 тыс. танков соответственно. За годы войны, советская промышленность дала фронту 482.2 тыс. орудий различных типов (немецкая – 319 тыс.), 351.8 тыс. минометов (немецкая – 78.8 тыс.).

Проведенный анализ, дает нам понимание не только масштабов войны, но и соперничества в ресурсной базе сторон. Наиболее тяжелые периоды для Советской Армии пришлись именно на осень 1941 года и зиму 1941-1942 годов, где соотношение сил и средств в пользу немецких войск достигали наивысшей степени [3].

Б.Момышулы находясь в сложной оперативно-тактической обстановке отличился как успешными оборонительными, так и наступательными действиями своих подразделений. Находясь в эпицентре событий, командир батальона анализировал действия как собственных войск, так и войск противника, подмечая наиболее успешные способы и методы ведения боя, при этом разбирал причины и следствия неудач.

Б.Момышулы пишет: «Я читал книгу войны, написанную на поле боя кровью, в натуре, а не типографской краской» [1].

Исследование трудов писателя привел к выводу, что результат боя имеет свои причины и закономерности. В своих выступлениях и докладах, Б.Момышулы не раз указывает, что успех боя зависит от морально-нравственных сил войск, так как в конечном счете солдаты и офицеры подвергаются испытаниям и решают исход боя. Техника, как бы она ни была усовершенствована и развита, все же остается средством борьбы, ею управляет человек. Душа человека является самым грозным, незримым оружием в бою.

И далее: «Как бы ни была насыщена современной техникой армия, если ее личный состав не прошел боевую выучку, а офицеры плохо владеют способами,

методами обучения и управления войсками, техникой и огнем, армия остается бесполезной толпой и при первом ударе противника рассыпается как горох.

Основа боеготовности и боеспособности войск – боеготовность и боеспособность каждого отдельного бойца. Они решают задачу на поле боя, а не штаб или карта, реализуя мысль командира, принявшего решение. Умное решение командира может свести к нулю, если плохо подготовлен солдат и, наоборот, посредственное решение может вытянуть на отличный результат, если обучен боец. В бою нет случайностей, есть неожиданности для противников. Победы и поражения вполне причины и закономерны» [1].

Центральным понятием в системе морально-нравственных качеств необходимых для одержания победы в бою, Б.Момышулы считает воспитание чувства долга. «Долг – это высшее интеллектуальное понятие, вобравшее в себя ум, чувство, волю, совесть, честь, справедливость, правду, любовь. Только сознание долга ставит солдата превыше всего, облагораживает его, удерживает его от низких поступков – трусости и измены, утраивает его физическую и моральную силу. Сознание долга дает толчок к подвигам, отваге, порождает бурный поток энергии, творческую силу».

Правда – самое питательное средство для воспитания чувства долга, мужества, высокой нравственной чистоты, непоколебимой воли, верности своему долгу. Ложь – самый вредный яд – пишет Б.Момышулы [1].

Далее, как бы развивая свою мысль, вдумчивый читатель должен разобраться в каждом из понятий, раскрываемых героем в своих трудах. Каждое суждение несет в себе ясный подтекст о том, что человек обыкновенен по своей природе, но в бою он достигает не только наивысшего физического, но и умственного напряжения.

Б.Момышулы поясняет читателю: «Бой не страшен, так как человек воюет с человеком. Бой – испытание всех человеческих качеств, в нем проверяется и решается все. Бой срывает маску, ложь, напускную храбрость – фальшь не удержится под огнем. Героизм есть результат воинского воспитания и большой внутренней борьбы – с самим собой прежде всего, нет абсолютного героя и нет абсолютного труса. Бой сплачивает людей» [1].

В контексте понимания о том, что по мнению полководца, человек с его характером является ключевой фигурой боя, Б.Момышулы акцентирует внимание на причинах поведения человека и его поступков, приводимых к успеху боя в основе которого заложено не что иное как национальный дух и национальная гордость.

Данную мысль мы понимаем из следующих слов батыра: «Тот, кто не уважает свою нацию и не гордится ею – тот, безусловно безродный человек. Гордый может уважать только гордого. Братство народа основано из гордости нации. Каждый должен любить свою нацию и через любовь и гордость за нее познать другие нации, уважать их» [1].

В своих рассуждениях о душе простого солдата, Б.Момышулы также оставляет нам завет о том, как пробуждать благородные порывы и чувства, воздействовать на совесть, честь, волю, разум, поднимать и воспитывать в человеке одно из его главных чувств – чувство долга. Здесь важная роль отводится литературе, особенно на родном языке, задача которой просвещать людей.

Более явственно угадываются советы будущим командирам: «Командир – центральная фигура, мозг войск, организатор боя, творец победы. Командир – это творческий человек. Командовать – значит диктовать, повелевать свою осмысленную волю, непреклонно проводить в жизнь свою творческую мысль, что в военной терминологии носит название – замысел решения. Решение настоящего мыслящего командира – тяжелый творческий труд. Шаблон не творческое решение. Боевое счастье не может случайно сопутствовать командиру в бою. Вдумчивое отношение к своим обязанностям – основа творческой деятельности командира» [1].

Б.Момышулы дает и практические советы командирам в отдании приказа, требований к нему. Отчетливо прослеживается мысль о том, что герой видел последствия невыполнения или неправильно сформулированного решения, так как в его практике были случаи, когда командиры отдавали необдуманнные приказы, следовательно, они не могли быть выполнены.

Когда речь идет о сохранении тысяч жизней и выполнении боевой задачи, то выиграть бой с минимальными потерями невозможно без строгой дисциплины и без точного выполнения приказа. Каждое воинское подразделение должно выполнить свое задание, сделать свое дело.

Примечательно то, что мы, зная о требованиях к приказу согласно Уставу внутренней службы, иногда забываем истину, выраженную простыми словами полководца: «Нужно убедиться, что в данных обстоятельствах нужен именно такой приказ, что выполнение приказа положительно решит судьбы людей, и что человек выполнит приказ. Не каждый подчинённый способен на выполнение любого приказа. Бойся доверяться ответу по заученной канцелярской форме «так точно». Надо обязательно проверять, как выполняется приказ, искажается ли он или соответствует задуманному. Нужно видеть его выполнение, корректировать его» [4].

Основным критерием управления Б.Момышулы считал: «Военачальник должен стремиться сберечь живую силу и материальные средства, то есть сохранить моральную, материальную и физическую боеспособность при решении боевых задач с наименьшими потерями» [1].

В 1943 году Б.Момышулы присвоено воинское звание «полковник». В декабре 1944 года окончил курсы усовершенствования офицерского состава при Высшей военной академии имени К. Е. Ворошилова. В январе 1945 года прибыл на 2-й Прибалтийский фронт и назначен заместителем командира 9-й гвардейской стрелковой дивизии в 2-м гвардейском стрелковом корпусе 6-й гвардейской армии. Однако с 28 января 1945 года и до конца войны непрерывно исполнял должность командира 9-й гвардейской стрелковой дивизии. Руководил частями дивизии в ходе блокады Курляндского котла войск противника и ряда частных операций против этой группировки. В феврале-марте 1945 года северо-западнее станции Приекуле (Латвия) части умело руководимой им дивизии прорвали три полосы сильно укрепленной обороны противника. В результате наступления дивизии было освобождено 15 населённых пунктов, нанесён значительный урон врагу в живой силе и боевой технике.

В 1948 году окончил Высшую военную академию имени К. Е. Ворошилова. С ноября 1948 года - заместитель командира 49-й отдельной стрелковой бригады. С ноября 1950 года - старший преподаватель кафедры общей тактики и оперативного искусства Военной академии тыла и снабжения Советской армии имени В. М. Молотова. [2].

Будучи преподавателем Академии, полковник Б.Момышулы сумел не только обобщить опыт многочисленных боев, но внести правильное понимание современного общевойскового боя: «Современный бой, как тактическое понятие, когда обе стороны насыщены боевой техникой – есть огневое состязание сторон. Организованное применение огневых средств принято называть системой огня. На ней зиждиться стойкость боевого порядка, ибо решающее в современном бою и в обороне, и в наступлении – огонь в сочетании с маневром войск. Победит тот, кто окажет наибольшее огневое воздействие на живую силу и технику противника, кто сумеет взять инициативу, создать гибкое огневое управляемое преимущество, сосредоточив веер траекторий в нужном направлении в нужный момент. Следовательно, управлять боем – значит управлять огнем, создать массу огня над противником, прижать его к земле, беречь свою собственную силу» [1].

С особым чувством привязанности и теплотой в сердце, Б.Момышулы относится к пехоте, в вместе с ней и к ценности человеческой жизни простого пехотинца, его чувствам и внутренней морали. Пехота – решающая сила... Пехоту беречь только огнем, прочищая и прокладывая ей путь. Только невежда стремится грудью пехоты пробить огневой щит – полосу смерти перед передним краем обороны противника – пишет Б.Момышулы.

И далее: «Назначение пехоты – ближний бой». Она начинает его, оказывая на противника огневое воздействие, подавляет и завершает, окончательно уничтожает его страшным штыковым ударом в грудь с глаза на глаз. Она самостоятельна в маневрах, огневом состязании. Она основной и универсальный род войск ближнего, самого жестокого и жуткого этапа боя... Ни от одного солдата других войск не требуется такой выдержки и отваги, почти нечеловеческих усилий, напряжения, как от пехотинца. Никто так остро не испытывает моральную, психологическую и физическую жестокость боя, как пехотинец. Ни в ком так ярко не выражен национальный характер, национальная гордость, как в пехотинце» [4].

Б.Момышулы – писатель и воин, в своих книгах тщательно проанализировал опыт 210 боев, непосредственным участником которых он был, что дало ему неоспоримое право и возможность сформировать целостную картину боя, его внутренних правил и закономерностей. Б.Момышулы считает уместным упомянуть, что все эти закономерности ложатся в основу Боевого устава, что для того, чтобы не совершать ошибки и неудачи предыдущих боев, важно знать Устав.

Так вот – об уставе: «Устав – библия командира... Устав есть обобщенный, сжатый, спрессованный сгусток опыта боев... и написан он кровью. В нем заложен не всем доступный здравый смысл, при изучении требующий детальной расшифровки, основные отправные установки, методы тактических и оперативных приемов и способов ведения боя и искусства войны, глубоко обоснованные научно-теоретически и практически многолетним многожизненным боевым опытом – историей войн» [1].

И так, завершая наше небольшое исследование в биографию и творчество Бауыржана Момышулы, мы невольно задаемся вопросом о том, почему до сих пор взгляды и суждения героя остаются не раскрыты, нет должного их осмысления. Почему так поверхностно изучены и применены результаты трудов столь могучего военного мыслителя?

Для ответа обратимся в прошлое, взгляды Б.Момышулы были неприемлемы для существовавшего в советские годы тоталитарного режима и командно-административной системы. Творцами побед считались вождь и партия, а не солдаты и офицеры, человек с его душой, разумом и волей был лишь винтиком в общей бюрократической системе, любое отличительное от советской идеологии мнение пренебрегалось или полностью подавлялось и преследовалось.

Книга Б.Момышулы «Психология войны» увидела свет лишь после его смерти. Неудачный офицер был наказан тем, что всю жизнь оставался в чине полковника. В 1956 году бюрократическая система Советского Союза достигла таких масштабов, что легендарный человек прибывая в должности начальника кафедры имея звание профессора Военной академии им. М.В.Фрунзе был уволен в запас, хотя находился в возрасте 46 лет, а звание Героя Советского Союза было присвоено ему лишь посмертно 11 декабря 1990 года [4].

Стиль изложения Бауыржана Момышулы по-своему уникален, является своеобразным сплавом образности традиционной казахской речи и афористичности военного устава. В лице батыра, мы имеем дело не только с необыкновенным военным психологом, но и с ярким мыслителем – последовательным приверженцем философской системы Абая Кунанбаева, в которой первичное внимание уделяется душе человека, его воспитанию и обучению [4].

Поэтому, несмотря на огромное количество военных научных трудов, написанных до нас и в наше время, никто так ясно и доступно не смог растолковать и объяснить сущность боя, его особенности, психологию войны....

История имеет свойство повторяться. Она может послужить матерью, если не бояться извлекать из нее горькие уроки, и может сыграть роль злой мачехи, если пренебречь ее уроками.

В следствии существовавшей тоталитарной диктатуры, военная мысль в Советском Союзе развивалась однобоко, не были проанализированы результаты войны и сделаны правильные выводы, не учтены ошибки и неудачи, исправление которых легло на плечи обычных граждан страны путем совершения массового героизма и чудовищных по своим масштабам человеческих жертв и разрушений.

Наоборот, в основу концепции строительства Советской Армии был положен именно принцип массивного огневого поражения авиацией и артиллерией на большую глубину, удары мощных бронетанковых групп во взаимодействии с механизированной пехотой, подходящий для крупных в промышленном отношении и людских ресурсах стран, претендующих на мировую гегемонию.

С развалом СССР многие бывшие советские республики унаследовали устаревшие правила и концепции применения вооруженных сил. Человек с его творческим потенциалом и способностями по-прежнему остался пренебрегаемым восполняемым ресурсом!

Настало время по-новому взглянуть на философию Бауыржана Момышулы по воспитанию и обучению воина. Воспитание в будущих офицерах самосознания, культуры мышления, национальной гордости и укрепление национального духа является объективным и неотъемлемым процессом обучения в современных реалиях. Прежде всего нужно научить будущих офицеров размышлять и принимать решения на основе глубоких знаний истории народа, взаимосвязи военной теории и практики!

Как никогда остро всплывают заветы легендарного полководца: «Выполнить свой долг с честью и достоинством задача для каждого, а для этого необходимо качественно обучить личный состав умело применять вверенное ему оружие и управляться с техникой. Один сопротивляющийся солдат – есть серьезная проблема и непреодолимая преграда для десяти наступающих – в этом нас убеждает опыт боев» [4].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Психология войны. Книга-хроника. – Алматы, ТОО «Издательство Книжный клуб», 2022.
2. Бауыржан Момышулы – Википедия. <https://kk.m.wikipedia.org>.
3. Краснов В.А. Курс лекций по военной истории. Военный университет Министерства обороны Российской Федерации. Москва, 1996.
4. Художественно-публицистический журнал «Новая Эра», №1, 2001, генерал-полковник А. Касымов, статья «Наше великое наследие – уроки Бауыржана», 4-6 с.

Р.А. АБДУЛЛАЕВ

курсант Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

научный руководитель – полковник Х.С. АДЫЛХАНОВ

доцент кафедры войсковой разведки и десантно-штурмовых войск
Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
магистр военного дела и безопасности

БАУЫРЖАН МОМЫШУЛЫ ВЕЛИКИЙ ВОЙН И ПИСАТЕЛЬ

В статье рассматривается история создания литературы и про движение научно-исследовательского центра «Бауыржантану» которое продолжает поддерживать память о великом войне казахстанце Бауыржана Момышулы, история его произведений о том что он являлся смелым писателем и не боялся правды в своих произведениях что на тот момент времени это являлось редкостью так как все велики писатели боялись что их произведения попадут в руки КГБ , а также объяснение причины по которой ему не присвоили звание генерала и героя но все равно являлся героем для народа и был самым известным полковником в Советской армии.

Ключевые слова: Исчезают тайны., писатель, издание, рассказы, летопись времен рукописи.

ИСЧЕЗАЮТ ТАЙНЫ

- как известно, произведения Бауыржана Момышулы в свое время выходили в двух томах. Теперь сочинения казахского батыра выйдут в 40 томах

Бауыржан начал заниматься творчеством с 1928 года. Он был очень аккуратным и все свои записи хранил в своем архиве. Сегодня все сохранилось. Все эти рукописи находятся в Государственном архиве Казахстана. Некоторые важные записи хранятся у его сына - Бахытжана, а часть находится у меня. Он сам их передал на хранение. Я даже подписал акт приемки. Еще одна часть рукописей хранится в библиотеке у Снегина. Все эти рукописи в совокупности составили 30 томов из собрания сочинений Бауыржана Момышулы.

Что не вошло в сборник? Бауыржан Момышулы преподавал в Московской академии военную стратегию и тактику. Там остались его методические учебные материалы. Сейчас они лежат в военном архиве. Объем информации около 800 страниц. Их нам так и не удалось получить. Вроде сначала договорились и мы готовы были выкупить эти материалы за два с половиной миллиона тенге, но потом в Директор научно-исследовательского центра «Бауыржантану» Мекемтас Мырзахметов Москве передумали. Непонятно, что за секреты там. Кроме этого, нам нужно найти все выступления, интервью, лекции Бауыржана Момышулы, которые были прочитаны им во время визита на Кубу. Все эти сведения были опубликованы в испаноязычных газетах. Также, насколько нам стало известно, кое-какие материалы хранятся в Берлине. Большинство в частных руках. Бауыржан часто общался с деятелями культуры. Эти сведения нам также не достались. Но мы хотим их оставить на будущее.

Например, у Бауыржана Момышулы есть труды, которые стали известны всему миру. Мы планируем в течение предстоящих пяти лет собрать все эти материалы и издать их. Тем самым мы доведем количество томов до ста. Это большая работа, не имеющая аналогов. Только тогда мы сможем узнать все грани личности Бауыржана Момышулы.

- Известно, что Бауыржан Момышулы вел свой дневник.

- Эти записи также войдут в сборник. Наши великие писатели не вели свои дневники, не писали мемуары. Потому что они боялись, что эти записи могут попасть в руки КГБ, а Бауыржан в своем дневнике смело писал и хорошее, и плохое. Его дневниковые записи очень ценны. В дневнике он описывал свою повседневную жизнь. Некоторые крупные события или моменты вызывали у писателя тревогу, у него портилось настроение. Также Бауыржан Момышулы писал о таких известных личностях, как Бекмаханов, Ауэзов и другие.

Были изданы дневниковые записи и воспоминания Бауыржана Момышулы под названием «Все перед глазами». Читатели по-разному восприняли этот сборник. Всем не хватило, и многие читатели искали, не давали покоя. Потом было решено еще раз издать этот сборник определенным тиражом.

Есть и те, кто очень болезненно воспринял сочинения Бауыржана Момышулы. Потому что Бауыржан критически высказывался о некоторых личностях. Родственники этих людей возмущались. Тем не менее мы не имели права скрыть правду от общественности. Люди сами сделают свой выбор. Будущее поколение должно знать все. Мы ничего не должны скрывать от них. Тайное должно стать явным.

Летопись времен

- Сложность архива Бауыржана Момышулы в том, что он свои рукописи писал неразборчиво и латинскими буквами. До конца своей жизни он так писал. его спрашивали, почему он так пишет. Он мне ответил, что, во-первых, так быстрее писать, во-вторых, экономия бумаги и, в-третьих, если кто-то из недоброжелателей захочет прочитать, то не поймет это текст. Таким образом он отшучивался.

Поэтому очень сложно читать его рукописи, а еще проблематичнее выводить их в печать. Вот этот момент для нас очень затруднителен.

Есть особенности бауыржановедения. Бауыржан Момышулы высказывал смелые мысли. В то время никто не мог так высказываться, как он. Поэтому и молодежь, и ученые, и другие читатели с большим интересом читают его труды. Все это дает на возможность описать объективную картину тех былых времен, когда жил и работал Бауыржан Момышулы.

- По сравнению с оседлой цивилизацией, кочевники не имели стабильную армию. Армия формировалась стихийно, по первому зову.

Вместе с тем есть еще одна специфика. Полководцы кочевников не только были отличными воинами, но еще умели применять свой словесный дар, то есть они наряду с военными навыками использовали поэзию для повышения патриотического духа воинов. Этой

Полководцы кочевников не только были отличными воинами, но еще умели применять свой словесный дар, то есть они наряду с военными навыками использовали поэзию для повышения патриотического духа воинов. Этой традиции придерживался и Бауыржан.

традиции придерживался и Бауыржан. Например, он все свои произведения, стихи, прозу, пословицы и поговорки, крылатые слова рассказывал солдатам.

В дивизии Бауыржана Момышулы были представители всех тюркских народов. Основы их военной литературы начали закладывать именно в ту пору. Наша военная литература во время войны очень хорошо развивалась. Казахская военная литература стоит на третьем месте после России и Украины. Сейчас в

прессе заговорили о том, что Бауыржан Момышулы является основоположником военной литературы тюркских народов.

В одном из писем своему другу Сагиндыкову Бауыржан Момышулы пишет: «Я все свои силы трачу на то, чтобы заложить основы военной литературы». В будущем это должно стать объектом больших исследований.

В черном списке

- Известно, как советская власть несправедливо оценивала героизм Бауыржана Момышулы, что появились кое-какие подробности причин этого.

- Один полковник в прошлом году обо всем этом написал. В Центральном комитете Коммунистической партии было принято негласное решение не присваивать генеральский чин полководцам из тюркоязычных стран. После войны отбирали в академию слушателей по всему Союзу. Отобрали 250 человек. Среди них был только один азиат Бауыржан Момышулы. Эту академию он завершил с хорошими показателями. Все выпускники получили генеральские звания, но Бауыржану так и его и не дали.

Сам Панфилов выдвигал его в герои, в генералы, а позже и Серебряков пытался выдвинуть Бауыржана в генералы. Но все безрезультатно.

В 1937 году, когда Бауыржан Момышулы служил в армии в Сибири, там проводились чистки. Тогда его фамилия попала в список неблагонадежных. Это всегда было для него преградой. Кроме этого, правительство Казахстана не высказывало о нем хорошее мнение.

Но звание Героя ему дал народ. 11 тысяч Героев Советского Союза. Кто помнит их поименно? Несмотря на то что Бауыржан не получил при жизни звания Героя, все равно он получил всемирную известность. В Советской армии не было такого авторитетного полковника, как Бауыржан Момышулы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/История_героя.

полковник Р.М. АКМАЕВ

старший преподаватель кафедры огневой подготовки Военного института

Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,

e-mail: r.akmaev@mail.ru

Ж.С. ЖАНГЕЛОВ

курсант Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

СОВРЕМЕННЫЕ ПИСАТЕЛИ О БАУЫРЖАНЕ МОМЫШУЛЫ

Храбрость и отвагу легендарной личности, Героя Советского союза – «Халық қаһарманы» Бауыржана Момышулы до сих пор помнят поля и горы, земля и небо фронтов, где бесстрашно воевал джигит казахской земли. Великолепный стратег, безупречный командир был прославлен на весь Союз.

Бауыржан Момышулы был прямолинейным и настырным человеком. Его натиск и характер был по нраву не каждому. Батыр казахской земли не злоупотреблял своим должностным статусом, он просто соблюдал правопорядок и просто был справедливым. О настырном характере его слагали легенды. Об этом свидетельствует его фамилия, казахское окончание, которую нужно было отстоять. Так, среди «беков» и «баев», появилось по настоящему казахская, необычная фамилия Момышулы, а как она подходила облику батыра. «У меня нет фамилии. Момышулы – Это мое отчество, Бауыржан – имя. А фамилии нет.... Если вы все-таки когда-нибудь будете обо мне писать, называйте меня по-казахски

Бауыржан Момышулы. Пусть будет известно: это казах, это пастух, гонявший баранов по степи: это человек, у которого нет фамилии».

Ключевые слова: патриотизм, армия, герой, язык, страна.

Бахытбек Смагул – казахстанский государственный и общественный деятель, поэт, писатель.

Является **председателем**, Ассоциации организаций ветеранов войны в Афганистане «Ветераны Казахстана», «Федерации Военно-прикладных патриотических спортивных клубов Республики Казахстан», а так же является **членом** партии и фракции «АМАНАТ», Национального совета общественного доверия при Президенте Республики Казахстан, Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий, Национальной комиссии по делам женщин и семейно-демографической политике при Президенте РК.

Занимает должность Президента республиканской Федерации «Унибой» (Республиканского общественного объединения «Федерация Универсального боя»). Заместитель председателя Координационного Совета по развитию военно-патриотического воспитания РК «Детско-юношеского военно-патриотического движения «Жас Сарбаз»».

Депутат Мажилиса Парламента Республики Казахстан [1].

Родился он 6 февраля 1960 в Казалинском районе Кызылординской области.

До службы в армии закончил профессиональное техническое училище по специальности «Мастер сельского строительства».

В 1979 году был призван в ряды Вооруженных сил СССР, после специальной подготовки службу продолжил в составе ограниченного контингента Советских войск в Демократической Республики Афганистан.

После службы в армии окончил ряд учебных заведений. В 2008 году окончил Казахский Национальный Университет им. Аль-Фараби по специальности «Журналистика», что повлияло на его дальнейшее развитие как писателя [2].

Бахытбек Смагул автор многих произведений на казахском и русском языках: «Ауғанның от жалыны», «Мен көргенсоғыс», «Война, Которую видел я», «Қан кешкен күндер», «Намыстың құлы–Алаштың ұлы», «Қаһарман», «Герой», «Король Пандшера», «Қазақтың Қара майоры», «Оқ пен Отан», «Тағдыртозағы», «Ад судьбы», «Нұрсұлтан Назарбаев. Алтын Ғасыр», «Үшқырлыжебе», «Трехгранная стрела».

Опубликовал труд Б.Момышулы «Қолбасшы күнделігі – Дневник командира».

По поручению Президента Республики Казахстан разработал проект Государственной программы по предмету «Начальная военная подготовка».

В 2020 году вышел в свет его очередное произведение в виде трехтомника на казахском и русском языках из избранных произведений.

Первый том сборника сочинений – исследования о Герое Советского Союза Бауыржане Момышулы.

Во втором томе автор размышляет о героических подвигах Бориса Керимбаева, рассказывает о патриотическом духе, высоком сознании героя как гражданина, о войне и мире [3].

Воспоминания третьего тома объединены под общим названием «Триггеры Афганской войны: Байғали Кокымбаев, Алимжан Ерниязов, Габиль Халафов».

Необходимо отметить, что на исследование жизненного пути и творчества Б.Момышулы, Бахытбека Смагул подтолкнуло знакомство с ветераном Вооруженных сил Республики Казахстан, заслуженным деятелем Республики Казахстан, профессором, доктором военных наук, действительным членом академии

военных наук Республики Казахстан и Российской Федерации полковником в отставке Кимом Серикбаевым.

Они проделали колоссальный труд в изучении трудов Б.Момышұлы. Провели не одну сотню встреч, семинаров, конференций, дебатов на различные темы связанные с нашим героем Б. Момышұлы. На одной из научно-практических конференции на тему «Жизнь и подвиг Бауыржана Момышұлы», Бахытбек Смагул отметил, что для казахстанцев Бауыржан Момышұлы – больше, чем национальный герой, он – символ независимости нашей страны. Труды Байке являются всенародным достоянием, кладезем мудрости, в особенности для подрастающего поколения.

Ведь Бауыржан Момышұлы в свое время не боялся открыто говорить о роли родного языка и национальных обычаев в воспитании казахов, не смотря на непонимание и обвинения в свой адрес.

Бахытбек Смагул говорит, что «Пройдут года, сменятся поколения, но историческая память будет вновь и вновь возвращать нас к жизни и творчеству прославленного воина, ученого, писателя, педагога Бауыржана Момышұлы».

В одной из своих статей «Покрытый славою чудесного похода» полковник в отставке Ким Серикбаев пишет: «... Таким образом, Бауыржан Момышұлы - человек незаурядный, щедро одаренный природным талантом, за короткий промежуток времени сумел освоить принципы и закономерности общевойскового боя. Его острый ум, аналитические способности позволили ему почти безошибочно предвидеть и прогнозировать развитие событий в боевой обстановке. Именно по этому Бауржан Момышұлы успешно и уверенно командовал батальоном, полком, а на завершающем этапе войны – и дивизией. Он занимает особое и достойное место в истории Казахстана [4].

В этой связи у нас – ветеранов – возникает вопрос, не пора ли учредить официальный орден или медаль имени Бауыржана Момышұлы для награждения военнослужащих Вооруженных сил Республики Казахстан?! Тем более что образцы этих наград много лет назад изготовил Бахытбек Смагул».

В завершении хотелось бы процитировать слова Бахытбека Смагула: «Бауыржан Момышұлы – символ героизма и стойкости, на которых зиждется наша национальная гордость».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. <https://kazinform>
2. <https://ru.m.wikipedia>
3. <https://tengrinews>
4. «Казахстанская правда» от 18.11.2020 года

А.М. АМИРБЕКОВ

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясының курсанты

ғылыми жетекші – А.К. САРИЕВА

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясының
аға оқытушы*

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ

Қазақ халқының өр тұлғаларының жалғасы болған, Отан қорғаған қаһарман ұлдарының бірі, Кеңес Одағының батыры, Қазақстанның халық қаһарманы Бауыржан атамыздың өмір жолдары, ерлік күресі, халқына сіңірген еңбегі жайлы.

Түйін сөздер: Кеңес Одағының батыры, қазақ, Отан, дивизия, майдан, ұрпақ.

Әр азамат туған елінің өткені мен бүгінін біле отырып, болашаққа қадам басады. Болашаққа рухани мәдениетімен қатар ұрпағының ұлттық қасиеттерін сақтауда тарихын үлгі

етеді. Осындай қазақтың үлгі етер ұлдарының бірі, халық жүрегінде ойып із қалдырған, ұлттық рухты ел санасына сіндірген Бауыржан Момышұлы - ержүрек жауынгер, атақты колбасшы, әскери жазушы. Ең бастысы - әр қылығымен, әр көзқарасымен, бар болмысымен қазақтың намыстан жаралған халық екенін мойындата алған тұлға. Бауыржан Момышұлының отызға енді ілінген шағынан-ақ есімі аңызға айналды, даңқы әлемді шарлады. Ұлтжандылықтан жаралған батырлық бейнесі тарих белдерін аралап, жыл өткен сайын “тот баспас саф алтындай жарқырап” әдебиетіміз бен мәдениетіміздің қаһарманына айналды. Өзі үшін емес, халқы үшін, сол елінің аты үшін бейбіт өмірде де күрестен, ерлік пен табандылықтан қайтпаған Бауыржан Момышұлының өрлік бейнесін Қасым ақын былай жырлайды:

Нак сол кезде естідім ер дүбірін,
Атағы атын алып келді бұрын,
Үстінде туған елдің тұрды толқын
“Бауыржан Момышұлы” - деген бір үн.

Ержүректілік көрсеткен, өз заманында-ақ аты аңызға айналған Бауыржан Момышұлының 100 жылдық мерейтойына байланысты «Ұрпаққа ұран –ұлы есім.» атты тәрбие сағатымызға қош келдіңіздер!

«Мәңгі ізің өшпейді» тақырыбындағы еске алу минуты.

Ұлы Отан соғысы жылдарында қаза тапқан қаһарман аталарымызды және ержүрек батырымыз Бауыржан Момышұлын орнымыздан тұрып 1 минут үнсіздікпен еске ала отырып, рухына тағзым етейік.

Қаһарға толы қабағы,
Шоқ шашқан отты жанары.
Ерліктің нағыз адамы,
Батыр ата Бауыржан.
Тұнығы болып тереңнің,
Биігі болып өр елдің.
Өрнегін салған өнердің,
Ақын ата Бауыржан.
Сөзбенен салып суретті,
Майдан даласын гүлдетті.
Нақышы ойға нұрды екті,
Жазушы ата Бауыржан.
Пейілі дархан жұмақ бақ,
Жайдары жаны нұры аппақ.
Турашыл жанға тұрақтап,
Ақылшы ата Бауыржан.
Өнерге толы құшағы,
Ерліктің мәңгі мысалы.
Азаматтықтың нышаны,
Біртуар ата Бауыржан.

Туған жерім Мыңбұлақ, арналы Ақсай,
Ішсем суы татиды шекер, балдай
Қызғалдақ, қалың егіс, көк жоңышқа
Сенен артық жер, шіркін, өтер қандай, –

деп өзі жырлағандай Бауыржан Момышұлы 1910 жылы Жамбыл облысы, Жуалы ауданына қарасты Көлбастау ауылында қарапайым отбасында дүниеге келген. Әкесі – Момыш, шешесі – Рәзия. Әкесі жаны жомарт кісі болған. Отбасыларында 4 қыздан кейін, әкесі Момыш 50-ді еңсерген шағында Бауыржан дүниеге келіпті.. Әкесінен аздап хат таныған Бауыржан көрші Евгенийевка ауылындағы орыс мектебінде оқып,. 1921 жылы Шымкент қаласындағы №7 мектепте болашақ атақты ақын Әбділда Тәжібаевпен бірге оқиды Бауыржан ата алғаш еңбек жолын 18 жасында Сарысуда мұғалімдіктен бастайды. Сонда жүргенде кезекті әскери міндетін өтеуге шақырылып, онда бір жарым жыл жүріп, запастағы командир атағын алады. Туған ауылына қайтып оралған соң , қаржы саласында екі жылдай жұмыс істейді. Біреу білсе, біреу білмейді, атаның алғашқы мамандығы финансист-банкир болған. Ата Ленинградтың финакадемиясын бітірген. Қазіргі "Тұран Әлем" банкісі ол кезде "Промстрой" деп аталған. Осы банктің негізінде "Тұран Әлемнің" 80

жылдық мерейтойындағы "Алғашқы қазақ банкирлері" деген тізімде Бауыржан ата екінші болып тұр. Бауыржанның зайыбының аты Бибіжамал. Ұлы Бақытжан және қызы Шолпан, немересі, Ержан Бауыржан Момышұлы атақ-даңқтан кенде адам емес. Ол Суворов Жоғарғы Орденімен марапатталды.

Бірінші дәрежелі «Қызыл Ту Ордені (2 рет)», «Ленин Ордені» мен «Отан Соғысының Ордені», «Әскери шайқастағы еңбегі үшін», «Мәскеуді қорғағаны үшін», «Қызыл жұлдыз», «Еңбек Қызыл Туы», «Халықтар достығы» және «Германияны жеңгені үшін» медальдарымен марапатталған. «Кеңес Одағының Батыры», Ел тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың жарлығымен оған «Халық қаһарманы» деген атақ берілді.

Ел аузындағы әңгімелер Б.Момышұлының мінезінің тік болғандығын айтады. Оның бойында қазақы қасиеттер молынан болды. "Момышұлы" деген тегінің өзі үлкен бір қайсарлықтың арқасында солай аталды. Кеңес заманында қазақтың тегіне шектеу қойып, -ев немесе -ева деген жалғауларды жалғатып қойған шақта Бауыржан Момышұлының қайсарлығы ғана өзінің қалаған тегін алып жүруге мүмкіндік берді. Бірде әскери қызметтермен жүріп, үлкен лауазымды адамдардың алдында мәлімдеме жасайды екен. Сол кезде Кеңес Одағының талай мансапты қызметтерін атқарған Анастас Микоянның: "Неге тегіңіз Момышев емес Момышұлы?" деген сұрағына "Сіздің тегіңіз неге Микоев емес Микоян?" — деп, қарсы сұрақ қою арқылы жауап қайырады. Бұл дегеніміз нағыз өжеттік, қайсарлық. "Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ" деген халық нақылына келтірілген өмірдің мысалы.

Бауыржан батыр шындықты жаны сүйетін, өте қайсар, өтірікшілер мен қорқақтарды жек көретін ержүрек адам болды. Ол өз халқының -нағыз патриоты. Бауыржан Момышұлы – өз халқымыз және бүкіл әлем халықтары арасында өз еліне, халқына, тіліне, Отанына, дініне деген елжандылық, патриоттық бейнесімен ерекшеленген дара тұлға.

Бауыржан Момышұлы –патриот жазушы.

Бауыржан Момышұлы – халық қаһарманы, қазақтың көрнекті жазушысы ретінде танылса, оның шығармаларының негізгі тақырыбы жас жауынгерлердің ерлік – елжандылық, Отанын, елін-жерін сүюге тәрбиелеу, ұлттар достығы болды. Бауыржан Момышұлы қазақ және орыс тілдерінде бірдей жазып, өз өмірінде көрген білгендерін арқау етеді. Көрнекті жазушының жазып қалдырған «Офицердің күнделігі» (1952), «Бір түннің тарихы»(1954), «Біздің семья»(1956), «Москва үшін шайқас»(1959), «Жауынгердің тұлғасы»(1958), «Майдан»(1961), «Майдандағы кездесулер»(1962), «Генерал Панфилов»(1963), «Ел басына күн туса»(1970), «Ұшқан ұя»(1975), «Адам қайраты»(1981) т.б шығармалары сонымен қатар 37 дәптер күнделік жазған батыр бейбіт өмірдің қаруын қалам етті. Осылайша қазақ әскери әдебиетінің негізі қаланды.

«Бауыржанның жыр дәптерінен»

Мен кім едім, мен едім,
Мен де мыңның бірі едім.
Қызықпай баққа, атаққа,
Адал еңбек ұлы едім.
Қызмет еткен халыққа
Ақ ниет мыңның бірі едім,
Атақсыз солдаттың бірі едім.
Ата аруағы қолдады.
Адал еңбек еткен соң.
Панфиловтан бата алдым.
Жау қаһарын төккен соң.
Артыма ерді мың солдат,
Тағдырын маған тапсырып.
Рузаға жеткен соң,
Ер ұлдары мың солдат
Белуардан қан кешіп,
Сынға түсті бекініп,
Отқа түсіп, су кешіп,
Жүзден аса соғыста,
Бес-алты рет қоршауда

Бал орнына у ішіп.

Бауыржан атаның кітаптары әскери өмірбаяндық жайттарды арқау етіп, патриотизмді, адалдықты, ерлікті, бірлік пен туысқандықты ту етті. Оқ пен оттың ортасында жүріп, қазақтың болашағын ойлаған Бауыржан Момышұлы соғыстағы қазақ жауынгерлеріне қазақтарды өз ана тілінде шығатын газет пен әдебиеттің ескерусіз қалдырмауын ескерттеді

Бауыржан атамыз халықты ерлікке, патриоттыққа тәрбиелеуде артына көптеген мақал-мәтелдер қалдырған.

Мысалы:

Үлкенді ізетте, кішіні күзетте көр.

Ерлік тәрбиеден туады.

Ерлік бірлікте емес, жүректе.

Отанда опасызға орын жоқ.

Тізе бүгіп тірі жүргеннен, тік тұрып өлген артық.

Сен жаудан қашсаң, өмір сенен қашады.

Барлық халық пен барлық ұлт ұлы және тамаша нәрселерді жасауға қабілетті. Әрбір азамат өз ұлтын сүйеге тиіс және өз ұлтына деген терең сүйіспеншілігі мен мақтаныш сезімі арқылы басқа ұлттарды танып, құрметтеп оларды сүйе білуге тиіс.

Екі сөзді – ер емес, серт ер – серігі.

Қарабет болып қашқанша,

Қайрат көрсетіп өлген артық.

Қой бастаған арыстан тобынан арыстан бастаған қой тобы артық.

Халықтың ізгі дәстүрі – біздің ең асыл мұрамыз.

Жерге тер төгіп, халыққа қан төгіп қызмет етуден аянба.

Анамыздың ақ сүтімен бойымызға дарыған тілімізді ұмыту – бүкіл ата-бабамызды, тарихымызды ұмыту.

Ел дегенде – езіліп, жұрт дегенде – жұмылып істе.

Қазақ халқының хас батыры Бауыржан Момышұлының жүрек жұтқан батырлығын, оның соғыс өнеріне енгізген жаңалығын дүние жүзі әскерінің мойындағаны рас. Бұған мысал ретінде Бауыржан атаның соғыс тактикасын еврей, түрік жұрты өздерінің маңдайалды әскери мектептерінде ерекше пән ретінде оқытып жатқандығын, сонымен бірге, кезінде кубалықтардың соғыста дәл осы қазақтың батыр ұлының соғысу тәсілін пайдаланып, жеңіске жеткендігін айтса да жеткілікті. Егер ақылы кемел саналатын жұрттың өзі қазақ баласының ойлап тапқан өнеріне сүйеніп жатса, бұл-ұлттымыздың асқан даналығын тағы бір мәрте дәлелдей түсетіні ақиқат. Бір сөзбен айтқанда, Екінші дүниежүзілік соғыста қазақ баласы қарапайым лейтенант, полковник шенінде жүріп-ақ «мен» деген маршалдар мен генералдардың қолынан келмеген әлемдік әскер тарихында өзіндік жол салып кетті.

Бауыржан Момышұлы туралы естеліктер

Бақытжан Момышұлы, Кішкентай кезімнен әкеме тартқым келді. Бірақ сәл өсе келе түсіндім. Мен ешқашан да әкемнен озбаймын да, артық та болаймын, мен әкемнің көлеңкесімін. Бірақ ондай адамның көлеңкесі болу да үлкен бақыт.

Әзілхан Нұршайықов, Бауыржан атамыздың басынан өткеннің бәрі ақиқат. Ал ақиқаттан аңыз тарайды. Сол ақиқатты естіген адам, өзінің ойын қосып, жалғап кете береді. Баукеңнің өмірі ақиқат. Сол ақиқатқа негізделген аңыздар содан тараған. Оны өтірік деуге және болмайды.

Мамытбек Қалдыбай, Біз Бауыржанымызбен мақтанамыз. Бірақ бұл жеткіліксіз. Біз оған жақындауымыз керек, Бауыржанның биігіне көтерілуге тырысуымыз керек. Бүгін Бауыржандай ұлтшыл болып, өз ұлтын Бауыржандай сүйу керек. Сонда ғана қазақ халқы өркениет көшіне өз құндылығымен кіретіні сөзсіз.

Дмитрий Снегин, Мәскеу түбіндегі шайқастарда тұңғыш рет көргенде-ақ мен оны бұрыннан білетіндей сезінгем. Бәлкім, ол бір аспан астында туылып, бір жерде өскендігімізден де болар. Бәлкім, ол бізді соғыс табыстырып, достығымыз қанмен бекігендіктен бе екен?

Генерал - полковник, әскери ғылымдарының докторы И.М.Глушко,

Момышұлының дәрістерін біздер барлық уақытта, қызыға, асыға күтетінбіз. Момышұлы тіпті де әскери шен-шекпенге қарамай, сонымен қатар барлық тыңдаушыларға талап қоя қарайтын.

Тәкен Әлімқұлов, Бауыржан Момышұлы әскери тақырыпқа жазған әңгімелерінде, повестерінде нақты дерек, тарихи шындық басым. Оған бастан кешкен, көзбен көрген, бөгдеден естіген нәрселері сұрыптала қосылып, әлеуметтік-қоғамдық мағынасы басым сипатталады. Оның пірі-шындық.”

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Тайшыбаев К. Елге мұра, ұрпаққа үлгі ерлік: [Атырау облысының Ұлы Отан соғысындағы жеңіске қосқан үлесі] // Жалын.- 1996.- №9-10 - 223-227 бет.
2. Әбжанов К. Қазақстандықтардың жеңіске үдесі: Қазақ халқы екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында // Қазақ тарихы.- 1996.- №4.- Б.43-46.
3. Кривошеков Л. Жеңіс көктемі: (9 мамыр - Жеңіс күні) // Қазақ әдебиеті.- 1997.- 6 мамыр (№18) – 4 бет.
4. Алексеев С.П. Қаһармандар: Ұлы Отан соғысы тарихынан хикаялар/ Ауд. Б. Бабақов.- Алматы: Жалын, 1987- 336 бет.
5. Аманжолов К. Р. Ерліктің жарқын беттері: Ұлы Отан соғысында қазақстандық құрамалардың жеңіспен өткен жолдары. 1941-1945.- Алматы: Қазақстан, 1987- 96 бет.

Н. АНАРБЕК

*Доцент СК №1 Факультета правовой и гуманитарной подготовки
Академии Комитета национальной безопасности Республики Казахстан,
кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор*

капитан н.б. Б.НҰРБОЛАТҰЛЫ

*магистрант 2 года обучения Академии Комитета национальной безопасности
Республики Казахстан*

ПРИНЦИП НАЦИОНАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ БАУЫРЖАНА МОМЫШУЛЫ В ВОСПИТАНИИ КУРСАНТОВ ВСУЗОВ

В настоящее время системе военного образования необходимо направить свою деятельность на развитие духовно-нравственного потенциала учащейся молодежи, таким образом, меняя общественное сознание, насыщая его духовными ориентирами и смыслами. В рамках данной статьи авторы предлагают современные научные инструменты в воспитании курсантов ВСУЗов на основе принципа национального наследия примерами из жизни великого полководца Бауржана Момышулы.

Ключевые слова: воспитание курсантов, Институт батырства, Бауржан Момышулы, пример великого полководца, патриот Казахстана.

Задача современного высшего образования состоит в создании условий обретения будущим специалистом личностных смыслов, ценностей и целей своего развития. Результат высшего образования в современных условиях должен быть нацелен на формирование интеллектуального потенциала курсантов и слушателей, на развитие способностей менять образ меняющегося мира, быть мобильным и компетентными специалистами, умеющими противостоять вызовам времени своими инновационно-творческими идеями и глубокими научными знаниями.

Основной функцией профессорско-преподавательского состава ВСУЗа является организация воспитательного процесса с курсантами, которая будет осуществляться поэтапно и комплексно, на основе четко определенной взаимосвязи и ответственности каждого.

Цель данной статьи – подготовить обзор современных научных инструментов в воспитании курсантов ВСУЗов средствами Института батырства примерами из жизни великого полководца Бауржана Момышулы.

Особенности воспитания курсантов в Академии:

- воспитание в значительной мере реализуется через обучение;

– воспитание профессионально направлено и способствует привитию корпоративных ценностей КНБ;

– воспитание осуществляется через научную деятельность;

– значительное влияние самовоспитания как катализатора формирования мировоззренческой позиции патриота, качеств верности профессиональному долгу, ответственности за принятые решения, умений проявлять внутреннюю активность и самостоятельность, проактивность и синергию, быть способным к самопознанию, самообразованию, саморазвитию, иметь веру в свои силы и способности и др.

Исходя из особенностей воспитания курсантов и слушателей Академии стоит подчеркнуть и роль в профессиональной социализации выпускников профессорско-преподавательского состава, ученых вуза.

Сегодня воспитание может и должно быть понято не как одновременная передача опыта от старшего поколения к младшему, но и как взаимодействие и сотрудничество преподавателей и курсантов в сфере их совместной учебной и внеучебной деятельности. Одним из наиболее важных субъектов воспитания, оказывающих на обучающихся опосредованное влияние, является вся вузовская атмосфера, поэтому воспитывающая среда вуза формируется интегрировано, силами всех сотрудников Академии КНБ РК.

Будущим поколениям военных предстоит решать вопросы обеспечения внутренней стабильности, предотвращения угроз развязывания военных конфликтов против государства, расширения участия в обеспечении международной безопасности, в борьбе с международным терроризмом и экстремизмом и др. [1] Поэтому в настоящее время системе военного образования необходимо направить свою деятельность на развитие духовно-нравственного потенциала учащейся молодежи, таким образом, меняя общественное сознание, насыщая его духовными ориентирами и смыслами.

Рисунок 1. Проект: «Патриотическое и идеологическое воспитание» на основе принципа национального наследия

Первый инструмент – организация проектной деятельности в воспитательной работе ВСУЗа. На рисунке 1 приведен пример проекта «Патриотическое и идеологическое воспитание на основе принципа национального наследия». Данный принцип одним из первых сформулировал Бауржан Момышулы в своем письме с фронта от 18 апреля 1943 года председателю Совета народных

комиссаров Казахской ССР Ондасынову Бауржан Момышулы пишет [2]: «Являясь участником, руководителем и наблюдателем более 100 боев, я пережил горечи неудач и радости побед, радости подвига своего лично и солдат наших.

Еще в феврале 1942 года я попытался обобщить результаты личных переживаний, наблюдений за другими, действий отдельного солдата, оружия, по видам боев и другим психологическим особенностям в общую тему: «Мысли о воспитании боевых качеств». Мне удалось немного изложить свои соображения на бумаге, но за неимением времени до сих пор не представляется возможным закончить начатое, и эти мысли неотступно преследуют меня, как только освобожусь на несколько минут от непосредственной работы.

Я убедился на своем опыте, что для воспитания боевых качеств бойца имеет колоссальное значение военное прошлое солдата и национальные традиции».

И далее Бауржан Момышулы рассказывает, как боевые традиции казахов помогают солдатам Панфиловской дивизии противостоять врагу. В своем письме он настаивает, чтобы руководство республики не забывало обычаи своего народа, на основе которых в казахской среде во все века воспитывались воины. Приводя следующую казахскую пословицу: «Честь дороже жизни».

Сам батыр всегда придерживался этого принципа. О мужественном характере офицера свидетельствует следующий случай. Уже после того, как состоялся парад Победы, в Колонном зале Дома Советов чествовали героев войны – офицеров, наиболее отличившихся в ратном деле. Сталина сопровождал Георгий Константинович Жуков, лично представлявший подчиненных. И вот, когда дошла очередь до Момышулы, Сталин, обращаясь к нему, сказал: «Поздравляю вас, товарищ Бауржан Момышев с великой Победой». На что прославленный батыр ответил, не испугавшись поправить диктатора: «Служу Советскому Союзу. Гвардии полковник Бауржан Момышулы».

Говорят, Сталин на эту реплику только криво ухмыльнулся и пошел дальше. И это не единственный случай, когда Бауржан Момышулы проявлял упрямство своего характера. Он не хотел менять свою фамилию в угоду существовавшим тогда установкам, категорически возражая против окончания «ев». О чем еще в годы войны особо бдительные товарищи неоднократно докладывали Сталину [3].

Второй инструмент. Проведение педагогического эксперимента по формированию корпоративных ценностей у курсантов Академии КНБ средствами развития Института Батырства (Таблица 1).

В военных вузах, ведомственных учебных заведениях необходимо знакомить курсантов с институтом батырства, историей оружия, принципами Кодекса чести батыров и т.д. Так как сословие батыров как особая социальная группа в обществе, имело свою особую культуру, свое искусство, в котором отражалась их идеология, боевые традиции. Внедрение института батырства в воспитательный процесс военных учреждений приобретает особую актуальность для того, чтобы сегодняшние курсанты гордились и старались перенимать ценности своих предков. Ведь современные курсанты, будущие сотрудники – это по сути наши невидимые батыры, как сформулировано в документе «Идеологические шаблоны для проведения пропагандистской работы среди личного состава ОНБ» [4].

Таблица 1 – Примерная программа проведения педагогического эксперимента

Тема эксперимента	Формирование корпоративных ценностей у курсантов Академии КНБ средствами развития Института Батырства
Объект эксперимента	Процесс формирования корпоративных ценностей у курсантов Академии
Предмет эксперимента	Влияние института батырства на формирование корпоративных ценностей у курсантов Академии
Цель эксперимента	Формирование у курсантов Академии корпоративных ценностей посредством изучения основ института батырства, как специфической особенности традиционного казахского общества.
Задачи эксперимента	Разработать методику формирования корпоративных ценностей у курсантов Академии КНБ средствами развития Института Батырства. Апробировать методику формирования корпоративных ценностей у курсантов Академии КНБ средствами развития Института Батырства в учебных группах. Обобщить результаты проведенной опытно-педагогической работы и сформулировать рекомендации по внедрению методики формирования корпоративных ценностей у курсантов Академии КНБ средствами развития Института Батырства в педагогическом процессе ВСУЗа
Гипотеза эксперимента	Гипотеза исследования состоит в том, что если внедрить институт батырства в воспитательный процесс курсантов то, это окажет положительное влияние на формирование корпоративных ценностей курсантов Академии, а именно: обосновать и раскрыть механизмы влияния института батырства как специфической особенности традиционного казахского общества на результаты профессиональной подготовки студентов; поддерживать положительную мотивацию к институту батырства на основе изучения интересов курсантов, вовлечения их в предания о казахских батырах их военном искусстве и подвигах.
Конкретные мероприятия эксперимента	1. Проведение групповых дискуссии (<i>научных конференций, круглых столов, семинаров и конкурсов в рамках НИРКС</i>). Подготовка рефератов, тезисов докладов, презентации по теме значения термина «батыр». Формирование верного понимание значения этого термина. 2. Посещение мемориального комплекса «Батыр бабалар». Одного из важнейших проектов, реализуемых в рамках программы «Рухани жаңғыруу». Мемориальный комплекс сыграет значимую роль в патриотическом воспитании курсантов. 3. Посещение Сакральных мест Казахстана: места захоронений великих батыров. Места захоронения известных казахских батыров есть в каждом районе области, к примеру, мавзолей Сары и Суир батыров, курган Суир батыр обасы, памятник Кожабергену жырау, мазар Жансугур батыра, мемориальный комплекс Карасай и Агынтай батыров и т.д. 4. Проведение лекции для курсантов на тему «История оружия, принципы Кодекса чести батыров и их подвиги», в ходе которой необходимо прививать курсантам чувство гордости своими предками, стремились походить на них. Боевое оружие батыров называется «ер қаруы» (дословно: оружие воина), а воинские доспехи – «ер киімі» (дословно: воинская одежда). В целях воспитания целесообразно привести несколько примеров из практики, когда от состояния оружия и умелого обращения с ним зависела жизнь сотрудников выполняющих задержание вооруженных преступников. 5. Познакомить курсантов с произведениями литературы и искусства о казахских батырах, ознакомить с «великими» людьми нашего времени, сравнить качества былых и современных героев, сделать соответствующие выводы (чтение книг, опрос, анализ, сравнение).

Можно организовать цикл мероприятий по нравственным качествам Бауыржана Момышулы как видного батыра казахского народа.

Момышулы был не слишком «удобным» героем – излишнее принципиальный, прямолинейный, любящий свой народ всем сердцем. О нем высказывалось немало противоречивых суждений. Это объясняется его проявляющимся иногда взрывным характером. Но когда такое случалось, его тоже надо было понимать. Резкость в его поведении была не проявлением бестактности и грубости, а искренней нормальной реакцией человека Чести и высокой Добропорядочности на фальшь, бюрократизм, беспардонность того или иного чинуши, независимо от национальности и ведомства, в котором тот служил. Как истинно творческая личность, он ценил Человека, а не кресло, занимаемое им.

И уже одно это доставляло ему много хлопот и неприятностей. И как-то горисполком решил выделить Бауыржану Момышулы пятикомнатную квартиру, поскольку до этого он с семьей ютился в маленькой двухкомнатной квартире. И вот когда он, уже получив ключи от нового дома, решил было исправить новоселье, но на пути ему встретилась плачущая женщина. Бауыржан спросил ее, отчего та плачет. И женщина ответила: «Я – мать погибшего солдата. Должна была по очереди получить жилье. А теперь мою квартиру отдают какому-то большому начальнику в обход общей очереди». И тогда, говорят, Бауыржан, со словами: «*Мне не нужна квартира, омытая слезами матери погибшего солдата*», - на глазах, собравшихся разорвал свой ордер [3].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Военная доктрина Республики Казахстан от 29 сентября 2017 года №554 https://www.mod.gov.kz/rus/dokumenty/voennaya_doktrina/
2. Малеев С. Неудобная правда о последнем Герое Советского Союза // alyun-orda.kz
3. Нуршайыков А. Акикат пен аңыз. Алматы: Атамұра, 2009. - 690
4. Идеологические шаблоны для проведения пропагандистской работы среди личного состава ОНБ (в рамках подготовки силовых структур к работе в электоральный период), 2020

Д.Ж. АСҚАРҰЛЫ

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясының курсанты

ғылыми жетекші – подполковник Ж.Х. ДЖАРАСБАЕВА

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясының аға оқытушысы, гуманитарлық ғылымдарының магистрі

ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ Б. МОМЫШҰЛЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ТҰЛҒА РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСУЫНА ӘСЕРІ

Бұл мақалада Бауыржан Момышұлы – қазақ халқының ұлы, дарынды қолбасшысы және әйгілі жазушысының соғысқа қатысқан және сол кездері соғыс шығармашылық тұлға ретінде қалыптасуына әсері туралы айтылған.

Кілт сөздер: соғыс, тұлға, жазушы, суретші, қолбасшы, адамгершілік, арнамыс, өзіндік қадір-қасиет, сезім.

XX ғасырдың ортасында өткен Ұлы Отан соғысы (1941-1945 жж.) Б. Момышұлының шығармашылық тұлға ретінде қалыптасуына әсері ерекше зор. Соғыстың қайғылы оқиғалары Б. Момышұлының мұрасындағы шынайы көркемдік мақсаттарды келесі сұрақтарға жауап беру арқылы анықтауға мүмкіндік берді: "Соғыс жазушыға не берді? Жазушы соғысқа не берді?". Соғыстың алғашқы жылдарында пайда болған бұл проблема болашақта өзінің мәңгілік жалғасын тапқан

өзінің өміршендігін тапты. Бұл тұжырымның себебі адамның асыл қасиеттері адамгершілікке, сатқындыққа тап болған дәуірде өнер адамының міндеті халықтың санасына ерекше күрделі өмірлік шындықты жеткізу болып табылады және суретшінің тарихи шындыққа деген жауапкершілігі оның қызметінің негізі болып табылады.

Шынында да, бұл мәселе үлкен әлеуметтік маңыздылыққа, терең тарихи, философиялық және әдеби мазмұнға ие. Біріншіден, күрделі мәселелерге жүгіну, өз көзқарастарын қорғаудағы батылдық, соғыс қимылдарының қалыңдығында тұрған адамның оқиғаларды сенімді түрде бейнелеу шеберлігі – бұл кез-келген әскери қолбасшының қолынан келе бермейді. Бұл оның жоғары интеллектуалды табиғатының, рухтың тектілігінің, гуманистік, азаматтық ұстанымының дәлелі.

Осы себепті, ең алдымен, Б. Момышұлының жазушы-психолог ретінде қалыптасуына көп көңіл бөлу керек емес, ең алдымен, суретшінің талантын қалыптастыруды көрсету керек, оның жеке басына өмірлік факторлар қандай әсер еткенін, соғыстың қатыгез ақиқаты ұсынған қайғылы сабақтарды көрсету керек. Бауыржан Момышұлы халықтық әдет-ғұрыптарды, дәстүрлер мен ұлттық рухты, оның байлығы мен көркемдік күшін бойына сіңірген батыр ана тілінің күшін терең сезінді.

Сонымен қатар, ол тілді жақсы біліп, түсініп қана қоймай, ата-бабалардың дәстүрлеріне сәйкес өз ойларын тікелей және шебер, қысқа, көркем түрде жеткізу өнерін толық меңгерген. Бауыржан Момышұлының артықшылықтарының бірі – оның тілдің күшін, адамның жан дүниесіне, психикасына әсерін түсіну қабілеті. Ол өзі әскери бұйрықты сөзсіз орындаумен ұйымдастырылған жауынгерден әскери өмірдің қолбасшысы, терең бақылаушысы және талдаушысына дейін барды. Әр жауынгердің өмірін бақылай отырып, Бауыржан Момышұлы сөздің таңғажайып және жеңілмейтін күшіне тағы да көз жеткізіп, жауынгерлерде жауларға деген жеккөрушілік сезімін оятатын, жақындары үшін шешуші күресте батылдық тудыратын, Отан алдындағы қасиетті борыш сияқты ұғымдарды қалыптастыратын, өмірлік сабақтардың негізіне айналатын сөзден күшті қару жоқ екенін түсінді. Ысқырған оқтың астында қалып, бірнеше рет өліммен бетпе-бет келіп, Бауыржан Момышұлы Отан алдындағы азаматтық борышын бір секундқа да ұмытқан жоқ. Ол соғыс туралы көптеген шығармалар жазды, онда оны безендірусіз бейнеледі.

Бауыржан Момышұлын әскери жазушы ретінде сипаттай отырып, оның шығармашылығының келесі кезеңдерін бөліп көрсетуге болады:

1. Соғыс кезінде жазылған әскери тақырыптағы шығармаларда автор өз ойларын ашық айтты. Оларда соғыс әдебиеттегі реализмнің негізгі критерийлеріне сүйене отырып бейнеленген, яғни, шынайы және көркем, Отанды қорғайтын және жаумен күресетін жауынгерлердің мінез-құлқы терең ашылады, олардың бейбіт демалыс кезіндегі өмірі айқын бейнеленген.

2. Сондай-ақ, А.Бектің соғыс қимылдарының ортасында жазылған халық арасында кеңінен тараған «Столкновение» кітабының басты кейіпкері және осы құнды шығарманы жасауға итермелеген адам Бауыржан Момышұлы реалистік әдебиеттің талаптарын жүзеге асыра алды.

3. Суретші ұлттық мүдделер, патриоттық тәрбие және басқа да маңызды қоғамдық мәселелер сияқты өзекті мәселелерге алаңдаушылық білдірді, өзінің жаңа идеялары мен ойларын үнемі хаттар, мақалалар түрінде жариялады, үкімет басшыларына, зиялы қауым өкілдеріне жеткізді.

4. Әскери қызметтен босатылғаннан кейін, демалыста болған Бауыржан Момышұлы Алматы ғалымдар үйінде зиялы қауым мен қарапайым халық арасында дәріс-әңгімелер өткізді.

5. Шығармашылық жолдағы жетілдіру кезеңдері ретінде жазушының оқиғалардың ыстық ізімен жазылған қолжазба еңбектерін бөліп көрсетуге болады.

Бауыржан Момышұлының "Әскери қолжазбалар" біз оны әскери жазушы ретінде қалыптастыру жолындағы алғашқы қадамдардың бірі ретінде қабылдаймыз.

6. Кәсіби жазушылық қызметке тікелей жүгіну кезеңі. Бұған түрткі Отан соғысы кезінде бастарын бүктеген серіктестер алдындағы қасиетті борыш болды. Алайда, қасиетті міндет пен үлкен әскери тәжірибе суретшіні жазушылық жауапкершіліктен және жоғары көркемдік критерийлерден босатпайды. Соғыс және соғыстан кейінгі жылдары жазылған көптеген соғыс қатысушыларының кітаптары деректі очерктер мен естеліктерден тыс болған жоқ. Бұл кемшілікті дұрыс түсінген Бауыржан Момышұлы соғыс оқиғаларын жаңғырту жолдары туралы өз ойларын қоғам алдында үнемі айтып отырды.

7. Үлкен проза жанрында өзін танытқанға дейін Бауыржан Момышұлы дәстүрлі поэзия (соғысқа дейінгі және соғыстан кейінгі кезеңде), мақал-мәтелдер, халықтық афоризмдер рухында өлең жазды. Ол өзінің афоризмдерін, нақты мақал-мәтелдерін жазды, өмірдің әртүрлі кезеңдерінде шағын әңгімелердің эскиздерін, эскиздерін жасады. Бұл алғышарттарсыз Бауыржан Момышұлының кәсіби суретші ретінде қалыптасуын түсіну қиын болар еді.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, Бауыржан Момышұлының жазушы ретінде қалыптасуының негізгі шарттары ретінде оның соғыс жылдарында жинақталған бай тәжірибесі, табиғи таланттары мен ерекше жауапкершілігі, арнамыс пен өзіндік қадір-қасиет сезімі, жарқын таланты мен керемет жұмыс қабілеттілігі ретінде атап өткен жөн.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Момыш-Ұлы Бауыржан. Соғыс психологиясы.–А.: Жазушылар,2002.-225с.
2. Голушко И. М. Тыл сарбаздары. – М.: Әскерилендірілген, 1988. – 270 б.3.
- 3.Чистяков И. М. Отанға Қызмет Ету – М.: Әскерилендірілген, 1985.- 70 б.

И.А. АСЫЛБЕК

Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институтының курсанты

ғылыми жетекші – подполковник Ж. АШИРБЕКОВ

Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты инженерлік әскерлері және РХБ қорғау кафедрасының аға оқытушысы

КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ БАТЫРЫ, ЖАЗУШЫ, ӘСКЕРИ ЖАУЫНГЕР БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ ӨМІРБАЯНЫ

Мақалада Бауыржан Момышұлының өмірі баяны талқыланады. Оның Ұлы отан соғысындағы өткен жолы. Бауыржан Момышұлының батыр және қаламгер қырлары.

Бауыржан Момышұлы 1910 жылы 24 желтоқсанда Жамбыл облысы, Жуалы ауданы, Көлбастау ауылында малшының отбасында дүниеге келген. Әкесінің шын аты Момынәлі, бірақ халық арасында Момыш деп аталып кеткен. Ол 1911 жылы 92 жасында қайтыс болған Имаштың төртінші ұлы. Ал әжесінің есімі Қызтумас, қартайған кезінде оны Сарыкемпір, ақ әже деп атап кетті.

Әкесі Момыш 33 жасында шаңырақ көтерді. Анасы Разия Байтан руының ұрпағы Әбдірахманның қызы. Алайда, болашақ халық батыры анасынан ерте айырылды. Разия Бауыржан үш жасқа келгенде қайтыс болды. Сол себептен, Бауыржан Момышұлының ана туралы барлық ойлары негізінен әжесі мен әкесінің әңгімелерімен қалыптасты. Сондай-ақ, қазақтың батыр ұлының өзінен үлкен төрт әпкесі болды.

1929 жылы Бауыржан тоғыз жылдық Әулиеата мектебін бітіреді. 1934 жылға дейін аудандық атқару комитетінің жауапты хатшысы, аудандық атқару комитетінің төрағасының орынбасары, көмекшісі, сосын аудандық прокурор, аудандық діни бөлімнің меңгерушісі секілді түрлі лауазымдарды атқарды. 1932 жылдың қаңтарынан қараша айына дейін Қазақ КСР-нің «Госплан СНК» секторының меңгерушісі болды.

Бауыржан Момышұлының соғысқа дейінгі азаматтық мансабы осылай дамыды. 1934-1936 жылдары КСРО Промбанк Қазақ республикалық басқармасының аға кеңесшісі болып қызмет етеді. Сонымен қатар ол Ленинград қаржы академиясында қысқа курстарды аяқтады.

Сол жылдары бірінен кейін бірі ел өміріне елеулі соғыс оқиғалары кіре бастады. Бауыржан 1932 жылы әскери қызметке шақырылып, 14-ші тау атқыштар полкінің курсанттар қатарына алынды. 1933 жылы ол сол бөлімде взвод командирі болды. Отан алдындағы борышын өтеп шыққаннан кейін әскери жұмыстан босатылды. Ал 1936 жылы 25 наурызда Момышұлы қайтадан әскери қызметке шақырылып, Орталық Азия әскери округінің 315-ші атқыштар полкіне взвод командирі болып тағайындалды. Бір жылдан кейін оның полкі Қызыл ту Қиыр шығыс армиясының арнайы бөлімшесіне қосылып, Бауыржан жартылай ротаның командирі болды.

Соғыс басталғанға дейін Момышұлы 105-ші атқыштар дивизиясының артиллериялық бөлімін басқарды. 1940 жылдың ақпанында Житомирге 202-ші жеке қарсы бөлімшенің командирі болып тағайындалды. 1941 жылдың қаңтарында тәжірибелі артиллериялық командир Алматыға жіберілді. 1941 жылдың шілде айында жаңа 316-шы атқыштар дивизиясының жаңадан құрылған штабына Қазақстан мен Қырғызстаннан қосымша әскер алына бастады.

Сонда Бауыржан Момышұлы жаңадан құрылған дивизияның 1073-ші атқыштар полкінің атқыштар батальонының командирі болып тағайындалды. Осыдан бастап ол ұрыс алаңында жүрді. Солардың ерекшесі Мәскеуді қорғау шайқасы. Сол кезде панфиловшылар үшін өте маңызды сәтте, 1941 жылдың қараша айында Бауыржан Момышұлы 19-шы гвардиялық атқыштар полкіне командир болады. Аталмыш полктің басқа бөлімшелерімен бірге немістердің Мәскеуге кіруіне жол бермеді.

1941 жылы 19 желтоқсанда Момышұлы капитан болды. Капитан Бауыржан Момышұлы фашистік басқыншылармен шайқаста жеке батылдық пен шексіз ерлік көрсетті. Жауынгерлік еңбегі үшін Момышұлы жоғары мемлекеттік марапатқа – Ленин орденіне ұсынылды. Бірақ, ол бұл марапатты алмады. Калинин майданының қолбасшысының 1942 жылғы 6 маусымдағы № 0196 бұйрығымен оның бірінші марапаты Қызыл Ту ордені болады. Ержүрек қазақ батыры ұйымдастырушылық қабілеттерге ие және полк бөлімшелерінің жауынгерлік әрекеттерін шебер басқара алды. 1942 жылдың тамыз айынан бастап Момышұлы өзінің Панфилов дивизиясына командир болып барды.

1942 жылдың қазан айында Момышұлына подполковник, сегіз айдан кейін полковник атағы берілді. Алайда, Крюковка үшін шайқаста алған жарақаттың салдарынан Момышұлы біраз уақыт ауруханада жатты. 1945 жылдың 21 қаңтарында Момышұлы II Балтық фронтының 6-гвардиялық армиясының 9-гвардиялық атқыштар бөлімінің командирінің орынбасары болып тағайындалды.

1945 жылдың ақпан-наурыз айларында, Приекуле станциясының солтүстік-батысында Момышұлы басқарған бөлімшелердің күшімен күшейтілген жаудың қорғаныстары бұзылды. Бөлімшенің шебер әрекет етуінің нәтижесінде 15 елді мекен жау қолынан босатылып, немістерге айтарлықтай зиян келтірілді.

1946 жылы Бауыржан Ворошилов атындағы әскери академияның тыңдаушысы болды. Ал 1948 жылы Генералдық штабтың әскери академиясын

аяқтады. 1948 жылдың аяғында полковник Момышұлы құрлықтағы әскерлердің бас қолбасшылығына тағайындалды және Шығыс Сібір әскери округінің 49-шы жеке атқыштар бригадасының командирінің орынбасары болды. 1950 жылы Калининде Молотов атындағы ҚарМУ-дың Логистика және жабдықтау әскери академиясының жалпы тактика және пайдалану өнері кафедрасында дәріс берді. 1955 жылы ауруына байланысты Кеңес әскерінің қатарынан шығып кетті.

Бауыржан Момышұлы үлкен әскери тәжірибе ие болды. Майданның алдыңғы қатарында бола отырып, ол тек бұйрықты ғана орындамай, әскери ғылымды едәуір байытқан өз ілімін жасады. Оның ойлары мен әрекеттері соғыстың немесе шайқастың тактикалық және стратегиялық шешімдерінен әлдеқайда кең болды.

Бауыржан Момышұлының қандай командир болғанын әскери операциялық-тактика ғылымында «Момышұлы спиралі» деп аталатын мобильді қорғаныстың арнайы термині арқылы-ақ білуге болады. Бұл тактикалық жауынгерлік техника бүкіл әлемдегі жоғары әскери оқу орындарында зерттеледі. Теориялық тұрғыдан оны Панфилов әзірледі. Бірақ іс жүзінде Бауыржан Момышұлы оны алғаш рет іске асырып және керемет қолдана алды.

Ол өзінің әскери тәжірибесін жас ұрпаққа үйретті. 1950 жылы Молотов атындағы әскери академияның жалпы тактика және операциялық өнер кафедрасының аға оқытушысы болды. Мұғалім және әскери ойшыл ретінде екінші дүниежүзілік соғыстың нәтижелерін талдап, оперативтік өнер теориясы мен тактикасын, қарулы күштерді, оның түрлерін пайдалануды зерттеумен айналысты.

Бұл ғылыми талдау тек бір мақсатта жүргізілді. Аталмыш зерттеу өз білімімен бөлісіп, соғыстан сабақ ала отырып, көптеген жылдарға елдің әскери қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жасалды. Бауыржан Момышұлы соғыста жеңіске жетудің бір себебі ретінде психологиялық фактор идеясын ұсынды. Алайда кеңес дәуірінде бұл фактор назарға алынбағанын атап өту керек. Ол кезде Совет халқының техникасы мен қару-жарағының, жаппай ерлік көрсетуінің арқасында жеңіске жетті деп саналды. Тек соңғы уақытта ғана жергілікті жанжалдар мен соғысты талдай келе, әскерлерді моральдық-психологиялық тұрғыда қолдау туралы әңгімелер айтыла бастады. Демек, бұл Бауыржан Момышұлының стандартты емес көзқарасқа ие екенін тағы бір дәлелдеді.

1963 жылы Кубаға сапары кезінде жауынгерлік дайындық туралы дәріс оқыды. Куба қорғаныс министрі Рауль Кастромен кездесті және сол кезде оған Кубадағы революциялық қарулы күштердің 51-ші полкінің құрметті командирі атағы берілді. Тіпті, АҚШ, Куба, Израиль және Никарагуаның әскери орындарында Бауыржан Момышұлының әскери тәжірибесі зерттелуде.

Әскери ерліктерден басқа Бауыржан Момышұлы жазушы болып тағы бір ерлік жасады. Қаламды қолға алмай тұрып, ол өз мүмкіндіктері мен жауапкершілігін өлшеп алды. Себебі, кейіннен халық оны жазушы және азамат ретінде бағалайтын болды.

Бауыржан Момышұлы: даңқты жауынгердің үздік өлеңдері

Оның барлық кітаптары жүректің қанымен жазылған. Соғысқа қатыстан Момышұлы майданда үлкен тәжірибе алды. Күнделік жазып, ұрыс алаңында көрген-білгенін, басынан өткен жайттарды қағазға түсірді. Ол кез-келген жағдайда қарда да, жаңбырда да және тіпті қоршауда қалған кезде де жазба жүргізді. Осылайша, ол 38 жауынгерлік жазба кітапша жазды. Онда соғыс барысы, сарбаздардың ойы мен әрекеті туралы айтылады. Оның негізгі әдеби шығармалары оқырманды шыншылдығымен таңғалдырады. «Бір түннің тарихы» оның дарынды жазушы екенін жариялаған алғашқы туындысы.

Ал Бауыржан Момышұлының әдебиетке қалай кіргені жайлы айтатын болсақ, ол әдебиет әлеміне ерекше кірді. Оқырмандар алғаш рет онымен жазушы емес, өнер туындысының кейіпкері ретінде танысты. Бұл Александр Бектің «Волоколамск тас

жолы» повесі еді. Бұл оқиғаның басты кейіпкері – панфиловшы офицер, Мәскеуді қорғауға қатысқан батыр, халық қаһарманы Бауыржан Момышұлы болды. Александр Бек осы кітапты батырдың әңгімелері мен естеліктері негізінде құрастырған.

Соғыста көрген-білгенін үнемі қағаз бетіне түсіріп жүрген Бауыржан Момышұлы халыққа Ұлы Отан соғысының батыры ретінде ғана емес, сондай-ақ шебер жазушы болып танылды. Ол майдандағы естеліктері жайлы «Офицердің күнделігі», «Бір түннің тарихы», «Артымызда Москва» секілді көптеген кітаптар мен әңгімелер жазды. Момышұлы генерал Панфилов туралы жазылған «Генерал Панфилов» өмірбаяндық әңгімелер мен «Ұшқан ұя», «Мәскеу үшін шайқас», «Жауынгердің тұлғасы», «Майдан», «Майдандағы кездесулер», «Төлеген Тоқтаров», «Куба әсерлері», «Адам қайраты», «Елбасына күн туса секілді» кітаптардың авторы. Сондай-ақ, Момышұлы 1976 жылы Қазақ КСР Мемлекеттік сыйлығымен марапатталды. Ол «Кубадағы кездесулер» және басқа да саяхатқа қатысты очерктер жазған.

Осылайша, майданда шексіз ерлік көрсеткен полковник Момышұлы екі рет бірінші дәрежелі «Қызыл Ту» орденімен, «Ленин» және «Отан Соғысы» ордендерімен, «Әскери шайқастағы еңбегі үшін», «Мәскеуді қорғағаны үшін» орден, медальдарымен марапатталды.

Ал 1990 жылы президент Нұрсұлтан Назарбаевтың табандылығының арқасында одақ тарағанға дейін, Бауыржан Момышұлына Кеңес Одағының батыры атағын беру туралы жарлыққа қол қойылды.

Айта кетейік, Бауыржан Момышұлы үш рет шаңырақ көтерген. Бірінші әйелі Жамал Бұқаевадан жазушы Бақытжан Бауыржанұлы Момышұлы дүниеге келді. Халық батырының тұңғышынан Ержае есімді немересі мен Нұрсұлтан, Мадияр атты шөберелері бар.

Екінші әйелі Жамал Қалибекқызы Қуанышбаевадан Рамзан есімді ұлы болды. Ал үшінші әйелінің есімі Ғайникамал Баубекова. Бауыржан Момышұлы үшінші рет 1961 жылы үйленіп, Ғайникамал Баубековамен 12 жыл, жұбайы қайтыс болғанға дейін бірге өмір сүрді.

ПАДАЛЫНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Александр Бектің «Волоколамское шоссе» кітабы.
2. Бауыржан Момышұлының «Қанмен жазылған кітабы».
3. Бауыржан Момышұлының «Наша семья» кітабы.
4. Интернет ресурстар: <https://psyjactor.org/economwar.htm>.

майор С.Т. БЫКАЕВ

преподаватель кафедры артиллерии Военного института Сухопутных войск имени Сагата Нурмагамбетова,

КРАТКАЯ БИОГРАФИЯ БАУЫРЖАНА МОМЫШУЛЫ, ПРЕДПОСЫЛКИ К НАПИСАНИЮ КНИГ «ПСИХОЛОГИЯ ВОЙНЫ», «БОЙ И ПСИХОЛОГИЯ БОЯ»

В докладе прослеживается предпосылки к написанию книги. Нам известно, что Бауыржан Момышұлы постоянно с собой носил блокнот, в который он записывал свои мысли, «...в течении двух с половиной лет всегда ношу в кармане блокнот, в который записываю все, что меня интересует. Таких записей у меня накопилось порядочно. Процентом 60-70 я вел на русском языке, 30-40 – на казахском. То, что удалось мне расшифровать – это только 30-40 процентов записей в блокноте. Что из себя представляют эти рукописи? Это мое мышление, понятие о войне, или назову просто – мысли о воспитании мужества, а не

писательское мышление образами» и которые и легли в основу книги. Также в докладе раскрывается автобиография его жизни и боевой путь.

Ключевые слова: автобиография, боевой путь, бой, Психология боя.

Из биографии Б.Момышулы. Родился Бауыржан в поселке Орак-Балга Сырдарьинской области Российской империи, ныне в Жуалинском районе Жамбылской области. Мать умерла рано, воспитывали маленького Бауыржана бабушка и отец, в основном бабушка. Однако по неизвестным причинам местами воспитания для Бауыржана были и детские дома. В 1929 году окончил 9 классов. На протяжении жизни, кроме службы в армии, работал учителем, экономистом Промышленного банка, секретарем Исполкома Совета народных депутатов района, начальником районной милиции, инструктором Алма-Атинского городского военкомата Казахской ССР, прокурором района.

В Рабочую Крестьянскую Красную Армию был призван в ноябре 1932 года, начинал службу рядовым красноармейцем. В 1933 году окончил полковую школу в 14-м горно-стрелковом полку 3-й Туркестанской стрелковой дивизии Среднеазиатского округа по специальности артиллерист и стал офицером артиллерии. С сентября 1933 года служил командиром взвода в этом полку. В январе 1934 года уволен в запас.

С 1935 года работал старшим консультантом Казахстанской республиканской конторы Промышленного банка. В марте 1936 года вновь призван в красную армию, служил на Дальнем Востоке в Особой Краснознаменной Дальневосточной армии под командованием маршала Советского Союза В.К.Блюхера. Был направлен в 315-й стрелковый полк 105-й стрелковой дивизии, где служил командиром взвода противотанковой батареи, помощником командира батареи, командиром батареи, командиром артиллерийского дивизиона. В июле-августе 1938 года участвовал в боях с японской Квантунской армией у озера Хасан командиром артиллерийской батареи.

В феврале 1940 года переведен в Киевский Особый военный округ, где с апреля служил помощником начальника штаба 406-го стрелкового полка 24-й стрелковой дивизии. Участвовал в присоединении Бессарабии к СССР. В январе 1941 года вновь переведен в Среднеазиатский военный округ и назначен старшим инструктором вневойсковой подготовки республиканского военкомата Казахской ССР.

Боевой путь Бауыржана Момышулы.

Известная актриса Гайникамал Баубекова вышла замуж за Б.Момышулы в 1961 году. Однако история их любви уходит еще в далекий 1938 год: - рассказывает Шапига Мусина, будущая дочь Гайникамал – маме было тогда 17 лет, она тогда начинала карьеру актрисы, а Бауыржана отправляли на Дальний Восток – высокого, подтянутого офицера, с горящими глазами и очень популярного среди девушек. Во время войны они несколько раз встречались, так как она ездила по фронтам в составе концертной бригады. После войны Б.Момышулы был несколько раз женат, но его первой и настоящей любовью была моя мама.

Итак, Дальний Восток. В июле-августе 1938 года Бауыржан участвует в боях с японской Квантунской армией у озера Хасан командиром артиллерийской батареи. Дальневосточной армией командовал маршал Советского Союза В.К.Блюхер.

В феврале 1940 года переведен в Киевский Особый военный округ на должность помощника начальника штаба 406-го стрелкового полка. Участвовал в присоединении Бессарабии к СССР. В январе 1941 года вновь переведен в Среднеазиатский военный округ и назначен старшим инструктором вневойсковой подготовки республиканского военкомата Казахской ССР.

При формировании 316 стрелковой дивизии, изучив анкетные данные генерал Панфилов И.В. лично назначил старшего лейтенанта Б.Момышулы командиром батальона 1073 Талгарского стрелкового полка. В сентябре дивизия вошла в состав 52-й отдельной армии и строил оборонительный рубеж у Малой Вишеры. Член ВКП (б) с 1942 года.

В связи с катастрофическим началом битвы за Москву, 5 октября 316 дивизия была поднята по тревоге и переброшена на Волоколамское направление в состав 16-й армии генерала Рокоссовского К.К., где стойко держала оборону, войдя в историю под именем панфиловцев. Б.Момышулы при обороне Москвы участвовал в 27-ми боях, дважды ранен, но поля боя не покинул.

Во время второго генерального наступления вермахта на Москву с 16 по 18 ноября 1941 года батальон старшего лейтенанта Момышулы в отрыве от полка и дивизии героически сражался на Волоколамском шоссе у деревни Матренино. Умелое руководство комбата позволило на 3-е суток задержать немцев на данном рубеже. После выполнения задачи Бауыржан искусно вывел батальон из окружения боеспособным, действуя неординарно не через восток, где его ждали враги, а через запад, сделав крюк. Вернулся батальон в расположение 19-го стрелкового полка неожиданно и с пополнением (по дороге были взяты с собой около 600-700 человек отставшие от своих подразделений, попавшие в окружение, раненные и т.п.). Привезены также были с собой около 25 обозов с 70-ти ранеными бойцами. А ведь даже Панфилов не был уверен, что батальон Момышулы вернется с задания и это было не единичный случай, когда после выполнения задачи Б.Момышулы умело выводил батальон из окружения или из тыла противника. Самое обидное было для Момышулы у деревни Крюково, когда с батальона осталось 7 человек.

Его командирские качества были замечены генералом Рокоссовским и 22 ноября 1941 года Бауыржан назначен командиром 19-го гвардейского стрелкового полка. 26-30 ноября 1941 года полк Бауыржана в районе деревни Соколово Московской области в течении 4-х суток вел упорные бои, успешно отбивая атаки за атаками противника. В период с 31 ноября 1941 года по 7 декабря 1942 года полк ожесточенно дрался за станцию и населенный пункт Крюково, за деревню Дубровка, в этих боях Момышулы был дважды ранен, но поля боя не покинул, пока не отбросили немцев на безопасное удаление.

В январе 1942 года 8-я Гвардейская Краснознаменная Панфиловская дивизия была переведена в 3-ю ударную армию Северо-Западного фронта, где вела бои с дивизией СС «Мертвая голова» в ходе Демьянской наступательной операции. Так дивизия была замечена ставкой главнокомандующего Красной армией и выполняла ее задачи на наиболее опасных и трудных участках фронтов.

За проявленное мужество и героизм в битве под Москвой капитан Б.Момышулы в 1942 году был представлен к званию Героя Советского Союза, однако присвоено оно ему не было (как говорят очевидцы из-за двух причин: первая – говорил абсолютно всем правду и только правду, не взирая на чины; вторая – у него был очень строптивый характер, выражающийся в том, что он на все вещи смотрел с критикой, был очень жесток к себе и к окружающим). Звание героя ему было присвоено посмертно 11 декабря 1990 года, а Халык Кахарманы – в 1995 году. В 1942 году – гвардии майор, весной 1943 года – гвардии подполковник, осенью 1943 года – гвардии полковник.

Одной из предпосылок для написания данной книги явилась встреча, так называемого, избранного круга работников науки, литературы и искусства с Бауыржаном Момышулы, который в январе 1944 года оказался в Алматы. На встрече присутствовали:

- председатель Президиума Казахского филиала Академии наук СССР, член-корреспондент Академии наук СССР товарищ Сатпаев К.И.;

- старший научный сотрудник института языка, литературы и истории КФАН СССР, писатель, профессор товарищ Ауэзов М.;

- писатель товарищ Мусрепов Г., а также композиторы, писатели, кинорежиссеры, доценты, кандидаты наук.

Перед началом беседы товарищ Сатпаев К.И. познакомил всех присутствующих с друг другом, напомнил о значимости в всемирной истории события осени 1941 года, когда решалась судьба Москвы и страны в целом, о роли Панфиловской дивизии в этих событиях и добавил, что надеется услышать ценнейшую беседу-лекцию из уст гвардии полковника Бауыржана Момышулы.

Данная беседа началась в 12.00 19 января 1944 года и продолжалась в течении четырех дней с 12.00 до 17.00.

По-моему, эту беседу можно назвать и высказывание обид, и поучительной, и предъявление претензий, и поркой и т.п.

Беседу Б.Момышулы начал со слов: «Прежде чем приступить к беседе, хочу вам доложить, что **деликатного выступления не обещаю**, иногда у меня будут проскальзывать «блиндажные» обороты речи. Не примите, пожалуйста, это за грубость. Моя точка зрения по теоретическим и практическим вопросам войны может показаться кое-кому узкой и даже наивной. Я человек с семилетним образованием, военной школы не кончал, солдатскую школу прошел в горновьючной батаре и настоящим военным стал только в годы войны».

В книге прослеживаются:

1. отношение Б.Момышулы к работникам тыла:

- «...война – самое потрясающее событие в человеческой жизни. В тылу же живут вымыслами о войне. Вы видите в театре или на киноэкране эпизоды войны, но внутреннего содержания ее вы ни в кино, ни в театре не увидите потому, что многие писатели и работники искусства не понимают глубоко истины о войне, пишут предположительно, довольствуются вымыслом, который не соответствует действительности»;

- «Правду войны познать трудно сидя в тылу, но даже и мы, участники боев, не знаем ее до конца. Находить правду в войне очень трудно, обобщать ее еще сложнее. Постигание истины войны – это огромная проблема».

2. отношение к некоторым писателям, художникам:

- «...бывают книги, написанные типографской краской, бывают – написанные кровью»;

- «...недолговечность художественных произведений заключается в отрыве художественной стороны от правды военной в том, что художники, писатели или киноработники не сочетают в них художественную сторону с военными вопросами, с войной. Я думаю, это большой недостаток».

3. отношение к писательскому монополизму и искажению правды:

- «недавно Сабит Муканов, информируя меня о творческих направлениях наших казахских писателей, говорил, что Мухтар пишет на исторические темы, Габит пишет на современные темы, а он, Сабит, взял на себя современные военные темы. Так три кита казахской литературы распределили темы между собой. Это значит, что создается писательский монополизм на тематику. Я с этим не согласен, и поэтому я считаю, что все эти рукописи являются достоянием Академии наук. О войне сейчас писать почти невозможно. О ней писать будут после войны. Даже богатырской силе Сабита Муканова не поднять одному весь разворот событий войны. Поэтому никаких монополий – пусть пишут и работают над этой темой все желающие и способные люди, а не делать тему о войне достоянием только одного себялюбивого и ревнивого писателя-монополиста»;

- «...казахский народ именно за время этой войны заставил весь мир узнать себя как народ. В войне он закалился, приобрел богатейший опыт, поднялся выше.

Наши писатели, историки, научные работники должны были написать об этой правде, чтобы воспитывать молодое поколение, чтобы оставить грядущему обществу правильную, не искаженную историю, но ничего этого сделано не было. До сих пор ни одно героическое имя не попало в ваши бумаги, чтобы остаться в памяти народной»;

- «На фронте немало героических казахских джигитов, к сожалению, многие из них погибли. Уже начинают гаснуть от холодного равнодушного ветра светлые огненные имена джигитов, которые проливали свою кровь и отдавали жизни ради вас тоже. Писать правду – это закон, потому что ложь – это яд для литературы, культуры, нашего будущего. Жизнь вранья коротка. Хвост у лжи куцый»;

- «Забвение героизма – это трагедия народа. История этого вам, сегодняшним литераторам, историкам, не простит. Вы думаете, что стержнем народа, его опорой являетесь вы, сидящие здесь, и только вы, однако это не так: надежной опорой народа являются тысячи мужественных воинов, его верных сынов, молодых, даже совсем юных. Без них и народ без хозяина, без них и вам народом не стать. Вас, которые ни слова не сказали о них, не написали ни строчки об их мужестве, обогранным кровью. Многих из вас сама история выставит у позорного столба, если не сегодня, то завтра».

Основываясь на вышеуказанных высказываниях, можно сказать, что Б.Момышулы практически на все вещи смотрел с критикой, с подозрением и во всех бедах, просчетах винил человеческий фактор, а в основном старших начальников, чиновников. С другой стороны, мы видим наивысшие черты его характера: чуткость, благородность, честность во всем, многогранность его мыслей, ответственность перед долгом, готовность отдать осмысленно жизнь за справедливое и необходимое в данный момент дело и т.п. **Этому свидетельствуют его фразы из «обращения к читателям моих рукописей» и рассказы очевидцев:**

- «Спрашивай не у того, кто много жил, а у того, кто много видел. Веревка состоит из волокон. Тело состоит из ткани. Мудрость состоит из сгустка творческой мысли, обобщающей опыт прошлого, здравого анализа настоящего и предвидения будущего. Без кирпича невозможно соорудить дворец. Без искры невозможно разжечь огонь. Без души нельзя любить. Без гнева невозможно ненавидеть. Без принуждения нет покорности, без ласки нет привязанности и преданности»;

- «Считать свое мнение безапелляционно окончательным для всех – это жестокая переоценка своих сил и способностей»;

- «Воровать отвагу солдата – самое низкое преступление животного в облике человека»;

- «Долг командира не оставлять без внимания те или иные поступки солдата. Если солдат отличился – он должен быть поощрен»;

- «Героизм – не дар природы, а результат воинского воспитания, сознательного принуждения себя идти на опасность для выполнения долга, ограждая себя всего, собственную честь и благородное достоинство гражданина от чувства стыда, низости и позора, соревнуясь с подобными собой в благородстве, равенстве, разделить не только благо жизни целого коллектива, но и опасность, стремление обезопасить себя и соотечественников путем наибольшего истребления врага, беспощадного мщения за зло, за смерть смертью, за кровь кровью»;

- «Скажите сами – могут ли фронтовики испытывать уважение к художнику, погрязшему в тине личных, мелких забот и личных, мелких интересов, приниженному повседневной борьбой за существование, а не за творческую жизнь. Конечно нет. Ведь мелочность его души просвечивает сквозь словесную одежду его произведения».

Бой и психология боя:

Бой – организованное воздействие на противника (умом, огнем, психикой), причем огневое воздействие выступает как продукт воздействия умом и как средство психологического и физического воздействия.

Раскрывая современный бой Б.Момышулы, раскрывает психологию боя.

Современный бой как тактическое понятие, когда обе стороны насыщены техникой – есть огневое состязание сторон. Организованное применение огневых средств, основанное на принципах уставных требований (обобщенного опыта) принято называть системой огня, на которой зиждется стойкость боевого порядка войск, ибо решающее в современном бою и в обороне, и в наступлении – огонь в сочетании с маневром войск. Победит тот, кто окажет большее огневое воздействие на живую силу и технику противника, кто сумеет взять инициативу, создаст гибкое, огневое управляемое преимущество, сосредоточить веер траекторий в нужном направлении в нужный момент. Следовательно, **управлять боем – значит управлять огнем, умело маневрировать траекториями, создавать массу огня над головой противника, прижать его к земле, ко дну его окопов, траншей, ослеплять и поражать амбразуры, тем самым, беспощадно истребляя вражеские силы, беречь свою собственную силу – в этом заключается сущность искусства ведения боя, в этом суть психологии боя.**

Пехоту беречь только огнем и огнем, очищая и прокладывая ей путь огнем, огнем и огнем – только наивный невежда и чудак в военной форме может стремиться грудью пехоты пробить огневой щит – полосу смерти перед передним краем обороны противника.

Только в бою испытываются все качества человека. Если в мирное время отдельные черты человека не проявляются, то в бою они раскрываются.

Психология боя многогранна:

- **«нет ничего незадеваемого войной в человеческих качествах, в личной и общественной жизни.** В бою не скрыть уходящую в пятки душу. Бой скрывает маску, напускную храбрость. Фальш не держится под огнем. Мужество или совсем покидает, или проявляется во всей полноте только в бою»;

- **«солдат идет в бой не умирать, а жить,** то есть искусно ведя бой, подсознательно думая о жизни для следующего броска, приема, он всячески будет пытаться сохранить себе жизнь, применяя приемы, формы, методы ведения боя, то есть, солдат в бою становится на время одним целым со всем процессом боя, как бы сливается с фоном боя»;

- **«в бою нет случайностей, есть неожиданности для противников.** Победа или поражение вполне причинны и закономерны. Случайностью прикрываются всякая расхлябанность и нерадивость офицера и солдата, поэтому понятие случайность не может быть оправданием недобросовестной и необдуманной служебной деятельности офицеров солдат»;

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Психология войны.- Бауыржан Момышулы;
2. Волоколамское шоссе.- Александр бек.

В.А. ВЕТОШКИН

курсант Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

научный руководитель – подполковник Ж.У. ЖАЗЫКБАЕВ

преподаватель кафедры огневой подготовки Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

**ЖИЗНЬ И ТРУДЫ БАУРЖАНОВЕДА
СЕРИКБАЕВА КИМ СЕРИКБАЕВИЧА**

В данной статье рассматривается художественная самодетельность и биография выдающегося писателя и бауржановеда Серикбаев Ким Серикбаевич.

В настоящее время появляются все больше писателей про Бауржана Момышулы но как правило они пишут подвиги Бауржана в отсутствии достоверной информации либо неправду либо приукрашивают подвиги. Более достоверные данные и более приближенные истории могут донести писатели тех времен когда жил сам Бауржан, так как они могли лично побеседовать с ним. к этому числу людей относится Серикбаев Ким Серикбаевич

Для достижения поставленной цели исследования проводились с использованием общенаучных методов сравнения и обобщения, а также специфических методов военной науки системного анализа, моделирования.

Серикбаев Ким Серикбаевич родился 14 января 1934 года в ауле Коптогай Новороссийского (Хромтауского) района Актюбенской области, в семье рабочего совхоза. По национальности – казах.

Отец Джанглишбаев Серикбай 1885 года рождения умер в 1948 году, мать Джанглишбаева Зияда 1895 года рождения, умерла 1949 году.

В 1941 году пошел в школу, с 1947 года воспитывался в детском доме – интернате колхоза им. Крупской Н.К., а с 1948 года – в интернате г.Актюбинска. В 1952 году после окончания казахской средней школы №6 поступил в Алма-Атинский юридический институт. В мае 1953 года после окончания первого курса из-за тяжелых материальных условий вынужден был оставить учебу в институте.

В 1953 году поступил и в 1956 году окончил Уфимское военное училище с отличием, присвоено первое офицерское звание «лейтенант».

С 1956г. по 1959г. по собственному желанию проходил службу на Чукотке (поселок Дальний, Проведенского района Магаданской области) на должности командир взвода.

С 1959 г. (октябрь) по 1970 г. (июль) проходил службу в Прикарпатском военном округе г. Славута Хмельницкой области Украинской ССР, на должностях командир взвода, секретаря комитета комсомола полка, командир роты, начальник штаба и командир мотострелькового батальона, начальник штаба полка, временно (шесть месяцев) исполнял обязанности командира полка.

В 1966 году поступил и 1970 г. окончил (заочно) Военную Академию им. М.В.Фрунзе в г. Москве. В 1970 г. поступил в а (аспирантуру) этой академии. В 1973 году закончил адъюнктуру, на третьем году учебы работал преподавателем – стажером кафедры тактики, занятия вел с офицерами Кубы и монголии.

В 1974 году защитил диссертацию на соискание ученой степени кандидата военных наук. 30 ноября 2010 года защитил диссертацию на соискание ученой степени доктора наук.

В 1978 году присвоено ученое звание «Доцент», а в 2000 г. – «Профессор», 2005г. – член корреспондент Академии военных наук Российской Федерации, 2014г.

– действительный член Академий военных наук Республики Казахстан и Российской Федерации.

С 1973 г. по 1975 г. – начальник кафедры тактики Алма-Атинского высшего общевойскового командного училища им. Маршала Советского Союза И.С.Конева.

С 1975 г. по 1988 г. – начальник военной кафедры Высшей партийной школы при ЦК Компартии Казахстана. в октябре 1988 года вышел в запас.

В рядах Вооруженных сил прослужил 35 лет 3 месяца. Звание полковник присвоено 21.02.1977 г.

С ноября 1988 г. по декабрь 1991г. – начальник Республиканской военной школы им. Героя Советского Союза Бауыржана Момышулы.

С января 1992 по 24 марта 1992 года работал Советником Председателя Государственного комитета обороны Республики Казахстан.

С декабря 1993 г. по март 1996 г. – Главный научный специалист по военным вопросам Высшей аттестационной Комиссии при Кабинете Министров Республики Казахстан.

С марта 1996 г. по декабрь 2001 г. – заведующий сектором – консультант по вопросам обеспечения военной безопасности Аппарата Мажилиса Парламента. С 1995 г. по 1998 г. работал по совместительству профессором кафедры тактики факультета внутренних войск при Военном институте КНБ,

С 2001 г. по октябрь 2011г. – главный научный сотрудник Военного – научного центра Министерства обороны, с ноября 2011г. по октябрь 2014 г. – старший преподаватель кафедры общественных дисциплин факультета специальной подготовки Национального университета обороны РК.

С 1955 г. кандидат в члены КПСС с 1956 г. по 1991 г. до прекращения функционирования состоял в рядах Коммунистической партии Советского Союза.

Стаж научно – педагогической деятельности на 22.09.2015г. – 46 лет, а общий трудовой стаж – 65 лет

Автор и руководитель коллектива по разработке Первой Военной доктрины Казахстана и Закона « Об обороне и Вооруженных Силах Республики Казахстан», опубликовал более 150 научных работ по обеспечению военной безопасности страны.

7 декабря 2007 г. Указом Президента РК №845 за вклад в развитие военной науки и подготовки военных кадров присвоено почетное звание **«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері» в 2015г. награжден медалью РК «Ерен еңбегі үшін»**

Награждался Орденом « За службу Родине 3степени» двадцати медалями, Почетной грамотой Президиума Верховного Совета Казахской ССР, Почетной грамотой Министра обороны СССР и Почетной грамотой Президента Республики Казахстан, Почетными грамотами Министра обороны и Министра образования и науки Республики Казахстан, Благодарственными адресом Мажилиса Парламента Республики Казахстан.

В сентябре 2007 г. избран председателем Совета ветеранов Мудеуского района г.Алматы. В 2013 г. и 2015г. награждался Почетными грамотами Центрального Совета ветеранов Республики Казахстан.

Женат, жена Игликова Раиса Серикбаевна 1936 года рождения, дочь – Елена 1957 года рождения и сын Арман 1968 года рождения.

На одной из конференции Ким Серикбаев рассказал историю как он познакомился в Бауржаном.

Бодучим молодым офицером Ким Серикбаев проводя время в парке заметил идущего по аллее вытянутого и подтянутого офицера Бауыржана Момышулы который вдохновляясь красотой этой природы размышлял о создании своей новой книги. Подойдя поближе к нему я предложил присесть на рядом стоящую лавочку и узнать его поближе. Как только мы присели я сразу не замедляясь начал

расспрашивать про его подвиги стараясь все больше узнать, а Баке так называли Бауыржана охотно не останавливаясь рассказывал свои истории. Но беседа была не долгой и бауыржан попрощаясь со мной ушел писать свою книгу

Хочу отметить то что в настоящее время количество изучавших великого человека Бауыржана Момышулы с каждым разом увеличивается, так как его стратегии, подвиги и произведения очень актуальны в настоящее время. по своему опыту могу сказать что читая книги Бауыржана можно в точности представлять все ту атмосферу которая царила в той безжалостной войне, так как он писал со своего личного опыта. В этой научной работе я рассматривал одного из бауыржановеда Серикбаева Ким Серикбаевича который не по наслышки написал книгу «Бауыржан Момышулы в моей жизни»

Қ.А. ДЖАМАЛОВ

курсант Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

научный руководитель – полковник Х.С. АДЫЛХАНОВ

*доцент кафедры войсковой разведки и десантно-штурмовых войск
Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
магистр военного дела и безопасности*

СТЕНОГРАММА ВЫСТУПЛЕНИЯ БАУЫРЖАНА МОМЫШУЛЫ ПЕРЕД ДЕМОБИЛИЗАЦИЕЙ ЛИЧНОГО СОСТАВА ОСЕНЬЮ 1945-ГОДА

В статье рассматривается история стенограммы выступления Бауыржан Момышулы перед демобилизацией личного состава, слова напутствия перед их убытием а также постановкой задачи на подготовку казарм к зимнему периоду и оборудования учебного поля, которое предназначалось для сменяющих их поколений для создания удобства их жизни а также лично давал советы по продолжению жизни после войны и как себя вести в обществе и заслужить уважение и любовь

Ключевые слова: Демобилизация, победа, совет, стенограмма.

ИСТОРИЯ ПОБЕДЫ: Вы являетесь вершителями великих исторических дел, которых не знало человечество - напутствие бойцам Б. Момышулы

Бауыржан Момышулы перед своим личным составом со словами напутствия перед демобилизацией осенью 1945 года

Легендарный казахстанский батыр, Герой Советского Союза, бесстрашный и мудрый военный тактик, прославившийся в Великой Отечественной войне, в мирное время ставший выдающимся писателем - Бауыржан Момышулы был известен простотой и прямоотой суждений, добротой к друзьям и нетерпимостью к врагам.

Выходец из простой крестьянской семьи в Жуалынском районе, который называют «Мынбулак» - «край тысячи родников и тысячи батыров», Бауыржан Момышулы в начале Великой Отечественной войны, будучи старшим инструктором военного комиссариата республики, помогал генералу И. В. Панфилову формировать в Алматы 316-ю стрелковую дивизию. Осенью 1941 года эта дивизия, комбатом которой он был назначен, была переброшена в распоряжение Западного фронта, на одно из главных направлений на подступах к Москве. В боях под Москвой проявилось воинское мастерство комбата Момышулы.

После войны он окончил Академию Генерального штаба, получил звание профессора, читал лекции по военной тактике и стратегии. Написанная им монография «Психология войны» и сегодня является фундаментальным трудом в области военной философии. Оставив военную службу, Бауке ворвался в литературный мир как мастер повестей и рассказов.

11 декабря 1990 года писателю-фронтовику Бауыржану Момышулы присвоены генеральский чин и звание Героя Советского Союза посмертно. Восстановить историческую справедливость помог своим личным участием Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев.

Именем Бауыржана Момышулы в Казахстане названы улицы городов, райцентр Жуалынского района, школы и военные интернаты.

К 100-летию со дня рождения Б. Момышулы, уроженца Жуалынского района Жамбылской области, в Таразе открылся научно-исследовательский центр «Бауыржан-тану», в который был передан архив писателя. Работавший в этом центре жамбылский публицист-исследователь Бекет Момынкул, являющийся внучатым племянником Момышулы, предоставил Казинформу интересный документ. Это стенограмма речи Бауыржана Момышулы перед воинами 23-го гвардейского полка в литовском городе Прена.

«Великая Победа застала гвардии полковника Бауыржана Момышулы в должности командира 9-й гвардейской дивизии, - рассказал корреспонденту Казинформа Б. Момынкул. - И только в конце сентября 1945 года вышел Указ Верховного Совета СССР о демобилизации солдат Великой Отечественной войны. 28 сентября Б. Момышулы встретился с воинами 23-го гвардейского полка и рассказал им о порядке долгожданной демобилизации. Думаю, что эти выдержки из стенограммы его выступления в полной мере передают дух того времени - победного сорок пятого года. Вчитываясь в эти литые строки, поражаешься ораторскому искусству Бауке, слышишь его мужественный голос, чувствуешь его отеческую заботу о солдатах, понимаешь, какие чувства радости и гордости переполняли тогда сердца людей, победивших фашизм».

Стенограмма речи Б. Момышулы 28 сентября 1945 года

«Здравствуйте, товарищи! Верховная власть страны вчера издала закон о демобилизации из рядов армии некоторых категорий военнослужащих, которые составляют, по существу, большинство ее личного состава, и которые на собственных плечах вынесли основные тяготы войны на всем ее протяжении. На основе этого закона миллионы наших доблестных бойцов и сержантов будут возвращены к своему родному очагу, в свою родную деревню, родной город, производство, колхоз, свой родной край, от которого они были оторваны войной. На основе этого закона многие старики, отцы и матери получают своих любимых сыновей, которые у них были отняты войной. На основе этого закона многие женщины получают мужей, миллионы советских детей получают отцов, которые у них были отняты войной. На основе этого

закон страна получит миллионы высококвалифицированных, проверенных в суровых испытаниях, закаленных в трудных условиях боя рабочих людей, рабочую силу, которая станет у своего станка, у своего плуга. Этот закон, по существу, является началом реформ и перестройки не только Красной Армии, но и всей нашей жизни, шагом к светлому будущему. В этом состоит политическое, экономическое и историческое значение данного закона. На этом я заканчиваю законную сторону моей речи.

Три месяца тому назад мы демобилизовали из рядов армии стариков и девушек. Я отдаю должное им, преклоняюсь перед их мужеством, но не они составляли основу армии. После вас в рядах армии останутся ваши младшие товарищи по оружию. Это «медные котелки». Я преклоняюсь перед их мужеством, но они также не являлись основой нашей армии, перенесшей все тяжести войны от ее начала и до конца. Многие из них вступили в войну в 43-44 годах, даже имеются призванные в армию в 45 году.

Кто же являлся основой армии, стержнем ее, опорой всех наших боевых дел от начала и до конца войны? Ими являлись вы, ваш возраст - 25 - 40 лет. Именно это поколение перенесло всю тяжесть войны от начала и до конца, не щадя своей жизни и крови за великое дело, великую Победу - всемирно-историческую победу нашего народа, советского оружия. Вы на поле боя по черновому, по-человечески, по-рабочему творили величайшие исторические дела. Вот почему я говорю, что победа - это ваше кровное дело, за которое из вашего поколения многие отдали жизнь, многие отдали кровь, отдали здоровье. Вы являетесь вершителями великих исторических дел, которых не знало человечество, жившее до нас, и то, которое будет после нас. На этом я заканчиваю лирическую часть своей речи

В одном из своих выступлений генералиссимус Советского Союза товарищ Сталин простых советских людей назвал винтиками: «...что бы мы, маршалы и генералы, представляли из себя, если бы не эти винтики». Когда он говорил так, то имел в виду бойца и сержанта, которые, рискуя жизнью, перенесли на собственных плечах все тяготы войны, на поле боя творили победу с винтовкой в руках. Когда он говорил так, то имел в виду полуголого, полу босого, полуголодного рабочего у станка, который давал нам свою продукцию, оружие, боеприпасы. Когда он говорил так, то имел в виду наших братьев, отцов, матерей, жен и сестер, которые полуголые, полу босые, полуголодные обрабатывали наши поля и давали нам хлеб.

Тот, кто действительно воевал за победу, кто искренне участвовал в народном творчестве - победе, тот горд сознанием исполненного долга, тот горд высоким званием воина-победителя. Тот везде и всюду и всегда бережет честь воина-победителя как зеницу ока, ибо он не воевал за награды, ибо он не воевал за богатство, ибо он не воевал из эгоизма, за личное благополучие, - он воевал за честь, достоинство своего народа, своего государства. Такой человек никогда не позволит себе мещанской роскоши, торгашеской хитрости, идиотской подлости разменивать честь воина-победителя на мелочь, на барахло, потому что он - муж, он - гражданин, он - воин. Ему честь дороже любого богатства. Он сознает, что за это дело миллионы его товарищей пролили кровь, миллионы его товарищей отдали здоровье. Они завещали оставшимся в живых не запачкать их жизнь, их имена, их священную кровь грязью, аморальным явлением, недостойным поведением и поступками. Он знает, сознает и уважает боевой коллектив творцов победы - мертвых, калек и других здравствующих товарищей.

Вы думаете, 23-й гвардейский полк состоит и состоял из вас? Нет! Когда ваш командир полка строит вас и, подав команду «смирно», идет ко мне с рапортом, я вижу не только вас, я вижу три 23-х ордена Ленина гвардейских полка. Полк мертвых! (Шепот в рядах.) Полк калек! И ваш полк. Вот почему я часто тяжело иду из фланга

во фланг, прежде чем поздороваться с вами; я не нарочито делаю это. Я вижу три полка. Сколько было мертвых - больше или меньше, чем вас?

(Боец с места): - Больше, товарищ полковник.

- Сколько было калек?

(Боец взволнованно): - Не меньше, товарищ полковник.

Какое же имел право из-за трех литовских свиней подлец Силенко разменивать честь полка мертвых, честь полка калек и вашу честь? Он - презренный, прогневший подлец, который заслуживает презренья всех. На этом разрешите закончить моральную часть моего обращения.

Вас интересует, когда вы поедете домой. Вы поедете домой с 1 октября по 15 ноября. Отправка будет производиться по принципу землячества. Когда какой эшелон подадут, я не знаю, вам надо будет набраться терпения. Что вы будете делать до подачи вам эшелонов? Вы будете помогать нам подготовиться к зиме. Надо благоустроить казармы, оборудовать учебные поля. Для чего это нужно? Это нужно для того, чтобы новое пополнение - ваша смена - жило в нормальных условиях и обучалось на оборудованном учебном поле. На смену вам в ближайшем будущем придут ваши младшие братья, даже сыновья. В этот период вам нужно работать добросовестно, соблюдать все воинские порядки не за страх, а за совесть и не попадать в неприятное положение из-за своей недисциплинированности.

В этот период вам нужно быть более нравственными, чем когда-либо. Ибо настало время скорой встречи с семьей, с женой, с детьми, которые в течение четырех лет денно и нощно ждали вас с глубокой тревогой в сердце, молились Богу за вас, провели много бессонных ночей, волнуясь за вас, за вашу жизнь. Вы обязаны как большой человек-победитель принести порядок в свою семью, неизменную любовь и верность жене и детям своим.

Первый совет. Терпи солдат, пока настанет день встречи. Не будь свиньей перед своей подружкой, будь человеком — мужем! (Смех)

Второй совет: когда будете ехать в эшелоне, вас будет сопровождать эшелонное начальство. Натворил ты что-нибудь в пути, схватят тебя за шиворот и отправят в тюрьму прямым сообщением. Такой неприятности никому не желаю. Это недостойно воина-победителя. Веди себя достойно в пути, чтобы каждая станционная торговка была поражена твоим благородством.

Третий совет. Мы вам дадим небогатые подарки. В ваш карман положим по тысяче рублей денег. В мешок - немного муки, сахару, мяса. Для чего это дается? Вам ли они даются? Нет. Они даются вашим друзьям, вашей семье для того, чтобы они сумели материально обставить вашу радостную встречу, а не для того, чтобы пропивать или съесть в дороге.

Может быть, каждый воин почувствует себя после такой тяжелой войны вольно, так как он имеет заслуги, у него есть ордена на груди; он считает себя имеющим право свободно шагать, не уважать общественный порядок, нормы гражданского поведения. Если каждый солдат, провоевавший четыре года, каждый имеющий ордена герой бесцеремонно будет нарушать наши порядки, нормы поведения советского человека, будет унижать и оскорблять достоинство наших граждан, то в течение какого-нибудь месяца вся советская страна превратится в страну сплошных хулиганов. Поэтому ни народ, ни государство, ни правительство никому не могут позволить нарушать общественный порядок. Ордена требуют достойного поведения.

Последнее. Ты был достойным, отличным бойцом на поле боя. С честью выполнил свой долг в войне. Ты отличился на фронте. Будь примером, отличись теперь на трудовом фронте, ибо твой долг - всеми силами помогать своему народу в быстрейшем восстановлении народного хозяйства. Твой долг быть стахановцем в

труде, отличиться на производстве, на колхозных полях. Вот всё, что я вам хотел сказать», - завершил свою речь Б.Момышулы.

А.ДЖУНИСАЛИЕВ

Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлерінің Әскери институтының курсанты

ғылыми жетекші – майор Б.ПЕРНЕБАЙ

Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлерінің Әскери институты дене дайындығы кафедрасының оқытушысы

**БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ – ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ АЛҒАШҚЫ
ӘСКЕРИ КЕЙІПКЕР**

Б.Момышұлы әдеби мұралары мен ерлік істері жөнінде көптен бері айтылып жүр.Ірілі-ұсақты түрлі жанрдағы көркем туындылар мен ғылыми мақалалар және монографияларда Б.Момышұлының көркем бейнесі сомдалумен қатар қазақ руханиятына қосқан үлесі сараланып келеді.

Алайда Б.Момышұлы қазақ әдебиетінде алғаш болып көркем шығарма кейіпкері болғандығы айтыла бермейді.Мақалада Б.Момышұлы әдебиеттің барлық жанрында көркем кейіпкер ретінде сомдалып,ұлттық әдебиетіміздің алтын қорынан орын алғандығы айтылады.Проза,поэзия,драма және осыларға қоса аңыз-әңгіме желісіндегі батырдың бейнесі талданады.

1942 жылы Москва түбіндегі жан алысып,жан беріскен алапат соғыста А.Бек пен Б.Момышұлы арасында шығармашылық байланыс орнығып, өмірге «Арпалыс» романы келді.Міне осы кезден бастап,Б.Момышұлының көркем туындыдағы өмірі басталды.

1942 жылы алыстағы Қазақстанда жүрсе де қазақ әдебиетінің классигі М.Әуезов майдан даласындағы Б.Момышұлының ерлігіне риза болып, «Намыс гвардиясы» пьесасын жазады.

1943 жылы танымал ақын Ғ.Орманов госпитальда жатқан Б.Момышұлының жағдайын сұрапбарғанда батырдың ерліктеріне риза болып, «Полковникке» атты өлеңін жазады. Демек, жоғарыда аталған шығармалардың барлығы да соғыстың алғашқы айлары мен жылдарында жазылған. Шығармада осы туындылар талданып,батырдың көркем әдебиетте әскери әдебиеттің тұңғыш кейіпкері болғандығы дәлелденеді.

Қазіргі таңда Б.Момышұлының қазақ әскери әдебиетінің негізін қалаушы екендігі мойындалды. Бұл мәселе М.Мырзахметұлының батыр жайлы жарияланған еңбектері мен түрлі ғылыми жиындарда жасаған баяндамаларында жан-жақты сараланып,көптің қолдауына ие болып келеді.

«Арпалыс» романы 1942 жылдан бастап жазылған дейтін болсақ, оның авторы А.Бек болып танылғанымен, романның қосалқы авторы Б.Момышұлы екендігі әдебиетші қауым бас қосып талқыланған талай отырыстарда айтылып келеді.Оған дәлел ретінде бір ғана мысалды келтірсек жеткілікті болар деп ойлаймыз.мысалы,романды талқылауға арналған кезекті отырыста әскери әдебиеттің білгірі полковник Совенок: «всем ясно, что не Бек, а Момышулы «Волоколамское шоссе», а Бек проста записывал, переписчик»,-деп көптің көкейінде жүрген түйткілікті сұраққа нүкте қойғандай болады. Осындай түйінді ойларды көптеп келтіруге болар. Сонымен қатар танымал бауыржантанушы М.Кәтімхан осы мәселені жан-жақты зерделей келіп, «Арпалыс» романын жазған кім?» атты монографиялық зерттеу еңбегін жазды. Яғни Б.Момышұлы соғыстың алғашқы айларында-ақ көлемді роман жазуға мұрындық болы, қазақ әскери әдебиетіне

бастайтын сара жолды көрсетіп берді деуге толық негіз бар.онымен қоса батыр соғыстан қолы қалт еткенде,уақыт тауып,қолына қалам алып,күнделік жүргізуді әдетке айналдырған.майдан даласынан өзімен бірге алып келген отыз жеті дәптер күнделігі бейбітшілік заманда өмірге келген «Москва үшін шайқас», «Курляндия майданы», «Генерал Панфилов» т.б. ірілі-ұсақты көркем шығарма жазу арқылы әскри әдебиеттің негізін қалаушы ғана емес, сонымен қатар оны әрі қарай дамытып,әлемдік деңгейге көтерген шебер қаламгер ретінде байқаймыз. Демек,Б.Момышұлы «Арпалыс» романын жазуда қосалқы автор болумен қатар, оның басты кейіпкері де болды.Осы арқылы ол қазақ әскери әдебиетінде тұңғыш әскери кейіпкер ретінде тарихта қалатыны сөзсіз.

Бауыржан Момышұлы (1910-1982) 22 жасында әскери қызметті қатардағы жауынгерден бастап, 5 мың басы дивизия командирі болу дәрежесіне дейін жеткен. Соғыс уақытында дивизия басқарған екі-ақ қазақтың бірі болған. Мәскеу үшін шайқаста 207 рет ұрысқа кірген. Қысты күні аязда да терезені ашып ұйықтайтын, қолғап кимейтін болған. Еңбек жолын ұстаздықтан бастап, бастауыш сыныптарға сабақ берген, банк экономисті қызметінде атқарған, ат үстінде қылышпен өнер көрсетудің шебері, соғыстан келген соң жазумен, шығармашылықпен айналысқан. Орыс тілін әдейілеп әдемі қазақша акцентпен сөйлейтін болған. Сонда жүргенде кезекті әскери міндетін өтеуге шақырылып, онда бір жарым жыл жүріп, запастағы командир атағын алады.

Туған ауылына қайтып оралған соң, ол біраз жыл қаржы мекемесінде қызмет істейді. Содан қайтадан Қызыл Армия қатарына шақырылып, түрлі әскери бөлімдерде взвод, рота командирі болады. 1941ж Ұлы Отан соғысы басталысымен, Бауыржан даңқты генерал-майор И.В.Панфиловтың басшылығымен Алматы маңында жаңадан жасақталған 316 атқыштар дивизиясының құрамында майданға аттанады, батальон, полк командирі қызметін атқарады. Соғыстың соңғы жылдарында гвардиялық дивизияны басқарады. 1941 жылғы күзгі, қысқы кескілескен шайқастар кезінде өз батальонын 27 рет шабуылға бастап шықты. «Қарабет болып қашқанша, қайрат көрсетіп өлген артық» деген сөзін ұран еткен Бауыржан Момышұлы, 5 рет қоршауды бұзып, негізгі жауынгерлік құрамымен аман-есен дивизиясына қосылды. Жауынгерлік іс-қимылдарға қатысты ұрыстан шығу, шегініс жасау тәсілдерінің арнайы тарау болып әскери жарғыға енуі, тактикада «ошақты» және «икемді қорғаныс» ұғымдарының қалыптасуы Бауыржан Момышұлының осындай тәжірибелерінің жиынтығы болып табылады. Оның қолбасшысы, терең ойлай білетін әскери маман ретіндегі таланты соғыста полк, дивизия басқарған жылдары кеңінен ашылды. Бауыржан Момышұлы жау шептріне еніп ұрыс жүргізу теориясын соғыс тәжірибесінде алғаш қолданушылардың және оны дамытушылардың бірі болды. Бауыржан Момышұлы – әскери педагогика мен әскери психологияны байытушы баға жетпес мұра қалдырған дара тұлға. Оның атақ, даңқы, батырлығы А.Бектің «Волоколамск тас жолы» атты кітабында суреттелді. Кітап неміс, чех, еврей, ағылшын, француз, т.б. шет ел тілдеріне аударылды. Соғыстан кейін Бауыржан Момышұлы Совет Армиясы Бас штабының Жоғары әскери академиясында сабақ береді. 1956 жылы полковник атағымен отставкаға шыққан Бауыржан біржола шығармашылық жұмыспен айналысады. Ол қазақ және орыс тілдерінде бірдей жазып, өз өмірінде көрген-білгендерін арқау етеді. Оның қаламынан туған, өмір шындығын арқау еткен шығармаларына айналады. Олар бірнеше қайта басылып шығады. 1934 жылға дейін аудандық атқару комитетінің жауапты хатшысы, аудандық атқару комитетінің төрағасының орынбасары, көмекшісі сосын аудандық прокурор, аудандық діни бөлімнің меңгерушісі секілді түрлі лауазымдарды атқарады. Бауыржан 1932 жылы әскери қызметке шақырылып, 14-ші тау атқыштар полкінің курсанттар қатарына алынды. 1933 жылы ол сол бөімде взвод командирі болды. Отан алдындағы борышынөтеп шыққан кейін оның полкі

Қызыл ту Қиыр шығыс армиясының арнайы бөлімшесіне қосылып, Бауыржан жартылай ротаның командирі болды. Соғыс басталғанға дейін Момышұлы 105-ші ақыштар дивизиясының артиллериялық бөлімін басқарды. 1940 жылдың ақпанында Житомирге 202-ші жеке қарсы бөлімшенің командирі болып тағайындалды. 1941 жылдың қаңтарында тәжірибелі артиллериялық командир Алматыға жіберілді. 1941 жылдың шілде айында жаңа 316-шы атқыштар дивизиясының жаңадан құрылған штабына Қазақстан мен Қырғызстаннан қосымша әскер алына бастады. Сонда Бауыржан Момышұлы жаңадан құрылған дивизияның 1073-ші атқыштар полкінің атқыштар батальонының командирі болып тағайындалды. Осыдан баста пол ұрыс алаңында жүрді. Солардың ерекшесі Мәскеуді қорғау шайқасы. Сол кезде панфиловшылар үшін өте маңызды сәтте, 1941 жылдың қараша айында Бауыржан Момышұлы 19-шы гвардиялық атқыштар полкіне командир болады. Аталмыш полкінің басқа бөлімшелерімен бірге немістердің Мәскеуге кіруіне жол бермеді. 1941 жылы 19 желтоқсанда Момышұлы капитан шенінде болды. Капитан Бауыржан Момышұлы фашистік басқыншылармен шайқаста жеке батылдық пен шексіз ерлік көрсетті. Жауынгерлік еңбегі үшін Момышұлы жоғары мемлекеттік марапатқа – Ленин орденіне ұсынылды. Бірақ, ол бұл марапатты алмады. Калинин майданының қолбасшысының 1942 жылғы 6 маусымдағы № 0196 бұйрығымен оның бірінші марапаты Қызыл Ту ордені болады. Ержүрек қазақ батыры ұйымдастырушылық қабілеттерге ие және полк бөлімшелерінің жауынгерлік әрекеттерін шебер басқара алады. 1942 жылы тамыз айынан бастап Момышұлының өзінің Панфилов дивизиясына командир болып барады. 1942 жылдың қазан айында Момышұлына подполковник, сегіз айдан кейін полковник шені берілді. 1945 жылдың 21 қаңтарында Момышұлы II Балтық фронтының 6-гвардиялық армиясының 9-гвардиялық атқыштар бөлімінің командирінің орынбасары болып тағайындалды. 1945 жылдың ақпан-наурыз айларында, Приекуле станциясының солтүстік-батысында Момышұлы басқарған бөлімшелердің күшімен күшейтілген жаудың қорғаныстары бұзылды. Бөлімшенің шебер әрекет етуінің нәтижесінде 15 елді мекен жау қолынан босатылып, немістерге айтарлықтай зиян келтірілді. 1946 жылы Бауыржан Ворошилов атындағы әскери академияның тыңдаушысы болды. Ал 1948 жылы Генералдық штабтың әскери академиясын аяқтады. 1948 жылдың аяғында полковник Момышұлы құрлықтағы әскерлердің бас қолбасшылығына тағайындалды және Шығыс Сібір әскери округінің 49-шы жеке атқыштар бригадасының командирінің орынбасары болды. 1950 жылы Калининде Молотов атындағы ҚарМУ-дың Логистика және жабдықтау әскери академиясын жалпы тактика және пайдалану өнері кафедрасында дәріс берді. 1955 жылы ауруына байланысты Кеңес әскерінің қатарынан шықты. Бауыржан Момышұлының қандай командир болғанын әскери операциялық-тактика ғылымында «Момышұлы спиралі» деп аталатын мобильді қорғаныстың арнайы термині арқылы-ақ білуге болады. Бұл тактикалық жауынгерлік техника бүкіл әлемдегі жоғары әскери оқу орындарында зерттеледі. Теориялық тұрғыдан оны Панфилов әзірледі. Бірақ іс жүзінде Бауыржан Момышұлы оны алғаш рет іске асырып және керемет қолдана алды. Бауыржан бірнеше орденмен, медальдармен марапатталды, Кеңестер Одағының батыры атағын алады. Алайда халықтың өзі «батырым» деп танып, ардақтаған қаһарман ұлына бұл атақ Отан соғысы біткеннен кейін жарты ғасырдай уақыт өткенде барып берілген болатын. Ел тәуелсіздігін алғаннан кейін Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың жарлығымен оған «Халық қаһарманы» деген атақ берілді.

Жас сардар Бауыржан Момышұлы Мәскеу түбінің қалың қарына малтыға жүріп, бес рет қоршауды бұзып, жалпы саны 207 рет қол бастап, ұрысқа кіріп, 27 рет әскери ғалымдардынайтуынша, соғыс тарихында болмаған тактикалық жаңалық жасады. Командир Момышұлы жетік стратег, асқан тактик болуымен қоса, сұңғыла

психологта еді. Момышұлы өмірбаянының осы ең жауапты кезеңінде Мәскеу түбіндегі шайқас ерекше орын алады. Алайда аласапыран қысылшаң жағдайға ұшыраған кейбір полктердің батальон, роталарымен байланысы үзіліп, жауынгерлердің қай жерде, қандай халде екенін білу қиынға соқты. Сондай жағдайға ұшырағандардың бірі – Бауыржан басқарған бірінші батальон еді. Баукең енді шегінудің нақты жоспарын жасады. Батальонның алдында жүретін он бес адамнан құралған барлаушы қойып, взвод-взводпен бөлек-бөлек болып, бірінің ізімен бірін жүргізе жылжуды ұйғарды. Күндіз жау көзіне түспеу үшін түнделетіп жүруді бұйырды. Күндіз қалың тоғайда тыныстап, түнде барлаушылар арқылы белгіленген бағытпен сақтана жүріп отырды. Қалың қарағайлы тоғайдың іші қар. Жауынгерлер шаршады. Әйтсе де табанды төзімділік көрсеткен батальон екі күннен кейін Новлянск пен Ивановск деревняларының аралығынан шықты. Барлаушылардың айтуынша, осы Ивановск деревнясында панфиловшылардың 1075-полкінің бірінші батальоны тұрады екен. Бұлар әлі шайқасқа қатыспапты. Әдісқой, тәжірибелі комдив И.В.Панфилов бұл полкті уақытша әдейі резервте ұстаған екен. И.В.Панфлов Бауыржанды көргенде қуанғаннан көзіне жас алды.

Тарихи кесек тұлғалар тұғырында нағыз қуатты ағысы тереңде жатқан дария – дарын иесі, рухани ұстаз ретінде танылған қазақтың Бауыржан Момышұлындай ұлы перзентін таныстырыпжатудың өзі артық. Ел оның ерлігін, жазған кітаптарын біледі. Бауыржан Момышұлының өмірдің оғындай нысанаға дәл тигізер сөздері бүгінде халық арасында кең таралып, қанатты сөзге айналып кетті.

Жалпы Бауыржан Момышұлының нақыл сөздері адам бойына күш-жігер, қайрат беріп, рухтандырады, баға жетпес байлыққа жол сілтейді, жас ұрпақты жігерлендіреді, батылдыққа баулиды, адамдыққа тәрбиелейді, атамыздың ғибраты санаға сіңіп, өнегесі көңіл көгіне жетелейді.

Бауыржан Момышұлының қанатты сөздері:

Әділдікті мойындау – адал кісінің ісі.

Опасыздық – ойсыздық.

Қуыс кедеболғаннан артық қорқыныш та, қорлық та жоқ.

Намысты нанға сатпа.

Қарабет болып қалғанша – қайрат көрсетіп өлген артық.

Өз ұлтын сыйламау, оны мақтаныш етпеу – сатқындық.

Именіп жүріп көрген игіліктен – қарсыласып жүріп көрген бейнет артық.

Өтіріктің балын жалап тірі жүргенше – шындықтың уын ішіп өлген артық.

Тізе бүгіп тірі тұрғанша, тік тұрып өлген артық.

Ешкім іштен батыр болып тумайды: батырлық та, мінез секілді өскен орта, көрген тәрибеге байланысты қалыптасады.

Өз тілін сезбеген бала, ана сүтін татпаған жетіммен тең.

Ұлттық рух – ұлы адамның және тұтастай алғанда ұлттыңда асыл қасиеті.

Тіл – ұлт қасиетін айқындайтын белгі, ұлттық салт-сана өзегі.

Өршіл рухтан – өлмес ерлік туады.

С.Қ.ЖАКСЫЛЫКОВ

*Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институтының
курсанты*

ғылыми жетекші – полковник М.К. ЖУМАБАЕВ

*Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты дене
дайындығы кафедрасының аға оқытушысы*

Б.МОМЫШҰЛЫНЫҢ ҰСТАНҒАН САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫ

«Дені саудың-жаны сау»-демекші, спорттық іс-қимылдардың барлығы бізді құрыштай шыңдап, денсаулығымызды нығайтып, тән мен жанның шынығуына орасан зор үлес қосады. Спортпен айналысатын адам өзін сергек сезініп, ширақ қимылдап, сонымен қатар ой-өрісі де терең дамיתыны өзімізге белгілі. Ежелгі грекияның өзінде ұлы ғұлама ойшылдардың өздері жастайынан спортпен шұғылданып, тән сымбаты мен ойлау қабілетінің ең биік белесіне жеткен. Осыған дейін өмір сүреген ұлы билеушілерге, тұлғаларға, қолбасшыларға тән ортақ қасиеттің бірі-физикалық тұрғыда өзгелерден бір саты биік тұруы деп есептеледі. Бұл қасиеттен даңқты қолбасшы Бауыржан Момышұлы да құр қалған емес.

Б.Момышұлы – Ұлы Отан соғысына басынан кіріп аяғынан шыққан ерлігі елдің есінен кетпейтін талантты да қаһарман қолбасшы. Ол қатал, талантты қолбасшылығының үстіне ойшыл, шешен, әрі физикалық түрде өте мықты болды. Ол жауынгерлермен бірге соғыста шынықты, соғыста шыңдалды, соғыста өсті. Оның қолындағы сарбаздар әділдігі үшін, әскери өнерге жетіктігі үшін жауынгердің жанын ұға білетін зерделілігі мен шымырлығы үшін жақсы көрді, силады оған сенді.

Ал нағыз батыр командирі бар солдат-жаудан жеңілмейді, өлімді де жеңіп шығады. Өйткені оның бойында бұйрықтың күші ғана емес, ар мен ұяттың, командирге, қолбасшыға деген сүйіспеншіліктің күші қоса жүреді. Бұл жеңіс үшін қажетті фактор.

Спортты өмірінің серігі еткен Баукең де жастайынан бұл ұғымдар таңсық емес. Бала кезінен кең далада ат жалын тартып мінген, шу асауды жуасытқан, ат құлағында ойнайтын Баукеді қалай ғана ат спортының шебері демейсің. Ауыл тіпшілігі Бауыржандай батыр бабамызды шымыр жігіт етіп тәрбиеледі. Оның «Ұшқан ұя» кітабында айтылғандай, ауыл топ балалармен қыр-тауға жүгіріп жарысуы кейіннен төзімділікке, шыдамдылық, алдыңғы қатарда жүруге бойын үйретті. Асық атып ойнауы ептілік пен құралайды көзге атқан мерген болуына септігін тарих бізге талай көрсетті. Жастайынан тұлпарға құмар Баукең уақыт өте келе бұл сүйген ісін тастап қоймады. Арқаны кең жайған бейбітшілік кезінде, уайымсыз өткен шағында да, кейіннен талай адамның жанын жұлған сұрапыл соғыс күндерінде де, жігіттің нағыз сұлтаны, осы бір «жеті қазынаның» бірінің тізгінін ұстап, соғыс алаңында атой салды. Асау арғымақ, жүйрік аттың тізгінін бала кезінен ұстап машықтанған даңқты қолбасшыға, батальон, кейіннен дивизияның тізгінін ұстау белгісіз іс болмады. Оның өзінің ат міну өнерін (джигитовка) қол астындағы жауынгерлерге көрсеткен кезіндегі олардың таңданысын айтып жеткізу мүмкін емес. Спорт-мінезді тәрбиелейді демекші, батыр бабамызға қайтпас қайсарлығына әсер еткен осы физикалық жаттығулар болатын. Осы бойындағы шыдамдылық пен қайсарлық мінезді ол өзінің сарбаздарының бойына дарыту үшін бар жағдай жасатты. Жеке құрамын толық жабдықтармен марш жүгіртуі, тауға шығаруы осыған дәлел. Оларға қоян-қолтық ұрыс әдістерін үйретумен қатар, ауыр жәшіктерді сүйретіп жаттықтыруы, ұрыстың жан алысып, жан беріскен шағында физикалық тұрғыдан қарсыластан басым болуына мүмкіндік берді. Осылай темірдей тәртіп пен шыдамды ете түсетін дене дайындығының арқасында Мәскеу түбінде оның

батальоны аңталап келген жау қолын, арпалысқан қиян- кескі ұрыстарда тұмчығын қайырып, мысын басып тастады. Отанына деген сүйіспеншілікті физикалық жұмыстармен қуаттаған ерлер ел қорғайтын батырға айналды.

Батыр бабамыз белдесумен, қоян қолтық ұрыста қарсы келген жаудың қабырғасын қайыстырса білуі, ат құлағында ойнап, ат үстінде түрлі гимнастикалық әсерлі жаттығуларды ептілікпен жасай алуы оның қолынан келер кішкене ғана өнері ғой. Бойында ата-бабадан келе жатқан саятшылықпен аңшылық өнері де теңіздей толқыған Бауыржандай атамның құралайды көзге атқан мерген екені барлығымызға бірдей аян. Оның бұған дәлелі, қиян кескі ұрыстардың бірінде, өз бөлімшесінің бір окопына түсіп, сонда атыс

Жүргізіп жатқан бір жауынгердің винтовкасын қолына алып, бір ақ демде үш неміс фашистін сұлатып түсірген. Командирінің мұндай сұр мерген екендігіне тандай қаққан сарбазға «әр оғынды атап атқын, мүлт кетпегін»-деген сөзі әлі күнге дейін кітап беттерінде таңбадай басылды. Қарудан оқ ату өнерін өзінің қол астындағыларға үйреткені бізге мәлім. Кеңес одағының батыр, қаһарман ер сарбаздардың дене дайындығы, олардың физикалық және моральді-психологиялық жай-күйін жоғары деңгейде ұстап тұруға тигізетін септіген өте жақсы ұққан. «Алып денеден алып рух болады»-дейді. Біз болашақ офицерлер, тәуелсіз елдің ұландары, физикалық тұрғыда барынша төзімді, мықты әрі шапшаң болуымыз тиіс. Өзіміз спортты жас кезімізден бойымызға сіңдіріп, келер ұрпаққа дәріптеп қалдыруымыз қажет. Бойымызды спортпен қуаттап, өмірдің мәнін жете түсінейік.

С.Б. ЕРДЕСОВ

курсант Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

научный руководитель – полковник Х.С. АДЫЛХАНОВ

*доцент кафедры войсковой разведки и десантно-штурмовых войск
Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
магистр военного дела и безопасности*

БАУЫРЖАН МОМЫШУЛЫ КАК ГЛАВНЫЙ ОБРАЗ ГЕРОЯ КИНОФИЛЬМА «ЗА НАМИ МОСКВА» И КНИГИ АЛЕКСАНДРА БЕКА «ВОЛОКОЛАМСКОЕ ШОССЕ»

В статье рассматривается история создания Советского фильма казахского режиссера Мажита Бегалина про Панфиловскую дивизию которая сражалась на Волоколамском шоссе под Москвой, какую славу это принесло Бауржану Момышулы, а также какие возникли трудности которые препятствовали выходу данного фильма в общество, и дальнейшая дружба Бауржана Момышулы с Каукуеном Кенжетеевым актером сыгравшим его и не просто сыгравшим а смог показать себя как настоящий командир с чем его лично поздравил Бауржан Момышулы

Ключевые слова: Фильм, За нами Москва, режиссер, актер, бой, три месяца простоя, на съемках как на войне.

Второй прорыв фильма «За нами Москва» случится спустя более 40 лет

Фильм казахского режиссера Мажита Бегалина «За нами Москва», вышедший на экраны более 40 лет назад, покажут в Москве в рамках кинофестиваля «Лучезарный ангел». Этот традиционный фестиваль начался на прошлой неделе. Ровно 70 лет назад 7 ноября солдаты с традиционного парада на Красной площади, посвященного годовщине Октябрьской революции, шли напрямик на фронт - бои шли уже в Подмосковье.

Фильм «За нами Москва» о Панфиловской дивизии, которая сражалась на волоколамском направлении под Москвой в 1941 году, рождался трудно, что характерно почти для всех кинокартин режиссера Мажита Бегалина. Но его все же запустили в широкий прокат 8 мая 1968 года. Вокруг фильма больше было интриги, связанной с писателем-полководцем Бауыржаном Момышулы.

Содержание фильма «За нами Москва» современное молодое и среднее поколение практически не знает, так как его сейчас почти не показывают.

И даже журналисты иной раз, не удосужившись посмотреть его, пишут небывлицы.

Так в одной республиканской газете без всяких на то оснований сказано, что фильм – о подвиге 28 героев-панфиловцев. В действительности же об этом там – ни слова, ни кадра.

Но этот фильм все же о панфиловцах, о батальоне 316-й Панфиловской дивизии, которым командовал тогда еще старший лейтенант Бауыржан Момышулы. О трех днях в ноябре 1941 года, когда этот батальон, в отрыве от основных сил дивизии, задержал противника у деревни Матренино под Москвой.

Сама оборона Москвы была ключевой в истории Второй мировой войны, когда гитлеровская армия в декабре впервые потерпела крупное поражение, когда произошел ключевой поворот в войне в сторону краха гитлеровской Германии.

ТРИ МЕСЯЦА ПРОСТОЯ

В течение 15 лет фильм «За нами Москва» казахстанским телезрителям регулярно показывали на 23 февраля. Казахские деятели кино шутили, что в СССР есть два фильма, которые не сходят с экранов телевизора, имея в виду еще и новогоднюю картину «Ирония любви, или С легким паром».

Мажит Бегалин (1922–1978) принадлежит к поколению, прошедшему испытание войной. В ноябре 1942 года в одном из боев на Калининском фронте ему оторвало кисть руки. После госпиталя его демобилизуют, и он поступает на режиссерский факультет ВГИКа, который в то время находился в эвакуации в Алма-Ате. Учился Мажит Бегалин в мастерской Сергея Герасимова и Тamarы Макаровой.

Авторы сценария фильма «За нами Москва» – Мажит Бегалин и москвич Василий Соловьев (тоже инвалид войны). Первоначально фильм носил рабочее название «Волоколамское шоссе» и должен был сниматься по повести Александра Бека «Волоколамское шоссе», написанной на основе бесед с полковником Бауыржаном Момышулы, самым крупным казахским полководцем времен Второй мировой войны. Изданная летом 1943 года, повесть была одним из главных книг советской военной пропаганды.

Но начавшаяся было работа вдруг встала на целых три месяца. Начались трения с Беком, у которого еще до этого сложились очень непростые отношения с

главным героем его фильма «Волоколамское шоссе» – Бауыржаном Момышулы. Он к тому времени уже сам стал писателем и автором книг о войне – «За нами Москва. Записки офицера», «Фронтовые встречи» и другие.

Конфликт же случился из-за самой повести «Волоколамское шоссе». Ближайший друг Бека, Анатолий Рыбаков, писал: «Момышулы, человек, которого Бек прославил на весь мир, стал его злейшим врагом. Он считал себя соавтором “Волоколамского шоссе”. Он измучил Бека экспертизами и тому подобными вещами, отнимавшими у писателя время и равными ему душу».

Татьяна Бек, дочь Александра Бека писала: «Момышулы – реальный прототип художественного обобщенного образа, от лица которого ведется повествование, казах-полковник, считал себя соавтором этой книги. Он ревновал к литературному успеху, недоумевал, отчего его собственные произведения (“За нами Москва. Записки офицера”, “Фронтовые встречи” и др.) остаются на периферии читательского внимания».

Очевидно, съемки Мажитом Бегалиным фильма о героических защитниках Москвы подлили масла в этот конфликт.

Рассказывает брат Мажита Бегалина – Касым Бегалин:

– Утвердили сценарий Бека. И уже отсняли почти треть фильма. Но потом Бек посмотрел отснятый материал и категорически отказался от дальнейшего участия, заявив, что здесь «пахнет» национальным духом: мол, по фильму выходит, что Москву спасла только казахская дивизия. Мажит пытался переубедить Бека, но тщетно. Тогда пришлось отказаться от сценария Бека. Правда, ему выплатили неустойку.

Сценарий переписали заново, но уже на основе книги Бауыржана Момышулы и его материалов. В результате простоя сцены зимних боев снимали в марте – апреле, когда снег надо было искать уже где-то на лесных полянах, перевозить его на машинах, использовать опилки и разные вещества белого цвета, чтобы в кадре была видна зима.

Но на этом трения с Бекком не были исчерпаны. Он через Союз писателей СССР пытался воспрепятствовать выходу фильма «За нами Москва» на союзные экраны, пытаясь обвинить создателей киноленты в плагиате. Вмешательство Бауыржана Момышулы разрешило этот конфликт.

Как отстаивали фильм «ЗА НАМИ МОСКВА»

У создателей фильма были проблемы не только с Александром Бекком, Союзом писателей, но и с Госкино – Государственным комитетом по кинематографии, который осуществлял цензуру всех советских фильмов. Писатель Азильхан Нуршаихов поведал в книге «Истина и легенда» историю об этом, услышанную от Бауыржана Момышулы.

Госкино не хотело принимать фильм и выпускать на экраны по той причине, что нельзя снимать о живом человеке. Министр культуры Казахской ССР Ильяс Омаров попросил Бауыржана Момышулы поехать в Москву и помочь съемочной группе.

Поначалу тот это предложение встретил скептически и согласился помочь только после настоятельной просьбы министра. Полковника Момышулы очень хорошо знали в Москве, его авторитет там был высок. Поэтому министр надеялся на успешный исход его заступничества.

На следующий день Бауыржан Момышулы был уже в Москве. Госкино тогда возглавлял Алексей Романов. Судьба же фильма была в руках его

заместителя Владимира Баскакова. Но в кабинет Баскакова «прорваться» не удалось, и Момышулы отправился напрямик к Романову, которому рассказал, почему Баскаков задерживает фильм. И сделал Романову предложение, глядя прямо в глаза:

– Если ваш заместитель считает, что его мысль запретить фильм о живом человеке найдет поддержку в государственном масштабе, то прикажите ему, чтобы он умертвил полковника Момышулы, проживающего сейчас в семьсот двадцатом номере гостиницы «Москва». Тогда и идея товарища Баскакова осуществится, и государственные деньги не будут выброшены на ветер. И труд людей не пропадет попусту.

Алексей Романов расхохотался, связался по телефону с Баскаковым и отдал распоряжение:

– Немедленно, без всяких задержек примите фильм. Многие герои Великой Отечественной войны, в том числе и товарищ Момышулы, вошли в историю живыми героями. Этот фильм – национальная гордость целого народа.

Вместо Алма-Аты - Минск

Натурные съемки фильма «За нами Москва» проводились под Москвой – в Боровске, где актеры и съемочная группа жили в пионерском лагере. Павильонные же съемки должны были проходить в родных казахфильмовских стенах (тогда студия «Казахфильм» размещалась в том здании, где сейчас Казгосфилармония). Но декорации пришлось возводить не в «Казахфильме», а в Минске.

Причина – московский актер Всеволод Санаев, сыгравший генерала Панфилова. Ему было далеко и трудно летать в Казахстан, жаловался на давление из-за горного климата. К тому же одновременно снимался в другом фильме. Поэтому ему надо было быть если не в самой Москве, то поближе к ней. Наиболее оптимальным вариантом оказался Минск с его киностудией «Беларусьфильм».

Госкино сказало: «Нет!» скифам Блока

Художник фильма «За нами Москва» Идрис Карсакбаев рассказал и такую историю. Там должен был быть эпизод: главный герой, роль которого исполнял кыргызский актер Умуралиев, читает известное стихотворение Александра Блока «Скифы»:

Мильоны – вас. Нас – тьмы, и тьмы, и тьмы.

Попробуйте, сразитесь с нами!

Да, скифы – мы! Да, азиаты – мы,

С раскосыми и жадными очами!

Но из Госкино пришла команда: этого кадра в фильме быть не должно.

При этом никаких объяснений не давалось. Убрать – и точка! Что же произошло? Идрис Карсакбаев предлагает такую версию:

– В том же году вышел фильм Сергея Герасимова «Журналист», в котором читают эти же стихи. И мы поняли, откуда ветер дует. Начальство, очевидно, посчитало, что одно и то же стихотворение сразу в двух фильмах одного года – перебор.

На съемках, как на войне

В каждом кадре старались как можно точнее воспроизвести события и антураж 1941 года. Где-то нашли пушки-сорокопятки. С танками было сложнее. На минской киностудии нашли переделанные в немецкие танки «Тигр» советские танки, которые пришлось «переваривать».

В фильме снимался кавалерийский полк, созданный за год до этого специально для съемок в фильме «Война и мир». Солдаты поочередно играли красноармейцев и немецких солдат. Немецкую форму нашли на студиях «Мосфильм» и «Казахфильм», красноармейцы же были одеты в тулупы Семипалатинского мехкомбината.

Сложнее всего было одеть актера, игравшего маршала Рокоссовского. У него был двухметровый рост и нога 46-го размера. И долго не могли подобрать под него сапоги и кожаное пальто нужного размера.

На съемочной площадке были разные комические эпизоды. Вспоминает Равиль Чикаев, второй оператор фильма:

– Солдатами массовки командовал какой-то полковник. Он отдавал команду в мегафон: «Пошли!» Но была весна, уже сильно подтаивало, вязко, глубоко проваливаешься. А приходилось и бегать, и делать дубли. Солдаты бегут. И тут автоматная очередь – якобы немцы стреляют. Раздается команда полковника: «Падайте!» И тут начали падать шеренгами, как будто прошлись сенокосилкой: никому же не хочется бежать по вязкому снегу. Полковник возмущается: «Вашу мать! Надо через одного падать!» И переснимаем заново.

Был и трагикомичный случай, о котором рассказал художник фильма Идрис Карсакбаев. У немецких танков был дульный тормоз. После одного выстрела (а стреляли, разумеется, холостыми) этот тормоз сорвало: был плохо приварен. И одного из операторов чуть не контузило при этом крылом от машины.

АКТЕР, СЫГРАВШИЙ МОМЫШУЛЫ, ПРЯТАЛСЯ ОТ НЕГО

В фильме «За нами Москва» Бауыржана Момышулы играют два актера. Молодого, времен войны – кыргыз Асанбек Умуралиев. Послевоенного периода – Каукен Кенжетаев.

Когда фильм закончили, его надо было показать худсовету «Казахфильма». Пригласили и самого Момышулы. Характер же у него был суровый – и это все знали. Каукен Кенжетаев вспоминал: «Резкий, жесткий и откровенный в суждениях и эмоциях, он, оказавшись что не так, мог проучить и старым дедовским методом. Поэтому на худсовет я пойти поостерегся, решил быть от греха подальше».

Сидя дома, актер волновался так, что места себе не находил. И вдруг звонок – сам Бауыржан Момышулы:

– Это ты? Выходи!

Каукен Кенжетаев спустился вниз на улицу, где его ждали Бауыржан Момышулы и Мажит Бегалин. При этом ощущал он себя, как солдат-новобранец перед командиром.

– Молодец, поздравляю! Настоящего воина, истинного командира показал! – сказал Бауыржан Момышулы и обнял актера.

С тех пор Момышулы так и говорил: «Это он, Каукен, – старый Бауыржан, а я – всегда молодой!»

В материале использованы очерки воспоминаний о режиссере Мажите Бегалине, собранные в книге «Мэтр».

E. ERGESHOV

*teacher of up-bringing and ideological department of Military institute of Land Forces
named after Sagadat Nurmagambetov*

MILITARY HERITAGE OF BAUYRZHAN MOMYSHULY

This work describes the life path of Bauyrzhan Momyshuly - a military man, a participant in the Great Patriotic War, a writer, a teacher. Bauyrzhan Momyshuly is a bright, extraordinary personality, his military experience is taught at the departments of military schools. Bauyrzhan Momyshuly is a bright personality, an example of military and creative valor. Hero of the Soviet Union, writer, military. Many works of art have been written about him by Alexander Bek and Alexander Kravitsky, Malik Gabdullin and Alexey Kuznetsov, Azil Khan Nurmashaikhov and Tumanbai Moldagaliev. How he fought, what kind of man he was there, at the front, we learn from books written by Bauyrzhan Momyshuly himself, such as "Moscow is behind us", "The Story of one Night", "Our Family".

The study of these works allows us to see the process of formation and manifestation of the personal qualities of Bauyrzhan Momyshuly through the experiences of the events of the pre-war period, post-war and especially the period of the Great Patriotic War. As a result, he forms his own judgments based on personal experience and his own activities, even if they sometimes come into conflict with general attitudes. Especially his views as a person were influenced by the events of the Great Patriotic War. Bauyrzhan Momyshuly himself says this :

"The war rendered us the service of a mirror, helped us to know ourselves and others. Some of us have learned to look facts straight in the eye, analyze them, be objective, not be afraid to tell the truth, and talk about state affairs. This means that the war has forged strong people at the front and in the rear who are capable of their own conclusions about private and public life, without professional departmental diplomacy unnecessary for the common cause, sometimes reaching hypocrisy."

Key words: military, heritage, upbringing, education, patriotism.

The influence of the Great Patriotic War (1941-1945), which took place in the middle of the twentieth century, on the formation of B. Momyshuly as a creative personality is especially great. The tragic events of the war made it possible to reveal the true artistic goals in the legacy of B. Momyshuly by answering the following questions: "What did the war give the writer? What did the writer give to the war?". This problem, which originated in the early years of the war, has found its viability, which has found its eternal continuation in the future. The reason for this statement lies in the fact that in an era when human noble qualities face immorality, betrayal, it is the duty of an artist to convey to the consciousness of the people a particularly complex life truth, and the responsibility of the artist to the historical truth forms the basis of his activities. Indeed, this problem has a huge socio-social significance, deep historical, philosophical and literary content. Firstly, the appeal to serious problems, the courage to defend their own views, the skill of a reliable depiction of events by a person who was in the thick of hostilities — not every military commander is capable of this. This is evidence of his high intellectual nature, nobility of spirit, humanistic, civic position [1].

For this reason, it is necessary, first of all, to pay attention not so much to the formation of B.Momyshuly as a writer-psychologist, but, first of all, it is necessary to show the formation of the artist's talent as a whole, to demonstrate what influence life factors had on his personality, the tragic lessons that the cruel truth of the war presented, how they performed their civil duty. duty and embodied the human principles of the artist's associates who died in this great battle of the twentieth century. Our task is to tell about it, to draw conclusions from a scientific point of view. Bauyrzhan Momyshuly deeply felt the power of his heroic native language, which absorbed folk customs, traditions and national spirit, its richness and artistic power. Moreover, he not only knew and understood the language well, but also, in accordance with the traditions of his ancestors, fully mastered the art of directly and skillfully, briefly and succinctly, artistically expressing his thoughts [2].

One of the advantages of Bauyrzhan Momyshuly is his ability to realize the power of language, its impact on the human soul, his psyche. He himself went from a warrior who was guided by the unquestioning fulfillment of military orders to a commander, a deep observer and analyst of military life. Observing the life of each warrior, Bauyrzhan Momyshuly was once again convinced of the amazing and incomparable power of the word and realized that there is no weapon stronger than the word, which awakens in warriors a feeling of hatred for enemies, courage in a determined struggle for loved ones, forming concepts such as sacred duty to the Motherland, becoming the basis of life lessons. Being under a hail of whistling bullets, more than once finding himself face to face with death, Bauyrzhan Momyshuly did not forget for a second about his civic duty to the

Motherland. He wrote many works about the war, where he depicted it without embellishment. Characterizing Bauyrzhan Momyshuly as a military writer, the following periods of his work can be distinguished [3]

In the works on the military theme written during the war, the author openly expressed his own thoughts. In them, the war is depicted based on the basic criteria of realism in literature, i.e. truthfully and artistically, the behavior of soldiers defending their homeland and fighting the enemy is deeply revealed, perhaps their life during peaceful respites is clearly depicted [4].

Also, the main character of A.Bek's widely distributed book "Collision", written in the midst of hostilities, and the person who pushed the creation of this valuable work, Bauyrzhan Momyshuly, managed to realize the requirements of realistic literature.

The artist was concerned about such topical issues as national interests, patriotic education and other important social problems, he constantly published his new ideas and thoughts in the form of letters, articles, conveyed to government leaders, representatives of the intelligentsia [5].

After his release from military service, while on vacation, Bauyrzhan Momyshuly held lectures and talks among the intelligentsia and common people in the Almaty House of Scientists.

As stages of improvement on the creative path, one can single out the handwritten works of the writer, written directly in the hot wake of events. We perceive Bauyrzhan Momyshuly's "Military Manuscripts" as one of the initial steps on the path of his formation as a military writer. In the future, these military manuscripts should be studied and examined separately.

The stage of direct appeal to professional writing. The impetus for this was the sacred duty to the comrades-in-arms who laid down their heads during the war for the Fatherland. However, sacred duty and extensive military experience do not exempt the artist from the writer's responsibility and high artistic criteria. The fact is that the books of many participants of the war, written in the war and post-war years, did not go beyond documentary essays and memoirs. Having correctly understood this drawback, Bauyrzhan Momyshuly constantly presented his thoughts about ways of reproducing military events to the public. This is evidenced by the correspondence with the authors of the essays, preserved in the batyr's personal archive and an article on the topic: "On complex compositions of the future", published in the journal "Literature and Art" No. 9 in 1956.

Before manifesting himself in the genre of big prose, Bauyrzhan Momyshuly wrote poems in the spirit of traditional poetry (in pre-war and post-war times), proverbs, sayings, folk aphorisms. He composed his own aphorisms, apt proverbs, sayings, made sketches and sketches of short stories at different periods of his life. Without these prerequisites, it would be difficult to understand the formation of Bauyrzhan Momyshuly as a professional artist. Summing up what has been said, it should be noted as the main conditions for the formation of Bauyrzhan Momyshuly as a writer, his rich experience accumulated during the war, natural talents and special responsibility, a sense of honor and self-esteem, bright talent and incredible efficiency [6].

War is a time of trials. What is imperceptible at first glance, which might not manifest itself in peaceful life, war brings to the fore. Only war reveals the relationship between hero and mediocrity. A worthy and unworthy death is the everyday truth of war. Just one day of war can leave an indelible mark on a person's life, and this can surprise no one. To convey to the future generation the heroic deeds of soldiers who defended their homeland, to tell about their human qualities, about their precepts is a serious topic, a great duty of national literature. This duty imposes certain requirements on the soldiers who took up the pen. The harsh truth of war, the inner world of a person in the midst of hostilities, cannot be depicted without real skill.

Bauyrzhan Momyshuly paid a lot of attention to the education of the fighting spirit of the fighters. He believed that victory could be won not so much by weapons as by the power of the spirit. The younger generation should know the national history, native language and folk traditions well. If you do not develop national values in yourself, it dulls the sense of national pride.

Only by mastering the national history, the heritage of the ancestors, understanding all the responsibility to the country, you can defeat any enemy. Bauyrzhan Momyshuly, being at the forefront, did not stop thinking about the people, their future, and the education of young people. He wrote a military manual "Psychology of War". In which he reveals how it is necessary to educate a fighter. This manual can be successfully used by all military specialists.

"No matter how saturated the army is with modern technology, if its personnel have not comprehensively passed combat training, and the officers have poor command of methods, methods of training and command of troops, equipment and fire, it (the army) will remain a useless crowd and at the first and serious blow of the enemy will crumble like peas"

"The training of a fighter is the key to victory" [7].

That is why the talented commander paid a great deal of attention to the issue of studying the moral and psychological state of his subordinates by the command staff, without knowledge of which it is impossible to correctly and consistently influence subordinates. Bauyrzhan Momyshuly believed that moral and psychological characteristics should be taken into account when conscripting into the army, selecting for schools for the training of command personnel.

"I have seen from my own experience that the military past of peoples and national traditions play a colossal role in educating the combat qualities of a fighter. Tradition is one of the main sources of education and is of great importance.... Tradition - documentary, verbal legends (legends) about military valor in the past, in the nature of this part in the present. Education based on the principles of imitation of the examples of heroes of the past and present form the recruit's traditional ideas and concepts of military valor and the desire to be no worse and serve no worse than his predecessors, who are remembered with gratitude, legends are told, songs are sung and exalted as an image" [8].

Bauyrzhan Momyshuly revealed the most important qualities of a warrior: political consciousness, loyalty to his military duty, understanding of the task and a sober assessment of the situation, the ability of a warrior to exert all his strength to fulfill the tasks assigned to him, up to self-sacrifice.

" Well-trained and highly qualified personnel are the most decisive factor in any case... No highly qualified commander can replace everyone ..." His views on the training and education of officer cadres are of great importance. B. Momyshuly emphasized, and this was adopted by the President of the country N.A. Nazarbayev, that it was officers who were the golden fund of the army at all times, its core.

During the war, even as a division commander, colonel, he shared the hardships and hardships on a par with his comrades - soldiers and officers. On the march Momyshuly walked like everyone else, on foot, never used improvised transport [9].

The significance of the events and stories born from the pen of B. Momyshuly lies in the fact that his characters are not abstract types, the fruit of the creative imagination of the author, they are living and full-blooded people who, by the will of fate, found themselves in the crucible of war. In each work of the artist, the inner world, the human appearance and the high spirit of the soldiers and comrades who died prematurely are depicted in such a way that they find their way to the heart of the most demanding readers. The main task of literature is to show the relationship between man and society, to reveal the inner world of a person, which Bauyrzhan Momyshuly was deeply aware of, and this is the value of the artist's works. Let's consider this by referring to the literary heritage of the

writer. In the initial period of the war, poetry and journalism developed especially intensively. Representatives of the poetry started by Zhambyl, from the widely known to the people of the older generation M.Auezov, S.Mukanov, G.Musrepov, G.Mustafin to the young authors called on the people to deal with fascism and actively served the Motherland in the creative direction. During these periods, the heroic traditions of the people were especially widely praised in poetry. New heroes of the military era became literary characters, the pride of the people, served the ideology of that period. The home front workers were also sung. "The whole Fatherland became a soldier" /18,70/. Nevertheless, this was not enough for national literature. The brutal truth of the war, the condition of commanders, commanders and ordinary soldiers during fierce battles and the high spirit, the personalities of the soldiers who died in battle with the enemy, demanded a truthful and artistic, panoramic and epic image. Time made such demands and imposed responsibility on writers. Despite the artistic search, in the works written and published at that time, due to the lack of military experience, the writers observed a one-sided, artificial approach to the depiction of war.

Bauyrzhan Momyshuly's thoughts on the tasks of literature regarding military events and search directions set out in letters from the front and speeches continue each other. Speaking in general, it should be noted that we should consider all this in unity with the issues of the formation of Bauyrzhan as a writer. Most importantly, in difficult times for the people, he comprehensively analyzed the national literature, outlined his thoughts on how to write, where to start, gave a thorough characterization of the art of words from a realistic perspective. Comparing the everyday truth of the war and the writings that ended up in the hands of soldiers, he showed the difference between historical truth and fiction, demonstrated the tasks that writers and poets could not achieve. Such literary analysis, characterized by its deep essence and novelty, is an impetus for the writer's zeal, the creative process. But it was at that moment that the uncertainty of wartime did not allow him to take up literary creativity [10].

REFERENCES:

1. R. Nurgaliev. Arkau. Selected works in two volumes. — Almaty: Zhazushy, 1991. -572 p.
2. A. Tseitlin. The work of the writer. — Moscow: Sov.Writer, 1962. — p. 367. T. Akchulakov. The aesthetic nature of the artwork. — Almaty: Nauka, 2001. — 430
3. S. M. Karataev. To the heights of mastery. — Almaty: KMKAB, 1963. - 296 S. Y. Borev. About the cosmic. — Moscow: Iskusstvo, 1957. — p. 119.
4. B. Maytanov. Criticism of the word. — Almaty: Nauka, 2001. - 215 S. R. Nurgali. Telagys. — Almaty: Zhazushy, 1986. — 439 p.
5. M Ibrayuli. Folk character. // Abai magazines. 1996, No. 2. — 103 S. L. Ginzburg. About psychological prose. — L.: Fiction, 1997. — p. 443.
6. A.Baitursynov. An image of the inner world. — Almaty, Zhibek zholy, 2002. — 208p.
7. Maytanov B. Kazakh novel and psychological analysis. —Almaty, Sanat, 1996. — 336.
8. G. Praliev. Some questions of psychologism in fiction. — Almaty: Alash, 2003. - 327 p.
9. B.Momyshuly. Collected works in two volumes. 1t. —Almaty, Zhazushy, 2002. - 480 p.
10. M. Khasenov. Positive image and tpichnost. —Almaty, Zhazushy, 1966. — 226 p.

Ә.М. ЖАНСЕЙТ

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясының курсанты

ғылыми жетекші – А.К. САРИЕВА

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясының
аға оқытушысы*

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ ӨМІРБАЯНЫ

Бауыржан Момышұлы жау шептеріне ішкерлей еніп ұрыс жүргізу теориясын соғыс тәжірибесінде алғаш қолданушылардың және оны дамытушылардың бірі болды.

Тірек сөздер: жауынгер, қаһарман, гвардиялық дивизия.

Момышұлы Бауыржан – екінші дүниежүзілік соғыстың даңқты жауынгері, халық қаһарманы, қазақтың көрнекті жазушысы. Ол 1910 жылы Жамбыл облысының Жуалы ауданындағы Көлбастау мекенінде туған.

Бауыржан жеті жылдық мектепті бітіргеннен кейін біраз уақыт мұғалім болған. Сонда жүргенде кезекті әскери міндетін өтеуге шақырылып, онда бір жарым жыл жүріп, запастағы командир атағын алады. Туған ауылына қайтып оралған соң, ол біраз жыл қаржы мекемесінде қызмет істейді. Содан қайтадан Қызыл Армия қатарына шақырылып, түрлі әскери бөлімдерде взвод, рота, командирі болады.

1941ж. Ұлы Отан соғысы басталысымен, Бауыржан даңқты генерал-майор И.В.Панфиловтың басшылығымен Алматы маңында жаңадан жасақталған 316 атқыштар дивизиясының құрамында майданға аттанады, батальон, полк командирі қызметтерін атқарады. Соғыстың соңғы жылдарында гвардиялық дивизияны басқарады.

1941 жылғы күзгі, қысқы кескілескен шайқастар кезінде өз батальонын 27 рет шабуылға бастап шықты. 5 рет қоршауды бұзып, негізгі жауынгерлік құрамымен аман-есен дивизиясына қосылды. Жауынгерлік іс-қимылдарға қатысты ұрыстан шығу, шегініс жасау тәсілдерінің арнайы тарау болып әскери жарғыға енуі, тактикада «ошақты» және «икемді қорғаныс» ұғымдарының қалыптасуы Бауыржан Момышұлының осындай тәжірибелерінің жиынтығы болып табылады. Оның қолбасшы, терең ойлай білетін әскери мамаң ретіндегі таланты соғыста полк, дивизия басқарған жылдары кеңінен ашылды.

Бауыржан Момышұлы жау шептеріне ішкерлей еніп ұрыс жүргізу теориясын соғыс тәжірибесінде алғаш қолданушылардың және оны дамытушылардың бірі болды.

Бауыржан Момышұлы - әскери педагогика мен әскери психологияны байытушы баға жетпес мұра қалдырған дара тұлға. Оның атақ, даңқы, батырлығы А.Бектің «Волоколамск тас жолы» атты кітабында суреттелді. Кітап неміс, чех, еврей, ағылшын, француз, т.б. шет ел тілдеріне аударылды.

Соғыстан кейін Бауыржан Момышұлы Совет Армиясы Бас штабының Жоғары әскери академиясын бітіреді. Әскери-педагогикалық жұмыспен айналасып, Совет Армиясы әскери академиясында сабақ береді. 1956 жылы полковник атағымен отставкаға шыққан Бауыржан біржола шығармашылық жұмыспен айналысады. Ол қазақ және орыс тілдерінде бірдей жазып, өз өмірінде көрген-білгендерін арқау етеді. Оның қаламынан туған, өмір шындығын арқау еткен тамаша романы мен әңгіме, повестері қалың оқушының іздеп оқитын шығармаларына айналады. Олар бірнеше қайтара басылып шығады.

Бауыржан бірнеше орден, медальдармен наградталады, Кеңестер Одағының батыры атағын алады. Алайда халықтың өзі «батырым» деп танып, ардақтаған

қаһарман ұлына бұл атақ Отан соғысы біткеннен кейін жарты ғасырдай уақыт өткенде барып берілген болатын. Ел тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың жарлығымен оған «Халық қаһарманы» деген атақ берілді. Бауыржан Момышқұлы 1982 жылы қайтыс болған.

Бауыржан Момышұлы соғыс жылдарында Жас сардар Бауыржан Момышұлы Мәскеу түбінің қалың қарына малтыға жүріп, бес рет қоршауды бұзып, жалпы саны 207 рет қол бастап, ұрысқа кіріп, 27 рет әскери ғалымдардың айтуынша, соғыс тарихында болмаған тактикалық жаңалық жасады. Командир Момышұлы жетік стратег, асқан тактик болумен қоса, сұңғыла психолог та еді.

Момышұлы өмірбаянының осы ең жауапты кезеңінде Мәскеу түбіндегі шайқас ерекше орын алады.

1941 жылы қазанның он бесі күні таң атар-атпастан панфиловшылардың И.В.Капров басқарған 1073-полктің қорғаныс шебіне фашистер шабуылын тынымсыз қайталай берді. Алған жолынан, айтқан сөзінен қайтпайтын қайсар командир Бауыржан роталардың соғыс қимылын жаңа тактикаға жанастыра отырып, операцияны орынды басқара білді.

Осы күндердегі арпалыс кезеңдерінде жауға қайсарлықпен қарсы тұрып, майдан даласында ерлік көрсеткендердің ішінде Қ.Шәріпов, Р.Жанғозин, Б.Жетпісбаев, М.Әлімжанов, Д.Снегин, Е.Таймасов, Т.Ахтановтардың ерлігі бір төбе.

Алайда аласапыран қысылшаң жағдайға ұшыраған кейбір полктердің батальон, роталарымен байланысы үзіліп, жауынгерлердің қай жерде, қандай халде екенін білу қиынға соқты.

Сондай жағдайға ұшырағандардың бірі – Бауыржан басқарған бірінші батальон еді.

Баукең енді шегінудің нақты жоспарын жасады. Батальонның алдында жүретін он бес адамнан құрылған (алдыңғы жақты барлайтын) барлаушы қойып, взвод-взводпен бөлек-бөлек болып, бірінің ізімен бірін жүргізе жылжуды ұйғарды. Батальон алдындағы барлаушыларды аға лейтенант Рахимов пен саяси жетекші Мұхаметқұл Сләмқұлов басқарды. Күндіз жау көзіне түспеу үшін жауынгерлеріне түнделетіп жүруді бұйырды. Күндіз қалың тоғайда тыныстап, түнде барлаушылар арқылы белгіленген бағытпен сақтана жүріп отырды. Қалың қарағайлы тоғай іші қар. Жауынгерлер шаршады. Әйтсе де табанды төзімділік көрсеткен батальон екі күннен кейін Новлянск пен Ивановск деревняларының аралығынан шықты.

Барлаушылардың айтуынша, осы Ивановск деревнясында панфиловшылардың 1075-полкінің бірінші батальоны тұрады екен. Бұлар әлі шайқасқа қатыспапты. Әдісқой, тәжірибелі комдив И.В.Панфилов бұл полкті уақытша әдейі резервте ұстап тұр екен. «Б.Момышұлы басқарған батальон түгелдей жау қолынан қаза тауып, жойылып кетті» деген лақапты естіген олар түгелдей аман оралған жауынгерлерді зор қуанышпен қарсы алды.

Бауыржан бастаған батальон жауынгерлерін көргенде И.В.Панфилов қуанғаннан көзіне жас алды. Иван Васильевич көптен көрмеген бауырын кездестіргендей Бауыржанды қаусыра құшақтай алып, бетінен сүйіп: «Жарайсың, сұңқарым!» деп арқасынан қақты.

Кеңес әскерлерінің 1942 жылғы қаңтар-ақпан айларындағы ұрыстарында 8-гвардиялық дивизияның Бауыржан Момышұлы басқарған полк жауынгерлері ерекше көзге түсті. Дивизия екі ай ішінде батысқа қарай 500-600 шақырым алға басып, фашистердің мыңдаған солдаты мен офицерін қырды, көптеген техникасын жойып жіберді.

Бауыржан Момышұлының қатардағы жауынгерлер жайлы айтқан небір қасиетті сөздері халқымыздың есінде. Даңқты қолбасшы солдаттың мінез-құлқын,

парасатын, елі үшін шыбын жанын қиятын ерлігін керемет білген. Соның арқасында оларды ерлік жеңістерге бастап, жігерлендіріп отырған.

Бауыржан Момышұлы соғыс жылдарында адуынды да қатал әскери басшы болып қана қойған жоқ, сонымен қатар қарамағындағы жауынгерлер мен офицерлердің ақылгөй жетекшісі, зерделі де білгір, байыпты да мейірман тәрбиешісі де бола білді.

Гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлының 1990 жылдың 12 желтоқсанында туғанына 80 жыл толуына орай Кеңес Одағының Батыры деген жоғары атақ берілді. Б.Момышұлының «Әділет қашанда жеңеді, ол кешіксе де келмей қоймайды» деген сөзі шындыққа айналып, ел тілегі орындалды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тайшыбаев К. Елге мұра, ұрпаққа үлгі ерлік: [Атырау облысының Ұлы Отан соғысындағы жеңіске қосқан үлесі] // Жалын.- 1996.- №9-10 - 223-227 бет.
2. Әбжанов К. Қазақстандықтардың жеңіске үдесі: Қазақ халқы екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында // Қазақ тарихы.- 1996.- №4.- Б.43-46.
3. Кривошеков Л. Жеңіс көктемі: (9 мамыр - Жеңіс күні) // Қазақ әдебиеті.- 1997.- 6 мамыр (№18) – 4 бет.
4. Алексеев С.П. Қаһармандар: Ұлы Отан соғысы тарихынан хикаялар/ Ауд. Б. Бабақов.- Алматы: Жалын, 1987- 336 бет.
5. Аманжолов К. Р. Ерліктің жарқын беттері: Ұлы Отан соғысында қазақстандық құрамалардың жеңіспен өткен жолдары. 1941-1945.- Алматы: Қазақстан, 1987- 96 бет.

подполковник Е.Д. ЖИЕНБАЕВ

Сағадат Нұрмағамбетов Құрлық әскерлері Әскери институты тактика кафедрасының оқытушысы

ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫНЫҢ ДАҢҚТЫ ҚАҒАРМАНЫ, БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ, ЕРЛІК ТҮЛҒАСЫНА СИПАТТАМА

«Елін сүйген жауынгер ер болады», «Жігерсіз сөз жүрекке жетпейді», «Басқа жазушылар қағазға жазса, біз жауынгерлердің жүрегіне жазамыз», «Басқалар сиямен жазса, біз қанымызбен жазамыз», «тәртіп жауынгердің бірінші қаруы» Б.Момышұлының деген сөздері қандайда болмасын жауынгерлерді қанатандырады. Ұлы Отан соғысының алғашқы ауыр күндері өз бөлімшесімен аса табандылық танытқан даңқты командирі болған туралы сол кездегі әскери басшылықтар бірнеше мінездемелер мен соғыс барысындағы болған оқиғаларды қағазға түсіріп баяндаған сіздердің назарларыңызға бірнеше деректі құжаттарға сүйене отырып баяндайын

Ұлы Отан соғысының отты жылдары неміс басқыншыларына қарсы 207 рет ұрысқа қатысып, 5 рет өлімнің құрсауын қоршауды бұзып шығып 2 рет өлімші болып жараланған, Кеңес Армиясының үздік үздік мектебінде шындалып әскери қызметте 25 жыл қызмет атқарған батыр тұлға. Бейбіт күндері келешек ұрпаққа деген тәлім тәрбиелік мақсаттағы қанатты сөздері оқырман қауымға әскери жазушы ретінде үлкен әсер қалдырды.

«Ерсіз ел болмайды, елсіз ер болмайды»

«Отан үшін отқа түссен-күймейсін»

«Өлім арасында жүрсен де, өмірден үміт үзбегін»

«Ұлттық мақтаныш – ұлт азаматының мызғымас заңы, қасиетті ісі. Кімде –кім өз ұлтын құрметтеп, оны мақтаныш етпесе (ал ол әр ұлтта да мақтан тұтарлық жайлары бар), ол барып тұрған азғын»

Б.Момышұлының жеке дәптерінен әскери тақырыпқа өзінің офицерлік мамандығы туралы «Әскери тәрбиенің мақсаттары» үзінділеріне тоқталайық: онда «әскери психологиядағы ұлттық сәттер» деген мазмұнында былай деп баяндайды:

Жауынгерді жау жүрек етіп тәрбиелеуде халықтың өткендегі жауынгерлігі де оның ең мәртебелі ұлттық дәстүрі де маңызды екеніне менің өз тәжірибемде көзім жетті.

Жас адамдарды тәрбиелеудің негіздері. Үлкенді құрметтеу, борышын бұлжытпай орындау, арын таза сақтау, қоғамдық тәртіпті бұлжытпай орындау, заңға бағыну - жас адамға қажет ізгілік белгілері осы. Мұны біз: Отанын, халқын, семьясын сүю деп те атаймыз. Мұндай инабатты тәрбие алған адам – нағыз жауынгер. Оның қасиеті – адалдық, арлылық, тәртіптілік.

Алғырлық пен тапқырлық жайында. Қазақтың дәстүрлі ақындар айтысында күтпеген оқыс шешімдер болады. Жұрт алдында шығып айтысқа түсу қыздар мен жігіттерді тапқырлыққа талпындырады, олардың ауыз әдебиетіне, музыкаға ықыласын арттырып, зейінді болуға, ұғымталдылыққа үйретеді. Ал ұрыс кезінде оқыс оқиғалар орасан көп ұшырасады. Солдат неғұрлым зерек, тапқыр болса, ол небір қиын-қыстау жағдайдан жол тауып, құтылып шығады.

Ұлттық спорт ойындары туралы. Бұл ойындар адамды батылдылыққа, икемділікке, орынды қызбалыққа, тәуекелшілдікке, қайсарлыққа, тіпті ары үшін жанын садақа қылуға баулиды. Мен ауыздықпен алысқан сәйгүліктен қорыққан немесе атқа міне алмайтын бауырларымды қазақ деп атауға намыстанар едім.

Халық тәжірибесінің алтын қазынасы біздің игілігімізге айналып, әскери ісімізге қызмет етуі керек.

Батырлық – табиғат сыйы емес, бұл патриоттық борышынды орындау үшін өзінді-өзің қауіпке қарсы саналы түрде зорлап көндірудің нәтижесі. Мұндайда адам өз достарымен тек игілікті ғана емес, сонымен бірге қатерлі де бөлісе отырып, жауды жою арқылы өзін және отандастарын қауіпсіздендіруге тырысады, өзінің азаматтық ары мен намысын ездіктен, масқаралықтан қорғайды, өз бойындағы осындай асыл қасиеттерін ашып көрсете түседі.

Батылдық – есеппен қимылдауды тәуекелмен ұштастыру. Тәуекел есеппен ақталады.

Ептілік – шапшаң ойланып шешім қабылдаудың және бұлшық еттердің шапшаң ойға тәртіптілікпен бағынуының нәтижесі.

Ұиқырлық – батылдық пен ептілікті ұштастыра білу.

Бұйрық беру үшін бұйрыққа көне біл.

Жауынгер сымбатты болуы керек. Жинақылық пен тәртіптілік – солдат сымбатының алғы белгілері осы. Жауынгер сапта да, ұрыста да өз міндетін ұғынып, нақты орындау қажет. Солдат шеберлігінің ең жоғарғы сатысы осы. Әскери мәдениетті меңгерген, адамдар мен оқиғаларды үнемі зерттеп отыруға қабілеті бар, мемлекеттік тұрғыдан ойлай білетін командир ғана өз қызыл әскерлерінің сапаға жеткізе алады. Командир адал, өзіне де, бағыныштыларға да қатал, әділ болуы керек. Жауынгер командирді мемлекет өкілі деп есептеп, оның ары мен адалдығына шексіз сенуі шарт. Мұндай солдатты мен сымбатты деп білемін, мұндай командирді – офицер деп атаймын.

Офицер психолог, адам жанын сезгіш болуы қажет. Идеялық жағынан сауатты, жан-жақты білімді болу – әрине, оның өз борышы. Шен алу мен шекпен жаңарту жағын ең алдымен ойламай, өзінің әскери және саяси салада өсуі үшін күш салуы керек. Ал шен мен лауазым офицердің жеке іскерлігіне берілген әділ баға есебінде өзінен-өзі келеді.

Ұлы Отан соғысының 1942 жылы Дивизия командирінің «Совет одағының Батыры генерал-майор И.В. панфилов атындағы Ленин және Қызыл ту орденді 8-ші

гвардиялық атқыштар дивизиясы 1073-ші гвардиялық атқыштар полкінің командирі - майор Момышұлы Бауыржанға ЖАУЫНГЕРЛІК МІНЕЗДЕМеден үзінді

ЖАУЫНГЕРЛІК МІНЕЗДЕМЕ

1910 жылы туған, 1942 жылдан ВКП (б) мүшесі, ұлты қазақ, әлеуметтік жағдайы қызметші, жалпы білімі орта, әскери білімі- бір жылдық. Қызыл Армияда 1932 жылдан 1934 жылға дейін, одан соң 1936 жылдан күні бүгінге дейін қызмет етіп келеді, 1941 жылдың сентябрінен бері майдандағы армия қатарында.

Б.Момышұлы жолдас 8-ші гвардиялық дивизияда ол алғаш құрылған күннен бастап қызмет істейді. Осы дивизияның құрамында ол жауынгерлік даңқты жолдан өтті.

Советтік Отан үшін ұрыстарда Б.Момышұлы жолдас өзін Лениннің ұлы ісіне берілген қайтпас қайсар әрі батыр командир ретінде танытты.

Б.Момышұлы жолдас тактикалық жағынан жақсы әзірленген, оның үстіне неміс фашистерімен кескілескен қанды ұрыстарда, нақты істе өз білімін одан әрі көтеріп, сан қилы ұрыстарда оны ойдағыдай қолдана білді.

1941 жылдың июль – сентябрінде атқыштар батальонының командирі болған кезінде аға лейтенант (қазіргі майор) Б.Момышұлы жауынгерлер мен командирлерді Отанды шексіз сүюшілікке тәрбиелеп, өз батальонының адам құрамының жауынгерлік әзірлігі жақсы дәрежедегі көтерілуіне жетісті.

1941 жылдың октябрьде Москва үшін болған ұрыстарда Б.Момышұлы жолдас басқарған батальон жаумен арыстанша алысып, оған соққы берді.

1941 жылдың ноябрьден бастап Б.Момышұлы жолдас 1073-ші полктің командирі. Бұл полктің құрамы Батыс майданда дұшанның алға ұмтылған екпінің тежеп, оның адамдары мен техникасын ойсырата жойды.

Дивизияның басқа бөлімдерімен қол ұстаса отырып, Б.Момышұлының полкі неміс басқыншыларын Москва түбінде талқандауды бастаған (Волоколамск бағытында) бөлімдердің бірі болды.

1942 жылдың қысы мен көктемінде Калинин майданында, қалың қар, қатты аяздарда, одан кейін батпақты жердің көктемгі лайсаңында 1073-ші гвардиялық атқыштар полкі шабуыл ұрыстарын жүргізе отырып, мыңдаған неміс солдаттары мен офицерлерін, дұшпанның көптеген танк пен автомашинасын және басқа әскер техникасын жойды, ондаған селолар мен деревняларды азат етті.

Дивизиямыздың ел алдындағы жалпақ жұртқа мәлім ерлігі, оның гвардиялық дивизия болуы және Қызыл Ту, Ленин ордендерімен наградталуы майор Б.Момышұлы басқаратын 1073-ші гвардиялық атқыштар полкінің жауынгерлік табыстарымен тығыз байланысты.

Майор Б.Момышұлы Совет елінің намысы мен тәуелсіздігін қолына қару алып қорғап жүрген қазақ халқының адал ұлы. Осы халықтың ең таңдаулы өкілдерінің бірі ретінде оны наградаға ұсынамыз.

Соғыстан кейінде Б.Момышұлының бірнеше қаламның ұштарымен қағаздарға түсірген, сонымен қатар оқырмандармен хат алмасып хаттарға жауап берген соның бірінде жеке өзінің жас лейтенантқа деген жауабынан үзіндіні ұсынамын:

«Сіз неліктен қатал болуымның себептерін сұрайсыз. Қаталдылығым кітаптағыдай екені рас, онда титтей әсерлеу жоқ. Мен сізге өзімнің қаталдық дегенді қалай түсінетініді айтайын. Суворовтың «Әскери ойынында азапты көп көрсең-ұрыста қиналмайсың» деген сөзін есіңізге түсіріңіз. Немесе В.И. Лениннің: «жауды жеңу үшін қаһармандық күрес керек, темірдей әскери тәртіп керек» дегенің ойлап көріңіз. Ленин тағы бір сөзінде армияда әскероі тәртіпті қолдамайтындарды опасыз және сатқын деп атайды.

Солдатқа деген ең жоғарғы қамқорлық – оны әскери ойында аямау, оны жорық пен жауынгерлік өмірдің барлық ауыртпалықтарымен мен

қиыншылықтарына төзімді етіп үйрету. Сонда ғана солдат ұрысмын әдістері мен техникасын толық меңгеріп, шайқас даласында өзін суда жүзген балықтай сезінеді.

Біз әскери адамдар, көлденең көзге әдемі көрінетін парадқа емес, Отан үшін өліспей беріспейтін қатал күреске әзірленеміз. Әскери оқу орындарында біз бишілер әзірлеп, оларға әр түрлі балдарда билейтін би сабағын бермейміз, жігерлі, өзіне де өзгеге де талап қойғыш командирлер әзірлейміз, оларды ұрыс даласында әрбір жауынгерлерге кездесетін қиындықтарға төзе білуге тәрбиелейміз. Ал, бірақ, қаталдық мынадай екі түрлі болады:

Ақылды қаталдық. Мұның мәнісі командирдің өзінен де, өзгеден де уставта көрсетілген әскери дәстүр мен тәртіпті мүлтіксіз орындауға талап етуі. Оларды борыштары мен қызмет міндеттерін дұрыс орындауға, Совет елінің офицері мен жауынгері деген ардақты атты, дүние жүзіндегі ең озат армия совет Армиясының офицері мен жауынгері деген жоғары атақты құрметтей білуге баулу.

Біздің армиямыздағы тәрбиенің негізі әдісі – сендіре білу. Бұл бағыныштыны саналы тәртіпке баулып, оны өз міндетін ойлап, байыппен орындауға үйрету деген сөз. Ал оны түсінбейтінкейбір кертартпалар болса, онда бұл тәртіпке оларды зорлап көндіруден де бас тартпаймыз. Біздің әскери заңдарымыз (уставтарымыз) офицерлерден ең алдымен сендіре білу әдісін қолдануды талап етеді, сонымен бірге егер қажет болса оларға еріксіз көндіруге де құқық береді.

Ақылсыз қаталдық. Мұның мәнісі өзінің қызмет бабын және солдаттың берген анты мен қызмет міндетіне байланысты командирдің еркіне көнуге тиісті екенін пайдаланып қиянат жасау деген сөз. Мұндайларды біздің армияда да өте сирек кездеседі. Партия өзінің ұзақ жылдық тәрбие жұмысының арқасында негізінен жоғарғы мәдениетті, өзінің қызмет міндетін жақсы түсінетін жан-жақты білімді офицерлер, жауынгерлерімізді идеялық жағынан ұстамды тәрбиешілерін даярлап шығару ісіне жетісті. Атап айтқанда офицерлер кадрларын даярлау жөніндегі бұл құрметті міндетті сіздің училище де орындап орындап келеді.

Солдат болуда оңғай жұмыс емес, командирдің әскерді тәртіптендіруде де қиын іс. Ал соғысу оданда ауыр. Командир бағыншытыларға ғана емес, ең алдымен өзіне қатаң, өзіне талап қойғыш болуға тиіс. Әскер тәртібін қатаң сақтау, оны бағыншытылардың санасына сіңіру, әскери антпен борышты орындау, жауынгерлерді жақсы қасиеттерге тәрбиелеп, оларды соғыс ісіне үйрету – командирдің қасиетті борышы.

Командирдің қаталдығы барынша әділ болып, қызмет бабындағы қажеттік пен нақты жағдайдың жалпы мүддесіне негізделуіне тиіс. Командир ешқашанда солдат жауынгердің адамдық қасиеттерін қорламауы керек. Өйткені біздің солдат саналы түрде қызмет атқарушы, әскери қызметке байланысты өзіне кейбір шек қоюшылықтар болатынын түсінетін совет адамы. Ол шек қоюшылық, армиядағы жалпы жөн-жосық пен тәртіпті нығайтуға қажет екендігін, оның негізгі мақсаты ұрыс даласында отанды қорғап қалуға бағытталғандығын совет жауынгері жақсы түсінеді. Біздің совет адамы- әр адам. Ол жағымпаздандуды, жалбақтауды, жәмпеңдеуді, екі жүзділікті білмейді. Оның мырзасы жоқ. Ол құл емес, азат адам. Офицер оған ең алдымен - аға жолдас, сондықтан ол совет адамы деген атына сай бағыншыты болуы үшін солдаттарды лайықты басқарып, тәрбиелей білу керек. Совет офицерінің міндеті осындай әр, саналы солдаттар тәрбиелеу. Командирдің бұйрығы- бағыншытыға заң. Бұйрықты ол жан тәнімен орындауға тиіс. Әрбір бұйрықты командир жан-жақты ойлап, нақты есепке негіздеп беруі қажет. Ешбір бұйрық қорлау түрінде берілмеуі керек. Бағыншытылардың ары мен намысын қорлаған адам тәрбиеші де, бастық та бола алмайды.

Сіздің және тәрбиелеушілердің барша табысқа жетуіне шын жүректен тілектеспін. Жолдастық сәлеммен гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлы. 1951 жылдың 26 марты Калинин қаласы.»

Ұлы Отан соғысының даңқты әскери қолбасшысы, кеңес өкіметінің екі тілде әскери қаламгер жазушы гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлы соғыстан кейінде бірнеше шығармашылық жазбалардың авторы ретінде танылды. Әсіресе Александр Бектің «Волоколамск тас жолы» кейіпкердің сүреттелуі, бірнеше шет тілдерге аударылып кең таралған оқырманның ой санасына әсер қалтырады. Сонымен қатар «Соғыс психологиясы», «Ұшқан ұя» бірнеше еңбектері жарыққа шыққан. Бұл шығармалар тәрбиелік маңызы бар, аса сүйіспеншілікпен жазылған еңбек жолдары деп білемін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ақиқат пен аңыз. Әзілхан Нұршайықов, Алматы. «Атамұра-2004»

Ә.М. ЖҰМАШ

Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институтының курсанты

ғылыми жетекші – подполковник К.С. ДЖАНИЕВ

Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты техникалық қамтамасыз ету, пайдалану және жөндеу кафедрасының оқытушысы

Б.МОМЫШҰЛЫНЫҢ«ҰШҚАН ҰЯ» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ АДРЕСАНТ ПЕН АДРЕСАТ АРАСЫНДАҒЫ БЕЙРЕСМИ ДИСКУРС КӨРІНІСТЕРІ

Мақалада Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасында түрлі жағдаяттарға байланысты кездесетін кейіпкерлер арасындағы диалогтарынан бейресми дискурс көрінісі беріледі. Көркем шығарма ретінде тыңдармандарына тілі жеңіл, ойға оралымды. Сөйлеушілердің дискурс аясы жағдаят кезіндегі әлеуметтік орны, психологиялық жағдайы, эмоциясы айқын көрінеді. Шығармада жазушы тыңдармандарына терең ой сала отырып, екі жаққа (сөйлеуші мен тыңдаушы) барынша әсер етіп отырады. Жазушы өзі өмір сүрген тұстағы қоғам шындығын ашық айта отырып, сөйлеуші мен тыңдаушы арасындағы диалогтарында тарихи жағдайлар, өмір сүрген уақытқа байланысты ой ұшқындары бар. Шығармадан адресант-жазушының тіл байлығын, автор көзқарасы тұжырымдылығын, әлеуметтік жағдаяттан туындаған өзара әрекеттерінен көркем өрілген құндылықтарымызды анықтай аламыз.

Кілт сөздер: адресант пен адресат, бейресми дискурс, сөйлеу тілі, тіл, мәдениет, ұлттық құндылық.

Бүгінгі таңда жас ұрпақ өз халқының тарихын, тегін, салт-дәстүрін, тілін, мәдениетін, алған білімін өмірде қолдана алады. Қай кезде де ұлттық тәрбиенің көздері – фольклор, ауыз әдебиеті, ұлттық әдебиет, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, ұлағатты қағидалар, шешендік сөздер, өнеге-өсиеті бар мақал-мәтелдер, туған топырағымызда дүниеге келген ойшыл, дана, батыр тұлғаларымыздың еңбектеріндегі тәрбие қағидалары. Сонымен бірге отбасы тәрбиесінің ұлттық ерекшеліктері, туыстық қарым-қатынас, жеті ата туралы түсінік, перзенттік парыз бен қарыз, ұлттық намыс, сана-сезім, адамгершілік, Отансүйгіштік, еңбексүйгіштік, ізгілік қасиеттер сынды сапалық белгілер ұлттық тәрбиенің негізгі бағыттары болып саналады. Халқымыздың салт-дәстүрлерін, мәдени тұрмысын, ұлттық құндылықтарын, шығарманың тіл байлығы мен тіл ерекшелігін түсініп, толық ұғынып кету мүмкін емес. Өйткені еліміздің ұлттық құндылықтарының астарында үлкен мағына жатыр. Қазақтың даңқты қолбасшысы, дарынды қаламгері Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасында сөйлеуші мен тыңдаушы, яғни адресант

пен адресат арасындағы диалогтардан ұлттық тіл мен мәдениет ерекшеліктерін көреміз.

Білімді ұрпақ – Елдің тұрақты дамуының кепілі

Шығарманың басты кейіпкері Бауыржан Момышұлы – Кеңес одағының батыры, жазушы, екінші дүниежүзілік соғыстың даңқты жауынгері, әскери қолбасшы, стратег және тактик. Шығармада бала Бауыржаннан аңыз тұлғаға айналған рухты батыр Бауыржанға бастап баратын жолдары шебер, әрі түсінікті тілмен жеткізіледі. Бауыржан Момышұлы өзі айтқанынан қайтпайтын, түзу, әділ бала Бауыржан болғанын көреміз. Жас кезінен бастап ата-бабаларынан бата алған, тура жолда жүрген, әкесінің сөздерін үнемі жадында сақтап өскен. Сонымен қатар өтірік айтпайтын, жамандық ойламайтын ақ жүректі кісі болған. Жазушы шығармасының ерекшеліктерінің бірі – ұрпақ сабақтастығы терең көрінуі. Ол өзі жазып отырған өмір құбылысының тарихи, мәдени жағын аша, ақтара сырласады. Сонымен қоса жазушы «Ұшқан ұя» шығармасында өмірбаяндық жайттарды ғана сипаттап қана қоймайды, патриотизмді, ерлік пен достықты, адалдық пен арамдықты, еңбекқорлық пен жалқаулықты және қарапайым ауыл адамдарын шебер суреттеп береді. Шығармадан ұлттық ерекшеліктерімізді көрсететін дәстүрлі жайттарды пайдаланудың ғажап үлгісін көрсете алды. «Ұшқан ұя» шығармасында адресат пен адресант арасындағы арасындағы сөз қолданыстары – бейресми дискурс түрлері ұлттық тіл мен мәдениет ерекшеліктері болып табылады. Шығармада орын алатын әр кейіпкерлер арасында жүретін диалогтардан алдымен, адамдардың ой-сезімін, ара қатынасын, өмір тануын білдіріп қана қоймайды, сонымен бірге өмірдің барлық саласын қамтып, ішкі мазмұны жағынан бір-бірін толықтырып, көркем өрілгенін көруімізге болады. Мақалада көтерілген мәселенің негізгі мақсаты – Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасындағы адресант пен адресат арасындағы бейресми сөз қолданыстарын, қолданылуының қыр-сырын ашу.

Тіл бірліктерін «этнос (адам) – тіл – мәдениет» үштігіне сүйеніп зерттеу үрдісі тіл білімінің этнолингвистика, тіл арқылы ел тану, лингвомәдениеттану, когнитивтік лингвистика сияқты жаңа бағыттарына жол ашты. Аталған бағыттардың негізінде адамның тілі мен мәдениетінің өзара байланысы мәселесі жатыр. Тіл мен халықтың, оның мәдениетінің арасындағы тікелей байланыс халықтың рухынан, тілінен көрініс табады. «Бай тіл қазынасын этнос болмысы тұрғысынан толық меңгеріп, оның бейне бір тұңғыық теңіздей терең мағына-мазмұнына бойлап еніп, оны игеріп танып-білуді жүйелей түсіп жан-жақты зерттеу этнолингвистиканың мақсаты» - деп Ә.Қайдар өзінің «Қазақ тілінің өзекті мәселелері» атты еңбегінде пікірін береді. Тілді этнолингвистикалық тұрғыдан мәтін дискурсын саралауда өз бастауын алған жаңа бағыттардың бірі – тіл арқылы ел тану.

Тәуелсіз Қазақстанның жас ғалымдарының зерттеулеріндегі білім жүйесінің өзекті мәселелері байлығын, бүкіл қазақ халқының болмысын, халық рухы мен мәдениетін кеңінен шынайы жеткізе білгенін тани түсеміз.

Ал дискурс ұғымына тоқталатын болсақ, қазіргі таңда дискурс ұғымы мәтін ретінде қарастырылады. «Дискурс – тілдік коммуникация түрі. Кең шеңберде, дискурс дегеніміз уақыттың мәдени тілдік контексті оған рухани-идеологиялық мұра, көзқарас, дүниетаным кіреді», - деп түсіндірме сөздікте дискурс ұғымына анықтама береді. Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасында орын алған мәдени, ұлттық құндылықтар тереңінен орын алады. Шығармада орын алған сол кезеңдегі қазақ отбасының жағдайы, үлкен мен кіші, туыс пен бауырлар арасындағы қарым-қатынасты, салт-дәстүрлерді айқын көруге болады. «Дискурс ұғымы арқылы қандай да бір тікелей оқырманға не тыңдаушыға бағытталған концепция белгіленеді. Дискурс адамдардың сөйлеу арқылы жасаған қарым-қатынасынан кейін ғана мағынасы болады, яғни мағынасы мен белгісін, сөз бен ойдың бірлігін айқындайды» -деп көрсетілгеніндей «Ұшқан ұя» шығармасындағы белгілі бір кеңістікте орын

алған жағдаяттардан ұрпақтар сабақтастығы анық байқалады. Жалпы ақын-жазушылар шығармаларында екі жақты бейресми байланыс кезінде жалпылама тіл байлығы әр қилы жақтан көрініс табады. Сондықтан Бауыржан Момышұлы шығармасында кейіпкерлер арасындағы диалог, яғни бейресми сәттегі сөз қолданыстары орынды, жинақы, әрі сәтті орын алған. Шығармада кейіпкерлер диалогы адамдардың өзара қарым-қатынасына қатысатын компонент ретінде көрінетін сөйлеу тілі, яғни «өмірге сіңген» сөйлеу тілі болып табылады. Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасында орын алатын ұлттық сана-сезім, салт-дәстүр, мәдени тұрмыс, т.б. көрсетуде жазушының оқырмандар бойына өнегелі тәлім-тәрбиені, адамгершілікті, ізгілікті сіңіруі ұлттық құндылығымыздың ерекшелігін көрсетеді. Шығармада салт-дәстүрлер, қазақ ауылында, оның ішінде қазақ отбасындағы негізгі жағдаяттарды көрсетуде патриоттық, Отансүйгіштік қасиеттердің бала Бауыржан бойына сінуінің өзі ерекше болып отырады.

Тілдің әлеуметтік маңызы тіл мен мәдениетті, тіл мен қоғамды бірге алып қарағанда ғана ашылады. Адамның жан дүниесі мен болмысының, мәдениетінің қалыптасуына үлкен үлес қосатын халықтың баға жетпес байлығы – оның тілі. Тіл – мәдениеттің көзі, ұлт өмірінің айнасы. Тіл мәдениеттен тыс өмір сүрмейді, себебі ол мәдениеттің бір көрінісі. Ал, кез келген мәдениеттің түрлері, атаулары тіл арқылы бейнеленіп, тілдің кумулятивтік қызметі арқылы ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіледі. Сонымен, тіл – халықтың мәдениеті, салт-дәстүрі, қадір тұтатын заттары мен құндылықтар дүниесінің, қоршаған ортаның т.б. өмір сүру үлгілерінен хабардар ететін құрал.

Білімді ұрпақ – Елдің тұрақты дамуының кепілі тілде көрініс табатын бүкіл рухани өмірі, тәжірибесі. Бала Бауыржанның дүниеге келуі сәтінің өзі ерекше көрініс табады, бала Бауыржанға әжесінің ыстық пейілі, әкесінің мейірімі, әпкелерінің бауырына деген сүйіспеншілік сезімдері терең қозғалады. Аңыз тұлғаға айналған Б.Момышұлы бірден әскери адам болып кетпейді, оған да отбасының ықпалы болғанын көреміз. Жазушының аталған шығармада ресми тіл қолданысынан гөрі бейресми тіл қолданыстарынан ұлттық құндылықтары бойына сіңген бала Бауыржанды жан-жақты тани түсеміз.

Бауыржанның әжесі Қызтумас ақылды, ауылды бір уысында ұстаған, ал анасы Рәзия көркіне ақылы сай адам болған. «Ұшқан ұяда» автор: «Рәзияның тұңғышы Үбіш, онан кейінгілер Үбиан, Сәлима, Әлима кілең қыз бала болды. Момыш әкемнің айтуынша, мен мың да тоғыз жүз оныншы жылдың қысында, ескіше декабрьдің жиырма төртінде туыппын» - деп айтады. Шығармада Бауыржан ата-бабасы, ата-анасы туралы мәліметті береді. Анасы Рәзия Бауыржан дүниеге келгеніне үш ай болғанында Имаш атасына алып барған екен. Сонда атасы балаға жас бұтақ ұстатып: «Құрық деп берсем, құл болма, Шыбық деп берсем, шіл болма.

Бәрінен де шырағым, баяны жоқ ұл болма» - деген екен. Байқап отырсақ, Бауыржан ата-баба дәстүрін сақтаған берекелі отбасынан шыққанын көреміз. Бауыржанның арғы бабасы Ақментей батыр болған. Бабасы Имаш –орта бойлы, от жанарлы, жұртқа сыйлы, шежіреші қарт. Әкесі Момыш – ағаш ұстасы, етікші, зергер, ауыл аймағына әйгілі, сыйлы болған адам. Әжесі Қызтумас ауыл анасы, балаларының болашағын аландап жүретін адам ретінде сипатталады. Шыныменде, әжесі балалары, туыс-туған, бауырларының қамын ойлап жүреді. Ізгі адамгершілік қасиеттерді немересі Бауыржанның бойынан да көреміз. Жазушы-адресант тыңдармандарына өз өмірбаянынан сыр шерте отырып, белгілі тұлға болып қалыптасуына әсер еткен ең басты кейіпкерлер атасы Имаш, әжесі Қызтумас, әкесі Момыш пен анасы Рәзия болғанын кез келген оқырман дөп басып таниды. «Ресми тіл – белгілі бір территорияда қолданылатын заңдар, қаулы-қарарлар, іс қағаздарында қолданылатын құқықтық мәртебесі бар тіл», - деп сөздікте ресми тілді атап көрсетеді. Ал бейресми тіл - күнделікті өмірде жиі кездесетін тіл көрінісі. Оны

қолдану жиілігіне қарамастан, барлық жағдайлар бейресми тілге жол бермейді. Көптеген жағдайларда оны дұрыс қолданбау түсінбеушілікке әкелуі мүмкін. Сөйлеу тілі – әдеби тілдің бейресми жағдаятта қолданылатын, адресант пен адресаттың тікелей қатысуымен диалог түрінде жүзеге асатын ауызша түрдегі машықты сөз. Осы сипатына байланысты сөйлеу тәуелсіз Қазақстанның жас ғалымдарының зерттеулеріндегі білім жүйесінің өзекті мәселелері тілін бейресми дискурс деп атауға болатынын ғалымдар дәлелімен түсіндіреді. Қарым-қатынастың бейресмилігі, белгілі бір жағдаятқа байланысты тәуелділігі сөйлеушілердің әлеуметтік рөлі, психологиясы, эмоциялық күйі сөйлеу тілінің күрделі екенін танытады. Сөйлеу тілі диалог формасында жүзеге асып отырады. Диалогтің ойдағыдай болуы, ойдағыдай аяқталуы үшін қарым-қатынас жасауда адресат пен адресант байланысы бүкпесіз ашық көрсетілуі керек. Қарым-қатынас диалогы бейресми сипатта көрініс табады. Егерде шебер жазушы өз шығармасында бейресми тіл қолданысын (ауызекі диалог) шебер жеткізе білсе, адресант пен адресат бейнесін шынайы сипат алады.

Жазушы «Ұшқан ұя» шығармасында тыңдарман қауымына өз тарапынан сөйлей отырып, қазақ халқының ұлттық құндылықтарын ашық көрсете біледі. Бейресми тіл жазудан гөрі сөйлеу кезінде жиі қолданатынын білеміз, ал жазбаша қарым-қатынасты шынайы көрсету үшін бейресми тілді орынды қолдану керек.

Бейресми тіл дискурсы аясын қарастыруда:

- сұхбаттасушылар арасындағы байланысты шынайылығын;
- кейіпкерлер арасындағы сенімді, тұрақты көзқарас адамдары екенін;
- ата мен әже, ата мен бала, бала мен отбасы, бала мен араласатын ортасын көрсетуде ұлттық құндылықтарымыздың ерекшелігін;
- әңгімелесу барысында екі жақтың көзқарасын ашық көрсету үшін;
- жазушы мәтіндегі сөз қолданыстарын шебер қолданғанын айқын тани түсеміз.

«Ұшқан ұя» шығармасындағы адресант пен адресат мәселесін жан-жақты ашып талдайтын болсақ, бейресми дискурс аясын түсінеміз. «Адресант» - 1) белгілі бір тілде қарым-қатынас жасаудағы сөйлеуші; 2) қарым-қатынас жағдаятының бір сыңары (адресантпен бірге, яғни сөйлеуші мен тыңдаушы арасындағы) ресми-бейтарап-достық қатынастар, қатынас құралы, қатынас орны компоненттерінің бірі; 3) ақпарат беруші адам, ой көзқарасын жеткізуші т.б.

«Ауызша немесе жазбаша мәтін түрінде рәсімделген хабарламаны жіберуші. Мәтіннің авторы немесе мәтінді жеткізуші диктор адресант болып табылады» - деп ғалым Нүргелді Уәли түсіндіреді. Сонымен қатар, «Адресант өз сөзінің тигізер ықпалын болжай отырып, өзінің түпкі мақсатына жету үшін адресаттың қабылдауына тиімді баяндау тәсілін қолданады. Адресант хабарлайтын мәтінін адресаттың дүниетанымы мен ой-өрісіне сәйкес таңдауы тиіс. Көркем жазба мәтіннің адресанты адресатпен тікелей байланысқа түе алмайды. Сондықтан адресаттың мәтінге деген ынта-зейінін арттыру үшін көркемдегіш тәсілдерді пайдаланады» - деп анық атап көрсетеді. Жазушы Бауыржан Момышұлы өзін адресант ретінде білімді ұрпақ – Елдің тұрақты дамуының кепілі шынайы бейнесін көрсете отырып, оқырман немесе тыңдармандар қауымына көркем тілмен жеткізе біледі. Сондай-ақ жазушы-адресант бала Бауыржан мен өмірінде кездесіп отыратын әрбір кейіпкерлері адресат болып табылады.

Ана тілдегі дискурс үш өлшеуіштен тұрады:

- 1) лингвистикалық, яғни, тілді қолдану;
- 2) білім, ақпарат, көзқарасты берудің когнитивті аспекті;
- 3) әлеуметтік жағдаяттардағы сөйлеу әрекеттерінің субъекттерінің өзара әрекеттесуші интерактивті аспекті.

Әрине бұл үш аспект бір бірімен тығыз байланысты. Шығармадан адресант-жазушының дискурс үш өлшемі негізінде өрбітетінін көре отырып, адресанттың:

- 1) тіл байлығын;
- 2) автор көзқарасы тұжырымдылығын;
- 3) әлеуметтік жағдаяттан туындаған өзара әрекеттерінен көркем өрілген құндылықтарды жеткізе алғанын байқадық.

Сөйлеу тілі – әдеби тілдің бейресми жағдаятта қолданылатын, адресант пен адресаттың тікелей қатысуымен диалог түрінде жүзеге асатын ауызша түрдегі (спонтанды) машықты сөз. Осы сипатына байланысты сөйлеу тілін бейресми дискурс деп атайды. Қарым-қатынастың бейресмилігі, ситуацияға тәуелділігі, машықтылығы сөйлеушілердің әлеуметтік рөлі, психологиясы, эмоциялық күйі сөйлеу тілінің құралымдық сипатының күрделі екенін танытады. Сөз субъектісі, яғни сөйлеуші өзін тұлға ретінде көрсетеді. Оның сөйлеген сөзінен белгілі бір этносқа, ұлтқа тән екені, мәдениет деңгейін, дүниетанымдық ерекшелігін, этикалық және құндылықтар жөніндегі түсінігін байқатып тұрады.

Сөйлеу тілі диалог формасында жүзеге асады. Диалогтің ойдағыдай болуы, ойдағыдай аяқталуы үшін қарым-қатынас жасауда автор тарапынан берілетін бағалау деп қабылдау керек. Жазушы Бауыржан Момышұлы адресант ретінде көрінсе, адресаттар кім болуы мүмкін? Әрине, олар кейіпкерлері мен тыңдармандар қауымы болып табылады.

Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасындағы адресант пен адресат көріністері тәуелсіз Қазақстанның жас ғалымдарының зерттеулеріндегі білім жүйесінің өзекті мәселелері Жалпы қазақ салт-дәстүрлерінің қалыптасуы әрбір отбасынан бастау алады. Отбасы тәрбиесінің теориялық мәселелерін сөз еткенде, Б.Момышұлының «Ұшқан ұя» повесін ерекше атап өтуге болады. Бала Бауыржанның психологиясын, отбасындағы тәрбие алу рәсімдерін осы кітапты талдау барысында көреміз. Тәлім-тәрбиедегі жарасымдылық бірлесіп жұмыс істеген жағдайда ғана үйлесімділік табады. Өйткені баланың өмір сүруге құштарлығының оянуы өзін қоршаған ортасына, тәрбиешісіне, ата-анаға, бірге жүрген құрбы-достарына, олардың күнделікті іс-әрекеттеріне байланысты. Ел аузынан жинаған шежіре, жыр-дастандар, бата-тілектердің мән-мағынасы зор, балаға тәлім-тәрбие беруде өшпес өнеге екендігі анық.

Өзінің ата-бабасын үлгі тұтып, олардың қалдырған мол мұрасын жадында сақтап, өзін кейінгі ұрпаққа жеткізе білсе, ол адамдықтың белгісі екендігін көрсетеді. Өз ата-бабасын, жеті атасына дейін білу әрбір азамат үшін міндет болған және сол білігі арқылы ол өз халқының дәстүрін жалғастырып отырған. Мұның өзі қазақтардың этникалық ерекшеліктерін танытады, әрі оның қиын-қыстау кезеңдерде тегінен көз жазып қалмауына және басқа халықтармен ассимиляцияға түсіп кетпеуіне себепші болған.

«Әкем маған ата-тегіміздің аты-жөнін үйретуші еді.

-кімнің баласысың? – деп сұрайтын ол.

-мен Момыштың ұлымын.

-Момыш кімнің баласы?

-Момыш – Имаштың баласы. Осылайша жеті атаға дейін жетелеп отырып санатады. Ел танудың басы ең алдымен, осылай басталатынын ол кезде кім білген» - деп Бауыржанның өзі айтып өткеніндей жеті атасын жатқа білетіндігі көрінеді.

«Ұшқан ұя» шығармасында Қызтумас әжесінің ұлы Момышқа қыз таңдауы, Момыш пен кенже ұлы Момынкұл, әжесі мен нағашысы Серкебай, әпкелері мен кішкене Бауыржан, әжесі мен Иманкұл, Әлмембет би, Бабас пен Имаш, ауыл ақсақалдары мен бала Бауыржан, т.б. диалогтарынан бейресми дискурс көрінісі айқын беріледі.

Көркем шығарма ретінде тыңдармандарына тілі жеңіл, ойға оралымды.

Сөйлеушілердің сол жағдаят кезіндегі әлеуметтік орнын, психологиялық жағдайын, эмоциясын айқын көрінеді. Ауызекі тіл көрінісінде болғанымен,

тыңдарман қауымына салмақты ой тастап отырады. Жазушы «Ұшқан ұя» повесі арқылы бүкіл қазақ халқының қоғамдық-әлеуметтік болмысын салт-сана, әдет-ғұрпын өз ауылы арқылы ұрпақ алдына ашық жайып салған. Жариялылық заманның желі еспей тұрғаннан-ақ жоғалып, құрып бара жатқан салт-дәстүр ата-мұрамыздың шын жанашыры бола білді. Бауыржан бір әңгімесінде:

«Тарихты білу керек. Дәстүр, әдет-ғұрып, аспаннан түскен жоқ. Біз олар білімді ұрпақ – Елдің тұрақты дамуының кепілі жөнінде үлкен қате істедік. Сол қатені осы күйге дейін түзей алмай келе жатыр» - деп қоғамға ащы сын айтқан.

Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасындағы адресант пен адресат арасындағы бейресми дискурс көріністері Санаға жастай сіңген өнеге, тәрбие әсері теңдесіз құбылыс ізі екендігін өз тәжірибесінен жақсы сезінген ол «Ертексіз өскен бала рухани мүгедек адам... Бесікте жатқанда құлағына анасының әлди әні сіңбеген баланың көкірегі кейін керең болып қалмасын деп қорқамын... балаларымның мен сияқты ғұлама әжелері азайып бара жатқанына қатты өкінем, қабырғам қайысады», -деп тебіренуі адам санасында тәрбие берілудің алғашқы сатылары өмір бойы сақталатындығын ескеруінде болса керек. Осы секілді үлкен әлеуметтік мәселедегі тәлім-тәрбиелік мәні зор өзекті ойлары көпшілік қауымға үлкен ой тастайды.

«Б.Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасында халқымыздың үлкенді сыйлау ата-ананы ардақтау сияқты асыл қасиеттері қазақтардың ары мен намысы үшін жан аямайтындығын халық ауыз әдебиетінің адамгершілікке, азаматтыққа тәрбиелейтін жақсы үлгілерін бүкіл дүние жүзі әдебиетінің асыл мұраларымен теңестіре суреттейді» - деп әскери ғалым К.Серікбаев шығарманың ерекшелігін атап өтеді.

«Ұшқан ұя» шығармасы өскелең ұрпаққа тәлім-тәрбиесі мол, ұлттық құндылықтарды сақтаған, салт-дәстүрлерді сипаттайтын, ата мен әже, әке мен ана, туыс-туған, бауырлар арасындағы сыйластықты көрсететін бірден-бір, қайталанбас туынды болып табылады. Шығармада ұлттық ерекшелігімізді танытатын бейресми дискурсы қолданысы жазушы-адресант пен тыңдармандары-адресатқа халықтың салт-дәстүрлері мен ұлттық құндылықтары негізін шебер жеткізе білген. Яғни, көркем шығармадағы ұлттық ерекшелігіміз ашылады, салт-дәстүрлер көрініс табады, ауызекі тіл немесе бейресми тіл қолданысы тіл білімінде алатын орны, өзіндік ерекшеліктері дараланып көрсетіледі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қайдар Ә.Т. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. Алматы: Ана тілі, 1998.
2. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі Ғ. Қалиев, Алматы: Сөздік-Словарь, 2005.
3. Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. Алматы: Сөздік-Словарь, 2007.
4. Момышұлы Б. Ұшқан ұя. Повесть, әңгіме, нақылдар. Алматы: Атамұра, 2003.
5. Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. Алматы, 2007.
6. Арутюнова Н.Д. Дискурс//Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990.
7. Нақысбеков О. Орынбор облысы қазақтарының тіліндегі ерекшеліктер. Алматы, - 1962 ж.
8. Серікбаев К. «Бауыржанмен екі жүздесу» Жалын // 1996.

Ж.Ю. КАМОЛОВ

курсант Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

научный руководитель – полковник Х.С. АДЫЛХАНОВ

*доцент кафедры войсковой разведки и десантно-штурмовых войск
Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
магистр военного дела и безопасности*

БАУЫРЖАН МОМЫШУЛЫ ГЛАЗАМИ ЕГО ПАДЧЕРИЦЫ

В статье рассматривается семейная жизнь Бауыржана Момышулы, а также каким он был человеком вне военного окружения и каким он был человеком для семьи глазами его падчерицы

Ключевые слова: первая любовь, коса на камень, смерть Бауыржана Кубинский ремонт.

Полковник и писатель Бауржан Момышулы – фигура знаковая для казахской общественной мысли советских времен. Представляем вашему вниманию рассказ его падчерицы, где приводятся ранее неизвестные детали его жизни.

Полководец Бауржан Момышулы – был казахом, который достиг наивысшей военной карьеры во время Второй мировой войны. Известно, что при жизни ему не дали из-за его строптивного характера ни звания генерала, ни звания Героя Советского Союза.

Эти записи – глубоко личные. Рассказ ведётся от имени Шапиги Мусиной – падчерицы Бауржана Момышулы и дочери Гайникамал Баубековой. Рассказ Шапиги Мусиной передает нам ее дочь Лейла Танаева, стало быть внучка Бауржана Момышулы.

Шапига Мусина — сценарист, режиссер, бывший председатель правления Ассоциации женщин-кинеатографистов Казахстана, автор сценария к фильму «Отчим» о Бауржане Момышулы.

ПЕРВАЯ ЛЮБОВЬ

Известная актриса Гайникамал Баубекова вышла замуж за Бауржана Момышулы в 1961 году. Однако история их любви началась задолго до этого...

— Аташка и моя мама, — рассказывает Шапига Мусина, — познакомились, когда маме было 17 лет, в Алма-Ате. Это было еще до войны, Бауржан уже тогда был офицером — высоким, подтянутым, с горящими глазами, в военной форме, и очень популярный среди девушек.

Моя мама тогда начинала карьеру актрисы, а Бауржана отправляли на Дальний Восток, и мама не смогла с ним уехать: у нее была дома работа, карьера, она кормила семью — мать, брата. Но они полюбили друг друга и пытались встречаться и во время Великой Отечественной войны.

Тогда моя мама ездила по фронту в составе концертной бригады, которую собрал ЦК Компартии Казахстана и возглавил писатель Габиден Мустафин для поддержания духа солдат в трудный период войны. И, когда она узнавала, что Момышулы воюет где-то, она просилась туда, а Бауржан, узнав, что она неподалеку, садился на свой мотоцикл и ехал к ней, просто чтобы увидеться, подержать ее руку и сразу же уехать обратно к своим солдатам, и наутро снова идти в атаку.

*Казахская актриса Гайникамал Баубекова
(справа)*

После войны Момышулы был несколько раз женат, но его первой настоящей любовью была моя мама. После войны маму направили работать в семипалатинский театр, где она попала в окружение молодых поэтов, писателей и актеров, среди которых был мой отец Шахан Мусин.

Это был молодой талантливый поэт и драматург, который уже пострадал от сталинских репрессий 1937 года. На момент замужества моей мамы и отца он был в

очередной раз отпущен из тюрьмы, но в 1948 году, когда родилась я, он был снова арестован и отправлен в ссылку в Сибирь. Эта была так называемая вторая волна сталинских репрессий.

Когда мне исполнилось три месяца, мама собрала меня и поехала в ссылку за отцом. В 1950 году родился мой брат Кимель. Отец вернулся из ссылки в 1954 году, но полную реабилитацию он получил сравнительно недавно. В течение долгого времени он не мог найти работу, считался «врагом народа».

В то время мы жили в доме, бывшем общежитии для артистов. Мама была беременна младшей сестрой, мы жили в одной комнате с бабушкой, сестренкой папы, братишкой мамы, со своей женой, племянниками. У нас был огромный дубовый стол, покрашенный белой краской, и мы с бабушкой спали на этом столе. Кто-то спал под столом, кто-то на сундуке, папа с мамой спали за шифоньером. В углу за ширмой спал братишка мамы со своей женой.

Так жила не только наша семья, но и все, кто жил в этом общежитии. Но дети были счастливы, бегали по длинному коридору, гонясь друг за другом и за кошками. И когда наконец нам дали отдельную трехкомнатную квартиру, папа уже работал в театре и у семьи наладилась жизнь, — мама ушла к Бауржану Момышулы.

Развод моих родителей был скандальным, Момышулы объявили выговор по партийной линии с занесением в его личное дело. Его вызывали на партийное собрание в Союзе писателей с требованием объяснения, где он сказал: «Партийный билет мне дали люди, а любовь мне дал Бог». Аташка и мама прожили вместе 12 лет, до самой смерти моей мамы.

КОСА НА КАМЕНЬ

Первая встреча с Бауржаном Момышулы меня очень испугала. Я увидела сердитого старика с насупленными бровями и с торчащими дыбом усами. Сквозь брови и усы как будто яростно сверкали молнии! Это его настроение было вызвано тем, что ему пришлось оторваться от работы и открыть мне входную дверь, в которую я звонила уже в течение длительного времени.

Мама в это время была в ванной, и ничего не слышала. Но когда он увидел меня, 13-летнюю напуганную девочку, он слегка успокоился, молча повернулся и ушел в кабинет. Я осталась стоять на пороге и смотреть ему в спину.

В это время из ванной вышла мама, увидела меня, напуганную, засмеялась, обняла и ушла на кухню. Через некоторое время Бауржан пришел на кухню, и мы пошли обедать. Я продолжала испуганно таращить на него глаза, и он вдруг, поняв,

Шапига Мусина В молодости

что напугал меня, заулыбался, подошел ко мне и поцеловал меня, задевая своими колючими усами. Улыбка его оказалась искренней и доброй, и это расположило меня к нему. с Бауржан-аташкой стали друзьями, но становление нашей дружбы было тяжелым, непростым. У него был довольно сложный характер, он требовал беспрекословного подчинения, а я была подростком, и по сравнению с

отцом, который был очень мягким, Момышулы казался даже грубым, жестким каким-то. Он, например, мог выгнать из дома

человека, который пришел к нему с личной просьбой посодействовать за него, хотя потом мог помочь человеку, который этого не ожидает. Он особенно помогал участникам войны.

И конечно, что мне помогло в развитии наших отношений — это мое уважение к нему. Он был интересным, неординарным человеком. У него был необычный взгляд на обычные, казалось бы, вещи. Он, например, сказал мне: «Дочуля, надо уметь читать газеты между строк». Я тогда не поняла, что это значит, и спросила: «Как это, ведь там нет букв?» Он засмеялся и сказал: «Ладно, ты еще маленькая, не понимаешь этого».

Нас еще объединяла мама. Она болела, и, чтоб облегчить ее долю, мне приходилось стирать, готовить; и он видел всё это и ценил. У него была бессонница, и часто он не спал ночами: писал, просматривал архивы. В последнее время он много пил — его одолевали воспоминания, иногда он сидел, что-то напевая, и было такое ощущение, что его что-то мучило. Мы боялись оставлять его одного. Я думаю, он пил потому, что его преследовало чувство разочарования: он понял, что воевал за другую страну. Он видел, что в стране процветают чиновники, клеветники, воры, а ведь он воевал за другие идеалы...

Шапига Мусина ухаживает за Бауржан аташкой

И вот по ночам мы сидели с ним на кухне, он рассказывал мне массу разных историй: его

воспоминания, фронтовые истории, о своем счастливом детстве. Он был единственным сыном в семье, но мать у него умерла, когда он был совсем маленьким, он это всё описывает в книге «Наша семья».

Потом отец Бауржана женился на младшей сестре своей жены, и в основном его воспитывала его старшая сестра, которую мы все называли Музей-апа. Она одевалась, как в музее: кундик, кимешек. Она чтит традиции, имела хорошее чувство юмора. Она занимала пост «главной старухи аула», помогала аульчанам советом, принимала решения в вопросах семей, мирила поссорившихся супругов, журила аульное начальство, которое к ней прислушивалось и уважало ее. Высокий кимешек придавал ей больше роста и больше авторитета.

Бауржан-аташка был максималистом, как и я, и если у меня был максимализм подростковый, то у него это было частью характера. Поэтому, как говорится, коса на камень нашла. Но со временем я повзрослела; если у нас и были стычки по мелочам, то в больших и серьезных вопросах мы с ним были едины, это укрепляло наше уважение друг к другу. Он стал видеть во мне личность, которая имеет собственное суждение.

«Я ПОРУЧАЮ ТЕБЕ ДОЧЬ, А ТЕБЯ ПОРУЧАЮ ВСЕВЫШНЕМУ»

Когда я была молодой, Бауржан-аташка подарил мне пишущую машинку, его немецкий трофей. Я тогда писала, и он читал мои стихи, прозу. Ему нравилось, он считал меня человеком способным, и, когда моя мама отговаривала меня от того, чтобы идти в искусство, говорила, что путь тернистый, Бауржан сказал: «Молодой человек выбирает себе путь, судьбу — не мешай ей».

Мама оказалась права, что путь в искусство в советское время — тернист. Характер у меня был не подарок, могла хлопнуть дверью. Я ходила в Алма-Ате на подготовительные курсы сценаристов, режиссеров при киностудии «Казахфильм», чтобы поступить во ВГИК (Всесоюзный государственный институт кинематографистов) в Москве, единственный в своем роде институт в Советском Союзе, где обучались специалисты кино, и поступить туда было практически невозможно: конкурс был огромный.

И когда приехала комиссия из ВГИКа, начальник отдела кадров, с которым я перед этим поссорилась и хлопнула дверью, пошел в комиссию и начал отговаривать их принять меня из-за моего характера. А там, в комиссии, сказали: не присылайте нам таких, у нас, мол, своих скандалистов хватает.

«Ну почему я, молодая 19-летняя женщина, должна думать так же, как начальник отдела кадров, 50-летний человек?» — подумала я, и сказала аташке, что он против меня строит козни. И тогда он пошел со мной в Госкино Казахстана, когда председателем был Камал Смаилов. К этому времени они уже знали друг друга, это было после того, как был снят знаменитый фильм «За нами Москва».

Бауржана уважали, и, когда мы пришли на студию вдвоем, все сразу выбежали навстречу, пригласили нас вовнутрь. И тогда аташка сказал свои знаменитые слова: «Баламды саған тапсырдым, сені құдайға тапсырдым» («Я поручаю тебе дочь, а тебя поручаю Всевышнему»). Это означало, что Камал Смаилов должен сам посмотреть, справедлива ли клевета, почему они должны верить какому-то начальнику и подрезать талант. И, благодаря этому, мою кандидатуру все-таки включили в список конкурсантов, и я поехала поступать. И после соревнования с другими я поступила в мастерскую Рома. Бауржан-аташка гордился, что я его не подвела. Он понимал, что иногда молодому человеку просто нужна поддержка и помощь.

«КУБИНСКИЙ РЕМОНТ»

В 1960 году Бауржан Момышулы поехал на Кубу по приглашению правительства Кубы. Как известно, Момышулы был кумиром для Эрнеста Че Гевары и Фиделя Кастро и «Волоколамское шоссе» было одной из любимых книг команданте Че и Кастро. В это время Фидель Кастро был в Москве, Че Гевара уже уехал совершать революции в других странах, и Бауржана встречал Рауль Кастро. Момышулы решил пригласить молодых кубинских повстанцев к себе домой в Алма-Ату, погостить у полковника. Никто не предполагал, что они примут приглашение, и, когда они приехали в Алма-Ату, это было неожиданностью.

За два-три месяца до этого нам позвонили из ЦК партии, сказав, что приедут кубинские гости. Поговорили с мамой и спросили, где и как мы намерены принять гостей. В то время мы жили в большом старом доме на четвертом этаже, на углу улиц Фурманова и Комсомольской.

Дом был старый, с высокими потолками, скрипучими полами, с протекающей крышей. В советское время квартиры были государственные и капитальный ремонт делался домоуправлением. Когда мама сказала, что гостей будем принимать дома, то сотрудники ЦК решили посмотреть состояние квартиры.

Увидев, в каком состоянии квартира, они предложили переехать в новую квартиру. Мама обрадовалась, а Бауржан-аташка категорически отказался, сказав, что его устраивает и эта квартира. Он сказал: «Если кому-то и стыдно за полковника, пусть сам и принимает кубинцев где хочет».

К тому времени у него уже была большая обида на советское правительство: его выдвигали на звание Героя Советского Союза, но отказали. По слухам, Сталин отказал. Также отказали Кошкарбаеву, который в числе первых поднял советский флаг над Рейхстагом и которого Момышулы выдвигал на звание Героя.

Мама тогда позвонила помощнику Кунаева. Расстроенная, говорит: «Вот, Бауке никуда не переедет, ругается. Не знаю, что делать. Сами приезжайте и договаривайтесь». Приехали какие-то люди в костюмах, стали его уговаривать, а Бауржан-аташка их выгнал из дома — не просто так, а матом, сказав, что пыль в глаза он не собирается пускать. Он любил материться, как любой военный человек, и матерился смачно.

Потом Димаш Ахметович Кунаев сам позвонил к нам домой и поговорил с Бауржаном. Бауке очень уважал Димаша Ахметовича. Но, несмотря ни на что, аташка категорически отказался переезжать. И тогда договорились, что они эту квартиру отремонтируют, приведут ее в божеский вид, а на время ремонта Бауржан со своей семьей будет жить в гостинице на улице Калинина, директором которой был как раз Кошкарбаев, с которым они были друзьями.

Мне это очень понравилось, потому что не надо было готовить, убирать, завтрак-обед приносили в номер, а ужинать мы ходили в ресторан.

Бауржан-аташка любил ходить в рестораны, любил, когда его узнавали, когда с ним здоровались. Иногда он мог выбрать самую полную даму и пригласить ее на танец! Я, будучи подростком, ужасно нервничала, мне не нравилось ходить с ним, как всем молодым людям не нравится ходить со стариками. Мне было неудобно, что он так себя ведет.

И вот после окончания ремонта мы вернулись домой, и через некоторое время приехали кубинцы — молодые ребята-революционеры, среди этой делегации были бородатые и совсем юные солдаты, все в военной зеленой форме, с приятными лицами.

Квартиру отремонтировали: залатали крышу, перестелили полы, повесили хрустальные люстры, появилась новая мебель, ковры. Столы были накрыты как фуршет, люди брали еду в тарелки, напитки в бокалы, ходили, общались. Были переводчики, в основном все в серых костюмах, похожие на сотрудников КГБ.

Приехали советские военные писатели, среди них был Борис Полевой. Аташка в бытовых вопросах ничего не понимал, не вмешивался, после ремонта он просто посмотрел вокруг, ничего не сказал, сел на свой любимый стул на кухне между столом и холодильником и закурил сигарету.

СМЕРТЬ БАУРЖАНА

Бауржан Момышулы умер 10 июня 1982 года, когда было празднование 250-летия присоединения Казахстана к России. Если само присоединение Казахстана к России было договором политическим, то при коммунистическом режиме этот праздник стал идеологическим.

В республике готовились к празднованию, и власти скрыли факт смерти Момышулы, побоявшись, что это может помешать провести праздник и внести сумятицу. Но скрыть смерть такого известного человека было сложно, и слухи о его смерти стали быстро распространяться по Казахстану.

Дело дошло до того, что кто-то из пассажиров поезда Алматы — Москва, проезжая мимо Шымкента и Жамбыла, выкрикивал из окон поезда: «Бауржан өлді! Бауржан өлді!» («Бауржан умер!») И тогда народ потянулся в Алматы, но не для того, чтобы праздновать официальный праздник, а для того, чтобы проститься с героем.

Гражданская панихида была назначена на 10 часов утра в здании Театра юного зрителя, которое находилось на Коммунистическом проспекте (Абылай-хана). Поток людей был огромен, и похоронная процессия, с орденами, награждениями, солдатами с винтовками, — вся эта процессия была практически смята, так как толпа людей хлынула с плачем, криком, рыданиями, пели поминальные песни, и похороны превратились в народное прощание.

Бауржану позволялось говорить правду, у него всегда было собственное мнение. Он не воспитывал никого, не говорил, как что делать, никого ничему не учил — он просто сам был примером. Его взгляд на жизнь, мышление — всё исходило из его поступков и поведения.

А.КЕНЖЕБЕК

курсант Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

научный руководитель – подполковник Ж.АШИРБЕКОВ

*старший преподаватель кафедры инженерных войск и РХБ защиты
Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова*

НЕОРДИНАРНАЯ, МНОГОГРАННАЯ ЛИЧНОСТЬ ЛЕГЕНДАРНОГО ПОЛКОВОДЦА БАУЫРЖАНА МОМЫШУЛЫ

В статье рассматривается жизнь Бауыржана Момышулы. Его пройденный путь в Великой отечественной войне. Личность Бауыржана Момышулы как полководца и писателя.

Родился Бауыржан Момышулы 24 декабря 1910 года в посёлке Урак-Балва нынешнего Жуалинского района Жамбылской области в крестьянской семье. В 1929 году окончил 9 классов. Будучи еще совсем молодым человеком, работал учителем, экономистом промбанка, секретарём райисполкома, начальником районной милиции, инструктором Алма-Атинского горвоенкомата. В 1936 году он призывается на действительную военную службу и навсегда связывает свое будущее с Советской Армией. В годы Великой Отечественной войны он был единственным казахом-командиром дивизии. Он прошел через всю долгую войну, сначала в звании

старшего лейтенанта, а к концу войны – полковником. Командовал взводом, батальоном, полком и дивизией.

Когда после начала Великой Отечественной войны в округе начала формироваться 316-я стрелковая дивизия под командованием генерал-майора И. В. Панфилова, в конце июня старший лейтенант Б. Момышулы был назначен в неё командиром батальона 1073-го Талгарского стрелкового полка. После завершения формирования в Алма-Ате в конце августа убыл с дивизией на фронт. В сентябре 1941 года с дивизией был передан в 52-ю отдельную армию и строил оборонительный рубеж у Малой Вишеры. Член ВКП (б) с 1942 года.

В связи с катастрофическим началом битвы за Москву, 5 октября 316-я стрелковая дивизия была поднята по тревоге и срочно переброшена на волоколамское направление, куда её первые эшелоны стали прибывать 10 октября. В составе 16-й армии Западного фронта 316-я стрелковая дивизия стойко держала оборону, войдя в историю под именем панфиловцев. Старший лейтенант Момышулы при обороне Москвы участвовал в 27-и боях. За беспримерный и массовый героизм личного состава приказом народного комиссара обороны СССР от 8 ноября 1941 года дивизии было присвоено гвардейское звание и она получила наименование 8-я гвардейская стрелковая дивизия, а 1073-й стрелковый полк, в котором воевал Бауыржан Момышулы, стал 19-м гвардейским стрелковым полком.

Во время второго генерального наступления вермахта на Москву с 16 по 18 ноября 1941 года батальон старшего лейтенанта Бауыржана Момышулы в отрыве от дивизии героически сражался на Волоколамском шоссе у деревни Матрёнино. Умелое руководство комбата позволило на 3 дня задержать немцев на данном рубеже. После чего старший лейтенант Момышулы вывел батальон из окружения боеспособным.

Героический боевой путь батальона под командованием Бауыржана Момышулы описан в художественно-исторической книге Александра Бека «Волоколамское шоссе».

Его командирские способности были замечены, и в конце ноября он был назначен командиром полка—лично командармом 16 армии К.К. Рокоссовским.

Командуя 19-м гвардейским стрелковым полком, 26-30 ноября 1941 года в районе деревни Соколово Московской области вместе со своим полком в течение четырёх суток вёл упорные бои, успешно отбивая атаки противника. В бою 5 декабря 1941 года был ранен, но поля боя не покинул.

В ходе боя в деревне Дубровка Московской области был ранен повторно.

В боях за станцию и населённый пункт Крюково 19-й гвардейский стрелковый полк под командованием Б. Момышулы находился в центре боевого порядка 8-й гвардейской дивизии и вёл упорные бои с 31 ноября по 7 декабря 1941 года. 5 декабря 1941 г. в этих боях получил новое ранение, но продолжал командовать полком до 7 декабря.

С декабря 1941 года исполнял должность заместителя командира 1075-го стрелкового полка, в феврале 1942 года вновь назначен командиром 19-го гвардейского стрелкового полка. Участвовал в контрнаступлении под Москвой. В январе 1942 года 8-я гвардейская стрелковая дивизия была передана в 3-ю ударную армию Северо-Западного фронта, где вела бои с дивизией СС «Мертвая голова» (Totenkopf) в ходе Демянской наступательной операции. Затем дивизия занимала оборону на участке фронта у города Холм.

За проявленные мужество и героизм в битве под Москвой капитан Бауыржан Момышулы в 1942 году был представлен к званию Героя Советского Союза, однако присвоено оно ему не было. Звание Героя было присвоено ему лишь посмертно 11 декабря 1990 года.

В 1943 году присвоено воинское звание «гвардии полковник».

В ноябре 1943 года направлен в госпиталь по болезни, после излечения ему предоставили отпуск, а в мае 1944 года направили на учёбу. В декабре 1944 года окончил курсы усовершенствования офицерского состава при Высшей военной академии имени К. Е. Ворошилова.

В январе 1945 года прибыл на 2-й Прибалтийский фронт и назначен заместителем командира 9-й гвардейской стрелковой дивизии в 2-м гвардейском стрелковом корпусе 6-й гвардейской армии. Однако с 28 января 1945 года и до конца войны непрерывно исполнял должность командира 9-й гвардейской стрелковой дивизии. Руководил частями дивизии в ходе блокады Курляндского котла войск противника и ряда частных операций против этой группировки. В феврале—марте 1945 года северо-западнее станции Приекуле (Латвия) части умело руководимой им дивизии прорвали три полосы сильно укрепленной обороны противника. В результате наступления дивизии было освобождено 15 населённых пунктов, нанесён значительный урон врагу в живой силе и боевой технике.

Когда в начале 90-х годов Р.Кошкарбаева, К.Кайсенова и посмертно Б.Момышулы представили на звание Героев Советского Союза, то один из наших генералов сказал: «Какие же это герои? Это же хулиганы!». За боевые заслуги ему так и не присвоили звания Героя Советского Союза, хотя он и был представлен к этой награде. Но звание Героя ему дал народ. Слава о нем, как о храбром и беспредельно преданном Родине человеке, прошла по всей стране. Всю войну, от Москвы до Берлина, прошел Бауыржан. На его глазах гибли его товарищи. Четыре года в землянках, окопах. Бессонные, тревожные ночи, жестокие бои. Несмотря ни на что, Бауыржан сумел сохранить простые человеческие качества. И все же получил свою награду. 11 декабря 1990 года М.Горбачев подписал Указ, а 31 декабря сын Б.Момышулы Бакытжан получил эту награду из рук первого Президента Казахстана.

То, что у нашего знаменитого земляка хватало недоброжелателей в силу названных причин, прослеживается и на его дальнейшей судьбе. После войны Б.Момышулы окончил Военную академию Генерального штаба Советской Армии. Окончил успешно: здесь же позже занимался военно-педагогической деятельностью. Знающие люди говорят, что его идеи в области тактики отличались смелостью и новизной. А стенограмма его лекций, которые он читал в 43-м году в национальной академии (тогда он приезжал в Алма-Ату в отпуск по ранению), вышла отдельной книгой. Сейчас военные говорят, что «Психология войны» – незаменимый учебник по военному делу. Но он так и остался полковником, а в 1956 году был отправлен в отставку. Ему было всего 46 лет.

Трезво взвесив и оценив свои возможности, меру ответственности как писателя и гражданина, Б.Момышулы взялся за перо. Уволившись в запас, он сменил оружие на перо. Его имя вызывало в людях чувство уважения и восхищения. Бауыржан не любил бахвальства, подхалимства, угодничества. Эти качества были чужды его честной натуре. Он писал о том, что видел и пережил на фронте, что потрясло и осталось в его памяти навсегда. Помогали ему в написании правды о войне и те тридцать восемь тетрадей-дневников, что вел он на фронте. Огромной любовью к простым солдатам, Родине пронизана его книга "За нами Москва", посвященная подвигу солдат и офицеров гвардейской Панфиловской дивизии (издана в 1958 году). Писательский дар Б.Момышулы отметил и корифей отечественной литературы Мухтар Ауэзов: "Я очень рад, что оценен не только твой героизм на поле брани, но и твой литературный труд. А уж первой своей книгой "История одной ночи" Момышулы заявил о себе как талантливый писатель". Вторая – "Наша семья", написанная им в годы учебы в академии, сразу стала популярной. В ней писатель восторженно и правдиво рассказал о своем народе, его истории, обычаях, людях. В 1976 году эта книга получила Государственную премию Казахской ССР. Повесть «За нами Москва» одно из пронзительных произведений о

великом подвиге солдат в годы войны. Писатель заставляет нас пережить горькую и тяжелую судьбу участников тех трагических событий. Автор прошел всю войну от начала и до конца. Он по-своему сумел передать те переживания, те глубинные процессы, происходящие в сознании людей, которые и определяют, способен ли человек остаться человеком в бесчеловечных обстоятельствах. Момышулы отлично говорил и писал на двух языках. Он понимал это так: родной язык с родным соединяет, русский язык с другим сближает. Он следовал принципу: "Знающий один язык – это один человек. Знающий два языка, стоит двух достойных людей".

Вышедшие из-под его пера крылатые слова и выражения восхищают точностью и глубиной, красотой и человечностью. Его меткие высказывания поражают многогранностью и разнообразием. Например: "Честь за хлеб не продавай", "Национальное чувство – достойнейшее из чувств", "Любить свой народ не значит ненавидеть другой", "За Родину в огонь войдя - не сгоришь", "Справедливость поспешает медленно, но приходит неизбежно". Слова Момышулы остались на бумаге для нас, а сам он прошел земной путь, ни разу не прогнувшись перед властью имущими, глядя прямо, держась гордо, терпя страдания от прямоты своего нрава.

Имя Бауыржана Момышулы было и остается популярным в народе. Его знают и любят. Этот на вид суровый и жесткий человек в душе был легкораним. Хорошему и доброму делу мог радоваться, как дитя. К его боевым фронтовым орденам прибавился орден Трудовой. Он не был тщеславным человеком, и не орден поднял его дух, а официальное признание его заслуг, как творческой личности, как писателя, вложившего свою лепту в литературу. И официальное признание его заслуг, как писателя, было тем ярким лучом света, что освещал его жизнь в непростые для него послевоенные годы. Кадровому военному, полковнику, закончившему войну командиром дивизии, окончившему военную Академию и самому преподававшему в военной Академии, не дали заслуженного им в сражениях звания Героя и генерала после окончания Академии. Слава его перед потомками от этого не поблекла, а еще глубже запечатлелась. Он – Герой и Легенда не в списках и книгах, а в наших сердцах, в памяти поколений. В 1990 году Указом Президиума Верховного Совета СССР ему посмертно было присвоено звание Героя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР:

1. Книга Александра Бека «Волоколамское шоссе».
2. Книга Бауыржана Момышулы «Психология войны».
3. Книга Бауыржана Момышулы «Наша семья».
4. Повесть «За нами Москва». Бауыржан Момышулы.

Н. КОЛЬ

курсант Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

научный руководитель – Г.К. УСМАНОВА

преподаватель кафедры воспитательной и идеологической работы

Военного института Сухопутных войск

имени Сагадата Нурмагамбетова, магистр исторических наук

e-mail: gulfairus.uk@gmail.com

«ПСИХОЛОГИЯ ВОЙНЫ» КАК НАСЛЕДИЕ БАУЫРЖАНА МОМЫШУЛЫ

В мире нет ни одного народа, судьбу которого не определяли бы личности, обладающие высоким разумом; огромной силой воли, патриотизмом, мощным национальным духом. Издревле наши предки ценили человеческие качества превыше всего. В годы Великой Отечественной войны казахские воины оставались верными

кодексу чести и традициям своего народа, что с особенной убедительностью проявилось в самый тяжелый период войны в 1941 году, в ходе битвы под Москвой.

Слава о народном батыре, легендарном командире батальона Бауржане Момышулы, о его отваге, мужестве и командирском мастерстве облетела всю страну. Он был в числе тех миллионов, кто проходил службу в рядах Красной Армии и с первых месяцев Великой Отечественной войны участвовал в сражениях. Подвиг и талант батыра тесно связаны с жизнью и боевой деятельностью батальона и полка, с теми героическими людьми, которые плечом к плечу стояли рядом с ним и дали возможность подняться выше.

Бауржан Момышулы оставил после себя богатое военно-теоретическое и духовное наследие. Его исследования в области истории воин и военного искусства, воспитания и обучения личного состава, подготовки командных кадров требуют глубокого комплексного изучения и широкого практического применения.

Ключевые слова: генерал, психология, война, патриот, полководец, писатель военачальник, тактика, дивизия.

Выдающийся сын казахского народа Бауыржан Момышулы – народный батыр, талантливый полководец, военный ученый, известный писатель. Им написаны такие военно-патриотические произведения как «За нами Москва», «Мой генерал», «Психология воина» и др.

Бауржан Момышулы часто говорил: «Без народа, нет героя». Этим он подчеркивал принадлежность и честную связь с народом. В годы II мировой войны Бауыржан Момышулы проявил себя, как достойный наследник боевой славы прославленных казахских батыров. Как военный ученый Бауыржан Момышулы сформировался в послевоенный период, когда работал в военной академии тыла и снабжения в должности преподавателя тактики. Не мало военачальников выучил Момышулы, скромно оставшийся гвардии полковником. Но он в праве называться полководцем, потому что в историю входят не по должности и званию, а по заслугам.

Легендарность Бауыржана Момышулы не только в его героизме и писательском таланте. Он – великий гражданин и большой патриот Родины.

Жизнь Момышулы – пример для подражания сегодняшним военачальникам и всем воинам ВС РК.

В годы Великой Отечественной войны, казахстанцы, как и все население Советского Союза, проявляли массовый героизм. На территории нашей республики было сформировано и отправлено на фронты несколько дивизий, отдельных бригад и полков. Их деятельность освещена во многих книгах, воспоминаниях участников войны. Одним их выдающихся летописцев той войны можно считать полковника Б. Момышулы, который в своих книгах подробно описал важнейшие события войны в которых он участвовал лично. И мы должны изучать его военно-историческое наследие, как части истории нашей родины.

316-я стрелковая дивизия формировалась в городе Алма-Ате. 17 августа 1941 года дивизия была включена в состав Северо-Западного фронта. В сентябре - начале октября она входила в состав 5-й армии и производила инженерные работы в районе села Крестцы.

В конце 1943 года Бауыржан Момышулы вернулся с фронта в Алма-Ату на лечение. По пути следования домой восторженные земляки встречали его как национального героя, оказывая ему всяческие почести.

В столице он впервые встречался с лучшими представителями литературы и искусства, науки, имел с ними доверительные беседы. Наблюдательный Мухтар Ауэзов во время разговора с Момышулы безошибочно определил в герое войны человека пытливого ума, самобытного мыслителя, который может рассказать народу

правду. И пришел к академику Канышу Сатпаеву с предложением: «Приехавший на лечение Бауыржан Момышулы – думающий человек. Его мысли и взгляды на нашу действительность отличаются оригинальностью и новизной... Кто знает, как сложится его дальнейшая судьба, когда он вернется на фронт? Давайте организуем с ним встречу, глубже узнаем его, чтобы вникнуть в его взгляды, в его понимание вещей». Президент республиканской академии наук охотно принял это предложение.

Так Бауыржан Момышулы в январе 1944 года в течение четырех дней выступал с лекциями перед узким кругом творческой элиты Казахстана и России. Это не было спонтанным выступлением человека, чье имя гремело на весь Советский Союз. Это выступление есть плод долгих раздумий о психологии человека на войне. Нам известно, что Б. Момышулы с юношеских лет вел дневники. А с начала войны он не расставался со знаменитой синей тетрадкой, куда записывал все, что его интересовало. Что из себя представляют эти рукописи? «Это мое мышление, понятие о войне или, назову просто, – мысли о воспитании мужества, а не писательское мышление образами», – пишет Б. Момышулы. То есть это не просто дневниковые записи, а анализ происходящих событий, очевидцем и участником которых являлся автор. [1, 18]

Как следует из слов самого полковника, таких записей у него накопилось много, из которых он расшифровал только 30-40 процентов. Причем 60-70 процентов рукописей автор вел на русском языке, остальные – на казахском.

В своей лекции Б. Момышулы условно делит офицеров на три категории:

первая категория – офицеры ближнего боя;

вторая категория – офицеры тактического соображения и назначения;

третья категория – офицеры (генералы) оперативного мышления и назначения.

Далее он предупреждает, что в военной литературе такого разделения офицеров по категориям нет. «Во всяком случае я не встречал», – пишет Б. Момышулы. Из этого логически следует, что такое разделение – новшество, введенное в военную науку Бауыржаном Момышулы, результат его научных изысканий. Поражает то, что в огне войны он действует не только как умелый, мыслящий командир; он находится в постоянном творческом, научном поиске, его мозг непрестанно анализирует происходящие события, обобщает, делает выводы и формулирует мысли. Так рождалась его наука о войне, о психологии человека на войне, в бою.

Каждое слово, каждая мысль о роли человека в войне рождены научным складом ума Момышулы. Например, он утверждает, что командир – творческая личность. Коль скоро мы называем бой и войну не только наукой, но и искусством, следовательно, организатор этого искусства является творцом.

В своих научных изысканиях Бауыржан Момышулы часто обращается к казахским поговоркам и пословицам – к этому бездонному кладезю народной мудрости, к этому сгустку академических знаний казахов. «Штыком убьешь одного, а умом – тысячу». Эта народная мудрость наталкивает Б. Момышулы на мысль о том, что «офицер должен быть не столько солдатом кулачного боя, сколько солдатом ума». «Среди прочих занятий командира главное – думать, думать, думать», – утверждает он. Надо полагать, что это не просто умные и красивые слова; они есть ежедневная практика Бауыржана Момышулы, благодаря которой он выдвинулся в когорту выдающихся офицеров ближнего боя.

Каждое определение, высказанное в данной книге, является вкладом в науку о психологии человека.

Взять, к примеру, рассуждения Бауыржана Момышулы о распоряжении (приказе) командира.

Казалось бы, армейский порядок с его беспрекословным подчинением младшего по званию воле старшего отменяет всякие сомнения о невозможности выполнения приказа. Но нет, Б. Момышулы, исходя из собственных наблюдений, делает вывод: «Ничто так вредно не отражается на службе, как слабая команда... Слабая команда или распоряжение без уверенности в голосе не дает почти никаких результатов». То есть решение командира может быть верным, но если оно не будет доведено до сознания солдат твердой волей командира, то так и останется пустым звуком.

В главе, посвященной Ивану Васильевичу Панфилову, автор пишет, что генерал «был одним из оригинальных военных мыслителей... Он имел преимущество военного мышления и владел тактической гибкостью по отношению к своему противнику». Думается, будет справедливо, если эти же слова сказать в адрес и самого Бауыржана Момышулы. Его оригинальность заключалась в новаторстве в тактике. Он на основе имеющихся данных умел вычислить все замыслы противника и оперативно предпринять эффективные контрмеры. В свою очередь его действия всегда были неожиданными для противника. А чтобы эти действия были неожиданностью для врага, надо обладать исключительной смелостью, помноженной на тактическую гибкость и неординарное мышление. Взять, к примеру, его решение провести свой батальон по шоссе между немецкими колоннами. Разве фашисты могли ожидать такой наглости (другого слова и не подыщешь) от советского батальона, находящегося в окружении? Этот шаг был настолько ошеломляющим и неправдоподобным, что никто и не обратил внимания на целый батальон в середине немецкой колонны. [2, 11]

Даже знаменитая спираль генерала Панфилова заработала только потому, что суть идеи ухватил Б. Момышулы, и он же эту спираль заставил работать.

«Командир не должен быть ни безрассудно решительным, ни рассудительным без решительности. Однобокость – порок командира». Вот кредо командира Бауыржана Момышулы.

Книга «Психология войны» не только об искусстве войны. Она затрагивает многие проблемы писательского труда. Бауыржан Момышулы много и очень толково рассуждает о том, какой должна быть литература о войне, о поведении человека на войне. Это своего рода установочная лекция для писателей, которых полковник учит, как писать книги о войне. В частности, для того, чтобы написать действительно живучую книгу, по мнению автора, писателю необходимо знать устав Красной Армии. И только тот писатель, который постигнет устав, сможет понять образ офицера, образ солдата, понять, что такое бой и война. «Книга на тему войны должна грамотно, со всей остротой освещать вопросы с военной точки зрения, имея центральной фигурой человека в бою и его психологию. Она должна являться для читателей пособием военного просвещения (не только романом), дающим возможность познать умом истину о войне», – утверждает Бауыржан Момышулы.

Говоря о психологии человека на войне, нельзя умолчать о первом боевом опыте батальона Бауыржана Момышулы, о предшествовавших ему событиях. По уставу батальону для обороны выделяется линия до двух километров. Но батальону Момышулы дали шесть-восемь километров. Подразделение окапывается. Враг далеко, но с запада пошли беглые солдаты, по одному, по два-три человека. И несли они с собой страх, большой страх перед «непобедимым» фашистом, которого и остановить-то невозможно, не то что побить. Солдаты приуныли. Они еще не видели врага, а дух их был надломлен. С таким войском с подавленным настроением идти в бой было опасно. Что делать? Как их оживить? Так родилась идея не ждать немца, а самим искать и атаковать его, посмотреть, на самом ли деле он такой страшный и пуленепробиваемый. От каждого отделения отбираются по одному-два солдата, из них сколачивается группа численностью в сто человек, которая ночным налетом

разгромила в деревне Середа гитлеровский гарнизон из трехсот фашистов. Бой длился всего час.

Как рассказывает Бауыржан Момышулы, когда бойцы шли на операцию, они думали, что идут на верную смерть: так их напугали отступающие. Но когда они вернулись с задания, их было не узнать: веселые, бодрые, бывалые солдаты! Батальон повеселел. Бойцы на своем опыте убедились, что фашиста можно и нужно убивать, и пуля его берет, и штык колет.

«Серединский налет – это лихой ночной налет на противника, но значение его для последующих боев, для укрепления рубежа в душах наших солдат было громаднейшее, больше любых последующих боев, – пишет Бауыржан Момышулы. – Я никогда не забываю серединский налет, ему мы многим обязаны, он оказал громадное влияние на душу и психологию солдат». [3, 14]

В свою очередь мы должны подчеркнуть умение Бауыржана Момышулы воздействовать на души и психологию солдат. Не придумай он этот серединский налет, не включи в штурмовой отряд по несколько бойцов от каждого отделения, не продумай, не рассчитай до мельчайших деталей всю операцию, не обеспечь ее успех, кто знает, как воевал бы в последующем батальон. Бойцы не только поняли, что фашиста можно бить и гнать, но, главное, поняли, что их комбат толково организует бой с противником, сделает все, чтобы малыми жертвами выйти победителем.

Оригинально мыслит Бауыржан Момышулы и по поводу чувства страха. В частности, он вопреки идеологической установке о бесстрашии красноармейца утверждает, что это чувство постоянно преследует солдата. Казалось бы, рассуждает он, что чувство страха должно улетучиться у того, кто не один раз побывал в горниле боя, вроде бы такой солдат должен стать бесстрашным. Но жизнь доказывает обратное. Здесь вспоминается вот какой эпизод: в очередной раз пробиваясь из окружения, батальон сделал привал. Взвод Бурнаевского был выставлен для прикрытия со стороны большака. Вдруг этот взвод с воплями: «Немцы! Немцы!» – побежал. Следом побежал батальон. Бойцы бежали в панике. Только самообладание политрука Федора Толстунова остановило бегство.

Анализируя этот случай, Бауыржан Момышулы делает вывод, что чувство страха преследует бойца постоянно и в каждом бою. Страх неизбежен. «Мой батальон прошел много боев, был в окружении четыре раза, и все-таки люди после многих боев оказались неспособными преодолеть страх», – резюмирует автор.

Оцепенение охватило и его самого, когда он увидел, как его мужественные солдаты, которые четыре раза дрались в окружении, бросились наутек, побежали в панике. Основной вывод таков: «Имея боевой опыт, можно только иначе пережить, легче преодолеть это чувство страха, но бесстрашного солдата в абсолютном смысле слова найти невозможно. Бесстрашие бывалого солдата – в его опыте».

Естественно, напрашивается вопрос: если страх сопровождает солдата повсюду, то этот страх должен удерживать бойца от подвига, геройства, самопожертвования. Логически, казалось бы, так и должно быть. Но Бауыржан Момышулы анализирует действия солдата как непосредственно в бою, так и во время подготовки к бою, войне. И дает оригинальное определение таким понятиям, как долг, честь, те же подвиг, самопожертвование и другие. Все эти мысли изложены в его книге «Психология войны». [1, 18]

Откровенность, правдивость, признание и описание собственных ошибок – вот характерные черты стиля Бауыржана Момышулы. Он повествует не только о положительном опыте боев, о победах своего батальона, о своих заслугах в этих победах; он подробно рассказывает и об отрицательных явлениях, имевших место в жизнедеятельности его батальона и его самого.

Например, чем закончилось упомянутое выше паническое бегство батальона? А тем, что в пылу ярости Бауыржан Момышулы два раза выстрелил в командира

отделения Гапоненко, просившего за собратьев по оружию; это тоже признание своих слабых сторон. Но, к счастью, сквозь ярость пробилась-таки трезвая мысль: он не за себя просит, а за солдат своих.

А в последующем этот Гапоненко три раза спасал Бауыржана Момышулы. «Он мог бы в отместку не раз пустить мне пулю в затылок», – говорит автор. То есть солдат понял: Момышулы хоть и был взбешен, но прав. Следовательно, если солдат сердцем понимает, что наказание справедливое, он не обижается и не мстит. «Я до сих пор краснею за свои выстрелы по нему, как проявление моей горячности, невыдержанности. Но этот урок в дальнейшем помогал мне обуздать мои нервы», – признается Б. Момышулы.

По мнению Бауыржана Момышулы, идеал боя – это выигрыш боя без потерь. Искусство боя – это выигрыш боя с наименьшими потерями. Идеал, к сожалению, недостижим. Но искусством боя он овладел в совершенстве. Лишнее тому доказательство – бородинский бой, когда неполным полком Момышулы решил атаковать шесть деревень одновременно. А драться предстояло не с каким-то заштатным гарнизоном, а с отборной немецкой группой, предназначенной для удара под корень, – частями эс-эсовской дивизии «Мертвая голова». Как планировался бой, какие сомнения довели над командиром полка, как протекал сам бой – обо всем этом подробно рассказано в данной книге. Нам же хочется подчеркнуть только одно – искусство Бауыржана Момышулы. Соотношение погибших в этом бою: 1200 фашистов к 157 нашим бойцам. Это был бой, равнозначный идеалу. И таких боев у Момышулы – несметное число, ибо он познал истину о войне, познал психологию человека в бою, научился грамотно выстраивать план каждого боя.

О полководческой мудрости Б. Момышулы немало написано в военно-исторической литературе.

В этом месте уместно рассказать о том, как пришел он к литературной деятельности. В литературу Бауыржан Момышулы вошел необычно: впервые читатели познакомились с ним не как с создателем, а как с героем художественного произведения. Это была повесть Александра Бека «Волоколамское шоссе», впоследствии переведенная на десятки языков. Главным действующим лицом этой повести был офицер-панфиловец, герой обороны Москвы Бауыржан Момышулы. А. Бек создал эту книгу по его рассказам и воспоминаниям» (необходимо отметить, что произведение А. Бека «Волоколамское шоссе» входит в литературу русскую, а произведения Бауыржана Момышулы – в литературу казахскую).

Как он воевал, каким человеком был там, на фронте, об этом знают многие, – из стоустой солдатской молвы, из кинофильмов и стихов, ему посвященных, из произведений Александра Бека и Александра Кривицкого, Малика Габдуллина и Алексея Кузнецова. И, наконец (что всего важнее), об этом мы узнаем из книг, написанных самим Бауыржаном Момышулы.

Почти все повести Бауыржана Момышулы отличаются максимальной концентрацией действия. Такая концентрация действия называется «прозой психологического драматизма» (Бочаров). Этим они отличается от панорамного романа «Живые и мертвые» К. Симонова, «Блокада», Чаковского, «Вечный зов» Иванова – множество персонажей, большой охват действительности. Помимо основного конфликта в произведениях писателей изображается скрытый конфликт между своими. Центр действия переносится с описания деяния на описание переживания деяния. [4, 21]

Героями произведений Бауыржана Момышулы являются не только сержанты, рядовые, лейтенанты, т. е. «маленькие люди войны», но и генералы, маршалы, потому что, чтобы рассказать всю правду о войне, недостаточна жизнь маленьких людей.

Прославленный генерал Великой Отечественной войны и не менее прославленный советский писатель Петр Вершигора, оценивая этот факт, сказал: «Нам известны военные подвиги Бауыржана Момышулы. Став писателем, он совершил второй подвиг. Оба подвига, на мой взгляд, равноценны». Но это, так сказать, общая оценка. А вот как отнесся к одному из первых художественных произведений Бауыржана выдающийся советский прозаик и драматург Всеволод Вишневский. Приведем несколько строк из его письма к Момышулы, в котором Бауыржан оценивается как писатель-профессионал. Цитируем по Дмитрию Снегину.

«Описание начала боя хорошо. Очень верны «глухие выстрелы». Вообще тактическая сторона дается Вами анатомически точно. Вот этого и не хватает многим военным авторам.

Писатель своими произведениями хочет воздвигнуть памятник товарищам по оружию, совместно сражавшимся на фронтах войны. В его творчестве две особенности: он пишет о событиях, действительно произошедших на его глазах, и о вещах, которые твердо знает. Перед нами записки офицера «История одной ночи», «За нами Москва», «Облик воина» и др. Все эти вещи охватывают относительно небольшой отрезок времени, насыщенный большими боевыми событиями.

Первое, что подкупает в произведениях Бауыржана, - он тонкий психолог. Когда читаешь его вещи, не просто видишь картину боя, людей с оружием, а ощущаешь их душевное состояние, их внутренний мир. В своем маленьком удивительном рассказе «Спина» Бауыржан приводит факт, когда спина выдала трусость капитана, и он запретил ему идти в разведку.

И. Омаров говорил: «Для стиля Бауыржана как писателя характерны строгость, точность, лаконичность, ясность, местами даже скупость. Как-то в разговоре он признался, что у него графическое мышление, и это кажется верным. Язык у писателя четкий, предельно выразительный. Мало общих фраз и отвлеченных суждений. Бауыржану удаются авторские отступления»

Бауыржан – прекрасный пейзажист. Под его пером оживает природа в своем великолепии и чаще всего в порывах стихии. Он – поклонник силы не только в человеке, но и в природе, при этом как бы противопоставляет ее силам человеческую стойкость, гордый дух человека. Бураны, метели, морозы, суровая природа тайги с ее ливнями, быстрыми реками – вот что сопутствует его произведениям.

Председатель союза писателей Казахстана Габит Мусрепов отметил, что за один год Бауыржан написал около 40 печатных листов, и они выдерживают критику. Все это говорит о том, что казахская литература в лице Бауыржана имеет еще одного достойного представителя.

Очень важно отметить тот факт, что свои произведения Бауыржан Момышулы создавал на двух языках: на русском и казахском. Почему отметить это важно?

Создавать, творить произведения искусства на двух языках - это действительно подвиг. Истоки этого подвига питаются самым сокровенным, что заложено в нашей жизни, в нашем общественном строе. Сам Бауыржан говорит об этом так: «Я счастливый казах. Я прошел хорошую школу жизни в рядах Советской Армии. Моими учителями и наставниками были русские люди и в своем большинстве, настоящие люди. Они на многое открыли мне глаза, и я стал богаче. Я благодарен им, благодарен русскому народу и сегодня выражаю эту благодарность тем, что пишу свои книги на русском языке. Пишу честно. Как получается не мне судить. Но эти книги – мои дети, я люблю их со всеми их достоинствами и недостатками и хочу, чтобы они честно служили моей Родине!» [1, 22]

И в то же время необходимо подчеркнуть, что Бауыржан, как писатель, явление казахское, национальное. Он создавал произведения и на казахском языке. Именно создавал, а не переводил с казахского. Своеобразное видение мира, манера

рассматривать жизненные явления в соответствии с характером родного народа органически присущи его творчеству... это первый казахский писатель, который писал как на русском, так и на родном языке, сохраняя в любом случае национальные черты. Бауыржан – писатель двуязычный. В этом богатство казахского народа.

Бауыржан очень любил свой казахский народ. Любил не слепой, инертной любовью, а нежно, горячо, требовательно. Он гордился всем прекрасным и передовым, что создал и сохранил в веках казахский народ. Он скорбел, негодовал, боролся против всего косного, отживающего, но живучего, что иногда пытаются выдавать под маркой самобытного национального, поэтому не использовать богатства казахского народа, в том числе и богатство языка, он не мог.

Эта мысль вспоминается к тому, что все творчество Бауыржана Момышулы обращено к молодежи. В нем наше будущее, говорил воин-писатель, будущее начатого нами дела, нашей страны. И ему небезразлично, какими станут наши юноши и девушки, какими путями пойдут наши по жизни... в этих словах – не тревога, не осуждение. В них – присущая Бауыржану любовь. Взыскательная, честная, без компромиссов.

«Таким отношением к жизни, к писательскому труду он подает пример молодым литераторам. Нельзя в замкнутом кругу себе подобных осуществить даже самые высокие, благородные мечты. У писателя одна школа – жизнь. Это не открытие, но помнить об этом надо. Это как беспокойная совесть. И тогда, скажем, вопросы и проблемы, которые волнуют молодежь и требуют твоего участия, не дадут тебе уйти от ответа. И ты испытаешь радостное чувство, подобное озарению или счастью: ты современник юных! Их радости и тревоги – твои радости и тревоги! Их мечты и свершения – твои мечты и свершения!» [4, 18]

«Самое подлое преступление – неоправданное доверие», говорил Бауыржан Момышулы. Прежде чем взяться за перо, он трезво взвесил и свои возможности, и меру ответственности. Бауыржан, став литератором, остался верен завету: «Наше время не терпит фальши... Надо писать кровью сердца, а вы – писатели иногда пишете водицей...» Все его книги написаны кровью.

Сознательная трудовая жизнь Бауыржана Момышулы состоит из службы в армии и настоящего творчества. Он снискал славу достойного солдата-патриота, легендарного офицера героической Панфиловской дивизии. Малый отрезок жизни Бауыржана-писателя насыщен написанными им хорошими, художественными произведениями. Воин и писатель в нем слиты воедино.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Момышулы Б. Психология войны. - Алматы, 1996.
2. Муханбеткалиев Х. С. Военно-теоретическое наследие Бауыржана Момышулы. - Щучинск, 2002.
3. Хайрулин Ш. Бауыржан и Бауыржановцы». Воин Казахстана. 1993. 22 октября.
4. Белан П. Два подвига Бауржана Момышулы//Багдар-ориентир. 1999. №3.

**полковник Б.Т. КУРМАНАЛИЕВ, полковник К.Р. МАМБЕТАЛИЕВ,
полковник Р.А. ЕРЗИН**

*Военная кафедра Казахского Национального педагогического университета имени
Абая*

научный руководитель - В.В. ЛУЧИНИН

*старший преподаватель военной кафедры Казахского Национального
педагогического университета имени Абая, доктор философии (PhD)*

ФОРМИРОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ И ПАТРИОТИЗМА У МОЛОДЕЖИ НА ПРИМЕРЕ ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГЕРОЯ СОВЕТСКОГО СОЮЗА БАУЫРЖАНА МОМЫШУЛЫ

Проблемы формирования исторического сознания и патриотизма у молодежи выходит в ряды первостепенных проблем современного общества. Патриотическое воспитание осуществляется в процессе включения обучающихся в активный созидательный труд на благо Родины, привития бережного отношения к истории Отечества, к его культурному наследию, к обычаям и традициям народа – любви к Родине, гордости за героев своей страны.

Решая проблему военно-патриотического воспитания, необходимо сосредотачивать свои усилия на формировании у них ценностного отношения к явлениям общественной жизни прошлого и современности.

Практическая актуальность исследования задается современной ситуацией в сфере воспитания и образования в высшей школе.

Ключевые слова: Вторая Мировая война, историческое сознание, патриотическое воспитание, подвиг народа, система образования, формы и методы воспитания.

Воспитание молодого поколения на примере исторического опыта Второй Мировой войны в современных условиях является очень актуальной. Патриотическое воспитание молодежи неразрывно связано с историей нашей Родины. Война явилась жестоким испытанием для всего советского народа, проявившего массовый героизм, патриотизм, беззаветную преданность Родине. Несомненно, исторический опыт войны способен оказать огромное влияние на формирование личности молодого поколения. Патриотизм всегда был, есть и будет оставаться основным фактором развития личности в нашей стране. Государственная программа патриотического воспитания граждан Казахстана сохраняет и развивает непрерывность процесса по дальнейшему формированию патриотического сознания граждан нашей страны как одного из факторов единения нации.

Военно-патриотическое воспитание – это систематическая, целенаправленная и скоординированная деятельность центральных государственных и местных исполнительных органов, общественных объединений по формированию у граждан высокого патриотического сознания, готовности к выполнению конституционных обязанностей по защите государства и развитие связанных с этим необходимых знаний и навыков [1].

Обязанность любого гражданина – знать историю своего отечества, её прошлое. Нельзя жить на родной земле и не знать, кто и как жил до нас, не знать и не помнить об их подвигах, победах и ошибках. Наши предки оставили нам не только землю с богатыми природными ресурсами, они оставили нам богатое материальное и духовное наследство.

Наше прошлое – это наша интеллектуальная собственность и к ней мы должны относиться бережно и уважительно. Здесь очень уместны слова Бауыржана Момышулы: «Забвение героизма – это трагедия народа» [2]

Образование в современный период становится отраслью хозяйства, а основным ресурсом развития экономики является человеческий фактор – личность, которая может открыть, создать что-то новое в производстве, науке, культуре и военной истории.

Под образованностью имеется ввиду не сумма научных или книжных сведений, а под дикостью – отсутствие навыков чтения или письма. Речь идет о подлинно нравственной культуре, которая воспитывается на базе исторических знаний, так как история, как ни какая другая наука, обладает огромным воспитательным воздействием. История играет большую роль в становлении личности, оказывает влияние на формирование характера, вырабатывая такие качества как ум, совесть, милосердие, честь и достоинство.

Чем шире и глубже знания истории, тем полнее и осмысленнее жизнь человека. И наоборот, если исторические знания поверхностны или вовсе отсутствуют – неизбежен нравственный тупик, так как человек, да и общество в целом, лишено ценностных ориентаций.

В ходе изучения истории формируется историческое сознание. Историческое сознание – это часть общественного сознания, включающая в себя совокупность представлений об историческом прошлом; оно представляет собой сложное взаимопереплетение памяти, предвосхищений, переживаний, созерцаний, знаний, рефлексии, обусловленных как социальным бытием, так и способностями сознания [3]. Под историческим сознанием в науке понимается совокупность представлений общества в целом и его социальных групп в отдельности, о своем прошлом и прошлом всего человечества.

Каждая национальная и социальная общность обладает определённым кругом исторических представлений о своем происхождении, важнейших событиях в своей истории, деятелях прошлого, о соотношении своей истории с историей других народов и всего человечества. Такие представления получают выражение, прежде всего, во всякого рода исторических преданиях, сказаниях, легендах, сказках, составляющих неотъемлемую часть духовной жизни каждого народа, как один из способов его самовыражения и самоутверждения.

Одна из главных задач для преподавателей в системе военного образования сегодня – это воспитание поколения, хорошо знающего традиции своей родной культуры, историю и героическое прошлое своего народа, как отмечено в Правилах военно-патриотического воспитания граждан Республики Казахстан «Процесс военно-патриотического воспитания граждан организуется в первую очередь с подрастающим поколением в организациях образования, реализующих образовательные программы различных уровней» [4].

Значение формирования исторического сознания, сохранения исторической памяти в современных условиях очень велико. Прежде всего, оно обеспечивает сознание определённой общностью людей того факта, что они составляют единый народ, объединяемый общностью исторической судьбы, традиции, культуры, языка, общностью менталитета.

С древних времен наш народ славился преданностью, храбростью, героизмом и горячей любовью к своей Родине. Один из великих подвигов советские люди, в том числе и казахский народ, совершили в годы Второй мировой войны. За героизм в боях с немецко-фашистскими захватчиками 497 казахстанцев, в том числе 98 казахов, удостоены звания Героя Советского Союза [5], и мы не должны забывать о тех людях, которые отвоевали мирное небо для своих детей и внуков!

У каждого народа есть свои великие имена, которые никогда не забываются. Для нас не остаются в тени герои – земляки, люди достойные уважения, у которых есть чему поучиться. Среди воинов, героически оборонявших нашу общую Родину, был Герой Советского Союза полковник Бауыржан Момышулы.

Одним из мощных и действенных факторов формирования у молодежи исторического сознания, военно-патриотического воспитания являются жизнь и деятельность Бауыржана Момышулы. Феноменальность его военной карьеры состоит в том, что он вступает в войну в ноябре 1942 года командиром стрелкового батальона в воинском звании старшего лейтенанта, а в январе 1945 года принимает должность командира стрелковой дивизии в воинском звании полковник.

Бауыржан Момышулы был не просто военным, он был стратегом и тонким психологом. Все это можно увидеть, прочитав его творения: сборники рассказов «Дневник офицера», «История одной ночи». Его книга повестей и рассказов «Наша семья» в 1976 году удостоена высшей награды – Государственной премии Казахской ССР [6]. При этом примеров, когда вышедшие в отставку военные брались за перо – много, однако большинству не удалось получить высокую оценку своего творчества. У Бауыржана Момышулы это получилось. Секрет такого успеха – в его разносторонности. Выше всего он ставил идеи патриотизма и национального самосознания, и всегда старался обратить внимание окружающих на эти проблемы.

Работа на примере жизни и деятельности Бауыржана Момышулы – одно из направлений в работе по патриотическому воспитанию. Его подвиг неподвластный времени. С каждым годом отдаляясь во времени от военных событий, мы не только не утрачиваем духовной связи с памятью о нем, но все глубже осознаем героическое прошлое тех дней и его значение для всего, чем мы живём и чем занимаемся сегодня.

Работа по военно-патриотическому воспитанию, проводимая на военной кафедре Казахского Национального педагогического университета имени Абая, носит системный характер. Ежегодно проводится комплекс мероприятий, посвященных Дню Великой Победы, другим памятным датам. На кафедре организуется просмотр документальных и художественных фильмов с последующим их обсуждением, конкурс слайдов и видеофильмов, проведение викторин по истории Казахстана, по вкладу нашей страны в Великую Победу, о жизни и деятельности героев-казахстанцев. Стало доброй традицией проведение на кафедре тематических вечеров, встреч студентов с ветеранами войны, труда, ветеранами локальных войн и вооруженных сил, посещение музея Боевой славы в Доме офицеров г. Алматы, а также тесное сотрудничество с воинскими частями и Военным институтом Сухопутных войск. Огромное значение для воспитания патриотических чувств у студентов имело проведение кураторских часов и тематических вечеров на тему «Их именами гордится наш народ».

Приведем пример одного тематического вечера, посвященного Герою Советского Союза Бауыржану Момышулы «Халқымыздың батыры (Герой нашего народа)».

Целью данного мероприятия было духовно-нравственное и патриотическое воспитание студентов через знакомство с жизнью и деятельностью Бауыржана Момышулы как офицера, писателя, военного психолога и человека высокой нравственности.

В ходе подготовки к данному мероприятию студентам были даны следующие задания: найти объекты и учреждения, названные именем Б.Момышулы, выяснить, где установлены ему памятники, подготовить короткие сценки из его жизни. Студентам рекомендовали посмотреть художественные фильмы «Волоколамское шоссе», «Бауыржан Момышулы» и документальный видеофильм «Он ломал войска СС».

Студенты с большим удовольствием занимались поиском информации и демонстрировали знания по теме тематического вечера.

Для обсуждения студентам на тематическом вечере предлагались следующие вопросы:

- Как вы понимаете слово «герой»?;
- Что означает, по вашему мнению, слово «подвиг»?;
- В чем состоит военный талант Б.Момышулы?;
- Какой подвиг совершил Б.Момышулы?

В процессе работы студенты познакомились с военной службой и послевоенной деятельностью Б.Момышулы. В ходе тематического вечера студенты в доступной и интересной форме получили важнейшую информацию, пробуждающую у них такие чувства, как гордость, гражданственность и патриотизм о героическом прошлом наших земляков.

Данный тематический вечер способствовал структуризации знаний и представлений студентов по этой теме, знакомству с военной историей и подвигами героев, имена которых связаны с нашим народом и нашей Республикой, формированию у них исторического и патриотического сознания, чувства верности своей Родине.

Формированию патриотических чувств также способствует сбор материала студентами для написания исследовательских работ.

К 110-й годовщине со дня рождения Б. Момышулы на циклах военной кафедры прошли Кураторские часы.

Целью кураторского часа являлось: формирование гражданственности, гуманистического мировоззрения и любви к Родине; развитие патриотических качеств у студентов, мужества на примере боевого опыта полковника Б. Момышулы.

Задачами этого мероприятия были: расширить представление студентов о боевом пути и послевоенной творческой и воспитательной деятельности Героя Советского Союза Бауыржана Момышулы, пробуждать интерес к героическому прошлому нашей страны и народа, помнить имена героев, отдавших свою жизнь за независимость и свободу.

К кураторскому часу студенты готовили рефераты, эссе, очерки, слайды, короткие видео, которые обсуждались и оценивались совместно с преподавателями и студентами кураторского часа, и в последствии в часы воспитательной работы и на семинарских занятиях.

Доброй традицией на военной кафедре стало изучение со всеми студентами книги Б.Момышулы «Психология войны». Преподаватели и кураторы организуют изучение со студентами во внеурочное время книги «Психология войны». По итогам изучения книги преподавателями и студенческим активом была проведена викторина «Слава героев не померкнет никогда». На викторине со студенческими командами обсуждены вопросы боя и его психологии, деятельности генерала Панфилова И.В., взаимоотношений солдат и офицеров в военное время, а также проблемы чести, совести, патриотизма, трусости, страха и героизма.

Это мероприятие стало данью памяти тем грозным годам, очередным шагом в формировании у студентов исторического сознания и гордости за своих героических отцов и дедов и неутраченной народной скорби об отдавших свои жизни за свободу и независимость Родины, которая навсегда останется в сердцах людей, живущих вместе в единой многонациональной стране.

Многовековая история человечества свидетельствует, что национально-историческое сознание – фактор оборонный, обеспечивающий самосохранение народа. Если его разрушить, то данный народ останется не только без прошлого, без своих исторических корней, но и без будущего. Вероятно, поэтому до сегодняшнего дня народ хранит в памяти не только имена героев, но и древнюю

легенду о Мангурте, которого враги вероломно лишили памяти и плач-воззвание его матери: «Всевышний, в твоей власти дать и лишить жизни человека. Но почему ты даёшь право одному человеку лишать памяти другого!» [7].

Момышулы жил как на вулкане: новые идеи постоянно приходили к нему и он старался воплощать их. Но даже в таком круговороте жизни, он всегда ценил близких и родных, не забывал фронтовых товарищей и коллег. Старался, чтобы чиновники не оставляли без внимания подвиги соратников. При этом сам ни разу не сказал о своих незаслуженно забытых победах на полях сражений. К сожалению, награда – Герой Советского Союза пришла, когда его уже не было в живых. Но самое главное, что имя Бауржана Момышулы не забыто, как не его забыты подвиги, мысли и чаяния. Его именем названы улицы, школы, государственные награды. Его памятники есть во многих уголках не только нашей Родины, но и в России, в тех местах, которые ценой своей жизни он защищал. Звезда Героя, которая зажглась сто двенадцать лет назад на небосводе человеческой истории, так и останется там на века. Как и всенародная любовь и признание – в сердцах многих поколений казахстанцев.

Таким образом, на основе образа Бауржана Момышулы, исторических событий с его участием постепенно происходит отбор и формирование общественно значимых норм, морально-нравственных ценностей, складываются традиции и обычаи, образ мышления и поведения, присущий нашему народу народу, без которых он может превратиться просто в «население». Наследуясь из прошлого и, сохраняясь в исторической памяти народа, эти морально-нравственные установки имеют особое значение для настоящего и будущего.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Постановление Правительства Республики Казахстан «Правила военно-патриотического воспитания граждан» от 24 августа 2022 года № 597.
2. Момышулы Б. Психология войны. – Алматы: Казахстан, 1996.
3. Историческое сознание – идентичность – глобализация. – <http://sn-philcultpol.cfuv.ru/>.
4. Постановление Правительства Республики Казахстан «Правила военно-патриотического воспитания граждан» от 24 августа 2022 года № 597. С.1.
5. Молдабаев А. Жизненный путь и творческое наследие Бауржана Момышулы. – <https://mysl.kazgazeta.kz/news/6073>.
6. Казахстанцы в Великой Отечественной войне. – <https://ru.m.wikipedia.org>.
7. Айтматов Ч. Легенда о Манкурте. <https://clck.mgid.com/1670749310>.
8. Аманжолов К.Р., Адаутов А.Ю., Белан П.С., Тасбулатов А. и др. Исторический опыт защиты Отечества. Военная истории Казахстана: Учебное пособие для курсантов военных училищ и студентов гражданских учебных заведений. – Алматы: «БОРКИ», 1999.

Қ.Б. ҚАЙРАТ

курсант Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
e-mail: Svetnic_tru@mail.ru

научный руководитель – С.Н. ТРУХАН

старший преподаватель кафедры естественно-научных дисциплин
Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
e-mail: Svetnic_tru@mail.ru

БАУЫРЖАН МОМЫШУЛЫ: «ПСИХОЛОГИЯ ВОЙНЫ»

В статье рассмотрены жизнь и творчество Бауыржана Момышулы, талантливого полководца и выдающегося писателя. Каждое определение, высказанное Бауыржаном Момышулы является вкладом в науку о психологии человека.

Ключевые слова: Полководец, командир, писатель, герой, психология человека.

В конце 1943 года Бауыржан Момышулы вернулся с фронта в Алма-Ату на лечение. По пути следования домой восторженные земляки встречали его как национального героя, оказывая ему всяческие почести.

В столице он впервые встречался с лучшими представителями литературы и искусства, науки, имел с ними доверительные беседы. Наблюдательный Мухтар Ауэзов во время разговора с Момышулы безошибочно определил в герое войны человека пытливого ума, самобытного мыслителя, который может рассказать народу правду.

И пришел к академику Каньшу Сатпаеву с предложением: «Приехавший на лечение Бауыржан Момышулы – думающий человек. Его мысли и взгляды на нашу действительность отличаются оригинальностью и новизной... Кто знает, как сложится его дальнейшая судьба, когда он вернется на фронт? Давайте организуем с ним встречу, глубже узнаем его,

чтобы вникнуть в его взгляды, в его понимание вещей». Президент республиканской академии наук охотно принял это предложение.

Так Бауыржан Момышулы в январе 1944 года в течение четырех дней выступал с лекциями перед узким кругом творческой элиты Казахстана и России. Это не было спонтанным выступлением человека, чье имя гремело на весь Советский Союз. Это выступление есть плод долгих раздумий о психологии человека на войне. Нам известно, что Б. Момышулы с юношеских лет вел дневники. А с начала войны он не расставался со знаменитой синей тетрадью, куда записывал все, что его интересовало. Что из себя представляют эти рукописи? «Это мое мышление, понятие о войне или, назову просто, – мысли о воспитании мужества, а не писательское мышление образами», – пишет Б. Момышулы. То есть это не просто дневниковые записи, а анализ происходящих событий, очевидцем и участником которых являлся автор.

Как следует из слов самого полковника, таких записей у него накопилось много, из которых он расшифровал только 30-40 процентов.

Причем 60-70 процентов рукописей автор вел на русском языке, остальные – на казахском.

В своей лекции Б. Момышұлы условно делит офицеров на три категории:

- первая категория – офицеры ближнего боя;
- вторая категория – офицеры тактического соображения и назначения;
- третья категория – офицеры (генералы) оперативного мышления и назначения.

Далее он предупреждает, что в военной литературе такого разделения офицеров по категориям нет. «Во всяком случае я не встречал», – пишет Б. Момышұлы. Из этого логически следует, что такое разделение – новшество, введенное в военную науку Бауыржаном Момышұлы, результат его научных изысканий. Поражает то, что в огне войны он действует не только как умелый, мыслящий командир; он находится в постоянном творческом, научном поиске, его мозг непрестанно анализирует происходящие события, обобщает, делает выводы и формулирует мысли. Так рождалась его наука о войне, о психологии человека на войне, в бою.

Каждое слово, каждая мысль о роли человека в войне рождены научным складом ума Момышұлы. Например, он утверждает, что командир – творческая личность. Коль скоро мы называем бой и войну не только наукой, но и искусством, следовательно, организатор этого искусства является творцом.

В своих научных изысканиях Бауыржан Момышұлы часто обращается к казахским поговоркам и пословицам – к этому бездонному кладезю народной мудрости, к этому сгустку академических знаний казахов. «Штыком убьешь одного, а умом – тысячу». Эта народная мудрость наталкивает Б. Момышұлы на мысль о том, что «офицер должен быть не столько солдатом кулачного боя, сколько солдатом ума». «Среди прочих занятий командира главное – думать, думать, думать», – утверждает он. Надо полагать, что это не просто умные и красивые слова; они есть ежедневная практика Бауыржана Момышұлы, благодаря которой он выдвинулся в когорту выдающихся офицеров ближнего боя.

Каждое определение, высказанное в данной книге, является вкладом в науку о психологии человека.

Взять, к примеру, рассуждения Бауыржана Момышұлы о распоряжении (приказе) командира.

Казалось бы, армейский порядок с его беспрекословным подчинением младшего по званию воле старшего отмечает всякие сомнения о невозможности выполнения приказа. Но нет, Б. Момышұлы, исходя из собственных наблюдений, делает вывод: «Ничто так вредно не отражается на службе, как слабая команда... Слабая команда или распоряжение без уверенности в голосе не дает почти никаких результатов». То есть решение командира может быть верным, но если оно не будет доведено до сознания солдат твердой волей командира, то так и останется пустым звуком.

В главе, посвященной Ивану Васильевичу Панфилову, автор пишет, что генерал «был одним из оригинальных военных мыслителей... Он имел преимущество военного мышления и владел тактической гибкостью по отношению к своему противнику». Думается, будет справедливо, если эти же слова сказать в адрес и самого Бауыржана Момышұлы. Его оригинальность заключалась в новаторстве в тактике. Он на основе имеющихся данных умел вычислить все замыслы противника и оперативно предпринять эффективные контрмеры. В свою очередь его действия всегда были неожиданными для противника. А чтобы эти действия были неожиданностью для врага, надо обладать исключительной смелостью,

помноженной на тактическую гибкость и неординарное мышление. Взять, к примеру, его решение провести свой батальон по шоссе между немецкими колоннами. Разве фашисты могли ожидать такой наглости (другого слова и не подыщешь) от советского батальона, находящегося в окружении? Этот шаг был настолько ошеломляющим и неправдоподобным, что никто и не обратил внимания на целый батальон в середине немецкой колонны. Или другой пример: находясь в окружении, батальон залповым огнем винтовок оглушил врага и быстро и без потерь прорвался через большак. На такой рискованный шаг мог пойти только Бауыржан Момышұлы, потому что только ему были присущи умение найти выход из, казалось бы, безвыходных положений, и только он мог воплотить этот, казалось бы, безрассудный шаг в победу.

Даже знаменитая спираль генерала Панфилова заработала только потому, что суть идеи ухватил Б. Момышұлы, и он же эту спираль заставил работать.

«Командир не должен быть ни безрассудно решительным, ни рассудительным без решительности. Однобокость – порок командира». Вот кредо командира Бауыржана Момышұлы.

Книга «Психология войны» не только об искусстве войны. Она затрагивает многие проблемы писательского труда. Бауыржан Момышұлы много и очень толково рассуждает о том, какой должна быть литература о войне, о поведении человека на войне. Это своего рода установочная лекция для писателей, которых полковник учит, как писать книги о войне. В частности, для того, чтобы написать действительно живучую книгу, по мнению автора, писателю необходимо знать устав Красной Армии. И только тот писатель, который постигнет устав, сможет понять образ офицера, образ солдата, понять, что такое бой и война. «Книга на тему войны должна грамотно, со всей остротой освещать вопросы с военной точки зрения, имея центральной фигурой человека в бою и его психологию. Она должна являться для читателей пособием военного просвещения (не только романом), дающим возможность познать умом истину о войне», – утверждает Бауыржан Момышұлы.

Говоря о психологии человека на войне, нельзя умолчать о первом боевом опыте батальона Бауыржана Момышұлы, о предшествовавших ему событиях. По уставу батальону для обороны выделяется линия до двух километров. Но батальону Момышұлы дали шесть-восемь километров. Подразделение окапывается. Враг далеко, но с запада пошли беглые солдаты, по одному, по два-три человека. И несли они с собой страх, большой страх перед «непобедимым» фашистом, которого и остановить-то невозможно, не то что побить. Солдаты приуныли. Они еще не видели врага, а дух их был надломлен. С таким войском с подавленным настроением идти в бой было опасно. Так родилась идея не ждать немца, а самим искать и атаковать его, посмотреть, на самом ли деле он такой страшный и пуленепробиваемый. От каждого отделения отбираются по одному-два солдата, из них сколачивается группа численностью в сто человек, которая ночным налетом разгромила в деревне Середа гитлеровский гарнизон из трехсот фашистов. Бой длился всего час.

Как рассказывает Бауыржан Момышұлы, когда бойцы шли на операцию, они думали, что идут на верную смерть: так их напугали отступающие. Но когда они вернулись с задания, их было не узнать: веселые, бодрые, бывалые солдаты! Батальон повеселел. Бойцы на своем опыте убедились, что фашиста можно и нужно убивать, и пуля его берет, и штык колет.

«Серединский налет – это лихой ночной налет на противника, но значение его для последующих боев, для укрепления рубежа в душах наших солдат было громаднейшее, больше любых последующих боев, – пишет Бауыржан Момышұлы. – Я никогда не забываю серединский налет, ему мы многим обязаны, он оказал громадное влияние на душу и психологию солдат».

В свою очередь мы должны подчеркнуть умение Бауыржана Момышұлы воздействовать на души и психологию солдат. Не придумай он этот серединский налет, не включи в штурмовой отряд по несколько бойцов от каждого отделения, не продумай, не рассчитай до мельчайших деталей всю операцию, не обеспечь ее успех, кто знает, как воевал бы в последующем батальон. Бойцы не только поняли, что фашиста можно бить и гнать, но, главное, поняли, что их комбат толково организует бой с противником, сделает все, чтобы малыми жертвами выйти победителем.

Оригинально мыслит Бауыржан Момышұлы и по поводу чувства страха. В частности, он вопреки идеологической установке о бесстрашии красноармейца утверждает, что это чувство постоянно преследует солдата. Казалось бы, рассуждает он, что чувство страха должно улетучиться у того, кто не один раз побывал в горниле боя, вроде бы такой солдат должен стать бесстрашным. Но жизнь доказывает обратное. Здесь вспоминается вот какой эпизод: в очередной раз пробиваясь из окружения, батальон сделал привал. Взвод Бурнаевского был выставлен для прикрытия со стороны большака. Вдруг этот взвод с воплями: «Немцы! Немцы!» – побежал. Следом побежал батальон. Бойцы бежали в панике. Только самообладание политрука Федора Толстунова остановило бегство.

Анализируя этот случай, Бауыржан Момышұлы делает вывод, что чувство страха преследует бойца постоянно и в каждом бою. Страх неизбежен. «Мой батальон прошел много боев, был в окружении четыре раза, и все-таки люди после многих боев оказались неспособными преодолеть страх», – резюмирует автор.

Оцепенение охватило и его самого, когда он увидел, как его мужественные солдаты, которые четыре раза дрались в окружении, бросились наутек, побежали в панике. Основной вывод таков: «Имея боевой опыт, можно только иначе пережить, легче преодолеть это чувство страха, но бесстрашного солдата в абсолютном смысле слова найти невозможно. Бесстрашие бывалого солдата – в его опыте».

Естественно, напрашивается вопрос: если страх сопровождает солдата повсюду, то этот страх должен удерживать бойца от подвига, героизма, самопожертвования. Логически, казалось бы, так и должно быть. Но Бауыржан Момышұлы анализирует действия солдата как непосредственно в бою, так и во время подготовки к бою, войне. И дает оригинальное определение таким понятиям, как долг, честь, те же подвиг, самопожертвование и другие. Все эти мысли изложены в его книге «Психология войны».

Откровенность, правдивость, признание и описание собственных ошибок – вот характерные черты стиля Бауыржана Момышұлы. Он повествует не только о положительном опыте боев, о победах своего батальона, о своих заслугах в этих победах; он подробно рассказывает и об отрицательных явлениях, имевших место в жизнедеятельности его батальона и его самого.

Например, чем закончилось упомянутое выше паническое бегство батальона? А тем, что в пылу ярости Бауыржан Момышұлы два раза выстрелил в командира отделения Гапоненко, просившего за собратьев по оружию; это тоже признание своих слабых сторон. Но, к счастью, сквозь ярость пробилась-таки трезвая мысль: он не за себя просит, а за солдат своих.

А в последующем этот Гапоненко три раза спасал Бауыржана Момышұлы. «Он мог бы в отместку не раз пустить мне пулю в затылок», – говорит автор. То есть солдат понял: Момышұлы хоть и был взбешен, но прав. Следовательно, если солдат сердцем понимает, что наказание справедливое, он не обижается и не мстит. «Я до сих пор краснею за свои выстрелы по нему, как проявление моей горячности, невыдержанности. Но этот урок в дальнейшем помогал мне обуздать мои нервы», – признается Б. Момышұлы.

По мнению Бауыржана Момышұлы, идеал боя – это выигрыш боя без потерь. Искусство боя – это выигрыш боя с наименьшими потерями. Идеал, к сожалению,

недостижим. Но искусством боя он овладел в совершенстве. Лишнее тому доказательство – бородинский бой, когда неполным полком Момышұлы решил атаковать шесть деревень одновременно. А драться предстояло не с каким-то заштатным гарнизоном, а с отборной немецкой группой, предназначенной для удара под корень, – частями эсэсовской дивизии «Мертвая голова». Как планировался бой, какие сомнения довлели над командиром полка, как протекал сам бой – обо всем этом подробно рассказано в данной книге. Нам же хочется подчеркнуть только одно – искусство Бауыржана Момышұлы. Соотношение погибших в этом бою: 1200 фашистов к 157 нашим бойцам. Это был бой, равнозначный идеалу. И таких боев у Момышұлы – несметное число, ибо он познал истину о войне, познал психологию человека в бою, научился грамотно выстраивать план каждого боя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бауыржан Момышұлы "Психология войны": Главная редакция общественно-политической литературы; Алма-ата; 1990, ISBN 5-616-00525-4
2. inform.kz https://www.inform.kz/ru/oni-vyrastili-derevo-pobedy-orosiv-ego-nevodoy-a-svoey-krov-yu-vchityvayas-v-dnevnik-bauyrzhana-momyshuly_a2252182
3. <https://www.livelib.ru/author/403298/top-bauyrzhana-momyshuly>

полковник А.О МАЙЛЫБАЕВ

Сагадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институтының атыс дайындығы кафедрасының бастығы, әскери ғылым магистрі
e-mail: Nupok1@mail.ru

Н.А.ҚОНЫСБЕК

Сагадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлерінің Әскери институтының курсанты

ҚАМАЛ БҰЗАР ҚАНАРМАН СӨЗДІ БАТЫР ТҮЛҒА БАУЫРЖАН

Әскери әдебиет – ол әскери ғылым түрлерімен бірге көркем өнердің өзіндік ерекшелігіне орай пайда болған көне заманнан күні бүгінге дейін дамып, қалыптасу үстінде келе жатқан рухани құбылыстың қомақты бір саласы. Әскери әдебиеттің көркем әдебиет саласында пайда болған түрлерін, оның өзіндік дербес саласына жататын жалпы әскери көркем әдебиет пен соғыс майданына тікелей қатысып, толарсытқан саз кешіп, Отан үшін жан беріп, жан алысқан, әрі майданда қарумен бірге қамал бұзар қаһарман сөзді қоса жұмсаған дарынды жауынгер мен қолбасшылар қаламынан туған әскери көркем әдебиеттің жәні бір басқа.

Негізгі баяндамада, даңты қолбасшы, әскери қайраткер жәнеде қарымды қаламгері Бауыржан Момышұлының қаһармандық ерлігі туралы жазылған. Бүгінгі оқырмандарымызды ұлттық және өзге ұлттық көркем жазушыларының шығармалары мен туындыларынан алынған қазақтың біртуар батыр ұлы Б. момышұлы туралы өзекті мағлұматтармен таныстыра кетуді жөн санап отырмыз.

Кілт сөздер: қаһарман, майдангер, ұрыс, қоршау, шеп, ерлік, атақ.

Бауыржан Момышұлы қаруын қаламға айырбастап екі ерлік жасады - деп алғаш рет Молдавия Республикасының жазушы қайраткері П.П. Вершигора айтқан еді. Оның біріншісі, әрине соғыстағы ерлігі. Аламатыда жасақталған 316-шы атқыштар дивизиясы мен оның Бауыржан Момышұлы басқарған батальонының даңқы 1941 жылдың күзі мен қысындағы Мәскеу түбіндегі шайқастарда қатты шықты. Бауыржан сол абыройын соғыс аяқталғанға дейін түсірген жоқ. Батальон командирлігі лауазымынан дивизия командирлігі лауазымына дейін, аға лейтенант әскери атағынан полковник дәрежесіне дейін көтеріліп, атақ-даңқын одан әрі асыра түсті. Ал соғыстан кейін кейбір майдангерлер секілді естеліктер немесе деректі

роман-хикаялар жазумен шектелмей, толыққанды көркем шығармалар жазылып тағы таңқалдырды.

Бауыржанды бағалаған П.П. Вершигораның да өмір жолында да қазақ батырына ұқсастықтар бар. Мәселен, ол да ұрысқа барлаушылардың жетекші командирі ретінде кіріп, кейін партизан дивизиясының командирі лауазымына дейін көтерілген. Ал соғыстан соң жазған тамаша деректі шығармалары кәсіби жазушылардың назарына кеңінен іліккен. Сондықтан да Бауыржан Момышұлының екі ерлігінің парқын білді. Бәлкім содан да қазақ батырының майдандағы ерлігі, ресми түрде лайықты бағаланбағанының орнын азда болса толықтыру үшін де осылай деген шығар деген ой келеді кейде. Олай дейтініміз сол сұрапыл соғыс кезінде партизан құрамасының жетекші командирі П.П. Вершигораға генерал-майор шені мен Кеңес одағының батыры атағы берілді. Екі рет Ленин орденімен марапатталды.

П.П. Вершигора Молдавия Республикасының Севериновка кентінде 1905 жылы 16-ші мамырда дүниеге келген [1].

Ал Бауыржан Момышқұлына Жоғары әскери академияны бітіргеннен кейін де генерал атағы берілмеді, тіпті сол қанды соғыс кезіндегі ерең ерліктері үшін Ленин ордені де бұйырмады. Өлбетте, ұсынылмай қалған жоқ, ұсынылды. Дивизия командирі И.Панфилов көзі тірісінде мұндай құжатқа ең алғаш 1941-ші жылы 7-ші қарашада-ақ қол қойған. Ұрысқа жаңа кірген Б. Момышұлының батальоны Кеңес әскері шегініп келе жатқанда керісінше жау қолындағы Середа деревнясына шабуыл жасап, Осташево, Становище деревняларын жаудан азат етіп, Красная гора деревнясында кескілескен ұрыс жүргізіп, Ивановское селосын жауға бермей, табан тіреп жатып алып, тек белгіленген мерзімі біткенде ғана шебін тастап, қоршауды бұзып шыққан болатын. Бұл ерлігінің маңыздылығын ерекше бағалаған И. Панфилов Бауыржанды 15-ші қараша күні екінші рет Ленин орденіне ұсынады. Ал сол қараша айының 15-20 аралығында Грюны деревнясының түбінде Волоколам тас жолы мен Матренино темір жол бекетіне жауды жолатпай жатып алған батальонның ұрыстары бұрынғыдан да сойқан болатын. Осы шайқаста батальон немістің 600 сарбазының көзін жойып, 6 танкісін, 6 станогты пулеметін, 12 қол пулеметін, 2 үлкен стволды зеңбірегін жойып, жәнеде «аса құпиялы» таңбалы құжаттары бар жау штабының екі бронды автомашинасын қоса қолға түсіреді. Бұл қоршаудан да Бауыржанның батальоны жеке құрамның аса көп бөлігінің денін тастүйін сақтап, толық қамды бұзып шығады. Бірақ 19 қараша күні генерал И. Панфилов қатыс болғандықтан да, сірә, қайғы үстіндегі штаб Бауыржанды бұл ерліктері үшін марапатқа ұсынбаған.

Біздіңше Б. Момышұлы басқарған полктің 31-ші қарашадан 8-ші желтоқсанға дейін Крюкова селосын қорғаған ерлігінің мәні өте зор, маңызды болды. Өйткені бұл село Мәскеуден отыз-ақ шақырым жерде орналасқан еді. Оны жауға беру Мәскеуге жол ашып берумен тең болатын. Сондықтан да қазақ батыры сол мезетте ұрыс картасының Крюковадан арғы Мәскеу жақ бөлігін жыртып тастап, «картаның бұл бөлігі керек емес, өйткені одан әрі бір адым да шегінбейміз» - деген сөзінің әсері сол кезде Дубосеково разъезінде В. Клочков айтқан «Артымызда Москва, бұдан әрі шегінетін жер жоқ» деген сөзінен кем түспеді. В. Клочковта, оның қасындағы 28 батыр жауынгерлерінің көпшілігіде сол алапат ұрыста қаза болғандықтан, бұл сөздерді тірілтіп жан бітірген жазушы журналист Александр Кривицкий болатын. Ал Бауыржанның айтқан сөзін тірілтіп, ерлігін куәландырудың қажеті болған жоқ. Өйткені ол картаның түп нұсқасы күні бүгінге дейін Мәскеудің орталық мұражайыда сақталып қалған деседі. Бұл айтылғандардың барлығы Бауыржан басқарған батальон ұрысының алғашқы айларындағы ерліктері ғана. Алда сондай шайқастарға толы төрт жыл жатты. Әсіресе, немістер сол мезетте өз жеріміз деп есептеп, қамалға айналдырып жіберген Шығыс Пруссияны, демек Ресейдің қазіргі Калининград

облысындағы Курландияны (ескі аты) қорғаудағы Б.Момышұлы басқарған 9-шы гвардиялық дивизияның ерліктері оқырман қауымға күні бүгінге дейін толық қамды жеткен жоқ.

Ал енді осындай данқты командирдың қандай жауынгерлік марапатары бар дегенге келсек, ол жағы данқына сай емес екенін көреміз. Рас, ол кісіні И. Панфиловтан кейінгі сайланған Серебряков деген дивизия командирі екі рет Кеңестер Одағының батыры атағына ұсынған. Бірақ бұл құжаттар аяқсыз қалған. Командирі ретінде Т.Тоқтаровқа, М.Ғабдуллинге Кеңестер Одағының батыры атағын беруге өз қолымен ұсыныс жазған Бауыржанға бұл атақ бұйырмады. Төрт жыл қанды соғыста ол бар болғаны бір орден, бір медал ғана алған. Олар, 1942 жылдың 6-ші маусымында «Қызыл Ту» орденімен, ал 1944 жылдың 1-ші мамырында «Москваны қорғағаны үшін» медалімен марапатталған.

Енді П.П. Вершигораның айтқан екінші ерлігі жайында айтар болсақ. Баукең жігіттік шағында-ақ ғашықтық жырлар, достарына, жерлестеріне арнау өлеңдер жазған. Соғыстан кейін көп деген майдангерлерге ұқсап естеліктер жазумен шектелмей, көркем прозаға қалам тартуы Баукеңнің шынында ерлігі еді. Бұл енді кез келген жазушының қолы жете бермейтін жетістік. Қазір «Соғыс психологиясы» деген атпен белгілі жазбасы әуел бастан оқу құралы ретінде жазылды. Мұндай құрал соғыс тақырыбына қалам тартатын нанталап жазушыларға ғана емес, командирлер мен жауынгерлерге, жалпы келер ұрпаққа керек дүние еді – дейді өзінің шығармасында ұлттық жазушы, драматург Елен Әбдуатұлы Әлімжан.

Ә.Е.Әбдуатұлы 1945 жылдың 18-ші маусымында Жамбыл облысының Талас ауданындағы Көмекші ауылында дүниеге келген. Е. Әләмжан облыстың қоғамдық-саяси өміріне белсене араласқан, ақын-жыршылар одағы облыстық бөлімшесінің жетекшісі лауазымында, облыстың «Бауыржантану» ғылыми -зерттеу орталығында көптеген жылдар қызмет атқаран [2].

Айтардай-ақ Бауыржан Момышұлының келіні Зейнеп Ахметова жазған «Шуақты күндер» кітабі Кеңес дәуірінде жазылып, екі рет қазақша, бір рет орысша жарыққа шақты. Батыр туралы жазу үшін батыр мінез керек. Бұл туралы автордың өзі «бүгінгі күннің қалыбына сыйғызбаққа ұмтылмадым, бұрмалап өзгертпедім» - деген болатын бір сұхбатында [4].

Сонымен, күні бүгінгіде Тараз қаласындағы саябақта батыр атына естелік ретінде мемориалдық тақта орнатылғаны баршамызға мәлім. Сондай-ақ батырдың туған жері Жамбыл облысы Жуалы ауданында үлкен мұражай бар. Ол мұражайда қазақтың батыр ұлы Бауыржан Момышұлының қаһармандық ерлігі туралы жазылған көркем туындылар аз емес. Болмысында барлығынанда оның шығармалары майдан шайқастарын суреттегені үшін ғана емес, көркемдік деңгейі жоғары болғандықтан да жақсы оқылды. Баукеңді күні бүгінге дейін соғыс батыры немесе жазушы деп қана насихаттауда. Ал сол батырлығы мен жазушылығының айбарын асырып тұрған Алаш идеясының алтын көпірі бола білген қайраткерлігі күні бүгінге дейін толық мойындалмай жатыр. Шын мәнінде де сол сұрапыл соғысқа дейін Баукеңнің батырлығы да, жазушылығы да Алаш идеясымен суырылғандықтан да қылың қазақтың жүрегі мен санасына ерекше әсер етті емес пе? Бүгінгі таңда бұның өзі арнайы зерттеуді қажет ететін тақырып.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ:

1. М. Мырзахметұлы., qazaqadebieti.kz/27337/baurzhan-momyshyli
2. Әлімжан Е., Бауыржан Момышұлы –Алаш идеясының алтын көпірі//Айқын.-2010, - 10 шілде (№123) – 5 б.
3. Ахметова З., Шуақты күндер: (Бауыржан Момышұлының өмірінен естелік)// Сарыарқа.- 1998. -17 қазан., - 45б.

полковник К.Ж. КОЙЧЫКУЛОВ

доцент кафедры тактики

*Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
e-mail: koichykulov@bk.ru*

полковник К.В. ФЕДОСЕЕНКО

старший преподаватель кафедры тактики

Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

ИСТОРИЯ ВОЕННОГО ИСКУССТВА — СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ

Данная статья публикуется по теме НИР: АР14871317.

В данной статье рассматривается полководческая деятельность Бауыржана Момышулы, а в частности приемы и способы ведения боевых действий подразделениями, которые внесли особый вклад в развитие военного искусства в годы Великой отечественной войны.

В мире нет ни одного народа, судьбу которого не определяли бы личности. В жизни наших предков-кочевников личности, обладающие высоким разумом, огромной силой воли, патриотизмом, мощным национальным духом, играли еще большую роль.

Жизнь Бауыржана Момышулы - пример для подражания сегодняшнему офицерскому составу, воинам Вооруженных Сил Республики Казахстан. Свою жизнь народный герой и писатель посвятил народу, который на протяжении веков «успешно решал ... задачи, соединял народы, ... покорял пространство и время истории. Казахи всегда были умелыми и мужественными воинами, способными переносить тяготы и лишения походного быта, неделями находясь в седлах боевых коней».

Ключевые слова: Бауыржана Момышулы, Великая Отечественная война, войны-казахстанцы, бой, оборона, маневренная оборона.

Для достижения поставленной цели исследование проводилось с использованием общенаучных методов – анализа и синтеза, индукции и дедукции, сравнения и обобщения, а также специфических методов военной науки – системного анализа, структурно-функциональной методологии, исследования операций, моделирования и другие вопросов касаемых данной тематике.

В годы Великой Отечественной войны Момышулы проявил себя как достойный наследник боевой славы прославленных казахских батыров.

В истории Великой Отечественной войны для нас важен не просто опыт Бауыржана Момышулы, не то, что лежит на его поверхности, а те глубинные, подчас скрытые, устойчивые процессы и явления, которые имеют тенденции к дальнейшему развитию, проявляют себя порой в новых, совершенно иных формах, чем это было в предшествующей войне. Такой опыт никогда не может полностью потерять своего значения, если его действительно глубоко анализировать и делать из него научно обоснованные выводы, извлекать уроки [1].

Знание истории своего народа необходимо всем людям. Но особенно необходимо оно профессиональным военным, и это хорошо знал Бауыржан Момышулы. Он говорит: «Забвение героизма — это трагедия народа. История этого вам... не простит... Надежной опорой народа являются тысячи мужественных воинов, его верных сынов, молодых, даже совсем юных. Вас, которые ни слова не

сказали о них, не написали ни строчки об их мужестве, обагрённом кровью. Многих из вас сама история выставит у позорного столба.

Изучение минувших военных событий и прежде всего операций Великой Отечественной войны, локальных войн и конфликтов, тщательный анализ как поучительных моментов, так и промахов, ошибок, недостатков в деятельности военачальников и штабов расширяют оперативно-стратегический кругозор, обогащают военную эрудицию офицеров.

История военного искусства является составной частью военной истории, исследует возникновение и эволюцию форм и способов вооружённой борьбы, обобщает опыт прошлых войн, развития военного искусства и вскрывает его закономерности, создавая тем самым основу для развития современной военной теории.

При разработке современных проблем стратегии и оперативного искусства особого внимания заслуживает опыт начального периода Великой Отечественной войны, приведший к неудачному исходу. Война, развязанная фашистской Германией, имела задачу – огнем и мечом покорить народы нашей страны, полностью лишить их государственной самостоятельности, национальной культуры и самобытности, истребить десятки миллионов советских людей. Война со всей убедительностью показала, что сила советского военного искусства явилась результатом творчества командования, штабов, политорганов и миллионов советских воинов, в числе которых были и воины-казахстанцы [2].

Несомненно, многое из положений оперативного искусства и тактики, которыми руководствовались во время минувшей войны, сейчас устарело. Но не устарели опыт, методы и мастерство подготовки боя и участия в операциях Великой войны Бауыржана Момышулы, никогда не устареет творчество, с которым решались им самые сложные проблемы ведения боевых действий. История военного искусства – наука конкретная. Она изобилует множеством сходных, типичных для военного дела ситуаций. Изучая опыт прошлого, необходимо скрупулезно отбирать в нем все то, что соответствует новым условиям и не утратило своего значения для современности. Следовательно, изучение и творческое применение в современных условиях боевого опыта Бауыржана Момышулы – одна из важных задач обучения войск, их штабов и командиров всех степеней, а также насущная задача в деле дальнейшего теоретического осмысления проблем военной науки и военного искусства на современном этапе.

Давайте окунемся в прошлое, чтобы представить как зарождалась новая тактика действий.

Статный и красивый молодой офицер пошёл служить в РККА ещё за несколько лет до Великой Отечественной. За это время он успел отучиться на офицера-артиллериста, принял участие в боях на Дальнем Востоке с японской армией, участвовал в походе в Бессарабию. После отправился служить в Алма-Ату, где его и застала война. Осенью 1941 года он попросился на фронт добровольцем, как раз в это время в городе формировалась 316-стрелковая дивизия. Уже на этапе создания предполагалось, что это подразделение будет одним из самых боеспособных – в него направляли взрослых мужчин, имевших представление о войне, все они были добровольцами. В части Момышулы назначили командиром батальона. Первое же назначение дивизии грозило стать последним – воинскую часть отправили на защиту подступов к Москве. Командование понимало, что наступающие части вермахта просто сметут 316-ю, но необходимо было удерживать столицу до подхода дальневосточных армий. Дело осложнялось тем, что советское командование буквально запрещало изучение в армии оборонительных концепций, предполагалось, что Красная Армия должна побеждать наступательными

операциями на чужой земле. За иную точку зрения можно было лишиться своей должности.

Но Иван Васильевич Панфилов, которому и довелось командовать 316-й дивизией, пошёл на хитрость. Он разработал тактику ведения спиральных боевых действий. По его мнению, при условии численно превосходящего врага, действовать привычными методами было самоубийством. Так, его дивизии пришлось держать фронт протяжённостью более 40 километров, хотя по всем нормативам военного времени оборонять они могли лишь 12 километров. В такой ситуации любой концентрированный удар врага прорвал бы оборону. И тогда Панфилов предложил действовать следующим образом. Подразделению не нужно было устраивать целый оборонительный фронт. Вместо этого нужно было наносить удар по движущейся вражеской колонне, и, после непродолжительного боя, уходить в сторону от наступающего врага. Попутно за отступающей дивизией организовывались небольшие засады и очаги сопротивления, которые заманивали врага в сторону отступающих, попутно задерживая. После того, как враг растягивался, дивизия резко меняла направление и вновь возвращалась для удара по основным силам. Такие беспокоящие удары сильно растягивали силы врага, что сильно замедляло его продвижение. В итоге дивизия не только выжила, вопреки всем прогнозам, но и сделала эта героически, за что была переименована в 8-ю гвардейскую Панфиловскую.

Примечательно, что Панфилов разработал лишь теорию, но лучше всех в жизнь воплотил её именно комбат Момышулы. Вступив в бой в середине октября 1941 года командиром батальона, в ноябре он уже возглавил полк, хотя так и оставался «старлеем». О значимости его заслуг можно судить по тому, что оборонительная теория Панфилова была названа «спиралью Момышулы». Генерал-полковник Эрих Гёпнер командовал 4-й танковой группой, и именно ему довелось столкнуться с тактикой молодого казаха. Во время наступления он напишет в своих донесениях Гитлеру: «Дикая дивизия, воюющая в нарушение всех уставов и правил ведения боя, солдаты которой не сдаются в плен, чрезвычайно фанатичны и не боятся смерти». Единственной дикостью интернациональной добровольческой дивизии было лишь то, что они не были знакомы с германскими планами. Вместо того, чтобы героически гибнуть под гусеницами германских танковых армад, полк Момышулы выбрал жизнь и победу.

О тактике «дикого» казаха можно судить по нескольким эпизодам. В первый же свой день на фронте лейтенант предложил командиру полка создать отряд из ста добровольцев и совершить с ними ночную вылазку. С собой он взял только самых опытных и ночью подобрался к одной из деревень, занятых врагом. Меньше чем за час боя было уничтожено три сотни врагов. Под Демьянском полку старшего лейтенанта довелось встретиться с дивизией СС «Мёртвая голова». Здесь ему вновь предстояло сразиться с численно превосходящим врагом. Целью он выбрал шесть посёлков, занятых врагом. Двадцать отрядов, на которые разделился полк, под покровом ночи попеременно атаковали сразу все цели. Как только враг организовывал оборону, отряд отступал, а через несколько минут уже другое отделение атаковало деревню с другой стороны. И такой ад творился на всех шести направлениях несколько часов. Прославленная дивизия с громким названием держалась как могла, но была уверена, что сдерживает главное наступление советской армии. Они и не предполагали, что ведут бой с одним потрепанным полком. За ночь потери бойцов Момышулы составили 157 бойцов, дивизия СС недосчиталась 1200 солдат.

Изучение истории военного искусства является одним из важнейших средств развития творческого, самостоятельного мышления офицеров, повышения их общей и военной культуры. Она оказывает прямое и непосредственное влияние на процесс

становления боевого мастерства командного состава. Без военно-исторических знаний не может быть настоящего военного образования. Анализ многочисленных военных событий дает возможность глубже проникать в тайны военного искусства, вскрывать социальную сущность и цели войн, способы их ведения, видеть эволюцию военного дела, вскрывать причины побед и поражений в войнах, отдельных сражениях и операциях.

Без глубокого освоения исторического опыта, уроков военной истории трудно должным образом осмыслить сущность тех явлений и процессов в военном деле, которые имеют место и происходят в настоящее время, а тем более спрогнозировать основные направления их развития в будущем. Знать военную историю офицеру важно потому, что она развивает нравственную природу человека путем изучения прошлого, «чтобы воспитать молодое поколение, чтобы оставить грядущему поколению не искаженную историю», – отмечал Момышулы [3].

Правильно оценивать роль истории – это не значит звать к прошлому. Изучение опыта важно не в смысле его механического перенесения в современные условия. Такой перенос – грубая ошибка. Главное – учитывать этот опыт и творчески использовать его, брать из прошлого уроки на будущее, разумно сочетать выводы из истории с проблемами современности. И наконец, знание истории военного искусства является одним из наиболее действенных источников патриотического воспитания командных кадров. Оно помогает, на примерах героических подвигов казахстанцев, активных и решительных действий соединений и частей в годы войны и т.д. формировать у обучаемых высокие морально-политические и психологические качества, воспитывать решительность, стойкость и способность к преодолению любых трудностей.

На военной службе, где вся жизнь и деятельность военнослужащих строго регламентирована, основным методом воинского обучения и воспитания Момышулы считал убеждение и принуждение. «Командир, — утверждал он, — должен умело применять все меры воздействия на бойца, не унижая его человеческого достоинства, действуя на его чувства, совесть, психику, — а это целое искусство, к овладению которым должен стремиться любой здравомыслящий командир».

Основным методом воспитания он признавал убеждение. «Гораздо приятнее человека убедить, чем принуждать, – мыслит он. – Убежденный свои обязанности выполняет не только сознательно, но и творчески».

Как описывает ветеран афганской войны, военный эксперт Бахытбек Смагул в книге «Қаһарман – Герой», «спираль Баурджана» состоит из следующих действий: во-первых, выйти из окружения без потерь, молниеносно вызволиться, во-вторых, ускользнув, вернуться и нанести неожиданный уничтожающий удар тем, кто до этого окружал.

Вот как это описывает сам Б.Момышулы в книге «Психология войны»: «Спиралью я это называю потому, что все бои Панфиловской дивизии под Москвой характерны тем, что она перерезала путь, отскакивала в сторону и увлекала за собой противника, отводила его километров на 10, потом рывком снова становилась на его пути, снова уходила. Такими маневрами силы противника расплываются, наши части снова выходят на большак. Это, в настоящем смысле слова, изматывание противника давало выигрыш во времени» [4].

Издревле этот способ применяли сакские воины, войска тюрков и казахские войска в знаменитой казахско-джунгарской войне. Если есть сходство между военными способами древних казахских воинов и «Спиралью Баурджана», то это не случайно. Это признак того, что казахское искусство войны не прервалось, а продолжается.

Самой крайней точкой Московской обороны была деревня Крюково. Когда начальник штаба Рахимов принес карту линии обороны Бауыржану, он, взяв военную карту, оторвал ту часть, где изображена местность позади них, и бросил ее в костер. Это означало: «Отступать некуда, если враг возьмет Москву, все кончено – дальше родные степи, а туда пускать фашистов нельзя».

Вот что вспоминает сам Бауыржан об одном из эпизодов фронтовой биографии (отрывок из книги «Психология войны»): «Поступило боевое распоряжение, приказ из штаба дивизии занять оборону по западной окраине деревни, а на самом деле – станцию Крюково. Цель была одна – не допустить врага к Москве. Циркулем измерил расстояние, мы находились в 30 километрах от Москвы. Сам собой напрашивался вопрос: удержимся ли мы в Крюково?.. Если не удержимся, то остановка должна быть только в Москве. В этот момент Москва была под бомбежкой.

Нам удастся остановить немцев в первый день. На второй день в Крюково идет шестичасовой уличный бой, на третий день – 12-часовой уличный бой уже в центре. Через день на восточной окраине ведутся жестокие уличные бои в течение 18 часов.

Мы станцию не сдали. 8 декабря 1941г. во взаимодействии с другими частями, которые действовали на правом и левом флангах 8-й гвардейской дивизии, имея 1073-полк в центре... мы переходим в контрнаступление и после сильной четырехчасовой артиллерийской подготовки выбиваем немцев со станции и из деревни Крюково, захватываем много трофеев. Только на участке 1073-го полка было захвачено 18 танков... Мы подошли к Истре. Другие части... стали преследовать противника до Волоколамска».

В последней беседе Бауыржан Момышулы сказал: «Если хотя бы 10 % оставленного мною материала пойдут на пользу народа – сансыз тауба или порусски – бесчисленное благодарение (слава аллаху) – я буду этим доволен» [5].

Таким образом, изучение военной истории и ее составной части – истории военного искусства, позволит глубже познать процессы, происходящие в военном деле, уяснить эволюцию средств, форм и способов ведения вооруженной борьбы, вскрыть закономерности и тенденции развития современного военного искусства и на основе этого определить вероятный характер его изменений в ближайшем будущем.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Б. Момышулы Психология войны Алма-Ата.1988 г.
2. Газет «Алматы Ақшамы» №4186 от 1990 ж.
3. Ақиқат пен аңыз. Әзілхан Нұршайықов, Алматы. Атамұра-2004.
4. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000986>. [Электрондық ресурс]. (қаралған күні: 07.12.2022).
5. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V200033122>. [Электрондық ресурс]. (қаралған күні: 27.11.2022).

подполковник Д.Ж. МАМБЕТОВ

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясы
I факультетінің 7-арнайы кафедрасының аға оқытушысы, ұлттық қауіпсіздік
және әскери іс магистрі*

подполковник А.Б. КУЛЬГИМБАЕВ

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясы
I факультетінің 7-арнайы кафедрасының аға оқытушысы*

майор С.О. БУХАЕВ

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясы
I факультетінің 7-арнайы кафедрасының оқытушысы, ұлттық қауіпсіздік және
әскери іс магистрі*

**ҚАЗАҚТЫҢ ЖАЗУШЫ БАТЫРЫ Б. МОМЫШҰЛЫНЫҢ ЖАСТАРДЫ
ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ НЕГІЗДЕРІ**

Бұл мақалада Б. Момышұлының сөздері мен қанатты сөздерінде «патриотизм» деген сөзге теориялық және практикалық түсінік беріледі. Ол сондай-ақ «патриотизм» және «ұлтшылдық» құндылықтардың ерекшелігін анықтайды.

Кілт сөздер: патриотизм, Отан, Отанына деген сүйіспеншілік, патриотизмдік сезім, Ұлттық рух, ұлттық мақтаныш, ел, туған жер.

***«Абыройды, жоғары моральдық рухты
сақтау жолында өз өмірін қиюға дейін
баруға ниет ету – намыс деп аталады».***
(Б. Момышұлы)

Тұңғыш Президентіміз Н. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында: «Қазақ «Туған жеріңе туыңды тік», - деп бекер айтпаған. Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті мен «Туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсындым. Оның ауқымы өзінше оп-оңай, кеңейіп «Туған елге» ұласады. Адам баласы – шексіз зерденің ғана емес, ғажайып сезімнің иесі. *Туған жер* – әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырында еңбектеп, қаз басқан қасиетті мекені, талай жанның өмірінің соңына дейін тұратын өлкесі. Оны қайда жүрсе де жүргінің түбінде әлдилеп өтпейтін жан баласы болмайды. Біздің бабаларымыз ғасырлар бойы ұшқан құстың қанаты талып, жүгірген аңның тұяғы тозатын ұлан ғайыр аймақты ғана қорғаған жоқ. Олар ұлттың болашағын, келер ұрпағын, бізді қорғады. Сан тараптан сұқтанған жат жұртқа Атамекеннің қарыс қадамын бермей, ұрпағына мирас етті», - деген болатын. Президентіміз Қ. Тоқаевтің бастамасымен еліміздің болашаққа жетер жолындағы негізгі бағыттардың бірі – жастардың бойына патриоттық сезімді дарыту. Ал, заман талабына қарай патриотизмді қайдан аламыз, қалай тәрбиелейміз деген сұрақ көкейімізде тұрады. Себебі, қазіргі таңда ғасырлар бойы биіт заманда ғұмыр кешіп отырған елімізде жастардың басым бөлігінің «патриотизм» туралы түсінігі әлі қалыптаса қойған жоқ. Тек жастарда ғана емес, Ұлы Отан соғысынан кейін туылған ересектердің түсінігінде бұл сезім толық орын таппай жатыр. Бұған бірден-бір дәлел – жастарымыздың өз тілін, өз дінін білмей, өз салтын ұстамай өмір сүруі, өзінің тіліне, халқына деген сүйіспеншіліктің болмауы. Осы сұрақтың бір жауабы – Б. Момышұлының еңбектері негізінде жастардың патриотизмі туралы түсініктерін қалыптастыруға болады. Үйткені қазақ әскері жазушылары шығармаларында тілі, ұлағатты сөздері тек жастардың бойында

патриоттық сезімді қалыптастыруға және дамытуға арналған бірден-бір туынды – Б. Момышұлының еңбектері. Ғылыми-көркем шығармаларында батыр тек қатып қалған қағиданы («біз патриот болуымыз керек» деген сияқты) бермей «патриотизм» ұғымына өмірде соғыс жылдары болған оқиғаларды мысалдармен келтіре отырып, оқырманның түсінігіне түсінікті қылып жеткізеді.

«Отансыз адам болмас, ормансыз бұлбұл болмас» деген халықтың нақыл сөздері тегін айтылмаса керек, үйткені Отан деген киелі ұғымды түсіну әр адамның туған жеріне, өз еліне деген сүйіспеншілігінен бастау алады. Әрбір қазақстандық өзінің жетістіктерін туған Отанына, еліне арнау керек. Отандық патриотизм – бұл елдікті, мелекеттікті саналы түрде сезіну, кез-келген адамның өзінің туып өскен жеріне бауыр басуы, ана тілін толық меңгеріп, оған құрметпен қарауы, өз отанының мүддесін ойлау, туған жеріне деген адалдық пен азаматтық сезімдер, өз елінің саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени саладағы жетістіктерін мақтан ету, өз отанының бостандығы мен тәуелсіздігін қорғау, тарихына құрметпен қарау, сондай-ақ өзінің маңдай тері еңбегін туған елінің гүлденуіне арнау – бұлардың барлығы да патриотизм деген ұғымның ішіне сияды.

Патриотизм (грек тілінде patris – отан, атамекен) өзінің жеке және топтық мүддесін жалпы елдің мүдделеріне бағындыратын, оған адал қызмет етіп, қорғауды мақсат тұтатын өз Отанына, атамекеніне деген терең сүйіспеншілік сезімі [1].

Патриотизм жаңа мемлекеттердің құрылуы, ұлттың қалыптасуы, ұлт-азаттық қозғалыстар мен соғыстар кезінде ерекше өзгешелікке, саяси мәнге ие болады. Әлем бойынша орын алып жатқан жағдай, лаңкестік-экстремистік ұйымдардың бас көтеріп, елдің тыныштығын бұзуы патриотизм, отансүйгіштік мәселесін көтеруге алып келеді. Үйткені бойында отансүйгіштік рухы бар халықтың ғана сырттан келген жауға төтеп бере арал қауқары бар.

Б. Момышұлының патриотизм туралы қанатты, ұлағатты сөздері кез келген әскери бөлімде ұран, лозунг түрінде қабырға стендтерінде көрсетіледі және олардың тәрбиелік мәні зор. Батырдың Отан, отансүйгіштік тақырыптағы әрбір сөзі адамның көңіліне ой салады:

Опасызда Отан жоқ, Отанда опасызға орын жоқ.

Отан үшін отқа түссең – күймейсің.

Өзінің ұлтын силамаған ұлттың мақсатын тұта да алмайды, ол – сөз жоқ, арамза, тексіз әрі қаңғыбас.

Қызғаныштың үш түрі бар: жеке бастың қызғанышы, ұлттық қызғаныш сезімі және Отанға деген сүйіспеншіліктен туатын қызғаныш сезімі.

Ана үшін аянба – ант ұрады, балаң үшін аянба – бетің күйеді, ел үшін аянба – жігіттігіңе сын.

Отан отбаснын басталады.

Елін сүйген жауынгер ер болады.

Солдаттың анасы – Отанның анасы.

Ел дегенде езіліп, жұрт дегенде жұмылып істе.

Ел дегенде еміреніп, жұрт дегенде жүгініп қызмет еткін.

Өз ұлтын силамау, оны мақтаныш етпеу – сатқындық.

Ұлттық рух- бұл асыл қасиет, ұлтшылдық – бұл ұлт ішіндегі жеке адам бойындағы көріктілік.

Ұлттық рух пен ұлттық патриотизм – бұл ұлт ішіндегі жеке адамның асыл белгісі мен қасиеті.

Ұлттық мақтаныш – ұлт ішіндегі жеке адам үшін мызғымас әрі қасиетті заң.

Сенің төрт балаң үйленсе, ағайынның төрт баласы, ініңнің төрт баласы үйленсе, бір әулиет болады. Ал ел мен ел қосылса, әулиет болады. Әулиетпен әулиет қосылса – ел болады. Ал ел мен ел қосылса Отан болады. Отан мен Отан қосылса,

үлкен мемлекет болады. Сіз бен біз, әрбір адам сол мемлекеттің таусылмас байлығы, сарқылмас қазынасы болып есептелеміз.

Батырдың өмір тәжірибесінен алынған ұлағатты сөздер кез-келген адамның түйсігіне ой салып, күнделікті өмірдің қамынан сәл болса да ажырап, «Отан» деген ұғымға мән бере бастайды.

Б. Момышұлы патриотизмге мынандай анықтама береді «Патриотизм – Отанға деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман-саулығы, қоғамдық-мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, өзінің мемлекетке тәуелді екенінді, мемлекеттік нығайту дегеніміз жеке адамды күшейту екенін мойындау, қысқасын айтқанда, патриотизм дегеніміз мемлекеттік деген ұғымды, оны жеке адаммен барлығы жағынан өткенімен, бүгінгі күнімен және болашағымен қарым-қатынас біріктіреді. Патриотизм – «Отаным сені сүйемін. Сен үшін құрбан болуға әзірмін» деп құрғақ сөзді гүмпілдете беру емес. Ол формализм. Елді, жерді, Отанды сүйетіндігіңді сөзбен емес, іспен дәлелде. Ата-анасын силаған шәкірт, студент сабағын да жақсы оқиды, тәртібін де дұрыс ұстайды, шаруакер, адал, әділ болып өседі. Іс деген осы патриотизммен басталады». Яғни, патриот болу дегеніміз – отбасын сүю, сабағын жақсы оқып, қызметіне адал болу. Атқарған қызметіне қарай әрбір әскери қызметшінің отансүйгіштік қабілетіне баға беріледі. Бұл Қазақстан Республикасының Қарулы күштерінің Жалпыәскери Жарғысында да аталған және патриоттық сезім әрбір командирдің біліктілігі ретінде бағаланады. «Жастарымыз отаншыл болсын. Отаншылдық-әр адамға керекті ең ұлы қасиет. Ал отаншылдық өз үйіңнен басталады. Кімде кім ата-анасын ардақтаса, сол ата-анадан бірге туған бауырлармен тату болса, өзінің өскен ауылын, қаласын, туған ұлтын силап, қадірлесе, сол адам отаншыл болады. Үйткені өз әке-шешесін ардақтамаған, өзгенің ата-анасын құрметтемейді. Үйде бауырмал болмаған – күзде интернационалист бола алмайды. Өз ауылының тасын силамаған, өзге ауылдың тауын қадірлемеді. Өз ұлтын жақсы көрмеген, өзге ұлттарды ұнатпайды. Мұны ұлтшылдықпен шатастыруға болмайды. Екеуі аспан мен жердей екенін жастар ажырата білуі шарт. Намыс – азаматтың алтын туы. Әке-шешесін силаған балада ғана намыс болады. Оларды ұялытпай, сүйегіне таңба түсірмей өлсем өлейін, бірақ ата-анамды, ағайын-жұртымды жерге қаратпаймын дайды. Ержігіттің елі – ата-анасы, Отаны – өз үйі» [2].

Өз үйінен, отбасынан жырақта әскери оқу орындарының қабырғасында білім алып жүрген курсанттар, Отан алдындағы әскери борышын өтеп жүрген сарбаздар Отан деген ұғымды жақсы түсінеді. Отбасына, туған жеріне, тау-тасына деген сағыныш адамды отансүйгіштікке жетелейді. Оның туған жері құмды дала болсын, тау-тасқа толған қиын дала болсын, қандай болса да жұмақтай болып сезіледі, табиғаты әсем тамаша өңірде жүріп өзінің қуандария отанын аңсайды. Жырақта жүрген адам ғана өзіне қымбат, бағалыны біледі. «Отан аясында Қиыр Шығыстың ғажап табиғатының құшағында әскери әзірлігімізді артырып, шынығып, ширап жүріп жаттық. Күн сайын денеміз шымыр тартып, ойымыз өсе түсті. Отан деген ұғымымыз ұлғайып, оған деген махаббатымыз арта береді. Үйткені шешенді де туған күннен бастап емес, есейіп, ержеткеннен кейін ғана жақсы көресің ғой. Отан да сол сияқты. Оның да қадірін өз үйіңнен ұзап шыққанда білесі. Оның ұлылығын да сонда танысың. Сондықтан жас азаматтарды әскер қатарына алғанда оларды өз ауылынан алысқа апарып тәрбиелеген дұрыс деп ойлаймын. Әскери қызметті алыста өтеген азамат Отан деген туған үй, тұрған қалаң ғана емес екенін жан тәніңмен, бүкіл тіршілік болмысымен түсінеді. Ал ауылынан ұзап шыққан жастың Отан туралы ұғымы теория тұрғысында ғана болады. Алыста жүрген сағыныш кернемесе, ол өз ауылының да қадірін білмейді. Қиыр Шығыс мені ауылымның, ағайынның қадірін білдірген, Отанымның ой-қырын танытқан, оның көпұлтты ұрпағының өкілдерімен туыстастырып, достастырған ұлы мектебім болды. Өмірдің қилы-қилы

қиыншылықтарынан жан-жақты сабақ беріп, шындаған ұстазым да сол Қиыр Шығыс дер едім» [3].

Батырдың патриотизм туралы ой-пікірлері өте көп және ол қарапайым адамға түсінікті тілмен жеткізілген. Қазіргі қарбалас шақтағы қазақ жастарының арасында патриотизмді қалыптастыру үшін түрлі амал-тәсілдерді қолдану керек. Құм, кесек, су, топырақты кез келген адам қалаған формасына келтіре алады. Егерде осыларды цементпен араластырса, тас секілді кесекке айналады. Енді оны бір адам емес, тіпті оншақты адам үгіте алмайды. Осы кішкентай ған құм түйіршіктерін біріктіріп тұрған не нәрсе? Әрине цемент. Осы тектес миллиондаған отандастарымызды бірін-біріне байлап тұрған бөлінбес Отан деген ұғым, ұлтқа біріктіріп тұрған патриотизм, отбасына деген сүйіспеншілік.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Г. Мамаева. Б. Момышұлы еңбектері негізінде қазақ тілінен тапсырмалар жинағы. – Алматы: ҚР ҰҚК Шекара академиясы, 2011.
2. Б. Момышұлы. аударған М. Қазыбек. Қанмен жазылған кітап. – Алматы, 2010. – 336 бет.
3. Б. Момышұлы. Біздің генерал. – Алматы: «Жазушы» баспасы, 1966. – 162 бет.

М.Қ. МЕЙРАМ

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясының
курсанты*

ғылыми жетекші – А.К. САРИЕВА

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясының
аға оқытушысы*

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ «ҰШҚАН ҰЯ» КІТАБЫ

«Ұшқан ұядан» алар тағылым, үлгі-өнегенің бүгінгі әр елдің догмалық педагогикасы мен тәлім-тәрбиесі дегендерге еліктеп-солықтаған реформашыл оқымыстыларға, жылда ауысып жататын шенеунік басшыларға берері көп.

Кілт сөздер: ұшқан ұя, тәлім-тәрбие, үлкен, кіші, нағашы.

Қолымда Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» кітабы. Аялай ұстап, толқи оқимын. «Біздің кейде өткенді еске алсақ болды, тұтас тұлға іздеп, бүтін бір жүйелі оқиға іздеп, кесек-кесек кереметтер іздеуге ерекше мән беріп қарайтынымыз бар. Дәл осы өлшем балғын кезге келе бермейді. Өйткені бала жүрегі, бала көңілі, бала ойы алғашқы көргенін, алғашқы сезгенін, алғашқы тұшынғанын қаз-қалпында, тұнық күйінде болмысына ұйытып алады да, сол қалпында сақтай біледі.

Бала қиялы ол көргендерінен көлемді ой түйіп жатпайды. Қайта үзік-үзік үміттің өзінен рақат сезімге бөлене береді. Дәл қазір менің көз алдымда сонау сәби кездегі қызық пен қуаныштың елестері түйдек-түйдек жаңғырығып, жанымды жай таптырмай отыр».

Баукеңнің осынау тебіреніске толы көңіл күйі менің жан дүниемді зілзалаға салып отыр десем, өмірдің ащы-тұщысынан немесе тәтті-дәмдісінен аузы уылған біраз адамдар кекесінмен сүле-сапа, қыжырта қабылдарына күмәнданбаймын.

Балғын балалық шағын өткен ғасырдың 20-50-ші жылдар аралығындағы қанқасап қырғындар мен ашаршылықта, үрей мен кіріптарлықта, аштық пен жоқшылықта өткізген бақытсыз ұрпақтың қиянға құлаш ұрар әсершіл періште сезімге бөленген қымбатты естеліктері, әрине, тапшы болды. Ал бүгінгі жастардың болашағына алаңдаған Баукеңнің: «Ертексіз өскен бала – рухани мүгедек адам. Біздің қазіргі балаларымызға әжелері не шешелері ертеке айта бермейді. Содан

қорқам, менің қазіргі келіндерім немерелеріме бесік жырын айта білмейді. Бесікте жатқанда құлағына анасының әлди әні сінбеген баланың көкірегі керең болып қалмаса деп қорқамын», деп қауіп етуге толық қақысы болғанын ендігі жерде дәлелдеп тыраштанудың жөні болмас.

Ел қамқоры, ұлт жанашыры Баукеңдердің ұлағатты сөздерін жадында жаңғыртқан Н.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты халқына арнау сөзін «XXI ғасырдағы ұлттық сана туралы» толғаныспен бастағаны тегін емес еді. «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды... Бұл – тарлан тарихтың, жасампаз бүгінгі күн мен жарқын болашақтың көкжиектерін үйлесімді сабақтастыратын ұлт жадының тұғырнамасы.

Мен халқымның тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрін алдағы өркендеудің берік діні ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын».

Ата дәстүрден, ана-әже құшағынан аулақ өсіп ержеткен, соның салдарынан күн санап көбейіп бара жатқан көкек әке-шешелермен және тасбауыр, өзімшіл, катыгез де аяуды білмейтін ұрпақпен бетпе-бет келіп отырмыз. Еуропа мен Американы пір тұтып, «адам құқын» жалаулатқан саясаткерсымақтар осындай сын сағаттарда да қаны сорғалаған шындықты мойындағысы келмей далбасалап, қайдағы бір «жасөспірім балалар құқығын қорғау», «жалғыз басты аналар құқығын қорғау» және гендерлік саясатты қолдауды жалаулатып, үйден, бала-шаға тәрбиесінен аулақтатып, баяғы «Қызыл отадан» жұлқынып шыққан Күлтайлар мен Алмаларды мінбелер мен мәртебелі орындарға сүйрелегеннен не табарымызды ойлаған кім бар?

Осылардың, тағы басқа да әлеуметтік, тілдік, ділдік және діндік азғындаулардың кесапаты қорқынышты-ақ. Осындайда Бауыржан Момышұлының өкініш пен өкпе-ренішке толы жоғарыдағы базынасы, ұлтқа, отағалары мен отаналарына айтқан аманаты еске түсіп, батыр Баукеңді ұлттың – қазақтың қамқор да батагөй атасы болғанын әлі толық түсініп, танып, әспеттей алмаған екенбіз-ау деп қынжылғандай болады екенсің.

Баукеңе тағдыр сыйлаған жауынгерлік-қолбасылық һәм шығармашылық ғұмырдың соншама мағыналы да жемісті болуының ішкі себептері мен қайнар көздеріне назар аударар болсақ, бала Баукеңнің сүйікті әжесі Қыздығой мен Имаш атаны, Момыш пен нағашысы Серікбайлар бастаған аса көргенді, тәрбиелі, айрандай ұйыған тамаша нақ қазақы отбасын – қырандарды көкке самғатқан қастерлі ұшқан ұясының қасиетін атаймыз.

Бауыржан Момышұлы деген ұлы тұлғаға тән өмір шындығы бар болмыс-бітімімен ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі дейтін қазақы философияда жатқанын, ата-әже, әке-шеше, нағашы жұрт дейтін үш тұғырға барып тірелетінін әлі күнге сезбейтін тәріздіміз.

Батыр Бауыржан өзін де, әкесін де, жаратушы Алланы да атасы Имаш пен әжесі Қыздығойдың бесік жырымен, күнделікті үлгі-өнегеге толы парасатты ақыл-кеңестерімен, нақтылы іс-әрекеттерімен қордаланған имани тәлім-тәрбиесі арқылы танып-біліп барып қазақтың мақтанышына айналып, ұлт төріне көтерілген болатын.

Ендеше «Ұшқан ұядан» алар тағылым, үлгі-өнегенің бүгінгі әр елдің доғмалық педагогикасы мен тәлім-тәрбиесі дегендерге еліктеп-солықтаған реформашыл оқымыстыларға, жылда ауысып жататын шенеунік басшыларға берері ұшан-теңіз екенін оларға қалай ұқтырамыз? «Ұшар ұя» түзелмей қазақтың түлемейтінін қашан ұғынамыз, ағайын? Момынқұлдай жер-көкке сыймай аласұрып жүрген албырт жасты тезге салып, жөн көрсетер Серікбайдай әділ де қатал

нағашылардың жоқтығынан қазақ баласы шынымен кежегесі кейіндеп бара жатқанын несін, кімнен жасыра аламыз?

Қайран оқымаған данышпан Қыздықой әженің Күн мен Ай, жел мен су және жарқанат жөнінде немерелеріне айтып берген аңыз-ертегілердің түйінін Баукең әжесінің: «Балаларым, жақсылыққа жамандықпен жауап бермеңдер. Жақсылықтың өтеуі де жақсылық болсын» дейтін өсиетінен өрбітіп, «Біз осылай үлкендерден ғибрат алып өсіп едік. Ал үлкендердің әр өсиеті – өнер мен өнегенің ең шыңы ғой», деп әспеттейді.

Баукең ұшқан ұядан бүгінгі ұрпақ алар тағылымның бір парасы ауыл мен ағайын арасындағы дау-дамайды, телі мен тентекті қалай тектеп қандай шешім қабылдап келгенінен өрбіп жатса керек.

Егер де әр ауылда, әр әулетте телі мен тентегін тыйып, қатаң жазалай алатын Серікбайдай нағашысы, Бабастай туған інісін «қасқалап» араларынан аластап жібере алатын намысқой азаматтар болғанда бүгінгідей имансыз, арсыз, аяуды білмейтін қанды қол ұрпақ тайрандап жүре алмас еді-ау! Ендеше қадірменді Баукең аса тебіреніспен жазып кеткен мына жолдарды оқырмандар назарына ұсынуды жөн көрдік. «Мұны естіген Бабас қайғыдан қатты күйініп қаһарға мінген екен. Қабаштың шашын ұстарамен қырыпты. Сонан соң күйқасын маңдайынан желкесіне дейін, оң самайдан сол самайына дейін тіледі. Басына жарғақ тымақ, үстіне айналдырған тон кигізеді де қолына таяқ ұстатады.

– Енді қайда барсаң онда бар. Сендей арам ағайыннан адал арым артық, – деп теріс батасын беріп, қоныстан аластап шығарған екен.

Ол заманда қарғыстың ауыры «теріс бата», жазаның үлкені «қасқа» етіп әйгілеп, елден қуып қаңғытып жіберу болыпты ғой».

Туған інісіне осынша ауыр жаза тарттыруға итермелеген нәрсе ұрланған бір аттың күллі бір ауылды «қарақшылар қонысы», «ұрының ұясы», «алаяқтар ауылы» атандыруы болатын. Ал бүгінгі Бабастар бүгінгі Қабастарды шаштаразда отырғандай алдына алып отырып «қасқалап» тұрып елден аластамақ түгіл, бетіне қарап сөйлей ала ма? Өз кінәсін мойындап, «қасқаланған» күйімен елден кетуге дәті мен ұяты жеткен Қабастардан айналып кетпейсің бе? Оның үстіне жатжұртта тентіреп жүрсе де ұрпағына елін, жерін ұмыттырмай, үрім-бұтағын туған-туыстарымен қауыштырған Қабастардан айналып кетпейсің бе?!!

Қазақтың Бауыржандар өскен ұясы әлдеқашан бұзылып, бесігі әдірем қалған, мына «өркениеттер қақтығысы» апшысын қуырып, есін шығарып жатқан заманда ұлттық, мемлекеттік идеология тұтқасын ұстап отырған билік иелерінің пәрменді іс-әрекеттері, нақты қамқорлығы ауадай қажет емес пе?

Бүгінгі әр қазақ анық ел боламын десе, Баукеңнің «Ұшқан ұясын» оқып, тағылым-тәрбие алсын, әр отағасы мен отанасы өз отбасы, ұрпақ тәрбиелеп отырған ұяшығы туралы ойлансын дегім келеді. 70 жылдық социализмнен не таптық, неден айырылдық, енді не істеуіміз керек деген сұрақтың жауабын іздеуіміз керек болады.

Баукеңнің «әйел теңдігі», «қалың мал жойылады», «қыздар сүйген жігітіне шығады», деген сөздерді қазақтар қалай қабылдағаны туралы әсері де бүгінгі нақты өмірді басынан өткеріп отырған әр қазақты ойландырса керек еді. Басқа үлкен-кішілер мен қыздар жағын былай қойғанда, қадірменді Қыздықой әжесінің ашу-ызаға толы мына сөздерінде тарихи һәм ақиқи шындық та жатқан сияқты.

«Қалың мал деген ата-бабамыздың салып кеткен жолы ғой, қашаннан қалыптасқан кәдеміз емес пе? ...Қалың малсыз өзге босағаны аттаған қызда қандай қасиет бар дейсің? Құны жоқ қызды кім сыйламақ? Ондай қызды байлары тегін алып, тегін қуып жібермей ме? Өз аяғымен келіп, өз аяғымен кетті деген сөз болмай ма?».

Мәліметтерге сенер болсақ, соңғы жылдары отау құрғандардың 49-51 пайызы ажырасып кетеді екен, ал отырып қалған кәрі қыздар мен жалғыз басты жесірлер

жарты миллион шамасын құраса керек. Жат діндер жетегінде жүргендер мен шетелдіктерге күйеуге кетіп қаңғырып қалғандар қаншама? Қазақ қазақ болғалы көрмек түгілі атын естімеген «түнгі көбелектер» мен қонақүй, сауналарда тәнін сатып жүргендердің санын кім түгендепті. Сонда біздің көзсіз еліктеп, өкпеміз өше ентіге жүргізіп келген «әйел теңдігі» мен гендерлік саясатымыздың қазаққа бергені мен алғанының аралығындағы аспан мен жердей алшақтықты кім жоймақ? Баукеңнің Қыздығой әжесінше айтсақ, «құны жоқ» қызды кім сыйламақ?! ...Өз аяғымен келіп, өз аяғымен кетіпті деуге мәжбүр болмаймыз ба? Қазақы салт-дәстүрді, атабабадан қалған отбасылық жол-жоралғыларды, ұрпақ өсіп-өнетін «ұшқан ұяны» көзге ілмейтін «өркениетшіл зиялысымақтар» ұлттық қадір-қасиетімізден жұрдай дүбәралардың аянышты тағдырына қалай қарайтыны айтпаса да түсінікті. «Бұқа кімдікі болса, оныкі болсын, бұзау өзімдікі» дейтін хайуани тірлікті қанағат тұтуға тура келгені ме?

Тоқал алуды, шетелге бала сатуды, жетімханалар мен қарттар үйін көптеп салуды заңдастырғысы келетін «қамқорлар» бейәдеп баспасөз түгіл, арагідік Парламент мінбесінен дауыс көтеріп жүргенін қалай түсінуге болады?

Баукеңнің өмірінің көбін ормандай тұтасқан славян тектілер арасында, қатал әскери тәртіппен өткізген гвардия полковнигінің тәнті етер тағы бір қыры – оның қаймағы бұзылмаған қазақы салт-дәстүрге соншама жетіктігі ғана емес, туған халқына деген махаббаты мен адалдығы, айрықша ізет-құрметі.

Баукеңнің «Иә, қазекем жаңа келген нәрестеге жан-тәнімен қуана да білетін, қазаға қалың жұрт боп қайғыра да білетін халық қой, шіркін» деген жүрекжарды сөзі осыған дейінгі қуаныш пен қайғылы қазаны түйіндеп, жаңа мазмұнға жол ашады.

Батыр Баукең қай тақырыпқа барса да туған халқының асыл қасиеттерін асқақтатып, ерекше тебіреніспен төгілте жазады. Батыр мен балуанға арналған мына жолдарды келер күннен үміті зор қазағым қалай қабылдарын өзі білер. Қауіп-қатерге толы өмір жолында қазекем «үнемі... ерлікті аңсайды. Биікке құмартады, жеңіске құлшынады. Бұл ретте халқымның мінезі бәйгенің сәйгүлігіне, даланың дауылпаз сұңқарына ұқсайды. Әр қазақтың ат десе алғыр, құс десе арқасы қозып тұратыны да содан болса керек. Астындағы аты үшін небір қияметке де көнуге бар. «Ол ешқашан атсыз қалып «қу томар» атанғысы келмейді».

«Жүйрік ат аяғынан қалады», «сұңқар қанатынан қалады. Егер жігіт осы екеуінен де мақрұм болса, онда ол, ер атаулының санатынан қалады, халқымыз осылай намысқа тырысып өскен. Өйткені «атсыз ер, қанатсыз құспен тең», «жаяу қалсаң жау қолына түскенің, сан қорлықтың запыранын ішкенің».

Қадірлі замандастарым, «Ұшқан ұяны» оқи отырып, одан тапқан тағылымдық, танымдық ой-пікірлерімді өздеріңізбен бөлісіп, Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың барша Алаш перзенттерін рухани жаңғыруға шақырған ұлағатты сөзіне қолдау көрсету баршамыздың азаматтық борышымыз екенін тағы да қаперлеріңізге саламын.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тайшыбаев К. Елге мұра, ұрпаққа үлгі ерлік: [Атырау облысының Ұлы Отан соғысындағы жеңіске қосқан үлесі] // Жалын.- 1996.- №9-10 - 223-227 бет.
2. Әбжанов К. Қазақстандықтардың жеңіске үдесі: Қазақ халқы екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында // Қазақ тарихы.- 1996.- №4.- Б.43-46.
3. Кривошеков Л. Жеңіс көктемі: (9 мамыр - Жеңіс күні) // Қазақ әдебиеті.- 1997.- 6 мамыр (№18) – 4 бет.
4. Алексеев С.П. Қаһармандар: Ұлы Отан соғысы тарихынан хикаялар/ Ауд. Б. Бабақов.- Алматы: Жалын, 1987- 336 бет.
5. Аманжолов К. Р. Ерліктің жарқын беттері: Ұлы Отан соғысында қазақстандық құрамалардың жеңіспен өткен жолдары. 1941-1945.- Алматы: Қазақстан, 1987- 96 бет.

А.Ш. МЕРГЕНБАЙ

*курсант Пограничной академии Комитета национальной безопасности
Республики Казахстан*

научный руководитель - подполковник Ж.Х.ДЖАРАСБАЕВА

*старший преподаватель Пограничной академии Комитета национальной
безопасности Республики Казахстан, магистр гуманитарных наук*

**ВЗГЛЯД БАУЫРЖАНА МОМЫШУЛЫ НА ВОСПИТАНИЕ У СОЛДАТ
ОТВАГИ, МУЖЕСТВА**

В данном докладе говорится о воспитании на принципах подражания примерам героев прошлого и настоящего, формировании у новобранцев традиционных представлений и понятий о воинской доблести.

Ключевые слова: воспитание, молодежь, способ, обучение, управление, противник, знание, пример, служба, командир, офицер, героизм.

Очень большое внимание Бауыржан Момышулы уделял воспитанию боевого духа у бойцов. Он считал, что победу можно одержать не столько оружием, сколь силой духа. Молодое поколение должно хорошо знать национальную историю, родной язык и народные традиции. Если не выработать в себе национальных ценностей, это притупляет чувство национальной гордости. Без этого армия не может существовать. В самый тяжелый период для страны, в декабре 1941 года он пишет такие строки

Соедини в себе, поэт,
Два века воедино
Мудрей отца будь на сто лет,
На век моложе сына.

Только усвоив национальную историю, наследие предков, понимая всю ответственность перед страной можно одолеть любого врага. Бауыржан Момышулы находясь на переднем крае не переставал думать о народе, его будущем, о воспитании молодежи. Он написал военное пособие «Психология войны», в котором раскрывает, как необходимо воспитать бойца. Это пособие с успехом могут использовать все военные специалисты.

«Как бы ни была насыщена современной техникой армия, если ее личный состав всесторонне не прошел боевую выучку, а офицеры плохо владеют способами, методами обучения и управления войсками, техникой и огнем, она (армия) останется бесполезной толпой и при первом и серьезном ударе противника рассыплется, как горох».

Именно поэтому большое место талантливый полководец уделял вопросу изучения командным составом морально-психологического состояния своих подчиненных, без знания которого невозможно правильно и последовательно влиять на подчиненных. Бауыржан Момышулы считал, что морально-психологические особенности должны учитываться при призыве в армию, отборе в училища для подготовки командных кадров.

«На собственном опыте убедился, что в воспитании боевых качеств бойца колоссальное значение играет военное прошлое народов и национальные традиции. Традиция является одним из основных источников воспитания и имеет большое значение. Воспитание на принципах подражания примерам героев прошлого и настоящего формируют у новобранца традиционные представления и понятия о воинской доблести и стремления быть не хуже и службу нести не хуже, чем его предшественники, о которых вспоминают с благодарностью, рассказывают легенды, поют песни и возвышают как образ».

Бауыржан Момышулы выявил самые главные качества воина: политическая сознательность, верность своему воинскому долгу, уяснение задачи и трезвая оценка обстановки, способность воина предельно напрягать все свои силы для выполнения поставленных перед ним задач, вплоть до самопожертвования.

В годы войны, даже будучи командиром дивизии, полковником, он разделял тяготы и лишения наравне со своими боевыми товарищами - солдатами и офицерами. На марше Момышулы шел как все, пешком, никогда не пользовался подручным транспортом.

За плечами Бауржана Момышулы был огромный опыт военного. Находясь на переднем крае фронта, он не просто выполнял приказ, а создавал свое учение, которое значительно обогатило военную науку. Его мысли и действия были намного шире тактических и стратегических решений отдельно взятого боя или сражения.

О том, каким полководцем был Бауыржан Момышулы, можно судить по тому, что в военной оперативно-тактической науке есть особый термин мобильной обороны, названный «спиралью Момышулы». Этот тактический прием ведения боя изучается в высших военных учебных заведениях всего мира. Теоретически она была разработана Панфиловым. Но на практике ее впервые применил именно Бауыржан Момышулы и применил блестяще.

Смысл этой тактики Момышулы разъяснял так: "Спиралью я это называю потому, что все бои панфиловцев под Москвой характерны тем, что дивизия перерезала путь, отскакивала в сторону и увлекала за собой противника, отводила его километров на 10. Потом рывком снова становилась на его пути, снова уходила. Такими маневрами силы противника расплываются, наши части снова выходят на большак. Это изматывание противника и давало выигрыш во времени".

Свой опыт военного он передавал молодому поколению. В 1950 году был старшим преподавателем кафедры общей тактики и оперативного искусства Военной академии тыла и снабжения имени В.М. Молотова. Как педагог и военный мыслитель он анализирует итоги Великой Отечественной войны, осуществляет исследования в области теории оперативного искусства и тактики, боевого применения Вооруженных сил, видов и родов. Этот научный анализ осуществлялся с единственной целью: поделиться своими знаниями, учесть уроки войны для обеспечения военной безопасности страны на долгие годы. Б.Момышулы выдвинул идею психологического фактора, как один из причин победы в войне. В советское время этот фактор не принято было отмечать, считалось, что победа одержана благодаря превосходству в технике, вооружении и массовом героизме советских людей. И вот только совершенно недавно, анализируя локальные конфликты и войны стали говорить о морально – психологическом обеспечении войск.

Следовательно, это еще раз показывает нестандартность мысли Б.Момышулы. Он читал лекции по боевой подготовке во время визита на Кубу в 1963 году. Встречался с Министром обороны Кубы Раулем Кастро и был удостоен звания почетного командира 51 – го полка Революционных Вооруженных Сил Кубы. В военных учебных заведениях США, Кубы, Израиля, Никарагуа изучается военный опыт Бауыржана Момышулы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Момыш-Ұлы Бауыржан. Военная психология. –А.: Жазушылар,2002.-225с.
2. Материал с сайта biografia.kz

Т.М. МИРИБЕКОВ

курсант Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

научный руководитель – подполковник К.С. ДЖАНИЕВ

*преподаватель кафедры технического обеспечения, эксплуатации и ремонта
Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова*

ВОИН-ПИСАТЕЛЬ БАУЫРЖАН МОМЫШУЛЫ

Основы казахской военной литературы начали закладываться именно в годы Великой Отечественной войны. Можно с уверенностью говорить, что Бауыржан Момышулы является основоположником военной литературы тюркских народов. В одном из писем своему другу Сагиндыкову Бауыржан Момышулы пишет: «Я все свои силы трачу на то, чтобы заложить основы военной литературы».

Наши великие писатели не вели свои дневники, боясь, что эти записи могут попасть в чужие руки. А Бауыржан Момышулы в своем дневнике смело писал и хорошее, и плохое.

В дневниках и размышлениях оттачивался язык Б. Момышулы, стиль офицера, ступившего позже на литературную стезю. Вот почему некоторые короткие, как автоматная очередь, высказывания больше похожи на афоризмы, на определение каких-то явлений: «Я предпочитаю смерть, которая важнее безнравственной славы»; «Бросаемый вверх должен успеть оглянуться по сторонам и вниз, ответить на вопрос «откуда пришел?», чтобы ответить? «куда иду»; «Кто ждет и кто раболепно покоряется - творить не может»; «Законы создавались лишь для того, чтобы устрашать граждан, а не для того, чтобы помогать им»; «Таланту нужно уметь жить».

Он писал о том, что видел и пережил на фронте, что потрясло и осталось в его памяти навсегда. Огромной любовью к простым солдатам, Родине пронизана его книга «За нами Москва», посвященная боевым подвигам гвардейской Панфиловской дивизии (издана в 1958 году).

Чрезмерные нагрузки негативно сказывались на здоровье Б. Момышулы, поэтому он нередко был вынужден ложиться в госпиталь, как подшучивал над самим собой, «подремонтироваться». Но он не столько лечился, сколько писал. Писал о впечатлениях, наблюдениях, пережитом. И он научился свое отношение к жизненным коллизиям излагать чеканными словами. «Лучше отречься навсегда, чем целовать да плевать», «Лучше вкушать горечь яда справедливости, чем лакомиться

медом лицемерия», «Лучше гнуться под тяжестью правды, чем порхать на крыльях лжи», - по этим установленным для себя правилам он и жил.

Писательский дар Б. Момышулы отметил и Мухтар Ауэзов: «Я очень рад, что оценен не только твой героизм на поле брани, но и твой литературный труд. А уж первой своей книгой «История одной ночи». Момышулы заявил о себе как талантливый писатель». Вторая - «Наша семья», написанная им в годы учебы в академии, сразу стала популярной. В ней писатель восторженно и правдиво рассказал о своем народе, его истории, обычаях, людях. В 1976 году эта книга получила Государственную премию КазССР.

Б. Момышулы говорил и писал на двух языках. Он понимал это так: родной язык с родным соединяет, русский язык с другим сближает. Он следовал принципу: «Знающий один язык - это один человек. Знающий два языка стоит двух достойных людей».

Вышедшие из-под его пера крылатые слова восхищают точностью и глубиной, красотой и человечностью. Его меткие высказывания поражают многогранностью и разнообразием. Например: «Честь за хлеб не продавай», «Национальное чувство - достойнейшее из чувств», «Любить свой народ не значит ненавидеть другой», «За Родину в огонь войдя - не сгоришь», «Безъязычную тварь скотом называют. Народ, у которого язык беден, примитивен, считают диким, невежественным, варварским, грубым и бескультурным народом», «Справедливость поспешает медленно, но приходит неизбежно».

Слова Б.Момышулы остались на бумаге для нас, а сам он прошел земной путь, ни разу не согнувшись перед властью имущими, глядя прямо, держась гордо, терпя страдания от прямого своего нрава.

Героической жизни Бауржана Момышулы посвятили свои произведения А.Нуршаихов - «Истина и легенда», З. Ахметова - «Светлые дни», Бахытжан Момышулы - «Когда ты рядом», «Восхождение к отцу», М.Калдыбаев - «Незабываемые встречи». В основу художественного фильма режиссера М. Бегалина «За нами Москва», знаменитой пьесы В.Шацкова «Волоколамское шоссе», поставленной на сцене МХАТа, был положен известный эпизод (битва под Москвой) военной биографии Момышулы. Сам Бауыржан Момышулы говорил: «...Мои судьи - время и народ».

Но Бауыржан Момышулы не только фиксировал события, но и размышлял, рассуждал, давал оценку действиям руководящих органов, смело, без оглядки доверяя свои откровения бумаге, не боясь того, что они могут попасть в руки сверхбдительных граждан. Например, в 1938 году, обеспокоенный возможным началом войны и тем, что основной бедой будут дороги - артерии, рассуждал о

необходимости строительства дорог и перевозе пехоты на транспортной технике. Эти мысли позже стали реальностью.

Рассуждая об отступлении Советской Армии Бауыржан Момышулы писал: «Ошибка была не во внешнем, а во внутреннем мире: на высокие должности подбирались подхалимы, а честные люди терялись во мгле недоверия». Оценка и мнение Бауыржана Момышулы, очевидца и участника трагических событий, была объективной. В дневниковых записях выражается его недоумение по поводу того, почему в 1939 году разрушались долговременные оборонительные сооружения по всей старой границе; почему прославленные командармы, маршалы и генералы, имеющие огромный военный опыт, были объявлены врагами народа; почему с 1937 года назначались люди, поднявшиеся по служебной лестнице не по способностям и опыту, а больше по безупречным анкетным данным, которые за два-три года до начала войны так и не научились водить войска.

Воин-писатель вспоминает, что в 1939-1940 годах во время службы на Украине, в походах на Карпаты, в присоединении Бессарабии не встречал ни одного офицера с академическим военным образованием. Один «бдительный» старшина сверхсрочной службы так расстарался, изболочив «врагов народа», что его произвели в капитаны, и он стал командиром батальона. Инженер Яковлев со своим взводом провел успешную операцию на Карельском перешейке, за что стал Героем Советского Союза. Более того, ему присвоили звание полковника и назначили командиром дивизии. И под предводительством необучавшихся военным специальностям командиров многие дивизии вступили в смертельную схватку с умелым и организованным врагом. И не будь такие опытные комдивы, как Панфилов, страшно представить, чем бы закончилась война.

Анализируя эти явления, Бауыржан Момышулы в 1944 году поделился своим мнением с Габитом Мусреповым, который с удивлением воскликнул: «Это поразительно! Ты родился под счастливой звездой! Иначе бы тебя за такие слова упекли бы в тюрьму».

В дневниках и размышлениях оттачивался язык писателя Бауыржана Момышулы, стиль офицера, ступившего на литературный путь. Вот почему некоторые короткие, как автоматная очередь, высказывания больше похожи на афоризмы: «Я предпочитаю смерть, которая важнее безнравственной славы», «Бросаемый вверх должен успеть оглянуться по сторонам и вниз, ответить на вопрос «откуда пришел?», чтобы ответить - «куда иду»; «Кто ждет и кто раболепно покоряется-творить не может»; «Законы создавались лишь для того, чтобы устрашать граждан, а не для того, чтобы помогать им», «Таланту нужно уметь жить» и многие другие.

В тяжелые годы испытаний Бауыржан Момышулы не переставал думать и о других, более высоких материях, как-то: судьба родного языка, судьба рядового воина, сражающегося в составе его батальона, а затем полка и дивизии, судьба литературы о Великой Отечественной войне. Много тем - много размышлений. И вот эти размышления словами ложились в дневники, письма, статьи. Это были первые опыты на литературном поприще. Хотя писать Бауыржан Момышулы начал рано, но не публиковался и не был известен. В годы войны в газетах появляются статьи и интервью, он читает лекции, делает доклады, выступает по радио. Так ковалось не только полководческое мастерство, но выработывался стиль литератора, оттачивался язык.

Писатель жил по установленным для себя правилам: «Лучше отречься навсегда, чем целовать да плевать», «Лучше вкушать горечь яда справедливости, чем лакомиться медом лицемерия», «Лучше гнуться под тяжестью правды, чем порхать на крыльях лжи». Полковник Бауыржан Момышулы часто рассуждает о таких философских понятиях, как долг, честь, страх, гордость. И одна из главных задач командира - воспитание в солдате мужества. Как утверждает Момышулы, в критический момент боя в схватку вступают страх и долг. «Победит страх - ты трус, победит долг - ты отважен». Вот почему командир должен быть сердцеведом и психологом. Он должен знать, что самый укрепленный рубеж немногого стоит, если не укреплены души бойцов. Полководцы кочевников не только были отличными воинами, но еще умели применять свой словесный дар, использовали поэзию для повышения патриотического духа воинов. Верный этой традиции Бауыржан Момышулы все свои произведения, стихи, пословицы, поговорки, крылатые слова рассказывал бойцам.

По книге «Психология войны» мы знаем Бауыржана Момышулы как умелого полководца, умного аналитика психологии солдата. А по размышлениям в дневниковых записях он предстает философом, публицистом.

Бауыржан Момышулы жил правдой и в военное, и в мирное время. Он знал очень многое, противился тому, что творилось вокруг, и становился неугодным властям. От ареста его спасло только то, что он был чрезвычайно популярен в войсках и в народе, был очень одаренным командиром, который нужен был фронту. «Рядом со смертью мы провели сотни дней и ночей, находились среди тысячи опасностей в минуту... Мы научились смотреть в глаза фактам, говорить правду, вещи называть своими именами». О боевых соратниках воин-писатель говорил, что они «вырастили дерево победы, оросив его не водой, а своей кровью».

Основная тема произведений Бауыржана Момышулы – описание становления характера советского воина, прославление подвига, героизма народа при защите Родины от врага. Он высказывал смелые мысли. Поэтому читатели разного возраста с большим интересом читают его труды.

О Бауыржане Момышулы был снят документальный фильм «Қазақтың Бауыржаны». Картина рассказывает о жизни Героя Советского Союза - с раннего детства до преклонных лет. Снял её режиссер-документалист Калила Умаров. Он говорит: «Кто знает, как бы сложилась судьба страны, если бы тогда под Москвой победили гитлеровцы, ведь союзники Германии уже были готовы открыть второй фронт. Оборона Москвы на тот момент была архиважнейшей задачей. А на этом отрезке фронта как раз отличилась Панфиловская дивизия. Один из ее батальонов возглавлял Бауржан Момышулы, прославившийся своей знаменитой тактикой ведения боя в окружении – «спиралью Момышулы». Пять раз он выходил из окружения, сохранив боеспособность батальона, с трофеями – «языком» и сверхважными разведданными. Генерал Иван Панфилов хорошо относился к суровому, где-то жесткому нравом Бауыржану, потому что прекрасно понимал: на этого человека можно положиться».

Умер это 24 июня 1982 года. Никаких официальных объявлений о смерти опубликовано не было. Но люди всё-таки узнавали о прощании и приходили. После смерти Бауыржана ветераны войны, воины Панфиловской дивизии, представители общественности написали письмо в ЦК о том, чтобы присвоить ему звание Героя Советского Союза. Несмотря на то, что всенародно признанным Героем Б. Момышулы стал еще в 1941 году, официально звание Героя Советского Союза ему присвоили с большим опозданием, посмертно, в 1990 г., в год 80-летия со дня рождения. Звезду Героя его сыну и родным вручал лично глава государства Нурсултан Назарбаев, который приложил немало усилий, чтобы награда нашла героя. В честь президента правнук Б.Момышулы, был назван Нурсултаном.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бауржан Момышулы: Признание подвига: 11 декабря 1990 года полковнику Б. Момышулы присвоено звание Героя Советского Союза, посмертно // журнал Простор. - 2000. - № 4. - С. 57-61.
2. Золотова, Л. А. О Бауржане Момышулы. Журнал Простор. - 2002. - № 7. - С. 124-125.
3. Астафьева Е. А. Полководец. Ученый. Писатель: Бауржан Момышулы, 1910-1982: биография. - Костанай, 2010. - 24 с.
4. Мекемтас Мырзахметов «Исчезают тайны», директор научно-исследовательского центра «Бауржантану».
5. Елена Брусиловская «Уроки мужества Бауржана Момышулы»,
6. «Вчитываясь в дневники Бауржана Момышулы» www.inform.kz

Д.А. МОЛДАГАЗИН

Сагадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институтының курсанты

ғылыми жетекші – подполковник Н.К. ТЛЕУБАЕВ

Сагадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты дене дайындығы кафедрасының оқытушысы

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ ЖАСТАРДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Б.Момышұлы тәрбиелік тағылымы. Қазақ даласының ұлы Бауржан Момышұлы барлық халықтың ортақ отандасы болып қала бермек. Батыр және халық жазушысы ол бізге ең бастысы адамзатқа деген сенімділік, және оның рухының күштілігін қалдырды. Жастарымыз отаншыл болсын. Отаншылдық - әр кімге керекті ұлы қасиет. Ал отаншылдық өз үйіңнен басталады. Кімде - кім ата-анасын ардақтаса, сол ата-анамен бірге туған бауырларымен бірге болса, өзінің өскен ауыл, қаласын, туған ұлтын сыйлап, қадірлесе сол адам отаншыл болады. Өйткені өз әке-шешесін ардақтамаған, өзгенің ата-анасын құрметтемейді.

Оның шығармаларына көз жүгіртсек тәлім мен тәрбиеге толы, өнеге сөздердің теңізіне түсіп, білім мұхитына еркін жүзгендей боласың. Осындай тәлім-тәрбиеге толы ұлылық қасиеттердің жиынтығы болған, ұлы тұлғаның қарша бораған соғыста жүріп, мылтық пен қамалды қатар ұстаған ерен ерлігі мен еңбегінің нәтижесі болған таимаша өсиет сөздердің мән-мағынасының тереңдігіне сүйсінесің. Кейбіріне тоқтала кетсек, "Әркімде аяушылық сезімі болу керек. Аяушылық сезімі жоқ адам қауіпті". Шыныда да егер аяушылық сезімі болмаған жағдайда адамның бойын жауыздық қасиеті жаулайды.

Қазіргі таңда әлем адамдарының бойын жаулаған қауіпті дерт - адамның адамға деген жүрек жылуының болмауы, мейірімсіздіктің белең алуын Бауржан көрегендікпен ескерткендей. "Шыныққан шаңға таутекедей орғиды. Шынықпаған шалшықта бақадай тарбаңдайды" деген мақалында біз күшжігерімізді саналы, дені сау азамат қалыптастыруға жұмсауымыз қажеттігі меңзелді. Егер де ұрпақ азғындап, нашақор, араққұмар, дүбара болса, өз тілін, дінін білмесе - мемлекетіміздің байлығы, экономикалық жағдайды жақсартуға еңбектер зая кеткені. Мемлекеттің көркеюі үшін дені сау, білімді, отаншыл азаматтардың көп болуы керек деген аксиоманы алға тартады.

Бауржан Момышұлының ескермейтін, керісінше жылдан жылға жаңғыра беретін аталы сөздері - еліміздің жастары үшін ауадай қажет десек қателеспесіз.

Кеңес Одағының батыры Б.Момышұлының "Жаудан да, даудан да қорықпаған қазақ едім, енді қоқынышым көбейіп жүр. Балаларын бесікке бөлемеген, бесігі жоқ елден қорқам. Екінші, немересіне ертегі айтып беретін әженің азаюынан қорқам. Үшінші, дәмді, дәстүрді сыйламайтын балалар өсіп келеді. Солардан қорқамын." - демекші осы қорқынышты бодырмайтын, бесік жыры үнінің құдіретіне тәнті болып өсетін баланың тәрбиелеуіне, ертегіні құмарта тыңдап, оның қызығына тамсана білетін жеткіншектің өсуі үшін өткенімізді танып - біліп, оны сыйлап, барымызды бағалауымыз қажет.

Бұл - жастарымыздың Отан алдындағы парызын өтеуге құштарлығының артуына септігін тигізуі анық. Егер 1970-1980 жылдары әскери қызметті өтеу бозбалалар өмірінің маңызды әрі қажетті кезеңінің бірі боып табылса, ал қазір әскерге шақырушылар әскери қызметті өтеуден бас тартады, ата-аналары оларды жібермеуг тырысады.

Бауыржанға тұлға ретінде қарап, рухани бай ішкі жан-дүниесін, жұмбақтап айтқан сөздеріндегі ақылға толы өсиетін, бойындағы шынайы сезімін осы күнге дейін ешкім толық ашып, түсіне алған емес. Ол әрдайым өз жақындарына "ішімдегі сырым мен қазынамды алып қалыңдар, өзіммен бірге ала кетпейін" деп ақта отырады екен. Бір ғана кеңестің қылышынан қан тамып тұрған кезеңде ұлттық рухани қазынамды насихаттап, бағалай білуінің өзі үлкен ерлікке баланды емес пе? Бауыржан Момышұлы - ұлттық құндылықтарымыз бен жасатардың дұрыс тәрбиеленуіне шын мәнінде жанашырлық танытқан жан.

Бауыржан бойындағы үлкен қасиеттердің бірі - әдәлдік, шыншылдық әрі оны басқалардан талап етуі. Бауыржанның әділдігі әр кез адамгершілікпен ұштасып, қабыса көрінеді. Сонымен қатар, өзгенің асыл қасиетін бағалау - Бауыржан Момышұлының қанына сіңген дағдысы. О еңбекте, майданда өзінің азамат ретінде қалыптасуына ықпал еткен, бағыт - бағдар берген, қамқоршы жандар жайында аса зор сүйспеншілікпен, ризашылық сезіммен әңгімелейді. Жастайынан ағаның ақылын, ата-аналың ыстық алақанын, жан жылуын сезіп, қамқорлығын көріп өсті. Сол үшін ол үлкенді құрметтеуді парыз санайды, олардың жасқан жақсылығын айта жүреді. Оның өмірлік тәжірибесі де өнеге мен тәрбиеге толы.

Аса дарынды қолбасшы, соғыс өнерінің асқан шебері, ерлік даңқы жер жарған ұлттық батырымыз Бауыржан Момышұлын табиғатынан артық туған, тілге шешен, халқымыздың салт-дәстүрінің кемел білгірі деп айтсақ артық болмас. Бүгінгі ұрпақ батырдың әділеттілігі, өз халқын ағынан жарыла жақсы көруі мен оның өткенін, қазіргісін, болашағын ойлап, өмірінің соңына дейін қайрат қылуы, елдікті, ерлекті мұрат тұтуы, досқа адал, дұшпанға бас имейтін өр мінезділігі сияқты асыл қасиеттерін өнерге тұрады. Батыр жайында баласы Бақытжан Момышұлы: "Халық, қамын ойлап, жүрегі ауыратыны сондай, ол кейде мені ұмытып кететін еді, бірақ мен өкпелеуге хақым жоқ. Егер де маған қамқоршы болам деп жүріп халқын ұмытар болса, әрине, мен кешірімес едім", - дейді.

"Қазақ халқының өткен тарихындағы барлық жақсы дәстүрлер бүгінгі таңда қайта салтанат құруға тиіс. Халық даналығының алтын қазынасы біздің жетістігімізге айналып, біліміміз бен тәжірибемізді байытып, істерімізге қолғабас жасауға тиіс", - деп батыр бабамыз халқының болашағын ойлайды. Бауыржан Момышұлының замандастары мен достарының естеліктерін оқи отырып, олардың көбісінің сипаттамасындағы басты тиек - оның шыншылдық қасиетін сөз етуінде екендігін байқадым. Мысалы, Әліхан Нұршабықов: "Момышұлының маған ұнайтын тағы бір қасиеті болатын, ол оның шыншылдығы еді." Мен оны қанша қиын болса да, тіпті өзіне де зиян қелсе де, тек қана шындықты айтатынын білуші едім. Озін бағыныштыларында деп да ол осында" - дейді.

Сонымен, Бауыржан Момышұлы - ұлттық құндылықтарды толық меңгерген, болашақ ел тізгінін ұстайтын жастарды тәрбиелеуде зор үлесін қосқан педагог дегіміз келеді.

Пікімізді дәлелдейтін болсақ, біріншіден, ол отбасындағы ұлттық дәстүр арқылы тәрбиелеуге ерекше көңіл бөлуді, ата-ананы сыйлау арқылы Отанын қадірлеуді, жеке басының ар-намысын әрдайым жоғары қоюды соғыс уақытында ғана емес, дәріс оқумен қатар, өз еңбектерінде де айтып отырды.

Екіншіден, қазақ халқының қайнар көзі және сусындайтын бұлағыхалық ауыз әдебиеті мен салт-дәстүрі. Бауыржан Момышұлы өзунің хаттары мен күнделіктерінде ауыз әдебиетінің барлық жанрлары: әдет-ғұрып, мақалмәтел, жұмбақтар, батырлар жыры т.б салт-дәстүрлеріміз арқылы жастарға ұлттық тәрбие берудің жолдарын қарастырған.

Үшіншіден, Бауыржан Момышұлының әдеби шығармалары мен өзінің өнегелі өмірі арқылы елін, жерін, суын сүйеті нағыз ұлтжанды батыр патриоттар тәрбиелейді. Қысқа әрі санаға қонымды нақыл сөздері арқылы жастарға бағыт-бағдар беріп отырды.

Төртіншіден, оның "Соғыс психологиясы" бүгінгі күнгі ер жігіттеріміздің жауынгерлік қасиетін дамытуға, шыңдауға, азамат болып қалыптасуына ықпалын тигізіп отыр.

Бауыржан Момышұлының адамдық болмасы мен рухани өмірі - жас ұрпақты патриотизмге, отанлды суюге, халқының әдет-ғұрпын қастерлеуге, борыш, ар-намыс, сенім сияқты моральдық-этикалық мәселелерге бастайтын үлкен қасиеттерге толы дуние. Және оның өзі мен өзгелердің ол туралы шығармаларының көздеген мақсаты да осы екендігін аңғаруға болады.

Қазіргі жағдайда жастардың бойында Отанына, туған жеріне, ата-анасына, алтын бесік еліне деген сүйіспеншілік сезімі болмаса, отаншыл ету қиын-ақ. Міне осы бір идеяны бойына тұмар еткен Бауыржан Момышұлы кешегі тоқырау заманда өз ойын көп адамның құлағына сіңдіре алмай, арманда кетті, бірақ кейінгі ұрпақ жүрегіне жарық көркем туындылары мен нақыл сөздерін қалдырды. Ол өзінің жазушылыққа бет бұруына түрткіболған себеп майдандас жауынгерлердің алдындағы адамгершілік парызы екендігін айта келіп, "Өзім көрген асыл азаматтар өнегесін өсіп келе жатқан ұрпаққа үлгі етіп қалдыру еді" - деп көрсеткен болатын.

Отанын қорғап, ұрпағына бейбіт өмір сыйлаған Ұлы Отан соғысының ардагерлерінің теңдессіз ерлігі, отаншылдық нәріне суарылған биік парасаты, асқақ адами болмысы бізге мәңгілік өнеге, өмірлік мектеп, ізгілік пен адамгершілік этолоньболып қала бермек.

Баукеңнің БАТА деген шығармасынаң әдепсіз үлкендерді сынап отырып жастрадың да санасына тәлім-тәрбиені бағыттай отыратынын көрсек болады. Қонақтар отырамыз. Түскен үйіміздің қонақ күтіп көрмегендігі, ағайын арасында ынтымақтары аздығы, шал-кемпірлерінің қадірі жоқ екендігі, келншек-кепшік, бала-шағаларының берекесіз бейбастау екендігі, келіншек-кепшік, бала-шағаларының берекесіз бейбастау екендігі жүріс-тұрысынан, қарым-қатынастарынан көріне бастады.

Сыйлап отырса да көп алдында қонағының қадірін кетіріп, күлкі қылуға тырысыпжыртақтасып жатыр. Жұмыс кезі болса до бәрі ауылда, баққаны сөз, аңдығаны әр уйдің түтіні, ескі өмірдің әлі өлмей келе жатқан ескі № көзіндей көрініп, жынымды келтіріп отыр. Шай алдымызда, қой сойылап, еті асылып жатыр. Әдеп сақтап, зорға шыдап отырымыз. Тамақ алдында бір жігіт жанындағыларға көз қыстыда:

- Аумин! -деп бізден бата сұрады. Табақтас шал төмен қарап тұқырайып отырып қалды. Осы тұста:

- Батаны батыр берсін, - деді ауылдың бір қуы. Шынымды айтсам мен не дерімді білмей біраз сасқалақтап қалдым. Қасымдағы бата білмейтін жазған.

- Ақсақал, жол сіздікі еді ғой, - деп оңай құтылғым кеп еді.

- Жоқ, батаны батыр берсун, - деді тағы да жаңағы қу жігіт тықылықтап.

Абырой болып баяғы бір ескі батаның негізгі арнасы сап етіп есіме түсе қалмасы бар ма. Қолымды жайып сол батаны өз кәдеме жарайтындай етіп, біраз өзгертіп тақпақтай жөнелдім.

- Илля құдая! - дедім. Отырғандар да қолдарын жайды. - Тілегімізді қабыл ет, иманымызды кәміл ет. Дозақтың отынан сақты (кемпір-шалдар мүлгиді). Қаңғыған оқтан сақта, парақор соттан сақта (қатарымдағы халық сотына қарап, отырғандар ду күлісті). Кірлі сумен жуыстан сақта, ынтымақсыз туыстан сақта. Қаражүрек батылдан сақта, көк долы қатыннан сақта. Колхозды жеген бастықтан сақта (отырғандар ду күлісті). Адамды қадірлемес өсерден сақта, нанды басқан кесірден сақта, кеудесін керген келіннен сақта, мезгілсіз келген өлімнен сақта. Татымсыз тұзыннан сақта, ұятсыз қызыннан сақта. Қайырымсыз жек-жаттан сақта, жалқау бала тек жат тексізден сақта. Түнере атқан таңнан сақта, жаңбырсыз шаңнан сақты. Жастарында әдеп жоқ, өлгеніне батуа жоқ, құр айғай шат-шәлекей даңнан сақта. (Өлгі қу жігіттер бірін-бірі саннан шымшып, қызарактасып қалды.)

- Я, алла тағалам! - деп мен де тақпақтап соза түстім батамды (кемпір-шал еріндері жыбырласын қалғып-мүлгіп, бастарын шұлғысып отыр).

- Өмір берсең жайлы ғып бергін. Дәулет берсең сайлығып бергін. Еңбегіміз өністі болсын, қамбамыз астыққа толсын, көсегеміз көгере түсіп, мыңғырған мал өріске толсын; әйел берсең әдепті, жанға тыныш жайлығып бергін. Келін берсең келістіғып бер. Ағаш берсең жемістіғып бер. Тұлпар берсең шабыстығып бер. Жомарт болсаң осы айтқандарымның барлығын үйіп-төгіп бір-ақбер. Аллаһу-әкпар, - деп батамды аяқтадым.

Осы батадан кейін аттанып кеткенімізше сөз жарыстырып жыртаңдап, тықылықтаған қулар бәсеңсіп қалды. Сірә, сөз өтсе керек. Сөз түсінгендеріне де шүкіршілік еттік.

Б.Момышұлының шығармашылығын жалпылай қарастырғанда мейлі ол қай тақырыпты көтермесін идеялық мұраты көбіне белгілі бір философиялық арнада тоғысып жатады. Сергек сезімді қаламгер айналасындағы құбылыстардан басқаларға бермейтін кереғарлықты, немесе бтіспес қайшылықтардың өзінен туындайтын тегі бір туыстықты тауып, онан өмірлік философия, дәлелді тұжырым жасауға шебер. Ол нені, қандай тақырыпты нысана етіп алса да өнердің өмір танытушылық қасиетін, яғни шындыққа өнердің эстетикалық қатыстылығын берік ұстап, шыншылдық биігіне батыл да байсалды ой түйеді. Жазушы сезімі субъективті көңіл-нұй әуенін уақыт рухына сәйкес баяндауға бейім тұрады.

Қорыта айтқанда, Бауыржан Момышұлы әдеби мұрасы Тәуелсіз Қазақстанның жаңа тарихында да ұрпақтардың рухани қазына, эстетикалық тағылымы ретінде қызмет етеді. Сондықтан Бауыржан Момышұлының өнегелі өмірін жас ұрпаққа жан-жақты насихаттау, зерттелмеген қырын ашу, таныту біздің парызымыз.

подполковник М.Б. МУБЕРЕКОВ

*Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты техникалық қамтамасыз ету, пайдалану және жөндеу кафедрасының оқытушысы, техникалық қамтамасыз басқару саласының магистрі
e-mail: mejiranzanmuberekov@gmail.com*

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ БАТЫР ҰЛЫ ТАЛАНТТЫ ҚОЛ БАСШЫ ЖАЗУШЫ БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ

Бұл мақалада Бауыржан Момышұлының жазушылық шығармаларына және өмір жолына талдау жасалды.

Кілт сөздер: жазушы, шығармашылық, ерлік, кітап, көрнекті.

Қазақ халқының батырларының жалғасы, отан қорғаған кенес өкіметінің батыры батыр Бауыржан Момышұлы өмір жолына көз жүгіртсек еріксіз ойға қаласын Батырдың балалық шағы ресей империясының ыдырап, халқы ақ пен қызылға бөлініп аласапыран болып жатқан кезге тап болады. Бала Бауыржан сол кездегі қазақ халқының қиын жағдайын көріп өсті. Өзі көрген орыс империясының шовинистік көз қарасы жергілікті ұлт өкілі қазақ халқын төмен таптағы халық деп есептеген ресейлік патша өкіметінің озбырлығын көрген бала Бауыржан намысшыл ұлтжанды болып өседі. Батыр Бауыржанның алғашқы кітап жинақтарына келер болсақ ұшқан ұя атты туындысы болып табылады. Қазақ халқының көз алдына ұшқан ұя десе қыран құстың ұядан самғап ұшқан сәтті көз алдына келеді. Осы ұшқан ұя деген атты кітапқа тандап алған кездің өзінде Бауыржан Момышұлының асқақ қырандай алысқа самғайтын ой иесі екеніне тағыда көзімізді жеткізуге болады.

Көршілес Ресейде Жуковтың балалық шағы, Суворовтың балалық шағы, не болмаса Кутозовтың өскен ортасы деп аталатын көпшілік қолды танымдық кітаптардың мол тиражбен шығатының бәріміз де білеміз. Міне дәл осындай Бауыржан Момышұлының балалық шағы мен өскен ортасы туралы көпшілік қолды, танымдық кітаптар бізге де керек-ақ. Әсіресе мұндай кітаптар балалар мен жастарды тәрбиелеуге игі әсерін тигізеді. Рас Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» атты кітабы бар, сонымен бірге батырдың өзінің өскен ортасы туралы азды көпті жазған – сызғаны да бар Сондықтан да батырдың балалық шағы мен өскен ортасы арнайы зерттеліп, тағлымдық-танымдық кітап жазылуға тиіс-ақ. [1]. Көрнекті жазушының орыс және қазақ тілдерінде жазып қалдырған «Бір түннің тарихы», «Ұшқан ұя» сияқты алғаш шыққан кітаптары мен одан кейін жазылған «Мәскеу үшін шайқас», «Жауынгердің тұлғасы», «Майдан» сияқты өзге де көптеген шығармалары оқырман жүрегіне жол тауып, көпшіліктің іздеп оқитын кітаптарының біріне айналды. Бұл шығармалардың барлығы да көптеген елдердің тілдеріне аударылып басылды.

«Ұшқан ұя» атты ғұмырнамалық шығармасында: «Келген қонақ ең алдымен менің атымды сұрайтын. Шығармада бала Бауыржаннан аңыз тұлғаға айналған рухты батыр Бауыржанға бастап баратын жолдары шебер, әрі түсінікті тілмен жеткізіледі. Бауыржан Момышұлы өзі айтқанынан қайтпайтын, түзу, әділ бала Бауыржан болғанын көреміз. Жас кезінен бастап ата-бабаларынан бата алған, тура жолда жүрген, әкесінің сөздерін үнемі жадында сақтап өскен. Сонымен қатар өтірік айтпайтын, жамандық ойламайтын ақ жүректі кісі болған. Жазушы шығармасының ерекшеліктерінің бірі – ұрпақ сабақтастығы терең көрінуі. Ол өзі жазып отырған өмір құбылысының тарихи, мәдени жағын аша, ақтара сырласады. Сонымен қоса жазушы «Ұшқан ұя» шығармасында өмірбаяндық жайттарды ғана сипаттап қана қоймайды, патриотизмді, ерлік пен достықты, адалдық пен арамдықты, еңбекқорлық пен жалқаулықты және қарапайым ауыл адамдарын шебер суреттеп береді. Шығармадан ұлттық ерекшеліктерімізді көрсететін дәстүрлі жайттарды

пайдаланудың ғажап үлгісін көрсете алды» Менің көп достарым, майдандастарым опат болды. Егер солар белгісіз күйде қала берсе, онда оның өзі тірі қалғандардың арына, бәрінен бұрын өз басымның ар-намысына шек келтірген болар еді», – дейтін Баукең.

Ол өз шығармаларында өзінің адамгершілігін, азаматтық тұлғасын бар мүмкіндігінше беруге ұмтылды. Момышұлы шығармаларында да сол Момышұлы күйінде көріне білді.

Бауыржан Момышұлының 2004 жылы «Жазушы» баспасынан қос томдық шығармалар жинағы жарық көрді. Жинақта «Қанмен жазылған кітап», «Ұшқан ұя», «Москва үшін шайқас», деп аталатын туындылары қамтылған. Бұлардың әрқайсысы өзінің жазылу мерзіміне қарай орналастырылыпты. «Қанмен жазылған кітаптан» басқа туындыларының бәрі де бұрын-соңды оқырман қауымға танымал шығармалар болуы себепті, әрі жазылу мерзіміне қарай екінші томға орналастырылған. «Ұшқан ұя» туындысы Бауыржан Момышұлының орыс тілінде «Наша семья» деген атпен жазылған алғашқы көлемді шығармасы болатынды. Бұл шығарма мазмұны мен көркемдігі жағынан жоғары бағаланып, Абай атындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік сыйлығын алды. Ал «Москва үшін шайқас» деп аталатын туындысы орыс және қазақ тілінде жазылған, әрі Баукеңнің майдан төрінен оралмай қалған қанды көйлек майдандас жауынгерлер тағдырын суреттеумен ерекшеленетін айрықша мәні бар шығармасына айналып үлгерді. Қазақ халқының «Ақын елдің еркесі, батыр елдің серкесі» деп ақын мен батырды айрықша қастерлейтін дәстүрі бар. Ұлы Отан соғысында қазақ халқының ұлттық батырына айналған Бауыржан Момышұлы бұлтта ойнаған жасындай Москва түбіндегі шешуші шайқаста қапияда ой тапқан, қараңғыда жол тапқан, ерен ерлігімен даңқы әлемге жайылып, аты аңызға айналған бірегей қолбасшы ретінде танылды. Келесі орайда Бауыржан Момышұлының соғыстан кейінгі өмір жолына талдау жасасақ батырдың қазақ халқының интелегенциясы Бейімбет Майлин, Сәкен Сейфулин, Ілияс Жансүгіров, тағы басқалардың халық жауы болғанына күмәндімін деп ашық айтқан өр тұлға екенің көреміз.

Ешкімнен үрікпей-қорықпай, Бейімбет, Сәкен Ілиясқа халық жауы деген қара таңба басылып, қыл аяғы олардың аты жөнің айтылуына да тиым салынған кезде ашық өкімет басшылығына айтуының өзі әрине үлкен ерлік. 1955 жылы С.Сейфулинның, Б.Майлинның І.Жансүгіровтың ақталғаның бәріміз білеміз. Демек бұлардың ақталуына Б.Момышұлының сіңірген еңбегі айрықша. Бауыржан Момышұлының Ілияс, Сәкен, Бейімбет туралы қоғамдық пікірдің қалыптасуына зор үлес қосқан. Ұлттың тілегінен биік, ұлттың мақсат - мүдесінен қымбат не бар? Келесі мезетте Бауыржан Момышұлының әскери саладағы қызметіне келетін болсақ, Панфилов дивизиясының құрамында соғысқан Панфиловтың шәкірті. Біз Бауыржан Момышұлының әскери өмірбаяны туралы айтқанда, көбіне жоғардағыдай штамптан шыға алмаймыз. Бауыржан Момышұлының Панфилов дивизиясының құрамында да соғысқаны да Панфиловты Баукең де көзі жұмылғанша қадір тұтып, оның есімін ардақтап өткен. Сонымен бірге Бауыржан Момышұлы Ұлы Отан соғысындағы осы соғыстың тағдырын шешкен ұлы қолбасыларымен атап айтқанда, маршал Г.К.Жуков маршал К.К.Рокоссовский, маршал Баграмян секілді әскери тұлғалармен таныс – біліс болған. Бұлар Бауыржан Момышұлын бағалай білген. Бас штабтың кілең марқасқалары бас қосқан кезекті бір жиында маршал Баграмянның ұсынысы өтпей оның орнына Бауыржан Момышұлының ұсынысы өткен. Өйткені, Бауыржан Момышұлының ұсынысы маршал Василевский мен маршал Жуков қолдаған. Бауыржананың дәлелі де, әскери күштерді қалай алға жылжытып, қандай маневр жасау керектігі жөніндегі ойлары мен ұсыныстары Жуков пен Василевскийге өте орынды көрінген. [1].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бақтыбек Смағұл Ә.Т. Қаһарман. Алматы: 2011 ж.
2. Момышұлы Б. Ұшқан ұя. Повесть, әңгіме, нақылдар. Алматы: Атамұра, 2003 ж.

А.С. НАСЫРОВ

курсант Военного института Суханутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

научный руководитель – подполковник Ж.АШИРБЕКОВ

старший преподаватель кафедры инженерных войск и РХБ защиты Военного института Суханутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

ДО ВОЕННЫЕ И ПОСЛЕ ВОЕННЫЕ ГОДЫ ЖИЗНИ БАУЫРЖАНА МОМЫШУЛЫ

В статье рассматривается до военные и после военные годы жизни Бауыржана Момышулы. Его пройденный путь после войны.

Родной аул Бауыржана Момышулы - Кольбастау в Жуалынском районе Жамбылской области. Он рос в доме простого скотовода. Был пятым ребенком в семье, единственным и долгожданным сыном Момыша, которому было 53 года, когда он родился. Его мама Разия из-за болезни не дожидая до трехлетия мальчика, поэтому его воспитанием занимались бабушка и папа.

"После меня родился еще один сын, звали его Тэурджаном, умер он годовалым ребенком. Отец рассказывал, что, когда моя мать была тяжела мною, он однажды видел сон. Старческий голос произнес непонятные ему четыре слова по-арабски: "Баур, Тэур, Майе, Манус". Проснувшись, он так объяснил "жорыды" - свой сон: создатель подарит ему четырех сыновей, и он назовет их этими именами. Мне выпала честь называться Баурджаном", - рассказывал Бауыржан Момышулы в своей книге "Наша семья".

Папа Бауыржана до конца жизни занимался самообразованием: знал арифметику, читал газеты, с появлением в ауле русских стал изучать их язык, еще был сапожником, ветеринаром и даже ювелиром. Все свои навыки он передавал наследнику. В округе, зная, как мужчина дорожит мальчуганом, ласково называли дитя Момышулы, в переводе с казахского "сын Момыша". Что в последующем закрепилось за ним не только как отчество, но и как фамилия.

Еще из-за строптивного характера у Бауыржана было прозвище Шан-тимес, означающее, что его не коснется даже пыль. Он не давал себя в обиду, быстро все схватывал и успевал во всем. В 1929 году выпускник успешно окончил 9 классов школы. Был разносторонним человеком, что позволило ему поработать в разных сферах: учителем, секретарем Исполкома Совета народных депутатов района, начальником районной милиции, инструктором Алма-Атинского городского военкомата КазССР, прокурором района.

Несмотря на преданную службу в Красной Армии, Бауыржан Момышулы не удостоился звания генерала. После войны он продолжал служить. С 1950 года преподавал на кафедре общей тактики и оперативного искусства Военной академии тыла и снабжения Советской армии имени Молотова. Участник ВОВ читал лекции по боевой подготовке в Высшей академии Генштаба. Он навсегда вошел в историю военной науки как автор тактических маневров и стратегий. Его считают основоположником отечественной военной философии.

В 1955-м талантливый полководец подал рапорт об отставке. На вопрос, чем же займется он теперь, отвечал: "Буду служить теперь на литературном фронте. Коль

генералом от инфантерии так и не стал, постараюсь стать генералом от литературы". И надежды, конечно же, оправдались. Перо и чернила были его верными друзьями еще со школьной скамьи. Первые очерки Момышулы печатались в местной газете еще в 1928 году. Потом ему было не до писательства, но на протяжении всей своей военной службы он вел дневники, у него их сохранилось 38. Пожалуй, излюбленной книгой читателей стала "За нами Москва. Записки офицера", в ней собраны автобиографический роман "Наша семья", повести "За нами Москва", "Капитан Лысенко", "У генерала Панфилова" и рассказы.

Однажды кубинцы удивили всех, когда изъявили желание во время визита в Советский Союз встретиться с Бауыржаном Момышулы. Оказалось, казах был кумиром кубинцев Эрнесто Че Гевары и Фиделя Кастро. Революционер Эрнесто Че Гевара называл его величайшим героем Великой Отечественной войны, а книгу "Волоколамское шоссе" вносил в свой список любимой литературы. Считал, что по ней нужно учиться мужеству, стойкости и управлению войсками. А лидер Фидель Кастро в 1963 году, давая интервью испаноязычной газете, во время которого его спросили, кого из героев Второй мировой войны он считает своим кумиром, назвал имя советского офицера Бауыржана Момышулы.

Так, к Бауыржану Момышулы приехала целая делегация. Но поговорить дольше, как хотелось бы, не успели. Поэтому герой войны получил приглашение на Кубу в качестве личного гостя министра обороны Рауля Кастро. Там его встречали со всеми почестями. Кубинцы рассчитывали, что их кумир в течение месяца будет проводить лекции по ведению войны, но Момышулы отказался, сказав, что управится в 10 дней. Герой вел в военном училище курсы "выход из окружения без потерь" и "ведение ночных боев в наступлении". Говорят, что в военных учебных заведениях США, Кубы, Израиля, Никарагуа отдельно изучается военный опыт Момышулы.

В конце XX века в результате активных поисков в архивах Министерства обороны СССР учеными было обнаружено письмо-записка бывшего командира 8-й гвардейской (Панфиловской) стрелковой дивизии Ивана Серебрякова в Президиум Верховного Совета СССР от 17 июля 1944 г., где детально и подробно описываются подвиги Момышулы в сражениях под Москвой и подтверждается факт представления его к ордену Ленина, затем к высокому званию Героя Советского Союза. Наградной лист "затерялся", и "награда нашла героя" только 11 декабря 1990 года.

Скончался Бауыржан Момышулы 10 июня 1982 года в Алма-Ате. Официальных объявлений о смерти не было сделано. Но люди все равно приходили проститься с ним. После его смерти ветераны войны, воины Панфиловской дивизии, общественность написали письмо в Центральный комитет с просьбой присвоить ему звание Героя Советского Союза. Несмотря на то что всенародно признанным Героем Бауыржан Момышулы стал еще в 1941 году, официально звание Героя Советского Союза ему присвоили с большим опозданием, посмертно, в 1990 году. Звезду Героя его сыну Бахытжану вручал Первый Президент РК Нурсултан Назарбаев.

Он – Герой и Легенда не в списках и книгах, а в наших сердцах, в памяти поколений. В 1990 году Указом Президиума Верховного Совета СССР ему посмертно было присвоено звание Героя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР:

1. Книга Бауыржана Момышулы «Психология войны».
2. Книга Бауыржана Момышулы «Наша семья».
3. Интернет ресурсы: <https://psyjactor.org/economwar.htm>

А.Ю. НИКИТИН

курсант Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
e-mail: Svetnic_tru@mail.ru

научный руководитель – С.Н. ТРУХАН

старший преподаватель кафедры естественно-научных дисциплин
Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
e-mail: Svetnic_tru@mail.ru

БАУЫРЖАН МОМЫШУЛЫ - ВЕЛИКИЙ СЫН КАЗАХСКОГО НАРОДА

В статье рассмотрены автобиография и жизнь Бауыржана Момышулы - великого сына казахского народа, героя, талантливого полководца и выдающегося писателя.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, полководец, командир, писатель, герой.

Бауыржан Момышулы родился 24 декабря 1910 года в селе Бурное Джувалинского района, недалеко от нынешнего Тараза. Он рано потерял мать и воспитание ребенка легло на плечи близких родственников. С юного возраста Бауыржан Момышулы жил в нескольких интернатах.

В 1929 году в возрасте 19 лет окончил 9 классов школы. Работал в райисполкоме, сменил несколько должностей. В 1932 году он был призван в армию и зачислен курсантом в 14-й горно-стрелковый полк 3-й Туркестанской стрелковой дивизии в Среднеазиатском военном округе. Окончил полковую школу, артиллерийское военное училище, став офицером. Стал командиром взвода в этой же части. Отслужив положенный срок, был уволен в запас.

В марте 1936 года был вторично призван в Красную Армию, служил на Дальнем Востоке в Особой Краснознаменной Дальневосточной армии под командованием Маршала Советского Союза В.К. Блюхера. Направлен в 315-й стрелковый полк 105-й стрелковой дивизии, где служил командиром взвода противотанковой батареи, помощником командира и командиром батареи, командиром артиллерийского дивизиона. В июле-августе 1938 года участвовал в боях с японской Квантунской армией у озера Хасан командиром артиллерийской батареи.

Когда, после начала Великой Отечественной войны в округе начала формироваться 316-я стрелковая дивизия под командованием генерал-майора И.В. Панфилова, в конце июня старший лейтенант Б.Момышулы был назначен в нее командиром батальона 1073-го Талгарского стрелкового полка. В конце августа убыл с дивизией на фронт.

Комбат Бауыржан Момышулы был великим мастером организации и ведения одного из самых тяжелых видов боевых действий – «выход из боя и отход». Это случается тогда, когда противник, имеющий многократное превосходство в силе, угрожает окружением. Как известно, на начальном этапе войны в такой ситуации оказывались многие части и соединения Красной Армии, и 316-я стрелковая дивизия - одна из них. Ее командиром был Иван Васильевич Панфилов, «генерал-педагог, генерал разума, генерал логики, генерал стойкости и упорства», как напишет позже Б.Момышулы.

Сохранившиеся документы, которые касаются боевых действий 316-й, а в последующем 8-й гвардейской Панфиловской стрелковой дивизии, подтверждают, что батальон Момышулы часто использовался в качестве арьергарда (который обеспечивает отход главных сил дивизии). И каждый раз, ведя тяжелые бои с

превосходящими силами противника, батальон успешно справлялся с поставленной перед ним задачей, оставаясь боеспособным! Неопровержимым доказательством командирского таланта Бауке и мужества его бойцов могут служить строки боевого донесения полковника Серебрякова, командира 8-й гв. Панфиловской дивизии, который пишет: «Отрываясь 5 раз от дивизии в тылу противника, выполняя специальные задачи в условиях окружения, Б.Момышұлы умело выводил свой батальон и приданные ему подразделения, сохраняя живую силу и технику». А генерал армии И.Чистяков в книге «Служим Отчизне» отмечает, что Панфилов ценил Бауыржана Момышұлы за особую отвагу и смекалку. Под Москвой его батальон, находясь в окружении, несколько дней не имел связи с полком, дрался с превосходящими силами противника. В жестоких боях гвардейцы в течение двух суток уничтожили свыше 400 фашистов, задержали их наступление по Волоколамскому шоссе, а затем, совершив маневр по лесу, разорвали кольцо окружения и вышли к своему полку. После этого И.Панфилов стал держать при себе батальон Момышұлы как резерв, посылая его в бой в самых тяжелых случаях.

Эпизоды сражений достаточно подробно описаны также в книгах Александра Бека «Волоколамское шоссе» и Б.Момышұлы «За нами Москва». Внимательное изучение упомянутых источников, а также глубокий анализ рабочих карт и схем боевых действий батальона позволили мне ввести в оборот военной науки термин «Бауыржановская спираль» (1995 г). Сущность данного понятия заключается в том, что батальон Б.Момышұлы (арьергард), успешно прорвав окружение, под натиском превосходящих сил противника вынужден был отступать. При этом он не бежал панически от немцев, а, отходя вдоль дорог, используя леса, лощины, совершал многократные спиралевидные внезапные налеты на колонны врага. Уничтожал живую силу, технику и тем самым изматывал противника до его выхода к оборонительному рубежу наших войск. Все это в совокупности дает полное основание утверждать, что «Бауыржановская спираль» является новой формой тактических действий арьергардного батальона.

Значителен вклад Бауыржана Момышұлы в тактику ведения наступательного и других видов боя. Его талант аналитика, творчески мыслящего руководителя раскрылся в последующие годы войны, когда он командовал полком, а затем и дивизией. Б.Момышұлы как командир нового типа решительно отвергал прежний способ наступления - огневое поражение противника только лишь перед цепью наступающей пехоты и медленное «вгрызание» в оборону противника. Такой способ наступления, подчеркивал он, не обеспечивает максимального использования огневых и маневренных возможностей боевой техники, поступившей на вооружение войск, и препятствует, в целом, повышению темпа наступательного боя. Являясь активным сторонником внедрения в практику войск мобильных способов ведения боевых действий, Б.Момышұлы не только поддержал теорию глубокого боя (ТГБ), но и способствовал ее развитию. Именно эти качества позволили ему заслужить в последующем всеобщее признание и уважение, особенно когда он работал в Военной академии.

Так, генерал-полковник И.Голушко, один из учеников Б.Момышұлы, в своей книге «Солдаты тыла» пишет: «Говоря о положительном влиянии лучших преподавателей на нашу аудиторию, не могу прежде всего не вспомнить человека, в наших глазах полубогданного. Речь идет о полковнике Бауыржане Момышұлы, который читал курс общей тактики. Мы всегда с интересом ожидали его лекции. Любой материал он излагал доходчиво, подкрепляя каждый тезис поучительными примерами из боевого опыта. Разбирая самые сложные вопросы тактики, исподволь приучал нас самостоятельности мышления».

В конце 1941 года Момышұлы получил звание капитана, затем майора. В январе-апреле 1942 года 8-я гвардейская стрелковая дивизия и 9-я гвардейская

стрелковая дивизия, командиром которой Б.Момышұлы был назначен впоследствии, вели бои с дивизией СС «Мертвая голова» и участвовали в Демянской операции («Демянский котел»). В октябре 1942 года ему было присвоено звание подполковника, а восемь месяцев спустя – полковника.

В конце 1943 года Бауыржан Момышұлы вернулся с фронта в Алма-Ату на лечение. По пути следования домой восторженные земляки встречали его как национального героя, оказывая ему всяческие почести.

В столице он впервые встречался с лучшими представителями литературы и искусства, науки, имел с ними доверительные беседы. Наблюдательный Мухтар Ауэзов во время разговора с Момышұлы безошибочно определил в герое войны человека пытливого ума, самобытного мыслителя, который может рассказать народу правду. И пришел к академику Канышу Сатпаеву с предложением: «Приехавший на лечение Бауыржан Момышұлы – думающий человек. Его мысли и взгляды на нашу действительность отличаются оригинальностью и новизной... Кто знает, как сложится его дальнейшая судьба, когда он вернется на фронт? Давайте организуем с ним встречу, глубже узнаем его, чтобы вникнуть в его взгляды, в его понимание вещей». Президент республиканской академии наук охотно принял это предложение.

Полученные ранения давали о себе знать и в ноябре 1943 года Б.Момышұлы был направлен в госпиталь, после излечения ему предоставили отпуск, а в мае 1944 года направили на учебу. В декабре 1944 года он окончил курсы усовершенствования офицерского состава при Высшей военной академии имени К.Е. Ворошилова.

В 1946 году Бауыржан Момышұлы стал слушателем Высшей ордена Суворова I степени Военной академии им. К.Е. Ворошилова. В 1948 году окончив академию, был назначен Председателем Центрального Комитета Добровольного общества содействия армии «ДОСАРМ» Казахской ССР с оставлением в кадрах Вооруженных Сил. В конце 1948 года полковник Момышұлы зачислен в распоряжение Главкома сухопутных войск и являлся заместителем командира 49-й отдельной стрелковой бригады в Восточно-Сибирском военном округе. В 1950 году был старшим преподавателем кафедры общей тактики и оперативного искусства Военной академии тыла и снабжения имени В.М. Молотова в Калининне. Уволился из рядов Советской Армии в 1955 году по болезни.

Обида осталась на всю жизнь, но этот крутой поворот судьбы привел его в литературу. Склонность к писательству у него, наверное, была смолоду. Первые очерки Момышұлы печатались в местной газете еще в 1928 году. Потом была служба в армии, война. Но не случайно в течение всех военных лет каждый день, в окопах, в окружении, на марше Бауржан вел дневники, их сохранилось 38 тетрадей. И когда он писал свои книги «История одной ночи» и «За нами Москва», он много раз обращался к своим записям. Наверное, благодаря этому в его военных книгах чувствуется живое дыхание тех огненных лет.

Бауыржан Момышұлы много и очень толково рассуждает о том, какой должна быть литература о войне, о поведении человека на войне. Это своего рода установочная лекция для писателей, которых полковник учит, как писать книги о войне. В частности, для того, чтобы написать действительно живучую книгу, по мнению автора, писателю необходимо знать устав Красной Армии. И только тот писатель, который постигнет устав, сможет понять образ офицера, образ солдата, понять, что такое бой и война. «Книга на тему войны должна грамотно, со всей остротой освещать вопросы с военной точки зрения, имея центральной фигурой человека в бою и его психологию. Она должна являться для читателей пособием военного просвещения (не только романом), дающим возможность познать умом истину о войне», – утверждает Бауыржан Момышұлы.

Говоря о психологии человека на войне, нельзя умолчать о первом боевом опыте батальона Бауыржана Момышұлы, о предшествовавших ему событиях. По уставу батальону для обороны выделяется линия до двух километров. Но батальону Момышұлы дали шесть-восемь километров. Подразделение окапывается. Враг далеко, но с запада пошли беглые солдаты, по одному, по два-три человека. И несли они с собой страх, большой страх перед «непобедимым» фашистом, которого и остановить-то невозможно, не то что побить. Солдаты приуныли. Они еще не видели врага, а дух их был надломлен. С таким войском с подавленным настроением идти в бой было опасно. Так родилась идея не ждать немца, а самим искать и атаковать его, посмотреть, на самом ли деле он такой страшный и пуленепробиваемый. От каждого отделения отбираются по одному-два солдата, из них сколачивается группа численностью в сто человек, которая ночным налетом разгромила в деревне Середа гитлеровский гарнизон из трехсот фашистов. Бой длился всего час.

Как рассказывает Бауыржан Момышұлы, когда бойцы шли на операцию, они думали, что идут на верную смерть: так их напугали отступающие. Но когда они вернулись с задания, их было не узнать: веселые, бодрые, бывалые солдаты! Батальон повеселел. Бойцы на своем опыте убедились, что фашиста можно и нужно убивать, и пуля его берет, и штык колет.

Ученые до сих пор не могут дать определенного ответа на вопрос «Кто есть человек?». Оказывается, суть этого вопроса заключена в самом человеке, в его внутреннем мире и отношении ко всему окружающему. Одним из таких фигур является Бауыржан Момышұлы.

В ноябре — декабре 1941 года газеты и журналы Советского Союза пестрили статьями, прославляющими храбрость и патриотизм казахского солдата Бауыржана Момышұлы.

Бауыржан не любил, когда судили о войне по рассказам или статьям печатных изданий: «На войне я прочел книгу, написанную не чернилами, а кровью. После такой книги мне невыносимы сочинения».

Хотелось бы остановиться на личных качествах Бауыржана Момышұлы, которые способствовали тому, чтобы он стал народным героем и кумиром казахстанцев.

Бауыржан не сразу стал командиром. Был проделан не легкий путь.

Он не отрицает, что в молодости в нем проявлялось бунтарское начало: «Меня- вольного казаха, степного коня, не выносящего узды, - делали солдатом. Тяжело, невыносимо тяжело дались мне первые месяцы в армии. Мне казалось унижительным: подходить к командиру бегом, стоять перед ним смиренно, выслушивать повелительное и краткое: «Без разговоров! Кругом!» Внутри все бунтовало: «Почему без разговоров? Что я ему- раб? Что я – не такой же человек, как он? Я бледнел и краснел, дерзил и не покорялся».

Правильно говорят, что невозможно понять человека, пока не окажешься на его месте. По истечении времени, Бауыржан был назначен командиром, и тогда он осознал необходимость беспрекословного подчинения воле командира, обязательного соблюдения воинской дисциплины.

К своим бойцам Бауыржан относился очень строго, требовал полного подчинения командиру, как полагалось по Уставу Красной Армии. Даже в моменты сражения, Бауыржан не допускал нарушения дисциплины. Он придерживался выражения «Жалеть - значит не жалеть», высказанное как - то Панфиловым.

Как писал Бауыржан, война безошибочно определяет, кто есть кто. Он считал, что мало быть только справедливым и честным, необходимо иметь решительный, смелый характер и чистую совесть. Этими качествами обладал сам Бауыржан - был честен даже перед страхом смерти.

Своих солдат он поучал: «Честен тот, у кого есть совесть. Пусть у тебя есть знания и способности, пусть у тебя есть ловкость и сноровка, но если ты не имеешь совести, не жди от меня пощады. Честь сильнее смерти».

Как бы ни был строг Бауыржан Момышұлы к бойцам, он дорожил и любил их. Возможно, нынешнему поколению слово «любил» покажется неуместным, но Бауыржан говорил, что «на войне, в бою, рождается самая сильная любовь и самая сильная ненависть, о которой люди, этого не пережившие, не имеют представления».

Он переживал за каждого солдата, чувствовал отеческую ответственность за них.

О Бауыржане Момышұлы написано больше, чем о каком-либо другом известном в наше время человеке. Статьи, книги, стихотворения, но больший интерес представляют воспоминания о нем.

Как человек, переживший войну, Бауыржан обладал стойким характером, он не прощал слабости даже тем, кого любил.

Народ всегда ценил своего героя. И в высшей степени справедливо, что, пусть с большим опозданием, **Бауыржан Момышұлы в 1990 году посмертно получил звание Героя Советского Союза**. Эту награду за отца получил его сын Бахытжан.

К счастью, благодарные потомки воздают **Бауыржану Момышұлы** должное сейчас. Говорят и пишут о батыре не меньше, чем при его жизни. Это хорошо. Но, к сожалению, в публикациях недостаточно освещается фигура Момышұлы как одаренного военного мыслителя и мудрого наставника. А именно эти качества батыра, на мой взгляд, должны стать объектом особого интереса нашего современного поколения (курсантов, офицеров).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

4. <https://www.livelib.ru/author/403298/top-bauyrzhan-momyshuly>
5. Бауыржан Момышұлы "Психология войны": Главная редакция общественно-политической литературы; Алма-ата; 1990, ISBN 5-616-00525-4
6. Бахытбек Смагул, депутат Мажилиса Парламента РК, член фракции партии «Нур Отан», председатель Ассоциации организаций ветеранов войны в Афганистане «Ветераны Казахстана»
7. [inform.kz https://www.inform.kz/ru/oni-vyrastili-derevo-pobedy-orosiv-ego-ne-vodoy-a-svoey-krov-yu-vchityvayas-v-dnevnik-bauyrzhana-momyshuly_a2252182](https://www.inform.kz/ru/oni-vyrastili-derevo-pobedy-orosiv-ego-ne-vodoy-a-svoey-krov-yu-vchityvayas-v-dnevnik-bauyrzhana-momyshuly_a2252182)

Т. НУРГЕЛЬДІ

Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институтының курсанты

зылыми жетекші – подполковник Ж.АШИРБЕКОВ

Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты инженерлік әскерлері және РХБ қорғау кафедрасының аға оқытушысы

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ ШЫҚҚАН ТЕГІМЕН, БАЛАЛЫҚ ШАҒЫ ЖӘНЕ ЖҮРІП ӨТКЕН ЖОЛЫ ТУРАЛЫ

Мақалада Бауыржан Момышұлының шыққан тегі, балалық шағы, жеке және жүріп өткен жолы талқыланады. Оның Ұлы отан соғысындағы өткен жолы. Бауыржан Момышұлының батыр және қаламгер қырлары.

Қазақ халқында жағымпаздыққа жаны қас, адалдықтың символына айналған Бауыржан Алатаудың етегінде күзі ерте түсіп қоңыр салқынымен қары қалың боранды қысына ұласатын, көктемі табиғат ертегісіндей сай-саланы бәйшешек пен қызғалдақ, гүлдің түр-түрімен жұпар иісі аңқыған, найзағайлы көк нөсерлі, жазы

көкорай отты, шалғынды, шыбын-шіркейсіз самалды, жер астынан шығып жататын мөлдір қайнар мың бұлақтың отаны Жуалыдай жер жәннәтында Көлбастау (Талапты) ауылында 1910 жылдың 24 желтоқсанында дүниеге келген екен. Сол кезеңде Әкесі Момыш 53 жаста, анасы Рәзия 43-ке келген төрт қыздан кейін дүниеге келген, көптен күткен, көктен тілеген ұл болыпты.

Ертеректе көзі қаракты ауыл ақсақалдарының айтуы бойынша Бауыржан атамыз тұрған ауыл Үсен аталыпты. Ол кезеңдерде әулет-әулет көршілес бұлақтардың басында 15-20 үй болып тұрады екен. «Момыштың бұлағы» деген бұлақ атауы әлі күнге дейін бар. Жуалыдағы бұлақтардың атауын бабалардың атымен атау әдеті сақталған. Шыққан тегіне тоқталар болсақ өзінің жазып кеткен шежіресінде былай деп келтірілген: Біздің руымыз Құли аталады. Құлилар алты атаға бөлінеді: Өреке, Маутан, Түктібай, Байдаулет, Үсен, Киікбай. Өрекеден – Ақментай батыр (атақты батыр, аты ұранға айналған), Жәрімбет қажы, Белгібай ақын, әнші, Өмірбай есепші. Маутаннан – Сәмет молда, мешіт ұстаған, Шоңғар кезінде білімді, қадірлі кісі болған, Мұртаза, Мұртазадан – Шерхан. Түктібайдан – Есімбетқажы, ...Мырзахмет, Мырзахметтен – Мекемтас. Төрт Құли біздерміз. Үсеннен – Батырбек, Ереш би, Момыш (Момыналы), Аққұлы шабандоз, Қасқа қабаш. Момыштан – Бауыржан, Бауыржаннан – Бақытжан. Байдәулеттен – . Киікбайдан – Шымкентті тұрғызған Құдайберген датқа». Бауыржан Момышұлының бабасы Шілмембеттің кіші ұлы Құлиы өзінің бірбеткей шыншылдығымен, ақылы және өр мінезімен таңбаға ие болып, жеке ру атанған.

Адам бойындағы дарын қасиет әуелі ана сүтімен, ата қанымен берілетіндігі өз бабаларының жалғастырушысы іспеттес Бауыржан бойындағы ерекшелік. Бауыржанның әкесі Момыш өз бетінше ізденіп, ескіше хат таныған, есепке жүйрік, орыс алфавиті кирилицадан хабардар болған адам. Жастайынан зергерлік өнердің қыр-сырын меңгерген, ұсталық өнермен де шұғылданған, етік тігуді де білетін өнерлі жігіттердің бірі екен. Ол кісі жыр-дастандар мен аңыз-әңгімелерді жатқа айтқан, суырып салма ақындық өнері де бар, тілге шешен, дау-дамайды шешетін бітімгершіл адам болған деседі. Әкесінің інісі Момынкұл молда, емшілік қасиеті болыпты. Қарақұрт шаққанды оқиды екен. Ағасы Момынкұлдың қасиеті Бауыржан атамыздың бойында да дарыпты. Анасы Рәзия Байтана руынан, ерте бақилық болып, Бауыржанды 3 жастан бастап әжесі Қызтумас тәрбиелеген. «Қызықты дерек: Бауыржан Момышұлы туралы қызықты деректер» атты фильмде оның балалық шақта аталған лақап аты «Шаң тимес» екен делінеді. Осы атаудың өзі бала Бауыржанның жылдам, епті, қайсар болғандығының айғағы.

Бауыржан атамыз алты жастан асқанда Талапты ауылына жақын орыс, неміс, қазақтар көршілес қонған Евгеньевка ауылына досы Гончаревтің үйіне орыс мектебіне сауат ашу үшін апарған екен. 1921 жылдан бастап Асадағы бастауыш мектептің интернатында жатып оқиды. 13 жасында әжесі Қызтумастың және әкесінің айтуымен анасының суретін салған екен. Зерек бала Бауыржан 1924 жылы Шымкент қаласындағы жеті жылдық мектепте жалғастырып, оны 1928 жылы үздік бітіріп шығады. 1928 жылы Орынбордағы 1921 жылы ашылған қазақ халық ағарту институтына мұғалім мамандығына оқуға түседі. Жоқшылықтың, сол кезеңдегі қиын-қыстау заманның зардабынан қайта елге келеді. Елге келген соң, біраз жылдар мектепте мұғалім болыпты. Жуалы аудандық атқару комитетінің жауапты қызметін атқартады. Алты айдай аудандық милицияда жұмыс жасайды. 1932 жылы Бауыржан Момышұлы Қызыл Армия қатарында Термезде Орта Азия әскери округі 3-ші Түркістан атқыштар дивизиясының 14-ші полкында әскери борышын атқарады. 1933 жылдың қысында елге оралады.

Полк мектебін бітіреді. 1934-36 жылдары Шымкент, Алматы қалаларындағы КСРО Промбанк Қазақ республикалық басқармасының қызметшісі, одан аға кеңесші қызметтерін атқарады. 1936 жылы Ленинградтағы қаржы академиясының бір

жылдық курсы оқиды. Деректерде 1936 жылы запастағы әскери сала маманы ретінде қайтадан Қызыл Армия қатарына қызметке шақырылады. Кеңес Одағының маршалы В.К. Блюхердің қолбасшылығындағы Қызыл Тулы арнайы Қиыр Шығыс армиясында қызмет етті. Қазақтың жауынгерлік рухы басым бұл қызмет оның туа бітті болмысына жақын болғандай. Қызыл Армия қатарында өзінің ширақ, талапшыл, намысқой қасиеттерімен көзге түсіп 105-ші атқыштар дивизиясының 315-ші атқыштар полкына шақырылып, танкке қарсы батарея командирі, артиллериялық дивизияның командирі міндеттерін атқарды. 1938 жылы шілде, тамыз айларында Хасан көлінде Квантун армиясымен (жапондық) шайқаста артиллериялық батарея командирі ретінде қатысты.

Бала күннен ат жалын тартып, көкпарда күш-жігері мен төзімділігі, батылдығы мен ептілігі қалыптасқан Бауыржан атамыз қылышпен ат үстінде шебер ойын көрсетуден алдына жан салмаған екен. Сол кезеңдегі Кеңес Одағының маршалы С.М. Буденныйдың көзіне түскен екен. Оған қоса құралайды көзден атқан мергендігі тағы бар. 1939 жылы Бауыржанның әкесі Момыш қайтыс болады. 1940 жылдың ақпанында Киевтегі Арнайы әскери округіне ауыстырылып, 406-шы атқыштар дивизиясының полк, штаб бастығының орынбасары міндетін атқарды. Бессарабияның КСРО-ға қатысуына байланысты қарулы ұрыстарға қатысты. 1941 жылдың қаңтар айында Алматыдағы Орта Азия әскери округіне қызметі ауысып, Қазақ КСР республикалық әскери комиссариаттың әскерден тыс дайындық жұмыстары бойынша аға нұсқаушысы болады.

1941 жылы маусымда Ұлы Отан соғысы басталғанда Бауыржан даңқты генерал-майор И.В.Панфиловтың басшылығымен Алматы маңында жаңадан жасақталған 316 атқыштар дивизиясының құрамында майданға аттанады, батальон, полк командирі қызметтерін атқарады. Соғыстың соңғы жылдарында гвардияны басқарады. 1941 жылғы күзгі, қысқы кескілескен Москва үшін шайқастар кезінде өз батальонын бірнеше рет шабуылға бастап шықты. Бес рет қоршауды бұзып, негізгі жауынгерлік құрамымен аман-есен дивизиясына қосылды. 207 рет шабуылға шығып өз жасақтарымен адам айтса сенгісіз ерліктер жасады. Жаудың шебінде қалған 690-ға жуық жауынгерлерді өз жасағына қосып, аман алып, рухтарын көтерді. Жауынгерлік іс-қимылдарға қатысты ұрыстан шығу, шегініс жасау тәсілдерінің арнайы тарау болып әскери жарғыға енуі, тактикада «ошақты» және «икемді қорғаныс» ұғымдарының қалыптасуы Бауыржан Момышұлының осындай тәжірибелерінің жиынтығы болып табылады.

Оның қолбасшы, терең ойлай білетін әскери мамаң ретіндегі таланты соғыста полк, дивизия басқарған жылдары кеңінен ашылды. Бауыржан Момышұлы жау шептеріне ішкерлей еніп ұрыс жүргізу теориясын соғыс тәжірибесінде алғаш қолданушылардың және оны дамытушылардың бірі болды. Атақты филология ғылымдарының докторы, профессор, «Бауыржантану» орталығының негізін қалаған Мекемтас Мырзахметовтың «Өмір жолы» Бауыржан Момышұлы» атты деректі фильмдегі сұхбатында «Бауыржан сол заманның талабына қарай атейіст болмаған. Арабша хат танып. Аллаға сеніп Құранды жақсы білген. Соғыста «Партийный билетінің» ішінде ағасы Момынкұлдың жазып берген сүресі болған екен». Жазушы Бекен Момынкұлов батырдың естеліктерінен мынадай деректер келтіреді-«Москва түбіндегі шайқастардың бірінде соңдарынан жау қуып келеді, алды миналанған дала. Бір-екі жауынгер минаға жарылады. Сол кезеңде Бауыржан Момышұлы «Аруақ» – деп атын тебініп алға шығып, менің ізіммен жүріңдер деп бұйырады. Жауынгерлер шығынсыз аман-есен мина даласынан шығады». Бұл естеліктен байқайтынымыз ата-баба дәстүрін сүйетін, нағыз ұлт батырының көзсіз ерлік ісі. Бауыржан Момышұлы әскери психологияны жақсы білетін, стратег, тактик, философ, тапқыр, нағыз қолбасшылық қасиетке ие тұлға болды.

Тіпті оның көріпкелдігі болған деседі туыстары. Кеңестік заманның қасаң қалпы да Бауыржан атамыздың қазақи рухтағы әлемін өзгерте алмады. Ол өз ұлтының нағыз патриот ұлы және жанашыры болды. Оның айғағы қан майданда жүріп төмендегі жазған хаты. Әсет Ақмолданың фэйсбуктағы парақшасынан алынды. Бауыржан Момышұлының Қазақ ССР Коммунистік партиясының хатшысы Мұхамеджан Әбдіхалықовқа жазған хатынан: – Осы кезде қаладағы қазақ ұл-қыздарының төрттен үшіннен көбі орыс мектептерінде оқығандықтан, ана тілден хабарсыз жастар өсуі молайып келе жатыр. Олардың ата-аналары орыс мектебінде оқытуға мүлде әуес-ақ. Қазақ мектебін менсінбейтіндер де екеудің бірі болғандықтан, барлық қазақ ұл-қыздары әкімшілік ретінде қазақ мектептеріне көшіріліп, алдымен ана тілінде ғылым алатын болуы қажет. Он шақты жылдан кейін жас қазақтарға қазақтармен сөйлесуге тілмаш керек болуы тарихи масқаралық болар. Өзіміз орысшаны қазақ мектебінде жүріп-ақ үйренгенбіз, ондай шара қолдануда орысшадан құры қаларлық ешқандай қауіп жоқ. Қазақ тілінің беделін түсіріп, бұрмалап, бүлдіріп, халықтың халық болуына, ұлттың ұлттық қасиетіне өте қауіпті зиянды болғандықтан, барлық орыннан тіл құзғындары мен сұңғыттары, шүршіт болып кеткендер бетің бар, жүзің бар демей мейірімсіз түрде масқаралана қуылып, қолдарына таяқ ұстатып, қой бақтырған көп олжа болар еді.

ПАДАЛЫНЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бауыржан Момышұлының «Наша семья» кітабы.
2. Бауыржан Момышұлы туралы қызықты деректер атты фильмі.
3. Әсет Ақмолданың фэйсбуктағы парақшасынан алынған мәліметтер:
4. Интернет ресурстар: <https://psyjactor.org/economwar.htm>.

Қ. НҰРАХЫМЕТ

курсант Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

научный руководитель – подполковник Ш.М. КУРБАНОВ

*старший преподаватель кафедры тыла Военного института Сухопутных войск
имени Сагадата Нурмагамбетова
e-mail:kurbanov5s85@mail.ru*

БАУЫРЖАН МОМЫШУЛЫ: ПСИХОЛОГИЯ ВОЙНЫ

Воспитание курсантов было бы неполным без такой знаковой для казахского народа личности, как Бауыржан Момышұлы, биография которого насыщена интересными событиями, - участник Второй мировой войны, Герой Советского Союза, командир дивизии и писатель, рассказавший миру о самоотверженности и героизме казахского народа.

Ключевые слова: психология войны, писатель, книга, офицер, командир.

Бауыржан Момышұлы - Герой Советского Союза, командир дивизии под командованием Героя Советского Союза Ивана Васильевича Панфилова. О подвигах Б.Момышұлы написано немало книг. Самое известное произведение это повесть Александра Бека «Волоколамское шоссе» о героизме советских воинов у деревни Матронино. Главным действующим лицом этой повести был офицер-панфиловец, герой обороны Москвы Бауыржан Момышұлы.

Родился Бауыржан Момышұлы в 1910 году в Джамбулской области. Будучи еще со всем молодым человеком работал учителем, секретарем райисполкома, финансистом, начальником милиции. В 1936 году он призывается на действительную военную службу и навсегда связывает свое будущее с Советской Армией. В годы Великой Отечественной войны он был единственным казахом

командиром дивизии. Он прошел через всю долгую войну, сначала в звании старшего лейтенанта, а конец войны - полковником. Командовал взводом, батальоном, полком и дивизией.

Его награды: Герой Советского Союза; Орден Ленина; два ордена Красного Знамени; Орден Отечественной войны I степени; был представлен к ордену Красного Знамени); Орден Трудового Красного Знамени, Орден Дружбы Народов, Орден Красной Звезды, Орден «Знак Почёта», Звание «Народный Герой Казахстана», Медаль «Ветеран Труда», Медаль «За освоение целинных земель», Медаль «За боевые заслуги» и другие.

В честь Бауыржана был названо село Бауыржан Момышулы (Бурное), в котором также открыт музей Бауыржана Момышулы, где хранятся некоторые его личные вещи.

В Казахстане имя героя носят улицы:

в городах – Алматы, Тараз, Шымкент, Астана, Атырау, Семипалатинск;
в сёлах – Шелек, Аса, Курчум (Восточно-Казахстанская область).

Его имя также присвоено:

средним школам в городах Алматы, Тараз, Шымкент, Зеленоград и в селе Жана-жол Шуйского района Жамбылской области; спорткомплексу в селе Бауыржан Момышулы (Бурное);

совхозу в Жуалынском районе Жамбылской области.

Памятники, бюсты и монументы, установленные Бауыржану Момышулы:

памятник в полный рост на входе в Парк имени 28 гвардейцев панфиловцев (2010 год, в честь столетия со дня рождения);

бронзовый бюст на Октябрьской площади Волоколамска;

памятник в Астане;

бюст перед зданием школы Министерства внутренних дел Казахстана в Шымкенте;

бюст на территории школы № 1912 в Зеленограде;

пилон «Бауыржан Момышулы» в Приозёрске.

Советские и зарубежные писатели хорошо знают Момышулы, как легендарного комбата, личной храбростью поднимавшего бойцов в атаку в битве под Москвой а также как автора книг «За нами Москва» (1958), «Генерал Панфилов» (1963), «Наша семья» (1976), удостоенной Государственной премии Казахской ССР имени Абая.

В книгу вошли речи, лекции, выступления Б. Момышулы перед учеными, писателями, бойцами и политработниками в 1943 - 1945 гг., некоторые письма, раскрывающие взгляды воина, писателя и педагога на психологию Великой Отечественной войны, на все пережитое.

Нам известно, что Б. Момышулы с юношеских лет вел дневники. А с начала войны он не расставался со знаменитой синей тетрадью, куда записывал все, что его интересовало. *«Это мое мышление, понятие о войне или, назову просто, – мысли о воспитании мужества, а не писательское мышление образами»,* – пишет Б. Момышулы. То есть это не просто дневниковые записи, а анализ происходящих событий, очевидцем и участником которых являлся автор. Как следует из слов самого полковника, таких записей у него накопилось много, из которых он расшифровал только 30 - 40 процентов. Причем 60 - 70 процентов рукописей автор вел на русском языке, остальные – на казахском. Книга «Психология войны» не только об искусстве войны. Она затрагивает многие проблемы писательского труда. Бауыржан Момышулы много и очень толково рассуждает о том, какой должна быть литература о войне, о поведении человека на войне.

В своей лекции Б. Момышулы условно делит офицеров на три категории:

первая категория – офицеры ближнего боя;
вторая категория – офицеры тактического соображения и назначения;
третья категория – офицеры (генералы) оперативного мышления и назначения.

Далее он предупреждает, что в военной литературе такого разделения офицеров по категориям нет. «Во всяком случае я не встречал», – пишет Б. Момышулы. Из этого логически следует, что такое разделение – новшество, введенное в военную науку Бауыржаном Момышулы, результат его научных изысканий. Поражает то, что в огне войны он действует не только как умелый, мыслящий командир; он находится в постоянном творческом, научном поиске, его мозг непрестанно анализирует происходящие события, обобщает, делает выводы и формулирует мысли. Так рождалась его наука о войне, о психологии человека на войне, в бою.

Каждое слово, каждая мысль о роли человека в войне рождены научным складом ума Момышулы. Например, он утверждает, что командир – творческая личность. Коль скоро мы называем бой и войну не только наукой, но и искусством, следовательно, организатор этого искусства является творцом.

«Книга на тему войны должна грамотно, со всей остротой освещать вопросы с военной точки зрения, имея центральной фигурой человека в бою и его психологию. Она должна являться для читателей пособием военного просвещения (не только романом), дающим возможность познать умом истину о войне», – утверждает Бауыржан Момышулы.

Бауыржан Момышулы анализирует действия солдата как непосредственно в бою, так и во время подготовки к бою, войне. И дает оригинальное определение таким понятиям, как долг, честь, те же подвиг, самопожертвование и другие. Все эти мысли изложены в его книге «Психология войны». Как планировался бой, какие сомнения довели над командиром полка, как протекал сам бой – обо всем этом подробно рассказано в данной книге.

Мне же хочется подчеркнуть только одно – искусство Бауыржана Момышулы. Соотношение погибших в этом бою: 1200 фашистов к 157 нашим бойцам. Это был бой, равнозначный идеалу. И таких боев у Момышулы – несметное число, ибо он познал истину о войне, познал психологию человека в бою, научился грамотно выстраивать план каждого боя.

По словам Б.Момышулы командир должен быть психологом:

Гораздо приятнее человека убедить, чем принуждать. Убежденный свои обязанности выполняет не только сознательно и творчески.

Опрятность, чистота тела и души порождают личную гордость и самодисциплину, требовательность к себе и окружающим.

Командир должен быть примером для подчиненных всегда, везде и во всем; только тогда он сможет справедливо гордиться своим мундиром.

Командир должен иметь нравственное влияние на солдата, говорить с ним на его языке простыми и доходчивыми словами, владеть ключом к сердцу солдата.”

Устам Момышулы, легендарного и храброго сына казахского народа, принадлежит много мудрых высказываний, справедливо ставших афоризмами: "Честь за хлеб не продавай", "Любить свой народ - не значит ненавидеть другой", "За Родину в огонь, войдя - не сгоришь", "Справедливость поспешает медленно, но приходит неизбежно", "Самое грозное оружие - это душа солдата, а боеприпасы к нему - это духовная пища".

«Штыком убьешь одного, а умом – тысячу». Эта народная мудрость наталкивает Б. Момышулы на мысль о том, что «офицер должен быть не столько солдатом кулачного боя, сколько солдатом ума».

Каждое определение, высказанное в данной книге, является вкладом в науку о психологии человека. В свою очередь мы должны подчеркнуть умение Бауыржана Момышулы воздействовать на души и психологию солдат. Бойцы не только поняли, что фашиста можно бить и гнать, но, главное, поняли, что их комбат толково организует бой с противником, сделает все, чтобы малыми жертвами выйти победителем.

«Психология войны» погружает читателей всех возрастов в душевные страдания и радости бойцов. Это очень глубокий труд, посвященный военному делу Бауыржан Момышулы оставил потомкам и публицистическое наследие. Он писал о том, что видел и пережил на фронте, – картины войны навсегда сохранились в его памяти. Точно воссоздать на письме военную действительность ему помогли более тридцати дневников, которые он вел в любых условиях: в траншее, в окопе, в любую погоду, даже если рядом рвались вражеские снаряды.

Можно, без преувеличения, сказать, что его знают во всем мире, а книга "Психология войны" не имеет аналогов в литературе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Момышулы Б. Психология войны: Книга-хроника/ Сост. Мырзахметов М. - Алма-ата: «Казахстан», 1990. – 240 с. (Огненные годы).

Е.Е.ОКЕТАЕВ

*Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері әскери институтының
курсанты*

ғылыми жетекші – подполковник Т.М. БАРАТОВ

*Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері әскери институты
техникалық қамтамасыз ету, пайдалану және жөндеу кафедрасының оқытушысы
e-mail: turganzhanbaratov@mail.ru*

Б.МОМЫШҰЛЫНЫҢ«ҰШҚАН ҰЯ» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ АДРЕСАНТ ПЕН АДРЕСАТ АРАСЫНДАҒЫ БЕЙРЕСМИ ДИСКУРС КӨРІНІСТЕРІ

Мақалада Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасында түрлі жағдаяттарға байланысты кездесетін кейіпкерлер арасындағы диалогтарынан бейресми дискурс көрінісі беріледі. Көркем шығарма ретінде тыңдармандарына тілі жеңіл, ойға оралымды. Сөйлеушілердің дискурс аясы жағдаят кезіндегі әлеуметтік орны, психологиялық жағдайы, эмоциясы айқын көрінеді. Шығармада жазушы тыңдармандарына терең ой сала отырып, екі жаққа (сөйлеуші мен тыңдаушы) барынша әсер етіп отырады. Жазушы өзі өмір сүрген тұстағы қоғам шындығын ашық айта отырып, сөйлеуші мен тыңдаушы арасындағы диалогтарында тарихи жағдайлар, өмір сүрген уақытқа байланысты ой ұшқындары бар. Шығармадан адресант-жазушының тіл байлығын, автор көзқарасы тұжырымдылығын, әлеуметтік жағдаяттан туындаған өзара әрекеттерінен көркем өрілген құндылықтарымызды анықтай аламыз.

Кілт сөздер: адресант пен адресат, бейресми дискурс, сөйлеу тілі, тіл, мәдениет, ұлттық құндылық.

Бүгінгі таңда жас ұрпақ өз халқының тарихын, тегін, салт-дәстүрін, тілін, мәдениетін, алған білімін өмірде қолдана алады. Қай кезде де ұлттық тәрбиенің көздері – фольклор, ауыз әдебиеті, ұлттық әдебиет, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, ұлағатты қағидалар, шешендік сөздер, өнеге-өсиеті бар мақал-мәтелдер, туған топырағымызда дүниеге келген ойшыл, дана, батыр тұлғаларымыздың

еңбектеріндегі тәрбие қағидалары. Сонымен бірге отбасы тәрбиесінің ұлттық ерекшеліктері, туыстық қарым-қатынас, жеті ата туралы түсінік, перзенттік парыз бен қарыз, ұлттық намыс, сана-сезім, адамгершілік, Отансүйгіштік, еңбексүйгіштік, ізгілік қасиеттер сынды сапалық белгілер ұлттық тәрбиенің негізгі бағыттары болып саналады. Халқымыздың салт-дәстүрлерін, мәдени тұрмысын, ұлттық құндылықтарын, шығарманың тіл байлығы мен тіл ерекшелігін түсініп, толық ұғынып кету мүмкін емес. Өйткені еліміздің ұлттық құндылықтарының астарында үлкен мағына жатыр. Қазақтың даңқты қолбасшысы, дарынды қаламгері Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасында сөйлеуші мен тындаушы, яғни адресант пен адресат арасындағы диалогтардан ұлттық тіл мен мәдениет ерекшеліктерін көреміз[1].

Білімді ұрпақ – Елдің тұрақты дамуының кепілі Шығарманың басты кейіпкері Бауыржан Момышұлы – Кеңес одағының батыры, жазушы, екінші дүниежүзілік соғыстың даңқты жауынгері, әскери қолбасшы, стратег және тактик. Шығармада бала Бауыржаннан аңыз тұлғаға айналған рухты батыр Бауыржанға бастап баратын жолдары шебер, әрі түсінікті тілмен жеткізіледі. Бауыржан Момышұлы өзі айтқанынан қайтпайтын, түзу, әділ бала Бауыржан болғанын көреміз. Жас кезінен бастап ата-бабаларынан бата алған, тура жолда жүрген, әкесінің сөздерін үнемі жадында сақтап өскен. Сонымен қатар өтірік айтпайтын, жамандық ойламайтын ақ жүректі кісі болған. Жазушы шығармасының ерекшеліктерінің бірі – ұрпақ сабақтастығы терең көрінуі. Ол өзі жазып отырған өмір құбылысының тарихи, мәдени жағын аша, ақтара сырласады. Сонымен қоса жазушы «Ұшқан ұя» шығармасында өмірбаяндық жайттарды ғана сипаттап қана қоймайды, патриотизмді, ерлік пен достықты, адалдық пен арамдықты, еңбекқорлық пен жалқаулықты және қарапайым ауыл адамдарын шебер суреттеп береді. Шығармадан ұлттық ерекшеліктерімізді көрсететін дәстүрлі жайттарды пайдаланудың ғажап үлгісін көрсете алды. «Ұшқан ұя» шығармасында адресат пен адресант арасындағы арасындағы сөз қолданыстары – бейресми дискурс түрлері ұлттық тіл мен мәдениет ерекшеліктері болып табылады. Шығармада орын алатын әр кейіпкерлер арасында жүретін диалогтардан алдымен, адамдардың ой-сезімін, ара қатынасын, өмір тануын білдіріп қана қоймайды, сонымен бірге өмірдің барлық саласын қамтып, ішкі мазмұны жағынан бір-бірін толықтырып, көркем өрілгенін көруімізге болады. Мақалада көтерілген мәселенің негізгі мақсаты – Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасындағы адресант пен адресат арасындағы бейресми сөз қолданыстарын, қолданылуының қыр-сырын ашу[1].

Тіл бірліктерін «этнос (адам) – тіл – мәдениет» үштігіне сүйеніп зерттеу үрдісі тіл білімінің этнолингвистика, тіл арқылы ел тану, лингвомәдениеттану, когнитивтік лингвистика сияқты жаңа бағыттарына жол ашты. Аталған бағыттардың негізінде адамның тілі мен мәдениетінің өзара байланысы мәселесі жатыр. Тіл мен халықтың, оның мәдениетінің арасындағы тікелей байланыс халықтың рухынан, тілінен көрініс табады. «Бай тіл қазынасын этнос болмысы тұрғысынан толық меңгеріп, оның бейне бір тұңғыық теңіздей терең мағына-мазмұнына бойлап еніп, оны игеріп танып-білуді жүйелей түсіп жан-жақты зерттеу этнолингвистиканың мақсаты» - деп Ә.Қайдар өзінің «Қазақ тілінің өзекті мәселелері» атты еңбегінде пікірін береді. Тілді этнолингвистикалық тұрғыдан мәтін дискурсын саралауда өз бастауын алған жаңа бағыттардың бірі – тіл арқылы ел тану.

Тәуелсіз Қазақстанның жас ғалымдарының зерттеулеріндегі білім жүйесінің өзекті мәселелері байлығын, бүкіл қазақ халқының болмысын, халық рухы мен мәдениетін кеңінен шынайы жеткізе білгенін тани түсеміз[2].

Ал дискурс ұғымына тоқталатын болсақ, қазіргі таңда дискурс ұғымы мәтін ретінде қарастырылады. «Дискурс – тілдік коммуникация түрі. Кең шеңберде, дискурс дегеніміз уақыттың мәдени тілдік контексті оған рухани-идеологиялық

мұра, көзқарас, дүниетаным кіреді», - деп түсіндірме сөздікте дискурс ұғымына анықтама береді. Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасында орын алған мәдени, ұлттық құндылықтар тереңінен орын алады. Шығармада орын алған сол кезеңдегі қазақ отбасының жағдайы, үлкен мен кіші, туыс пен бауырлар арасындағы қарым-қатынасты, салт-дәстүрлерді айқын көруге болады. «Дискурс ұғымы арқылы қандай да бір тікелей оқырманға не тыңдаушыға бағытталған концепция белгіленеді. Дискурс адамдардың сөйлеу арқылы жасаған қарым-қатынасынан кейін ғана мағынасы болады, яғни мағынасы мен белгісін, сөз бен ойдың бірлігін айқындайды» -деп көрсетілгеніндей «Ұшқан ұя» шығармасындағы белгілі бір кеңістікте орын алған жағдаяттардан ұрпақтар сабақтастығы анық байқалады. Жалпы ақын-жазушылар шығармаларында екі жақты бейресми байланыс кезінде жалпылама тіл байлығы әр қилы жақтан көрініс табады. Сондықтан Бауыржан Момышұлы шығармасында кейіпкерлер арасындағы диалог, яғни бейресми сәттегі сөз қолданыстары орынды, жинақы, әрі сәтті орын алған. Шығармада кейіпкерлер диалогы адамдардың өзара қарым-қатынасына қатысатын компонент ретінде көрінетін сөйлеу тілі, яғни «өмірге сіңген» сөйлеу тілі болып табылады. Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасында орын алатын ұлттық сана-сезім, салт-дәстүр, мәдени тұрмыс, т.б. көрсетуде жазушының оқырмандар бойына өнегелі тәлім-тәрбиені, адамгершілікті, ізгілікті сіңіруі ұлттық құндылығымыздың ерекшелігін көрсетеді. Шығармада салт-дәстүрлер, қазақ ауылында, оның ішінде қазақ отбасындағы негізгі жағдаяттарды көрсетуде патриоттық, Отансүйгіштік қасиеттердің бала Бауыржан бойына сіңуінің өзі ерекше болып отырады[6].

Тілдің әлеуметтік маңызы тіл мен мәдениетті, тіл мен қоғамды бірге алып қарағанда ғана ашылады. Адамның жан дүниесі мен болмысының, мәдениетінің қалыптасуына үлкен үлес қосатын халықтың баға жетпес байлығы – оның тілі. Тіл – мәдениеттің көзі, ұлт өмірінің айнасы. Тіл мәдениеттен тыс өмір сүрмейді, себебі ол мәдениеттің бір көрінісі. Ал, кез келген мәдениеттің түрлері, атаулары тіл арқылы бейнеленіп, тілдің кумулятивтік қызметі арқылы ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіледі. Сонымен, тіл – халықтың мәдениеті, салт-дәстүрі, қадір тұтатын заттары мен құндылықтар дүниесінің, қоршаған ортаның т.б. өмір сүру үлгілерінен хабардар ететін құрал[3].

Білімді ұрпақ – Елдің тұрақты дамуының кепілі тілде көрініс табатын бүкіл рухани өмірі, тәжірибесі. Бала Бауыржанның дүниеге келуі сәтінің өзі ерекше көрініс табады, бала Бауыржанға әжесінің ыстық пейілі, әкесінің мейірімі, әпкелерінің бауырына деген сүйіспеншілік сезімдері терең қозғалады. Аңыз тұлғаға айналған Б.Момышұлы бірден әскери адам болып кетпейді, оған да отбасының ықпалы болғанын көреміз. Жазушының аталған шығармада ресми тіл қолданысынан гөрі бейресми тіл қолданыстарынан ұлттық құндылықтары бойына сіңген бала Бауыржанды жан-жақты тани түсеміз.

Бауыржанның әжесі Қызтумас ақылды, ауылды бір уысында ұстаған, ал анасы Рәзия көркіне ақылы сай адам болған. «Ұшқан ұяда» автор: «Рәзияның тұңғышы Үбіш, онан кейінгілер Үбиан, Сәлима, Әлима кілең қыз бала болды. Момыш әкемнің айтуынша, мен мың да тоғыз жүз оныншы жылдың қысында, ескіше декабрьдің жиырма төртінде туыппын» - деп айтады. Шығармада Бауыржан ата-бабасы, ата-анасы туралы мәліметті береді. Анасы Рәзия Бауыржан дүниеге келгеніне үш ай болғанында Имаш атасына алып барған екен. Сонда атасы балаға жас бұтақ ұстатып: «Құрық деп берсем, құл болма, Шыбық деп берсем, шіл болма.

Бәрінен де шырағым, баяны жоқ ұл болма» - деген екен. Байқап отырсақ, Бауыржан ата-баба дәстүрін сақтаған берекелі отбасынан шыққанын көреміз. Бауыржанның арғы бабасы Ақментей батыр болған. Бабасы Имаш –орта бойлы, от жанарлы, жұртқа сыйлы, шежіреші қарт. Әкесі Момыш – ағаш ұстасы, етікші, зергер, ауыл аймағына әйгілі, сыйлы болған адам. Әжесі Қызтумас ауыл анасы,

балаларының болашағын алаңдап жүретін адам ретінде сипатталады. Шыныменде, әжесі балалары, туыс-туған, бауырларының қамын ойлап жүреді. Изгі адамгершілік қасиеттерді немересі Бауыржанның бойынан да көреміз. Жазушы-адресант тыңдармандарына өз өмірбаянынан сыр шерте отырып, белгілі тұлға болып қалыптасуына әсер еткен ең басты кейіпкерлер атасы Имаш, әжесі Қызтумас, әкесі Момыш пен анасы Рәзия болғанын кез келген оқырман дөп басып таниды. «Ресми тіл – белгілі бір территорияда қолданылатын заңдар, қаулы-қарарлар, іс қағаздарында қолданылатын құқықтық мәртебесі бар тіл», - деп сөздікте ресми тілді атап көрсетеді. Ал бейресми тіл - күнделікті өмірде жиі кездесетін тіл көрінісі. Оны қолдану жиілігіне қарамастан, барлық жағдайлар бейресми тілге жол бермейді. Көптеген жағдайларда оны дұрыс қолданбау түсінбеушілікке әкелуі мүмкін. Сөйлеу тілі – әдеби тілдің бейресми жағдаятта қолданылатын, адресант пен адресаттың тікелей қатысуымен диалог түрінде жүзеге асатын ауызша түрдегі машықты сөз. Осы сипатына байланысты сөйлеу тәуелсіз Қазақстанның жас ғалымдарының зерттеулеріндегі білім жүйесінің өзекті мәселелері тілін бейресми дискурс деп атауға болатынын ғалымдар дәлелімен түсіндіреді. Қарым-қатынастың бейресмилігі, белгілі бір жағдаятқа байланысты тәуелділігі сөйлеушілердің әлеуметтік рөлі, психологиясы, эмоциялық күйі сөйлеу тілінің күрделі екенін танытады. Сөйлеу тілі диалог формасында жүзеге асып отырады. Диалогтің ойдағыдай болуы, ойдағыдай аяқталуы үшін қарым-қатынас жасауда адресат пен адресант байланысы бүкпесіз ашық көрсетілуі керек. Қарым-қатынас диалогы бейресми сипатта көрініс табады. Егерде шебер жазушы өз шығармасында бейресми тіл қолданысын (ауызекі диалог) шебер жеткізе білсе, адресант пен адресат бейнесін шынайы сипат алады.

Жазушы «Ұшқан ұя» шығармасында тыңдарман қауымына өз тарапынан сөйлей отырып, қазақ халқының ұлттық құндылықтарын ашық көрсете біледі. Бейресми тіл жазудан гөрі сөйлеу кезінде жиі қолданатынын білеміз, ал жазбаша қарым-қатынасты шынайы көрсету үшін бейресми тілді орынды қолдану керек.

Бейресми тіл дискурсы аясын қарастыруда:

сұхбаттасушылар арасындағы байланысты шынайылығын;
кейіпкерлер арасындағы сенімді, тұрақты көзқарас адамдары екенін;
ата мен әже, ата мен бала, бала мен отбасы, бала мен араласатын ортасын көрсетуде ұлттық құндылықтарымыздың ерекшелігін;
әңгімелесу барысында екі жақтың көзқарасын ашық көрсету үшін;
жазушы мәтіндегі сөз қолданыстарын шебер қолданғанын айқын тани түсеміз.

«Ұшқан ұя» шығармасындағы адресант пен адресат мәселесін жан-жақты ашып талдайтын болсақ, бейресми дискурс аясын түсінеміз. «Адресант» - 1) белгілі бір тілде қарым-қатынас жасаудағы сөйлеуші; 2) қарым-қатынас жағдаятының бір сыңары (адресантпен бірге, яғни сөйлеуші мен тыңдаушы арасындағы) ресми-бейтарап-достық қатынастар, қатынас құралы, қатынас орны компоненттерінің бірі; 3) ақпарат беруші адам, ой көзқарасын жеткізуші т.б[6].

«Ауызша немесе жазбаша мәтін түрінде рәсімделген хабарламаны жіберуші. Мәтіннің авторы немесе мәтінді жеткізуші диктор адресант болып табылады» - деп ғалым Нұргелді Уәли түсіндіреді. Сонымен қатар, «Адресант өз сөзінің тигізер ықпалын болжай отырып, өзінің түпкі мақсатына жету үшін адресаттың қабылдауына тиімді баяндау тәсілін қолданады. Адресант хабарлайтын мәтінін адресаттың дүниетанымы мен ой-өрісіне сәйкес таңдауы тиіс. Көркем жазба мәтіннің адресанты адресатпен тікелей байланысқа түе алмайды. Сондықтан адресаттың мәтінге деген ынта-зейінін арттыру үшін көркемдегіш тәсілдерді пайдаланады» - деп анық атап көрсетеді. Жазушы Бауыржан Момышұлы өзін адресант ретінде білімді ұрпақ – Елдің тұрақты дамуының кепілі шынайы бейнесін көрсете отырып, оқырман немесе тыңдармандар қауымына көркем тілмен жеткізе

біледі. Сондай-ақ жазушы-адресант бала Бауыржан мен өмірінде кездесіп отыратын әрбір кейіпкерлері адресат болып табылады[5].

Ана тілдегі дискурс үш өлшеуіштен тұрады:

- 1) лингвистикалық, яғни, тілді қолдану;
- 2) білім, ақпарат, көзқарасты берудің когнитивті аспекті;
- 3) әлеуметтік жағдаяттардағы сөйлеу әрекеттерінің субъекттерінің өзара әрекеттесуші интерактивті аспекті.

Әрине бұл үш аспект бір бірімен тығыз байланысты. Шығармадан адресант-жазушының дискурс үш өлшемі негізінде өрбітетінін көре отырып, адресанттың:

- 1) тіл байлығын;
- 2) автор көзқарасы тұжырымдылығын;
- 3) әлеуметтік жағдаяттан туындаған өзара әрекеттерінен көркем өрілген құндылықтарды жеткізе алғанын байқадық[3].

Сөйлеу тілі – әдеби тілдің бейресми жағдаятта қолданылатын, адресант пен адресаттың тікелей қатысуымен диалог түрінде жүзеге асатын ауызша түрдегі (спонтанды) машықты сөз. Осы сипатына байланысты сөйлеу тілін бейресми дискурс деп атайды. Қарым-қатынастың бейресмилігі, ситуацияға тәуелділігі, машықтылығы сөйлеушілердің әлеуметтік рөлі, психологиясы, эмоциялық күйі сөйлеу тілінің құралымдық сипатының күрделі екенін танытады. Сөз субъектісі, яғни сөйлеуші өзін тұлға ретінде көрсетеді. Оның сөйлеген сөзінен белгілі бір этносқа, ұлтқа тән екені, мәдениет деңгейін, дүниетанымдық ерекшелігін, этикалық және құндылықтар жөніндегі түсінігін байқатып тұрады[5].

Сөйлеу тілі диалог формасында жүзеге асады. Диалогтің ойдағыдай болуы, ойдағыдай аяқталуы үшін қарым-қатынас жасауда автор тарапынан берілетін бағалау деп қабылдау керек. Жазушы Бауыржан Момышұлы адресант ретінде көрінсе, адресаттар кім болуы мүмкін? Әрине, олар кейіпкерлері мен тындармандар қауымы болып табылады.

Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасындағы адресант пен адресат көріністері тәуелсіз Қазақстанның жас ғалымдарының зерттеулеріндегі білім жүйесінің өзекті мәселелері Жалпы қазақ салт-дәстүрлерінің қалыптасуы әрбір отбасынан бастау алады. Отбасы тәрбиесінің теориялық мәселелерін сөз еткенде, Б.Момышұлының «Ұшқан ұя» повесін ерекше атап өтуге болады. Бала Бауыржанның психологиясын, отбасындағы тәрбие алу рәсімдерін осы кітапты талдау барысында көреміз. Тәлім-тәрбиедегі жарасымдылық бірлесіп жұмыс істеген жағдайда ғана үйлесімділік табады. Өйткені баланың өмір сүруге құштарлығының оянуы өзін қоршаған ортасына, тәрбиешісіне, ата-анаға, бірге жүрген құрбы-достарына, олардың күнделікті іс-әрекеттеріне байланысты. Ел аузынан жинаған шежіре, жыр-дастандар, бата-тілектердің мән-мағынасы зор, балаға тәлім-тәрбие беруде өшпес өнеге екендігі анық.

Өзінің ата-бабасын үлгі тұтып, олардың қалдырған мол мұрасын жадында сақтап, өзін кейінгі ұрпаққа жеткізе білсе, ол адамдықтың белгісі екендігін көрсетеді. Өз ата-бабасын, жеті атасына дейін білу әрбір азамат үшін міндет болған және сол білігі арқылы ол өз халқының дәстүрін жалғастырып отырған. Мұның өзі қазақтардың этникалық ерекшеліктерін танытады, әрі оның қиын-қыстау кезеңдерде тегінен көз жазып қалмауына және басқа халықтармен ассимиляцияға түсіп кетпеуіне себепші болған.

«Әкем маған ата-тегіміздің аты-жөнін үйретуші еді.

-кімнің баласысың? – деп сұрайтын ол.

-мен Момыштың ұлымын.

-Момыш кімнің баласы?

-Момыш – Имаштың баласы. Осылайша жеті атаға дейін жетелеп отырып санатады. Ел танудың басы ең алдымен, осылай басталатынын ол кезде кім білген» - деп Бауыржанның өзі айтып өткеніндей жеті атасын жатқа білетіндігі көрінеді.

«Ұшқан ұя» шығармасында Қызтумас әжесінің ұлы Момышқа қыз таңдауы, Момыш пен кенже ұлы Момынкұл, әжесі мен нағашысы Серкебай, әпкелері мен кішкене Бауыржан, әжесі мен Иманкұл, Әлмембет би, Бабас пен Имаш, ауыл ақсақалдары мен бала Бауыржан, т.б. диалогтарынан бейресми дискурс көрінісі айқын беріледі[4].

Көркем шығарма ретінде тыңдармандарына тілі жеңіл, ойға оралымды.

Сөйлеушілердің сол жағдаят кезіндегі әлеуметтік орнын, психологиялық жағдайын, эмоциясын айқын көрінеді. Ауызекі тіл көрінісінде болғанымен, тыңдарман қауымына салмақты ой тастап отырады. Жазушы «Ұшқан ұя» повесі арқылы бүкіл қазақ халқының қоғамдық-әлеуметтік болмысын салт-сана, әдет-ғұрпын өз ауылы арқылы ұрпақ алдына ашық жайып салған. Жариялылық заманның желі еспей тұрғаннан-ақ жоғалып, құрып бара жатқан салт-дәстүр ата-мұрамыздың шын жанашыры бола білді. Бауыржан бір әңгімесінде:

«Тарихты білу керек. Дәстүр, әдет-ғұрып, аспаннан түскен жоқ. Біз олар

білімді ұрпақ – Елдің тұрақты дамуының кепілі жөнінде үлкен қате істедік. Сол қатені осы күйге дейін түзей алмай келе жатыр» - деп қоғамға ащы сын айтқан.

Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасындағы адресант пен адресат арасындағы бейресми дискурс көріністері Санаға жастай сіңген өнеге, тәрбие әсері теңдесіз құбылыс ізі екендігін өз тәжірибесінен жақсы сезінген ол «Ертекісіз өскен бала рухани мүгедек адам... Бесікте жатқанда құлағына анасының әлди әні сіңбеген баланың көкірегі кейін керең болып қалмасын деп қорқамын... балаларымның мен сияқты ғұлама әжелері азайып бара жатқанына қатты өкінем, қабырғам қайысады», -деп тебіренуі адам санасында тәрбие берілудің алғашқы сатылары өмір бойы сақталатындығын ескеруінде болса керек. Осы секілді үлкен әлеуметтік мәселедегі тәлім-тәрбиелік мәні зор өзекті ойлары көпшілік қауымға үлкен ой тастайды.

«Б.Момышұлының «Ұшқан ұя» шығармасында халқымыздың үлкенді сыйлау ата-ананы ардақтау сияқты асыл қасиеттері қазақтардың ары мен намысы үшін жан аямайтындығын халық ауыз әдебиетінің адамгершілікке, азаматтыққа тәрбиелейтін жақсы үлгілерін бүкіл дүние жүзі әдебиетінің асыл мұраларымен теңестіре суреттейді» - деп әскери ғалым К.Серікбаев шығарманың ерекшелігін атап өтеді.

«Ұшқан ұя» шығармасы өскелең ұрпаққа тәлім-тәрбиесі мол, ұлттық құндылықтарды сақтаған, салт-дәстүрлерді сипаттайтын, ата мен әже, әке мен ана, туыс-туған, бауырлар арасындағы сыйластықты көрсететін бірден-бір, қайталанбас туынды болып табылады. Шығармада ұлттық ерекшелігімізді танытатын бейресми дискурсы қолданысы жазушы-адресант пен тыңдармандары-адресатқа халықтың салт-дәстүрлері мен ұлттық құндылықтары негізін шебер жеткізе білген. Яғни, көркем шығармадағы ұлттық ерекшелігіміз ашылады, салт-дәстүрлер көрініс табады, ауызекі тіл немесе бейресми тіл қолданысы тіл білімінде алатын орны, өзіндік ерекшеліктері дараланып көрсетіледі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қайдар Ә.Т. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. Алматы: Ана тілі, 1998 ж.
2. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі Ғ. Қалиев, Алматы: Сөздік-Словарь, 2005 ж.
3. Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. Алматы: Сөздік-Словарь, 2007 ж.
4. Момышұлы Б. Ұшқан ұя. Повесть, әңгіме, нақылдар. Алматы: Атамұра, 2003 ж.
5. Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. Алматы, 2007 ж.

б. Арутюнова Н.Д. Дискурс//Лингвистический энциклопедический словарь.М., 1990 ж.

Ш.С. ОМБАЕВ

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясының курсанты

ғылыми жетекші – А.К. САРИЕВА

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясының аға оқытушы

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ НАҚЫЛ СӨЗДЕРІНДЕГІ ҰЛТЖАНДЫЛЫҚ ҚАСИЕТИ

Бауыржан Момышұлының нақыл сөздеріндегі ұлтжандылық қасиетті насихаттау мақсатында оқушылардың белсенді саналық іс-әрекеті мен шығармашылық мүмкіндіктерін жетілдіру, өздігінен білім алуға қабілетті тұлға дайындау.

Кілт сөздер: Кеңес Одағының батыры, қазақ, Отан, дивизия, майдан, ұрпақ.

Ел еркіндігін, бостандығын, тәуелсіздігін қанымен қорғаған Б.Момышұлы сынды тұлғаны үлгі, өнеге ету, батыр Бауыржанның туған топырағына тартқан қарапайым қазақтық адами қыр-сырларын тану, өмір жолына шолу арқылы ерлік даңқын асқақтату.

Бүгінгі күннің биігінен сол күндерге көз жүгірту арқылы, саналы түрде Отан алдындағы, осы күнге жеткізген ұмытылмас тұлғалардың алдындағы қасиетті парызды сезіну.

Оқушылардың танымдық іс-әрекеттерін дамыту.

Оқушылардың тілдік қарым-қатынасын, сөйлеу дағдыларын және ізденіс белсенділіктерін арттыру.

Өзектілігі:

Жаңаны тез, өз бетімен игеріп, дұрыс түсінетін, істің мағынасын терең және нақты түсінуге тырысатын, даулы мәселелерді оң шеше білетін байқағыштық қасиеті өте жақсы дамыған, сауатты сөйлейтін, білімді нақты игеріп, оны практикада жүзеге асыратын, әдебиеттік тілді, теориялық білімді тез меңгеріп, әдебиеттік үрдістің жүру барысына болжам жасай алатын жеке тұлға қалыптасады.

Сыныпта мұндай оқушының болуы мұғалімнің жұмысына оң әсер етеді.

Оқушылардың сабаққа дайындығы күшеюі арқылы сыныптың интеллектуалдық деңгейін көтереді.

Тарихи жағдайға байланысты өлең шығармалардың маңыздылығын қалыптастыру.

Мұғалімнің арнайы тапсырмалар дайындауы барысында оқушының ізденгіштік қасиеті үдей түседі яғни соған жағдай жасау керек.

Күтілетін нәтиже

Нақыл сөздердегі өмір шындығын өз бойына жинақтаған күдіретті тұлға Қазақ халқының ұлы перзенті, қаһарман жауынгер, даңқты қолбасшы, Кеңес Одағының Батыры, әйгілі жазушы Бауыржан Момышұлы – ХХ ғасырдың биігінде тұрған дара тұлға екенін таныған оқушы.

Тұлғаның Баукеңнің өміріне деген көзқарасына икемі мен құштарлығы қалыптасады, интеллектуалды ой-өрісі дамиды.

Ой-өрістері кеңейеді, тіл байлықтары артады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында атап өткендай, білім беру жүйесінің негізгі міндеті – баланың рухани және пәндік мүмкіндігін дамыту, оны оқыту, тәрбиелеу мен оны өзіндік қабілетінің дамуына жағдай жасау. Қоғам алдындағы тұрған негізгі мақсаттардың бірі- білім беру жүйесін жаңарту, ХХІ ғасырда жалпы білім беретін орта мектептерде оқушыны жеке тұлға ретінде дамытуға байланысты білім берудің жаңа үлгісін таңдау.

Соған қарай қазіргі таңда оқушыларға сапалы білім, саналы тәрбие беру үшін мұғалімнің қажырлы еңбегі мен талантты балалармен жұмыс істеу қажет. Ғылыми тәжірибе жасау, жарыс ойындар, ойлан тап, көшбасшы т.б. кештер, сонымен қатар білімді көтеру мақсатында балалармен жұмыс істеу тиімді. Талабы таудай, қабілеті мол, ізденімпаз жастар көбейіп, адамзат игілігіне үлес қосып жатса, олар ұлтымыз үшін мақтаныш, еліміз үшін абырой.

Мектептің оқу-тәрбие жұмысындағы әдістемесінің қайсысы болсын, оқушының сана-сезімін, ақыл-ойын дамытуды мақсат ететін болғандықтан, олардың дара ерекшеліктерін ескеру қажет.

Ойын – балалардың шынайы және ойлап тапқан шындығына тез, еркін енуіне, шығармашылыққа, белсенділікке, өзін-өзі дамытуға мүмкіндік береді.

Оқу үрдісінде ойын арқылы оқытуда танымдық тапсырмаларды орындау шығармашылықты, ізденімпаздықты талап етеді. Шығармашылық оқушының ізденуге жетелеп, өз ісіне сын көзбен қарай білуге, өзін өзгемен салыстыруға мүмкіндік туғызады.

Бұл жобада оқушылардың танымдық белсенділігі мен қызуғышылығы артады, өз бетінше ойлануға үйренеді, қосымша әдебиетпен жұмыс жасай алады. Берілген тапсырманы орындауда балалардың жауапкершілік парызын сезінуіне тәрбиелейді. Логикалық ойлау қабілетін дамытады. Осындай ізденіс жұмыстары оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады. Сонымен қатар білім сапасының көтерілуіне арнайы біліктіліктің қалыптасуына әсерін тигізері сөзсіз.

Оқушы мақсат қоюға, жоспарлауға, ұйымдастыруға, өзін-өзі бақылау және өзін-өзі бағалауға үйренеді. Бұл оған оқу әрекетіндегі өз күшін байқап, сезінуіне, білім алудың деңгейін өзі анықтауына, өзінің білім, білік дағдыларындағы кемшіліктерін табуына мүмкіндік береді.

1910 жылы 24 желтоқсанда Жамбыл облысы, Жуалы ауданы, Көлбастау ауылында туған. Кеңес Одағының Батыры. ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты (1976).

Шымкенттегі жетіжылдық интернатты бітірген (1928) соң, бастауыш мектеп мұғалімі, ауатком хатшысы, милиция бастығы болды. 1932 жылы Қызыл Армия қатарына қайта алынады, взвод, рота командирі, полк штабы бастығының көмекшісі, ал 1941 жылы Қазақ әскери комиссариатының нұсқаушысы. Ұлы Отан соғысы басталысымен 316- атқыштар (кейіннен 8-гвардия) дивизиясының жасақталуына белсене атсалысып, сол дивизия құрамында майданға аттанды. Мәскеу түбіндегі ұрыстарға қатысты. Панфилов атындағы 8-гвардиялық дивизияның батальон, пол командирі болды, соғыстың соңғы жылдары (1944-1945) осы дивизияны басқарды.

Ұлы Отан соғысы кезінде ұрыс жүргізудегі әскери шеберлігімен, тапқырлығымен және жеке басының ерен ерлігімен ерекше көзге түсті, қаһармандық даңқы аңызға айналды. 1952 жылы Кеңес Армиясы Бас Штабының жанындағы Жоғары әскери академияны бітірді. Ұлы Отан соғысының қаһарманы, атақты қолбасшы Б. Момышұлы соғыстан кейін Әскери академияда білім алып, әскери қызмет атқармақ болады. Дегенмен оның бірнеше жылдар бойы Отан қорғау жолындағы атқарған еңбегі түрлі себептерге байланысты елеусіз қалдырылып, 1950 жылы Калинин қаласындағы Әскери Академияға оқытушылық қызмет атқару үшін жіберіледі. 1956 жылға дейін әскери академияда сабақ берді.

Бауыржан Момышұлының бейнесі – нағыз батырдың бейнесі!

Оның қай суретіне қарасаң да, оттай өткір, баданадай үлкен жанарын байқамай қалуың мүмкін емес. Көзкөргендердің айтуынша, соғыс кезінде немесе ашуланған кезде бұл көздер найзағайдың отындай жарқылдаған. Бұл – Бауыржан батырдың ең басты ерекшелігі.

Бет-әлпеті сұсты, маңдайы кең, шашы тікірейген қайратты, суреттерде кос иығын қомдап, ұшуға дайын отырған қыран бүркітті көз алдына елестетеді. Қатулы сәтінде оған қарсы сөз айтпақ түгілі, көзіне тіке қарау мүмкін емес.

Батырдың бойындағы асыл қасиеттерді сараласақ, ол – құралайды көшге атқан мерген, әскери қолбасшы, әскери ғылымның нағыз білгірі, турникке тартылу және басқа спорт түрлерінен де озық жетістікке жеткен, ат құлағында ойнайтын шабандоздығымен және атбегілігімен аты шыққан, Мәскеу түбіндегі шайқастағы Ақбоз аты туралы әңгіме көп, сөзге тапқыр және шешен, генералдарға сабақ берген ұстаз, кітабы әлемге тараған жазушы, бильярд ойынының шебері, суретші.

Мінезі тік. Жас кезінен кітапты көп оқыған, үлкендерді сыйлаған, білімділердің сөзін құлақ қойып тыңдаған. Өз ұлты мен оның тілін, дәстүрін жанындай сүйген. Әрқашанда Отан үшін жанын қиюға дайын тұрған.

Баукеңнің еңбектерінен

Қазақ әдебиетінде әскери тақырыптың негізін қалаған жазушылардың бірі де бірігейі – Бауыржан Момышұлы. Бұл жолға бірден келді десек, қателескен болар едік. Әжесінің айтуындағы қазақтың бай ауыз әдебиеті мен әке өнегесін тыңдап өскен Бауыржан Момышұлы жастайынан әдебиетке әуес болып өседі. Әскери тақырыптағы шығармалар жазбас бұрын бірнеше өлеңдер, шағын әңгімелер жазады. Ал оның майданда жүріп жазған күнделіктерінің және хаттарының қазақ әдебиеті тарихында алар орны ерекше.

Сол сұрапыл соғыс жылдарында қағаз бетіне түскен құнды дүниелердің негізінде оның есімін әлемге танытқан бірнеше шығармалар жазылды. Ел мен жерді қорғау жолында мерт болған жауынгерлердің рухының алдында үнсіз қалмау үшін, олардың ерлік істерін елеусіз қалдырмау мақсатында қарудан қолы босағанда қалам алып, көрген-білгендерін, көкейге түйгендерін қойын дәптерін түсіріп отырған.

Жауынгердің ерлігін, соғыс психологиясын, Отанды қорғау жолындағы жауынгер төзімділігін, батырлығын, сезімін шынайы түрде көркем тілмен суреттеудің қиын екенін Б. Момышұлы соғыс тақырыбына қалам тартқан жазушыларға әрдайым ескере отырып, 1944 жылы былай дейді: «Соғыс тақырыбына жазудың өте қиын екенін қайталап айтамын, Әзірше ізін суытпай сұлбасын, нобайын түсіріп қою керек, бірақ та олардың өзінен адамның сурет салуға әрекеттенген талпынысы көрінетіндей болсын, ал нобайсыз қалдыруға болмайды. Қазір бұл материалдармен соғыстан кейін бірнеше жыл жұмыс істей алатындай әрі оны өңдеп, нағыз келбетіне, сипатына келтіре алатындай етіп жазу керек».

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тайшыбаев К. Елге мұра, ұрпаққа үлгі ерлік: [Атырау облысының Ұлы Отан соғысындағы жеңіске қосқан үлесі] // Жалын.- 1996.- N9-10 - 223-227 бет.
2. Әбжанов К. Қазақстандықтардың жеңіске үдесі: Қазақ халқы екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында // Қазақ тарихы.- 1996.- N4.- Б.43-46.
3. Кривошеков Л. Жеңіс көктемі: (9 мамыр - Жеңіс күні) // Қазақ әдебиеті.- 1997.- 6 мамыр (N18) – 4 бет.
4. Алексеев С.П. Қаһармандар: Ұлы Отан соғысы тарихынан хикаялар/ Ауд. Б. Бабақов.- Алматы: Жалын, 1987- 336 бет.
5. Аманжолов К. Р. Ерліктің жарқын беттері: Ұлы Отан соғысында қазақстандық құрамалардың жеңіспен өткен жолдары. 1941-1945.- Алматы: Қазақстан, 1987- 96 бет.

Н. ОРАЛБЕК

*Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық Әскерлері Әскери институтының
курсанты*

ғылыми жетекшісі - подполковник Р. АБДРАХМАНОВ

*Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық Әскерлері Әскери институты тактика
кафедрасының оқытушысы*

**«ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛЫ ПЕРЗЕНТІ, БАТЫР, ДАРЫНДЫ ҚОЛБАСШЫ
ЖӘНЕ КӨРНЕКТІ ЖАЗУШЫ – БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ»**

*Қазақтан шыққан ұлы қолбасшы ұлттық
патриотизмнің үлгілі тұлғасы
Бауыржан Момышұлына арналады.*

Осы баяндамада Кеңес Одағының Батыры, жазушы, Екінші дүниежүзілік соғыстың даңқты жауынгері, әскери қолбасшы, стратег және тактик Бауыржан Момышұлының өмірбаянымен соғыста қолданған әскері тактикалық іс- шаралары туралы тәжірибелері баяндалады.

Кілт сөздер: Ұлы Отан соғысы, әскери педагогика мен әскери психология, Мәскеу үшін шайқас, Соғыстан кейінгі жылдары.

Бауыржан Момышұлы 910 жылдың 24 желтоқсанында Жамбыл облысының Жуалы ауданындағы Көлбастау ауылында туған. Дулат тайпасының Шымыр руынан.

Соғыс алдында

1928-1930 жылдары бастауыш мектепте ұстаздық етеді. Біраз уақыт аудандық атқару комитетінің жауапты хатшысы ретінде қызмет атқарады. Аудандық милицияда 6 айдай жұмыс істейді.

1932-1934 жылдар аралығында Қызыл Армия қатарына қызмет етеді. 1933 жылы полк мектебін бітіреді.

Қазақтың даңқты ұлдарының бірі, Кеңес Одағының Батыры, жазушы Бауыржан Момышұлының атын әлемге танытқан 1941 жылдың күзінде неміс басқыншыларынан Мәскеу

қаласын қорғау жолындағы алты айлық айқас болды. Осы қанды қырғында қолданған, кейін әскери өнер тарихында «Момышұлы серіппесі» деген атпен қалған қорғана жүріп, ұрыс салатын әйгілі маневрі әлемнің бірқатар елдеріндегі әскери білім беру оқу орындарында арнайы сабақ ретінде оқытыла бастады. Міне, сол сұрапыл күндердің басталғанына биылғы күзде 76 жыл мерзім толып отыр [1].

Ортақ Отанымыздың сол кездері жүрегі саналған қаланың маңын қанды қасапқа айналдырған бұл бағыттағы ұрыс қимылдары екі кезеңнен тұрды. Мұның біріншісі 1941 жылғы 30 қыркүйек пен 4 желтоқсан арасын алып жатса, екіншісі 5 желтоқсаннан 1942 жылғы 20 сәуірге дейінгі аралықты қамтыды. Герман әскери басшылығының блицкриг жоспары құрамына кіретін осы «Тайфун» операциясы сәтсіз аяқталуына генерал И.В.Панфилов дивизиясы айрықша зор үлес қосты.

Даңқы осы шайқаста күллі әлемге 8-інші гвардиялық дивизия атауымен тарайтын 316-ншы атқыштар дивизиясы 1941 жылдың шілде-тамыз айларында Алматыда құрылды. Осы әскери құрылым құрамында шайқасып, батальон командирінен дивизия басқаруға дейін баратын әйгілі Бауыржан Момышұлының

атағы да тап осы Мәскеу түбінен дүйім жұртқа танылды. Мұнда өз батальонын қаншама рет дұшпан қоршауынан аман алып шыққан аға лейтенант соғыстың оперативті-тактикалық ғылымына «Момышұлы серіппесі» деген жұмылысты қорғаныс кезіндегі ерекше терминді енгізуімен де әскер өнерінің тарихында қалды. Кейін ұрыс қимылдарын жүргізудің бұл тактикалық тәсілі әлемнің көптеген елдерінің жоғары әскери оқу орындарында оқытылатын болды [1 пар22].

Құрамында 13 мың жауынгері бар дивизия 18 тамыз күні Алматы вокзалынан майдан даласына қарай жүріп кетті. Ол тамыздың соңында Новгород түбіне екінші эшалон болып жетті. Ставка құрылымды фашистерді Ленинград маңынан түре қууға қоймақшы болып еді. Бірақ күтпеген жерден Мәскеу түбінде пайда болған ауыр ахуал жоспарды күрт өзгертіп жіберді. Осы тұста фашистер Брянск, Вязьма, Смоленск түбінде 20 дивизияны қоршауға алып, астанаға баратын жол ашық қалды. Сондықтан жоғары командалық басшылықтың бұйрығымен 316-ншы дивизия Волоколамск түбіне шұғыл жөнелтілді.

Мұның алдында армия қолбасшысы Георгий Жуков немістерге жасақшыларды, милиционерлер мен Кремль курсанттарын қарсы қойған еді. Қолбасшы Константин Рокоссовский қоршаудан шыққандар мен айып батальонындағылардың басын құрап, тағы бір құрылым жасады. Ал Панфиловтың дивизиясы алдыңғы шепке 14 қазанда келіп жетті. Енді қаланы жаудан қорғау міндеті осы әскери күшке жүктелді. Панфиловшылар ұрысқа алғаш рет 16 қазанда кірді. Олар немістердің танктер тобы мен үш атқыштар дивизиясына қарсы шықты. Әдетте, дивизияның қорғаныста қамтитын аумағы 8-12 шақырым болса, 316-ншы құрылым 60 күн бойы 41-44 шақырымға созылған атырапты ұстап тұрды [1 пар 26].

Бұл ұрыстардың барысында Панфилов аз күшпен тиімді қорғана білудің тактикасын ойлап тапты. Ол соғыс қимылдары кезінде жекелеген бекініс тораптары мен шабуыл желілерінің шебін ұйымдастырып отырды. Мұның мәні мынада еді. Шайқасты жүргізетін жауынгерлер окоптар қазып алып, шабуыл аяқталғанша қорғанысты ұстайды. Ал қараңғы түскеннен кейін жасырын артқа қарай кетіп, 1-3 шақырымдық қашық жерге жайғасады. Олар барған жерлерінде траншея қазып, орналасып алғанша жаумен Бауыржан Момышұлының батальоны шайқаса тұрады. Міне, тап осы кезде кейіннен «Момышұлы серіппесі» деген атау алатын термин бірінші рет қолданысқа енгізілді. Әділдігін айтқанда, бұл, шын мәнінде, генералдың теориялық ой-толғанысынан туған тактика еді. Батырдың өзі оның анықтамасын былайша түсіндірді. «Мен оны Мәскеу түбіндегі қорғаныс кезіндегі ұрыстарымыздың бәріне шайқас барысында дұшпанның жолын кесіп өтіп, соның жағына шығып, соңымыздан ондаған шақырымға дейін оларды ертіп әкеліп, сосын қайтадан кері соққы беріп барып, тағы да ілгері жылжып кетіп қалу тән болғандықтан, серіппе деп атадым. Осындай маневрлермен жаудың күшін жан-жаққа ыдыратып жіберіп, біздің бөлімдеріміз қайтадан негізгі күшке қосылатын еді. Бұл, шын мағынасында, дұшпанды біраз діңкелете тұрып, уақыттан ұтуға мүмкіндік беретін айла болатын» деді ол арада көптеген жылдар өткен соң.

Аға лейтенант Бауыржан Момышұлы өзінің әлі оқ-дәрі түтінін иіскеп көрмеген сарбаздарының бір бөлігін дивизия жаппай ұрысқа қосылатын күннен сәл бұрын, 15 қазанның түнінде өзгеше жауынгерлік сынақтан өткізіп көрді. Жауынгерлік рухтарын көтеру үшін әр бөлімшеден екі солдаттан алып, ұзын саны жүзге жеткен сарбаздарды соңына ертіп алған ол түн жамылып, Середа деревнясының сыртқы жағына келеді. Сол жерде алдағы ұрыс қимылдарының жоспарын түзіп, гитлершілдердің осында орналасқан үш жүз адамдық гарнизонына шабуыл жасайды. Кескілескен шайқас екі сағатқа созылды. Осылай тұтқиылдан соғып, жауды біраз күйретіп қайтқан жас жауынгерлер бір түннің ішінде теңдессіз тәжірибе алды. Дивизия 15, 16, 17 күндері тарихта астананы қорғаудағы ерлікке толы шайқасты сәттердің парақтарын қалдырды.

Осы үш күннің ішінде Мәскеуге басып кіруге тиіс болған неміс-фашист әскерлері орта жолдан тоқтатылды. Мұнда құрбандыққа шалыну үшін жіберілген дивизия қорғаныс соғыстары барысында қаншама қатты соққы алғанымен, діңін

сақтап, аман қалды. Сол күндерде комбат Бауыржан Момышұлы өзін «шайқас алаңынан шығып кету және шегіну» секілді ауыр ұрыс қимылдарының бірін ұйымдастыру мен жүргізудің үлкен шебері ретінде танытты. Мұны ол ылғи адам күші мен қаруы саны әлдеқайда көп жаумен айқаста тиімді қолданып, тұйықтан жақсы шығып кетіп жүрді[2].

Қазір қолда бар құжаттардың бірі Момышұлы батальонының Панфилов дивизиясында ұдайы арьергард ретінде пайдаланылып, керекті кезінде негізгі күштердің шегініс жасауын қамтамасыз етіп отырғанын айғақтап көрсетеді. Өзінен күші басым дұшпан әскерлерімен жүргізілген сол ауыр шайқастардың бәрінде де батальон алдына қойылған міндетті абыроймен орындап қана қоймай, сонымен бірге, жауынгерлік қабілетін сақтап қалды. Бұған 8-інші гвардиялық панфиловшылар дивизиясының командирі, полковник Борис Серебряковтың сол кездегі әскери баянатында жазған: «Қоршау жағдайында арнайы тапсырмаларды орындау үшін дивизиядан 5 рет жаудың тылында бөлініп қалған Б.Момышұлы адам күші мен техниканы сақтай отырып, өз батальоны мен бекітіліп берілген бөлімшелерді шеберлікпен алып шыға білді» деген жолдары толық айғақ болады. Ал армия генералы Иван Чистяков өзінің «Служим Отчизне» деген кітабында Панфиловтың айрықша ерлігі мен шыңдалғандығы үшін Бауыржан Момышұлын бағалай білгенін атап өтеді [3]. Мәскеу түбінде оның қоршауда қалып қойған батальоны бірнеше күн полктан еш хабар ала алмай, өзінен күші басым жаумен қайтпай шайқасады. Екі тәулік кескілескен ұрыс жүргізген гвардияшылар 400-ден астам фашистің көзін жойып, олардың Волоколам тас жолы бойындағы қозғалысын тоқтатып тастайды. Ақыры орман алқаптары мен жазық далаларда әртүрлі маневрлер жасау арқылы қоршау шеңберін бұзып өтіп, өзінің полкына келіп қосылады. Осыдан кейін Панфилов Момышұлының батальонын өзінің жанында ұдайы резерв ретінде ұстап, ең қиын жағдайларда ұрыс қимылдарына қосып тұруға шешім қабылдайды.

Мәскеу түбіндегі шайқастарда 8-інші гвардиялық дивизиямен талай рет бетпе-бет келіп, ылғи жеңіліс табумен болған немістің 4-інші танк тобын басқарушы генерал-полковник Эрих Гепнер өзінің кезекті бір баянатында оны «ұрысты жүргізудің барлық жарғылары мен ережелерін бұзып соғысатын, солдаттары тұтқынға түсе қоймайтын, өз істеріне шектен тыс берілген және өлімнен қорықпайтын жабайы дивизия» деп атапты. Осы жорықтың ең ортасында жүрген Бауыржан Момышұлы 1941 жылдың қараша айында полк басқаруды қолға алады. Ол полкті басқарып тұрған кезінде Демьян қаласының түбінде өз әскерлерін 20 топқа бөліп орналастырады. Сөйтіп, немістердің осында алты деревняға бөлініп орналасқан «Өлі бас» деген тұтас бір дивизиясына түн ішінде бірнеше бағыттан кезекпе-кезек соққы беруге кіріседі. Баукеңнің топтары жау жағы қорғаныс шебін құрып бола бергенінде дереу басқа жаққа кетіп қалып, келесі қапталдан атысты бастап кетіп тұрады. Көшпелілер тәсілімен әр қиырдан бір беріп тұрған соққы фашистерді әбден састырады. Олар өздеріне тұтас дивизияның шабуыл жасап жатқанына еш күмән келтірмейді. Негізінде, сол сәтте Момышұлы сарбаздарының саны небәрі 157 адам ғана еді. Олар осындай жойқын соғыстың арқасында 1200 жау солдатын жер жастандырады.

Осыған ұқсас ұрыс қимылдары жазушы Александр Бектің 1942-1944 жылдары жазылған «Волоколамское шоссе» (қазақшасы – «Арпалыс») атты романында жан-жақты суреттеледі. Кітап жарыққа шыққан бойда қалың оқырманның сүйікті туындыларының біріне айналды. Сондығынан болар, шығарма аз уақытта бірнеше тілге аударылып үлгерді. Романды, әсіресе, әскери адамдар сүйсіне оқып, өздеріне керекті оқулық ретінде қабылдады. Мысалы, 1946 жылы белгілі тәржімашы Шломо Эвен-Шошан кітапты иврит тіліне аударып берді. Мәскеу түбіндегі қала жолын білмейтін иврит тілді қауымға кітап аты оншалықты түсінікті бола қоймаған соң, аудармашы оны «Панфиловшылар» деген атпен дайындап, сол кезде әлі Палестинаның мандатында тұрған Тель-Авивте басып шығарды. Осы күндері Палмахтағы еврей ишувы астыртын қарулы күштері роталары бірінің командирі Бени Маршак кітапта көтерілген проблемалар өздеріне де тән екенін пайымдап, қарауындағы жауынгерлерге түгел таратып береді. Көп ұзамай «Панфиловшылар» Палмах офицерлерінің үстел кітабына айналады. Ал Израиль мемлекеті мен оның қорғаныс армиясы құрылғаннан кейін Бауыржан Момышұлының соғыс тактикасы туралы сыр шертетін хикаят курсанттар міндетті түрде оқитын санаулы оқулықтардың қатарынан орын алады.

Өткен жылғы шілде айында Ресей президенті Владимир Путин Кремльде өткізген нацизм құрбандары мен қарсылық қозғалысы қаһармандарын еске түсіруге арналған кездесуде ерекше есте қалатын бір оқиға орын алды. Онда қатысушылар алдында сөз сөйлеген Израиль тарихшысы Арон Шнеер жас ұрпақты патриоттық рухта тәрбиелеудегі әдебиеттің рөліне тоқтала келіп, «Волоколам тас жолының» жас Израиль мемлекетін құруда ұшан-теңіз көмегі болғанын айтып өтті. «Бұл кітап сол кезде Израиль армиясының әрбір офицеріне қарумен бірге тапсырылып отырды, – деді ол. – Бұл біз үшін жай оқу құралы болып қана қойған жоқ, сонымен қатар, іс-әрекетте басшылыққа алатын нұсқаулық ретінде де кеңінен қолданысқа енгізілді». Оның айтуынша, Израиль армиясы бас штабының бастығы болатын генерал Мота Гур өзінің естелігінде рота командирі болып тұрған кезінде өз жауынгерлерімен арада болған оқиғаны баяндап береді. Ол солдаттарына кітаптағы комбат Бауыржан

Момышұлының қорқақтық көрсеткен жауынгерге қарата айтқан сөзімен тіл қатады. Хикаяттың осы эпизодын тауып алып, оқып шыққан рота командирі сөзінің соңын: «Сен тек өз позициямды ғана тастап кеттім деп тұрсың ба? Жоқ, сен Мәскеуді жауға беріп кеттің» деп бітіреді. «Мен содан кейін әскери тағзым еттім де, бұрылып, кетіп қалдым, – деп еске алады генерал. – Бірақ солдаттарымның мен айтқан сөздің мағынасын толық түсінгендеріне титтей де шүбәланған жоқпын». Ал «Воло-

колам тас жолы» әлі күнге дейін Израиль қорғаныс армиясы офицерлерінің міндетті түрде оқып шығуға тиісті кітабы болып саналады екен.

Ұлы қолбасшы Бауыржан Момышұлының соғыс өнері тактикасынан тәлім алатын ел жалғыз Израиль ғана емес. 1963 жылы Мәскеуге Кубаның басшысы Фидель Кастро мемлекеттік сапармен келді. Сонда оған: «Сіз үшін Екінші дүниежүзілік соғыстың басты қаһарманы кім?» деген сұрақ қойылғанда, жұлып алғандай етіп бірден: «Александр Бектің «Волоколам тас жолы» кітабының кейіпкері, қазақ Бауыржан Момышұлы» деп жауап береді. Сол жылы Баукең қорғаныс министрі Рауль Кастроның арнайы шақыруымен Кубаға барып, офицерлер алдында әскери дайындық жөнінде дәріс оқыды. Сол жолы Баукең Фидель Кастроның қызметтен қолы қалт еткенде «Волоколам тас жолы» кітабын оқып отырған «Гранма» газетіндегі суретін елге алып келді [4].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДИБЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Журнал «Жұлдыз» №11 от 1980 ж.
2. <https://eadaily.com/ru/news/2022/06/17/> almata-qalam. @ kz. Ғаламтор 06.12.22 ж.
3. Ақиқат пен аңыз. Әзілхан Нұршайықов, Алматы. Атамұра-2004
4. Казахская правда №56 (1285) газеті 1995 ж.

Б.Д. ОРАЗБЕКОВ

Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институтының курсанты

ғылыми жетекші – подполковник А.Б. ИЛЬЯСОВ

Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты тактика кафедрасының оқытушысы

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ

Осы баяндамада Кеңес Одағының Батыры, жазушы, Екінші дүниежүзілік соғыстың даңқты жауынгері, әскери қолбасшы, стратег және тактик Бауыржан Момышұлының өмірбаянымен соғыста қолданған әскері тактикалық іс- шаралары туралы тәжірибелері баяндалады.

Кілт сөздер: Ұлы Отан соғысы, әскери педагогика мен әскери психология, Мәскеу үшін шайқас, Соғыстан кейінгі жылдары.

Бауыржан Момышұлы (24 желтоқсан 1910 жыл - 10 маусым 1982 жыл) – Кеңес Одағының Батыры, жазушы, Екінші дүниежүзілік соғыстың даңқты жауынгері, әскери қолбасшы, стратег және тактик.

Батыс майданындағы 16 армияның 316-атқыштар дивизиясындағы (1941 жылдың қарашасынан бастап 8-ші гвардиялық атқыштар дивизиясы) 1073 атқыштар полкінің (1941 жылдың қарашасынан 19 Гвардия полкі) және батальон командирі. Ұлы Отан соғысына генерал-майор И.В. Панфилов басқарған әйгілі дивизиясының құрамында 1941 жылдың қыркүйек айынан бастап қатысты. Батальон командирі ретінде аға лейтенант Бауыржан Момышұлы Мәскеу үшін шайқаста 207 рет ұрысқа қатысты. 1941 жылдың 16-18 қараша күндері вермахтың Мәскеу бағытында екінші мәрте жасаған жорығы кезінде аға лейтенант Момышұлы басқарған батальон дивизиядан қашықта, Матронино деревнясының жанында Волоколамск тас жолында асқан ерлікпен ұрыс жүргізді. Білікті комбаттың басшылығы арқасында 3 күн бойы фашистер шабуылын тойтарып, батальон үлкен шығынсыз, ұрысқа қабілетті жағдайда қоршаудан шығады.

Бауыржан Момышұлы – әскери педагогика мен әскери психологияны байытушы баға жетпес мұра қалдырған дара тұлға. Оның атақ, даңқы, батырлығы А.Бектің «Волоколамск тас жолы» атты кітабында суреттелді. Кітап неміс, чех, еврей, ағылшын, француз, т.б. шет ел тілдеріне аударылды. Соғыстан кейін Бауыржан Момышұлы Совет Армиясы Бас штабының Жоғары әскери академиясын бітіреді. Әскери-педагогикалық жұмыспен айналасып, Совет Армиясы әскери академиясында сабақ береді.

Ел тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың жарлығымен оған «Халық қаһарманы» деген атақ берілді.

Балалық шағы

Бауыржан Момышұлы 1910 жылдың 24 желтоқсанында Жамбыл облысының Жуалы ауданындағы Көлбастау ауылында туған. Дулат тайпасының Шымыр руынан.

Әжесінің есімі - Қызтумас, қартайған шағында ағайын-туыс "сары кемпір" деп атаған. Анасы Рәзия дүниеден ерте өтіп, Бауыржан 3 жасынан бастап Қызтумас әжесінің қолында өседі.

Екінші дүниежүзілік соғыс жылдары

1941 жылы Қазақ әскери комиссариатының нұсқаушысы қызметін атқарады. Ұлы Отан соғысына 1941 жылдың қыркүйегінен бастап қатысты. 316 атқыштар дивизиясының жасақталуына белсене атсалысып, сол дивизия құрамында майданға аттанады.

1941 жылдың 26 қарашасында маршал Рокоссовский полк командирі етіп тағайындайды.

1941-1945 жылдары Панфилов атындағы 8-гвардиялық дивизияның батальон, полк командирі, соғыстың соңғы жылдары аталған дивизияның командирі болады.

1942 жылдың 6 маусымында "Қызыл Жұлдыз" орденімен марапатталады.

1944 жылы денсаулығына байланысты Алматы госпиталіне жіберіледі.

1945 жылдың 16 қаңтарында Алматыға келген Бауыржанды ғалымдар соғыс туралы әңгіме-лекция өткізуге шақыртып, кездесу ұйымдастырады. Осы лекцияның стенограммасы кейірек "Соғыс психологиясы" деген атпен кітап болып басылды. Алғашында тек орыс тілінде жарық көрген бұл еңбек, 2010 жылы Бауыржан Момышұлының 100 жылдығына орай қазақ тілінде де жарық көрді.^[5]

Соғыс кезінде жеке басының қаһармандық ерлігімен және ұрыс жүргізудегі әскери шеберлігімен ерекше көзге түседі. Бірнеше рет жау қоршауынан жауынгерлерін аман-есен алып шығады. Мәскеу түбіндегі шайқастағы ерлігі сол кездің өзінде Одақ көлеміне аңыз болып жайылады. Осының негізінде орыстың

белгілі жазушысы А.Бек «Волоколамское шоссе» (қазақшасы «Арпалыс») повесін жазды. Бұл шығарма кейін бірнеше тілге аударылады.

Жауынгерлік іс-қимылдарға қатысты ұрыстан шығу, шегініс жасау тәсілдерінің арнайы тарау болып әскери жарғыға енуі, тактикада «ошақты» және «икемді қорғаныс» ұғымдарының қалыптасуы Бауыржан Момышұлының осындай тәжірибелерінің жиынтығы болып табылады. Бауыржан Момышұлы жау шептеріне ішкерлей еніп ұрыс жүргізу теориясын соғыс тәжірибесінде алғаш қолданушылардың және оны дамытушылардың бірі болды.

Мәскеу үшін шайқас

Мәскеу түбіндегі шайқас Бауыржан Момышұлының өміріндегі ерекше кезең болды. Жас сардар, 1073 атқыштар полкінің батальон командирі, аға лейтенант Бауыржан Момышұлы сарбаздармен қақаған қыста Мәскеу түбінің омбы қарына малтыға жүріп, бес рет қоршауды жарып шығып, жалпы саны 27 рет қол бастап ұрысқа кіріп, соғыс тарихында болмаған тактикалық маневрлер жасап, әскери өнерге жаңалық енгізген. Командир Момышұлы жетік стратег, асқан тактик, психолог еді.

1941 жылдың 16-18 қараша күндері аралығында Вермахтың Мәскеуге екінші дүркін шабуылы кезінде Б.Момышұлы басқарған батальон өз дивизиясынан қашықта Матронино селосының маңында Волоколам тас жолыда аса ерлікпен соғысты. Комбаттың дарынды басшылығының арқасында неміс әскері бұл маңда 3 күнге іркіліп қалды. Бұл ерлігінен соң жас комбат өз сарбаздарын қоршаудан соғысқа қабілетті жағдайда алып шықты.

Алайда аласапыран шақта қысылтаяң жағдайға ұшыраған кейбір полктердің батальон, роталарымен байланысы үзіліп, жауынгерлердің қай жерде, қандай халде екенін білу қиынға соғады. Сондай жағдайға ұшырағандардың бірі – Бауыржан басқарған бірінші батальон еді. Баукең енді шегінудің нақты жоспарын жасайды. Батальонның алдында жүретін он бес адамнан құрылған (алдыңғы жақты барлайтын) барлаушы қойып, взвод-взводпен бөлек-бөлек болып, бірінің ізімен бірін жүргізе жылжуды ұйғарады. Батальон алдындағы барлаушыларды аға лейтенант Рахимов пен саяси жетекші Мұхаметқұл Сләмқұлов басқарады.

Күндіз жау көзіне түспеу үшін жауынгерлеріне түнделетіп жүруді бұйырады. Күндіз қалың тоғайда тыныстап, түнде барлаушылар арқылы белгіленген бағытпен сақтана жүріп отырған жауынгерлер табандылық пен төзімділік көрсетіп, қалың қарағайлы тоғай ішінің қалың қарын омбылай жүре отырып, екі күннен кейін Новлянск пен Ивановск деревняларының аралығынан шығады. Барлаушылардың айтуынша, осы Ивановск деревнясында панфиловшылардың 1075-полкінің бірінші батальоны тұрады екен. Бұлар әлі шайқасқа қатыспағандықтан тың тұрады.

Әдісқой, тәжірибелі комдив И.В. Панфилов бұл полкті уақытша әдейі резервте ұстап тұр екен. «Б.Момышұлы басқарған батальон түгелдей жау қолынан қаза тауып, жойылып кетті» деген лақапты естіген олар түгелдей аман оралған жауынгерлерді зор қуанышпен қарсы алды. Бауыржан бастаған батальон жауынгерлерін көргенде И.В.Панфилов қуанғаннан көзіне жас алады. Иван Васильевич көптен көрмеген бауырын кездестіргендей Бауыржанды қаусыра құшақтай алып, бетінен сүйіп: «Жарайсың, сұңқарым!» деп арқасынан қағады.

19 гвардиялық атқыштар полкінің командирі ретінде 1941 жылдың 26-30 қараша күндері гвардия капитан Момышұлы Мәскеу облысының Соколово деревнясының маңында неміс әскерінің шабуылын 4 тәулік бойы қайтарып, сәтті ұрыс жүргізді. 1941 жылдың 5 желтоқсанында омыртқаға оқ тиіп, жарақат алды. Әзілхан Нұршайықовтың "Ақиқат пен Аңыз" кітабында Бауыржан өзін санбатқа жеткізгенде дәрігерлер дереу госпитальға апару керек деп шешкендігін, бірақ ол тапаншамен дәрігерді қорқытып, оқты сол жерде шығаруды бұйырғанын айтады. Оқты алып, жараны таңғаннан кейін капитан Бауыржан Момышұлы ұрыс алаңына қайта оралады.

Кеңес әскерлерінің 1942 жылғы қаңтар-ақпан айларындағы ұрыстарында 8-гвардиялық дивизияның Бауыржан Момышұлы басқарған полк жауынгерлері ерекше көзге түсті. Дивизия екі ай ішінде батысқа қарай 500-600 шақырым алға басып, фашистердің мыңдаған солдаты мен офицерлерін саптан шығарады, жаудың көптеген техникасын жойып жіберді.

1944 жылы Комдив болып жүрген кезінде Дубровка деревнясының маңында болған ұрыс кезінде тағы қатты жараланады. Өз айтуынша құйымшақпен жерден шығып тұрған темірге құлаған екен. Біраз уақыт атқа отыра алмай және шалқасынан жата алмай жүрді, бірақ госпитальге бармады.

Сол уақыттан 1944 жылдың наурызына дейін госпитальде жатады. Сол жылы Бас Штабының Әскери Академиясының жанындағы офицерлердің біліктілігін арттыру курстарын бітіріп шығады.

1945 жылдың 21 қаңтарынан бастап гвардия полковник Бауыржан Момышұлы Екінші Прибалтика майданының, 6 гвардиялық армиясының, 2 гвардия атқыштар полкінің 9 гвардия атқыштар дивизиясын басқарды. 1945 жылдың ақпан-наурыз айларында Бауыржан Момышұлы басқарған дивизия Приекуле станциясының солтүстік-батыс жағында орналасқан неміс әскерінің үш бекінісін бұзып өтеді. Дивизия шабуылының нәтижесінде 15 елді мекен босатылды, ал жау әскеріне үлкен зиян тиген болатын.

Бауыржан Момышұлының қатардағы жауынгерлер жайлы айтқан нақылға бергісіз сөздері халқымыздың есінде. Даңқты қолбасшы солдаттың мінез-құлқын, парасатын, елі үшін шыбын жанын қиятын ерлігін ерекше бағалай білген. Соның арқасында оларды ерлік жеңістерге бастап, жігерлендіріп отырған.

Бауыржан Момышұлы соғыс жылдарында адуынды да қатал әскери басшы болып қана қойған жоқ, сонымен қатар қарамағындағы жауынгерлер мен офицерлердің ақылгөй жетекшісі, зерделі де білгір, байыпты да мейірман тәрбиешісі де бола білді.

Гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлының 1990 жылдың 12 желтоқсанында туғанына 80 жыл толуына орай Кеңес Одағының Батыры деген жоғары атақ берілді. Б.Момышұлының «Әділет қашанда женеді, ол кешіксе де келмей қоймайды» деген сөзі шындыққа айналып, ел тілегі орындалды.

Соғыстан кейінгі жылдары

1946-1948 жылдары Ворошилов атындағы әскери академияның тыңдаушысы болады.

1948-1950 жылдары 49-атқыштар бригадысы командирінің орынбасары қызметін атқарады.

1952 жылы Кеңес Армиясы Бас Штабының жанындағы Жоғары әскери академияны тәмамдайды.

1953 жылы академик Ван-Чон-Худың басқаруымен келген Қытай делегациясымен кездеседі.

Соғыстан кейін 1950-1955 жылдары Совет Армиясы әскери академиясында сабақ береді. 1956 жылы полковник атағымен отставкаға шыққан соң, елге оралады. Елде біраз уақыт жұмыс табылмайды. Өмірбек Жолдасбеков Қазақ Ұлттық Университетінің әскери кафедрасына жұмысқа алмақ болады. Алайда оған да қарсылық болған көрінеді. Батыр енді толықтай шығармашылықпен айналысады. Ол қазақ және орыс тілдерінде бірдей жазып, өз өміріндегі көрген білгендерін шығармаларына арқау етеді. Оның қаламынан туған, өмір шындығының негізіндегі тамаша романы мен әңгіме, повестері қалың оқушының іздеп оқитын шығармаларына айналады. Олар бірнеше қайтара басылып шығарылды.

Кубаға сапары

Бауыржан Момышұлы 1962 жылы Фидель Кастроның шақыруымен Куба еліне барады. Сапар барысында Куба басшысы Фидель Кастромен кездесудің реті

келмеді, бірақ інісі Рауль Кастромен кездесіп, ол кісіге үлкен әсер қалдырды. Куба әскерилерінің алдында дәріс оқыды. Кубаға барған саяхаты жайында "Куба әсерлері" атты кітап жазады. Бауыржан Момышұлы Фидель Кастро мен Эрнесто Че Гевараның үлгі тұтқан тұлғасы болған.

1963 жылы Куба үкіметінен бірнеше қайтара шақыру келгендіктен, 10 күндік сапармен барып келеді.

1982 жылы 10 маусымда 71 жасына қараған шағында Алматыда дүние салады. Кеңсай зиратына қойылды.

Шығармалары

Ұшқан ұя (1974 жыл)

Мәскеу үшін шайқас,

Жауынгердің тұлғасы,

Майдан,

Майдандағы кездесулер,

Генерал Панфилов,

Төлеген Тоқтаров,

Куба әсерлері

Адам қайраты (1981 жыл)

Елбасына күн туса

Қанмен жазылған кітап

Отбасы

Бибіжамал Мұқанқызы Момышкеліні — Бауыржаннан екі жас кіші, ақсары, сұлу кісі. Бибіжамал Мұқанқызынан тұңғыш баласы Бақытжан Момышұлы дүниеге келді.

Коркина Клавдия Григорьевна — опера театрының әртісі, сыған қызы. Бұл кісіден Елена Бауыржанқызы дүниеге келді (16.09.1947 жылғы)

Бахытжамал Калибековна — шет тілдер институтының аспиранты, 13 жыл бірге болды.

Бақытжан Момышұлы - Бауыржан Момышұлының ұлы.

Зейнеп Ахметова Бауыржанкеліні (1945 жыл, 18 қаңтарда туған) - келіні, Бақытжан Момышұлының жұбайы, жазушы, қазақы дәстүрлерді насихаттаушы.

ПАДАЛАНЫЛҒАН ӘДИБЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Б. Момышұлы. Психология войны Алма-Ата. 1988 г.
2. Газет «Алматы Ақшамы» №4112 от 1990 ж.
3. <https://eadaily.com/ru/news/2022/06/17/almata>. Дата повешение 06.12. 22 г.
4. Ақиқат пен аңыз. Әзілхан Нұршайықов, Алматы. «Атамұра-2004»

М.Б.РАМАЗАН

курсант Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

научный руководитель – подполковник Н.Н.СУНДЕТОВ

*преподаватель кафедры технического обеспечения, эксплуатации и ремонта
Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова*

ПРОИЗВЕДЕНИЯ БАУЫРЖАНА МОМЫШУЛЫ

Писатель

Обида на несправедливость осталась на всю жизнь, но этот крутой поворот судьбы привел его в **литературу**. Склонность к писательству у него, наверное, была смолоду. Первые очерки Момышұлы печатались в местной газете еще в 1928 году. Потом была служба в армии, война. Момышұлы — боевой офицер — до писательства ли на фронте? Но не случайно в течение всех военных лет каждый

день, в окопах, в окружении, на марше Бауржан вел *дневники*, их сохранилось 38 тетрадей. И когда он писал свои книги **«История одной ночи»** и **«За нами Москва»**, он много раз обращался к своим записям. Наверное, благодаря этому в его военных книгах чувствуется живое дыхание тех огненных лет.

Это книги боевого офицера, который, пишет: «В этих записках я хотел поделиться не только опытом, но и рассказать о собственных ошибках». Автор не приукрашивает войну, но и не делает упора на ее ужасных сторонах.

Его военные книги переведены на многие языки. Но в то же время Момышулы пишет книгу **«Наша семья»** лирическую повесть *о своем детстве*, о близких людях, о преданиях, обычаях своего народа. Здесь он будет с любовью рассказывать о своих близких: *о бабушке, Кузтумас*, когда-то красавице, умнице, с сильным решительным характером. *Об отце, Момыше*. Еще в детстве тот настоял, чтоб его учили грамоте, а ученых людей в степи тогда было очень мало. Момыш был мастером на все руки: и плотником, и сапожником, и ветеринаром. Человек очень порядочный, он пользовался уважением всех односельчан. Мать Бауржан едва помнил. Она умерла, когда мальчику было три года. По рассказам бабушки, она была красива, уважительна по отношению к старшим, мужу. На фото родные места писателя живописно, но, когда читаешь о них в книге **«Наша семья»**, они кажутся удивительными.

Мир детства, в памяти Момуш-улы, красив и добр: и пышный ковер растений, и прозрачная синева неба, и табуны кобылиц с жеребятами. И огромная улыбчивая луна. Бабушка рассказывала детям *древние легенды*. И в автобиографической книге о детстве **«Моя семья»** целые страницы посвящены казахским преданиям, традициям, играм. А потом отец начал учить его читать — по-арабски, по-русски. И, что было необычным, отдал сына в русскую школу. Культура русская и казахская входили в его жизнь одновременно. Среди любимых были стихи Жамбыла об Амангельды. Фотографий тех времен, конечно, нет, но, глядя на семейные фото самого Момышулы, видно, как важна для него семья, каким он был любящим мужем, отцом, дедом.

Когда Бауржан уходил на фронт, его жена Жамал ждала ребенка. 3 октября 41 года родился сын. Но узнал он об этом только несколько месяцев спустя. Жена, не дождавшись ответа мужа, назвала его Бахытжан, что созвучно имени отца.

Бахытжан станет потом писателем, и напишет несколько книг о своем отце. Момышулы прекрасно говорил и казахски, и по-русски. Язык его книг живой, энергичный. Некоторые **афоризмы** писателя, емкие и мудрые, стали крылатыми такие как:

- *Честь за хлеб не продавай.*
- *Национальное чувство — достойнейшее из чувств.*
- *Любить свой народ не значит ненавидеть другой.*
- *За Родину в огонь войдя — не сгоришь.*
- *Безъязычную тварь скотом называют. Народ, у которого язык беден, примитивен, считают диким, невежественным, варварским, грубым и бескультурным народом.*
- *Справедливость поспешает медленно, но приходит неизбежно.*

Мухтар Ауэзов писал автору книги «За нами Москва»: «Я очень высоко оценил не только твой героизм на поле брани, но и твой литературный труд».

Личность

Когда много лет спустя Фиделя Кастро, лидера революционной Кубы спросят, кого он назвал бы героем Второй Мировой войны, ответит: «Героя книги А. Бека «Волоколамское шоссе казаха Бауыржана Момышулы». Можно предположить, что помимо смелости прославленного команданте Фиделя привлечет независимый характер Бауыржана, его умение брать на себя ответственность, самостоятельно принимать решения.

Все это ценил в своем подчиненном и генерал Панфилов, который представлял тогда еще лейтенанта Момышулы к ордену Ленина, а уже после гибели Панфилова, другой его командир, полковник И. И.

Серебряков в августе 42-го представил Бауыржана к присвоению звания Героя Советского Союза.

Но Панфилов сам был крупной личностью, а тех, кто был помельче, пугал независимый нрав офицера, его принципиальность, прямолинейность, с которой он критиковал порой тех, кто был выше по званию. Кстати, в детстве у него было прозвище *Шан Тимес (недоступный пыли)*. Пыль, грязь, в самом деле, не приставали к нему. Говорят, с войны он не привез никаких трофеев, хотя, что скрывать, многие офицеры везли целые чемоданы вещей. И даже осуждать их за это трудно. Но Момышулы считал, что врагов грабить бесчестно. Говорят, его единственным трофеем была сабля, которую ему подарили солдаты. Он был не такой, как все. Поэтому, несмотря на свою славу героя, Момышулы так и не поднялся выше полковника, и Героя при жизни ему так и не дали.

Бауржан Момышулы был яркой личностью, неизменно притягивавший к себе окружающих. Он далеко не всех впускал в свой мир. Но и любить умел беззаветно. Навсегда сохранил дружбу со своим товарищем по оружию, писателем Д. Снегиным.

Человек, воин, писатель Бауыржан Момышулы

С. Муканов о Бауыржане

*Вы слышите, слава героя гремит,
Как горный поток по весне.
И девушкам снится бесстрашный джигит,
Летящий на белом коне.
Я много прошел и тропинок и трас,
Немало увидел и стран,
И вместо приветствия слышал не раз:
Москва, Казахстан, Бауыржан!
Тогда, восхищенье читая в глазах
Гаванцев, пражан, парижан,
Был горд, что герой этот славный - казах,
Земляк мой. Стальной Бауыржан...*

Имя гвардии полковника Бауыржана Момышулы известно не только в нашей стране, но и далеко за её пределами.

Момышулы, его жизнь и творчество по словам Дмитрия Онегина старейшего казахстанского писателя и фронтового друга Бауыржана, - явление казахское, национальное. Главным в его судьбе и характере была любовь к Родине. Воин и писатель были слиты в Бауыржане воедино и органически сочетались. Он считал

«Наше время не терпит фальши, надо писать кровью сердца, а Вы писатели, иногда пишете водичей».

Наверное, это жгучее желание видеть в книгах правду и подтолкнуло его к тому, что он, кадровый офицер, блестяще закончивший Академию Генерального штаба, вдруг в 1956г в звании полковника вышел в отставку и стал писателем, совершив по словам писателя – партизаны Петра Вершигоры, второй подвиг. Он пишет рассказы, воспоминания, дневники.

Первая книга, вышедшая на русском языке « История одной ночи » , на казахском «Дневник офицера» . Мы знаем его и другие книги «Наша семья» ,

«За нами Москва». О нем написано немало произведений: «Волоколамское шоссе» А. Бека, «Истина и легенда» А. Нуршаихова, «Восхождение к отцу» Бакытжана Момышулы.

Бауыржан Момышулы - один из первых писателей Казахстана, пишущих как на казахском, так и на русском языках. И, как утверждал выдающийся писатель М. Ауэзов, Бауыржан Момышулы на русском языке пишет лучше, хотя он казахский знает прекрасно.

Первое произведение – повесть «Наша семья» Бауыржан Момышулы написал ещё в годы службы армии. Эта повесть удостоена Государственной премии Казахстана. В книгу вошли известные его повести и рассказы. Это книги о детстве писателя, о единой интернациональной семье советских воинов, о боевых буднях и подвигах легендарных панфиловцев, разгроме гитлеровских войск под Москвой, об освобождении наших городов от немецко-фашистских оккупантов.

В своих книгах Момышулы пытается показать становление казаха как гражданина и советского воина, формирование в нём воинского характера, передать его внутренний мир и интеллектуальный облик, массовый героизм людей в труде, так и в бою, показать воплощение дружбы народов.

Сам Бауыржан о своих книгах писал так: «Пишу честно, эти книги - мои дети, я люблю их со всеми достоинствами и недостатками и хочу, чтобы они честно служили моей Родине».

Книга «За нами Москва» начинается эпитафией: «В этих записках я хотел поделиться не только опытом, но и рассказать о собственных ошибках». Записки офицера интересны тем, что они основаны на документальных материалах, в книге нет вымышленных событий и героев. Автор старается быть объективным, показывая героизм людей, стремится не отступать от жизненной правды: то горькой и тяжелой, то радостной.

Роман «За нами Москва» поражает глубочайшей правдивостью, заставляет задуматься над сложной во многом противоречивой личностью самого автора, над судьбой его современников. Главная ценность – высокая нравственность, которая пробуждает в нас желание стать чище и честнее.

В романе описываются бои под Москвой. Разъезд у деревни Дубосеково, откуда до Москвы было 30км., стал знаменитым, - именно здесь совершили свой подвиг 28 панфиловцев во главе с политруком В.Крючковым, сказавшим: «Велика Россия, а отступать некуда - за нами Москва».

Бауыржан Момышулы и его батальон выполняет общее дело в это тяжелое военное время – защищают Москву, всю страну, своих близких. В каждом из бойцов сознание долга выше и сильнее страха смерти. В год 60- летия Великой Победы под Москвой, недалеко от деревни Дубосеково был открыт памятник генералу Панфилову и Бауыржану Момышулы.

Сама жизнь Момышулы пример его воинской доблести и творческой деятельности, легли в основу художественных произведений: повести А.Нуршаихова: “Истина и легенда”, А.Бека “Волоколамское шоссе”.

Стихотворение

Какимбека Салыкова

*Кто гордо жил, кто суетливо –
Всех, отмеряя жизнь пласт,
Расставит Время справедливо,
Всем по достоинству воздаст.
И без внимания не оставит,
В чем прав ты был, а в чем не прав,
Предаст забвенью иль восславит,
Потомкам имя передав.
Но, на любовь сердца настроив,
Тот роковой не ждите час.
Давайте чествовать героев,
Пока они живут средь нас.
Я счастлив тем, что в этом мире,
Где зори не всегда светлы,
Поются песни о батыре,
Достойнейшем Момышулы.
Я восхищаться не устану
И молодым им, и седым.
Пускай подобных Бауыржану
Все больше будет рядом с ним.
И каждый пусть его восславит
Сейчас, сегодня не потом.
Нас Время петь еще заставит
В прошедшем времени о нем.*

Из всего этого можно сделать вывод, что Бауыржана Момышулы отличали такие черты характера: выдержанность, храбрость, стойкость, беззаветное служение своему долгу, любовь к Родине, геройство, честность и справедливость.

Нет ни одного человека в Казахстане, кто бы не знал его имени, не гордился бы им, своим национальным героем. Не меньше ста акынов, писателей, журналистов, ученых посвятили и до сих пор посвящают ему стихи, очерки, статьи, исследования. А сколько легенд при жизни сложил о нем казахский народ! Разве же не удивительна его судьба? Да, счастлив должен быть батыр, имя которого прославляют в народе, а жизнь воспевают, превращая ее в легенду!

Народ всегда ценил своего героя. И в высшей степени справедливо, что, пусть с большим опозданием, **Бауыржан Момышулы в 1990 году посмертно получил звание Героя Советского Союза, орден Ленина.** Эти награды за отца получил его сын, Бахытжан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бауржан Момышулы: Признание подвига: 11 декабря 1990 года полковнику Б. Момышулы присвоено звание Героя Советского Союза, посмертно // журнал Простор. - 2000. - № 4. - С. 57-61.
2. Интернет ресурс https://kopilkaurokov.ru/vneurochka/meropriatia/chieloviek_voin_pisatiel_bauyrzhan_momysuly
3. https://natalya-telezhinskaya.ru/2018/03/10/бауыржан_момышулы-герой-писатель-чел/

Р.Р. РАХМИДЖАНОВ

курсант Пограничной академии Комитета национальной безопасности Республики Казахстан

научный руководитель – подполковник Ж.Г. ДЖАМПЕИСОВА

Пограничная академия Комитета национальной безопасности Республики Казахстан, доцент, магистр социальных наук

ВЕЛИКИЙ СЫН КАЗАХСКОГО НАРОДА, ГЕРОЙ ТАЛАНТЛИВЫЙ ПОЛКОВОДЕЦ И ВЫДАЮЩИЙСЯ ПИСАТЕЛЬ - БАУЫРЖАН МОМЫШУЛЫ

Бауыржан Момышулы — выдающаяся личность в истории Казахстана. Герой, писатель, неординарная личность. Книги автора пронизаны патриотизмом. Они стали первыми литературными произведениями военного жанра в истории страны.

Будущий писатель и Герой Советского Союза родился 24 декабря 1910 года в семье селян-кочевников. Он рано потерял мать. Воспитание ребенка легло на плечи близких родственников. С юного возраста Бауыржан Момышулы жил в нескольких интернатах. В девятнадцать лет юноша окончил школу. С 1928 года Бауыржан работал в райисполкоме, сменил несколько должностей. В 1932 году его призвали в армию. Уже в следующем году он окончил училище и стал офицером.

В конце 1930-х жизнь забросила писателя на Дальний Восток. Здесь он числился командиром артиллерийской батареи. Сражался с Квантунской армией. С 1939 года в течение нескольких месяцев служил в Карпатах. После непродолжительного посещения родины в 1941 вернулся на фронт.

Бауыржан Момышулы: биография и творческое наследие

Плечом к плечу с писателем в боях под Москвой героически сражались и погибали сотни его соотечественников. Он командовал батальоном, потом возглавлял дивизию. Сегодня его опыт изучают в военных учебных заведениях Израиля, США. В казармах, в окопах и в окружении писатель создавал очерки.

Исписанные полевые тетради, хранящие порох, капли крови соотечественников и дым войны, стали основой для создания проникновенных произведений, которые были переизданы в нескольких странах. Выдающиеся достижения Бауыржана Момышулы отмечены правительственными и государственными наградами, орденами.

Именем героя названы:

Школы.

Спортивные комплексы.

Десятки улиц в городах и селах.

Районный центр в Жамбылской области.

Семья и потомки гордятся его достижениями и хранят светлую память о подвигах. За свою жизнь писатель был трижды женат. Первая жена подарила ему наследника. Момышулы Бахытжан, так звали первенца, стал писателем и пошел по стопам своего знаменитого отца. В последние годы Бауыржан жил в Алматы, где и умер летом 1982 года.

Служба в РККА/СА

В Красной Армии с 1932 по 1934 годы и с 1936 года. В 1933 году окончил полковую школу. В боях Великой Отечественной войны с сентября 1941 года в составе дивизии под командованием генерал-майора Панфилова Ивана Васильевича. Член ВКП(б)/КПСС с 1942 года. В должности командира батальона 1073-го стрелкового полка (316-я, с ноября 1941 — 8-я гвардейская стрелковая дивизия, 16-я армия, Западный фронт) старший лейтенант Момышулы при обороне Москвы участвовал в 27-и боях.

Во время второго генерального наступления вермахта на Москву с 16 по 18 ноября 1941 года батальон старшего лейтенанта Момышулы в отрыве от дивизии героически сражался на Волоколамском шоссе у деревни Матрёнино. Умелое руководство комбата позволило на 3 дня задержать фашистов на данном рубеже. После чего старший лейтенант Момышулы вывел батальон из окружения боеспособным.

Героический боевой путь батальона под командованием Бауыржана Момышулы описан в художественно-исторической книге Александра Бека «Волоколамское шоссе».

Позднее, будучи командиром 19-го гвардейского стрелкового полка, 26-30 ноября 1941 года гвардии старший лейтенант^[1] Момышулы в районе деревни Соколово Московской области вместе со своим полком в течение четырёх суток вёл упорные бои, успешно отбивая атаки противника. 5 декабря 1941 года Б. Момышулы был ранен, но поля боя не покинул. В ходе боя в деревне Дубровка Московской области он вновь был тяжело ранен и до марта 1944 года находился в госпитале. В том же году окончил курсы усовершенствования офицерского состава при Военной академии Генерального штаба.

С 21 января 1945 года гвардии полковник Бауыржан Момышулы командовал 9-й гвардейской стрелковой дивизией 2-го гвардейского стрелкового корпуса 6-й гвардейской армии 2-го Прибалтийского фронта. В феврале — марте 1945 года северо-западнее станции Приекуле (Латвия) части умело руководимой им дивизии прорвали три полосы сильно укрепленной обороны противника. В результате наступления дивизии было освобождено 15 населённых пунктов, нанесён значительный урон врагу в живой силе и боевой технике.

Увековечивание памяти

В Казахстане имя Героя носят улицы в городах Алма-Ата, Тараз, Астана, Гурьев (ныне — Атырау), Семее (ранее — Семипалатинск, бывшая улица Горького), в посёлке Асса Джамбульской области; спорткомплекс в районном центре Бурное Джамбульской области; средние школы в городах Алматы (№ 131), Тараз (№ 44),

Шымкент (№ 42); Военная школа-интернат в городе Алматы; совхоз в Джувалинском (Жуалынском) районе.

Памятник Бауыржану Момышулы установлен перед зданием школы Министерства Внутренних Дел Республики Казахстан (город Шымкент), а также в столице Республики Казахстан г. Астана.

В честь Бауыржана Момышулы был назван районный центр Жамбылской области — село Бауыржан-Момышулы (бывшее село Бурное).

В райцентре Жуалинского района открыт музей Бауыржана Момышулы где хранятся некоторые его личные вещи.

В 2010 году, в честь столетия со дня рождения Момышулы (24 декабря), в г. Алматы на входе в парк им. 28-ми гвардейцев-панфиловцев ему воздвигнут памятник в полный рост.

19 марта 2010 года, при содействии Посольства Казахстана в Москве, средней общеобразовательной школе №229 в г. Зеленограде присвоено имя Бауыржана Момышулы. Этот выбор обусловлен тем, что школа находится у станции Крюково, где воевал и получил ранение Б. Момышулы. На территории школы 1 сентября 2010 года был торжественно открыт памятник-бюст Герою Советского Союза и Народному Герою Казахстана.

Награды:

Герой Советского Союза (1990, посмертно).

Народный герой Казахстана (посмертно).

Орден Ленина.

Два ордена Красного Знамени.

Орден Отечественной войны 1-й степени.

Орден Трудового Красного Знамени.

Орден Дружбы народов (23.12.1980).

Орден Красной Звезды.

Орден «Знак Почёта».

Творчество:

«История одной ночи».

«За нами Москва».

Биографическая повесть о генерале И. В. Панфилове «Наш генерал».

Книга повестей и рассказов «Наша семья» (удостоена Государственной премии Казахской ССР в 1976 году).

Путевые очерки «Кубинские встречи».

Книга-хроника «Психология войны»

Фильмы:

2010 — «Қазақтың Бауыржаны» Легендарный Бауыржан (Документальный фильм) «Казахфильм» режиссер «Калила Умаров».

1967 — «За нами Москва» Героическая киноповесть по мотивам книг и материалов Бауыржана Момышулы «Казахфильм», режиссер Мажит Бегалин.

Бауыржан Момышулы: книги

Выдающийся писатель — участник битвы за Москву и других важных сражений. Все его произведения навеяны переживаниями от участия в военных битвах и рассказывают о том сложном периоде в жизни народа. В них описаны реальные события и товарищи, которые сражались с ним бок о бок. Рассмотрим самые известные книги автора, которые рекомендуем прочитать:

«За нами Москва»

В произведении описано становление солдата-казаха в рядах Красной армии, его переживания и проблемы. «В этих записках я хотел поделиться не только опытом, но и рассказать о собственных ошибках» — этим эпилогом начинаются многие книги Бауыржана Момышулы.

Произведение помогает проникнуться идеей массового героизма солдат и узнать об их подвиге. В книге фигурируют реальные герои Великой Отечественной войны.

«Наша семья»

Ценный с исторической точки зрения сборник произведений на военную тематику. Документальность событий не подлежит сомнению. В центре повествования — освобождение сел и городов от немецких оккупантов. Бауыржан Момышулы говорил, что любая цель в жизни достигается только борьбой, а обособленность служит главной преградой на пути к мечте. Здесь отражены личностные качества и жизненные дилеммы сильного духом человека. В 1976 году писатель был удостоен Государственной премии Казахской ССР именно за это произведение.

«Психология войны»

Это сборник лекций и выступлений писателя. В них автор делится жизненной мудростью, учит мужественно противостоять всем испытаниям судьбы. Наиболее точно характеризует книгу высказывание автора о молодежи. Он говорил, что новое поколение должно воспитываться в благородных традициях. Следует помнить, убеждал Бауыржан Момышулы, что традиция — это не дань минувшему: «Это — боевое могучее оружие, выкованное и отточенное в прошлом для великих битв настоящего и будущего».

Бауыржан Момышулы — автор и других книг: «Фронтовые встречи», «История одной ночи», «Дневник офицера». Они стали значимым достоянием литературы Казахстана, переведены на многие языки мира. Научитесь глубже понимать войну, ее природу и причины с помощью подсказок, которые писатель оставил на страницах книг.

Благодаря своим достижениям и железным жизненным принципам Бауыржан Момышулы стал героем военного романа Александра Бека «Волоколамское шоссе». Его жизнь и творчество изучали Х. С. Мухамбеткалиев, К. Серикбаев. В их труды включены публицистические произведения военных лет, рассекреченные архивные источники и интересные факты из жизни Бауыржана Момышулы.

На праздновании 90-летнего юбилея со дня рождения писателя присутствовали государственные деятели и Президент Республики Казахстан. Его речь характеризует жизнь и роль Бауыржана Момышулы. Нурсултан Абишевич Назарбаев заявил: «Сын казахской земли Бауыржан Момышулы для всех народов Содружества остается общим соотечественником. Солдат и народный писатель, он оставил всем нам главное — светлую веру в человека, в силу его духа».

Жажда жизни, яркий стиль, достоверность в мельчайших деталях — вот чем характеризуются произведения знаменитого казахстанца.

Интересные факты

В 1981 году Момышулы принимал участие в торжественной церемонии по случаю рождения миллионного жителя столицы КазССР Алма-Аты.

Блестяще осуществил на практике разработанную Панфиловым тактику боя малыми силами против многократно превосходящего по силам противника, получившую впоследствии название «спираль Момышулы».

Высказывания: «Национальная гордость входит составной частью в чувство патриотизма советского человека. Тот, кто не уважает свою нацию и не гордится ею (а гордиться есть чем у каждой нации), тот безусловный подлец и бродяга»; «Любить свой народ не значит ненавидеть другой»; «Справедливость поспешает медленно, но приходит неизбежно»; «Честь за хлеб не продавай»; «Говорят, что в бою много случайностей; я этого не признаю, отрицаю, в бою нет случайностей. Под случайностью прикрывается всякая расхлябанность, неорганизованность,

необдуманные действия офицера. Война не является для нее оправданием. Все то, что происходит в бою - закономерно и подчинено определенным законам».

Бауыржан Момышулы был кумиром для Эрнесто Че Гевары, «Волоколамское шоссе» было одной из любимых книг команданте Че.

Является основоположником военного жанра в казахской художественной литературе.

За проявленные мужество и героизм в битве под Москвой капитан Бауыржан Момышулы в 1942 году был представлен к званию Героя Советского Союза, однако был удостоен заслуженного звания Героя Советского Союза лишь посмертно, 11 декабря 1990 года усилиями первого Президента РК Н. А. Назарбаева.

После войны отважный офицер продолжал службу в Вооружённых Силах СССР. В 1948 году он окончил Военную академию Генерального штаба. С 1950 года — старший преподаватель Военной академии тыла и снабжения Советской Армии.

С декабря 1955 года полковник Момышулы — в запасе. Член Союза писателей СССР. Вошёл в историю военной науки как автор тактических манёвров и стратегий, которые изучаются в военных ВУЗах до сих пор.

Скончался 10 июня 1982 года.

подполковник н.б. М.К. РСАЕВ

*Старший преподаватель Академии Комитета национальной безопасности
Республики Казахстан, магистр военного дела и безопасности*

РЕФОРМА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ВОЕННЫХ, СПЕЦИАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Статья описывает основные тенденции развития глобальных образовательных систем. Раскрыто их влияние на образовательные пространства учебных заведений ведомства. Предложены условия успешной интеграции образовательных пространств ВСУЗов ОНБ.

Ключевые слова: тенденции развития системы образования; компетентностный подход; образование, ориентированное на результат.

Переход к новой парадигме мировых взаимоотношений, коррекция существующих экономических и социальных моделей, глобализация вывели требования к образованию на новый качественный уровень. Региональные подсистемы были унифицированы. Сохраняя свою специфику, они переориентировались на образовательный результат нового формата – компетентность. Изменения, происходящие в системе ВСУЗов, являются следствием качественных сдвигов в понимании формирования подходов к построению региональных образовательных систем на постсоветском пространстве. Это потребовало смены технологий и собственно методологии организации образовательных пространств. Ведущее положение занял компетентностный подход. В связи с этим актуализируется проблема глубокого понимания сущности и истоков текущих изменений. Осознание их причин и направленности позволит более точно определять формат и направление реформ, а также условия их успешной реализации.

Задачи нашей работы заключаются в определении тенденций развития образовательных систем на основе методологии компетентностного подхода. Это позволит выделить основные требования по совершенствованию ведомственных образовательных систем.

Анализ публикаций показал: тенденции развития глобальных систем образования, методология компетентностного подхода, раскрыты в работах:

В.В.Байденко, А.А.Булатбаевой, Г.Вальверде, Э.Ф.Зеер, И.А.Зимней, А.К.Марковой, Н.К.Нуриева, Дж.Равена, Э.В.Сыманюк, Ш.Т.Таубаевой, А.В.Хуторского и др.

Целью является рассмотрение тенденций и направлений реформирования глобального образовательного пространства и на их основе определение условий интеграции образовательных пространств ВСУЗов ОНБ.

Для решения поставленной задачи был проведен анализ многочисленных источников, раскрывающих проблемы и направления совершенствования образовательных систем. Для определения условий интеграции использовались теоретические методы: синтез, аналогия, моделирование.

В марте 2010 года Республика Казахстан присоединилась к Болонскому процессу. Таким образом, в настоящий момент на всех ступенях образования в стране используются принципы Болонской Декларации. Во многом, Болонский процесс был революционным в области сотрудничества в европейском высшем образовании. Министры из четырех европейских государств, участвующие в праздновании 800-летия Парижского университета Сорбонны (Совместная декларация, 1998) разделяли мнение, о том, что сегментация европейского сектора высшего образования была устаревшей. Решение участвовать в добровольном Процессе создания Европейского пространства высшего образования (European Higher Education Area - EHEA) было оформлено тридцатью странами через год в городе Болонье (Болонская декларация, 1999). В настоящее время, очевидно, что это уникальная организация, которая процессуально включает 47 стран-участников и 49 стран, которые ратифицировали Европейскую культурную конвенцию Совета Европы.

С самого начала Болонский процесс был призван укрепить конкурентоспособность и привлекательность европейского высшего образования и способствовать мобильности студентов и их трудоустройства посредством введения единой системы взаимозачетов преподаваемых дисциплин различных программ и степеней. Обеспечение качества также играет важную роль на чем и был акцент с момента принятия первой декларации. [1, С.119].

Тем не менее, различные министерские встречи с 1999 года расширили эту программу и позволили уточнить инструменты, которые были изначально разработаны. Структура степеней довузовского и послевузовского образования была преобразована в трехступенчатую, которая теперь включает концепцию квалификационных рамок, с акцентом на результат обучения. Ориентируясь на социальный аспект преобразований, было введено признание квалификаций, которое теперь занимает центральное место в европейской политике высшего образования. Иными словами, эволюцию и плоды основных целей внедрения Болонского процесса можно увидеть в настоящем высшего образования многих стран.

Болонский процесс – это в первую очередь «движение от сопоставимости к совместимости; от общности действий – к единым действиям; от способов приспособления к истинным и глубоким изменениям» [2, С.6]. Выделяя необходимость сохранения европейской образовательной культуры, он заключает в себе направление на унификацию, как сближение принципов и подходов, однотипность структур, средств и целей.

Для понимания глубинной сути декларации нужно отдать должное хартии европейских университетов «Magna Charta Universitatum», которая была подписана, там же в Болонье десятью годами ранее, ректорами университетов, которые надеялись, что «системы высшего образования и научных исследований будут непрерывно адаптироваться к изменяющимся нуждам, запросам общества и к необходимости развития научных знаний» [3, с.35].

В последующем, каждые два года проходили министерские конференции, в процессе которых министры стран - участниц вносят предложения и уточнения,

отражая их в итоговом коммюнике. Так в Пражском коммюнике, в 2001 году число стран-членов было увеличено до 33, в нем также были закреплены расширение целей, с опорой на принцип непрерывного обучения, вовлечения студентов в качестве активных партнеров и повышения привлекательности и конкурентоспособности европейского высшего образования. Кроме того, участники министры обязались обеспечить дальнейшее развитие системы обеспечения качества и развития национальных квалификационных рамок. Эта цель коррелирует с идеей непрерывного обучения – «образования в течении всей жизни», что, в свою очередь, является важным элементом высшего образования, который должны быть принят во внимание при создании новых систем. Кроме того, важно отметить, что тема социального измерения была впервые введена в Пражском коммюнике.

В 2005 году встреча министров в Бергене подчеркнула важность партнерства, всех заинтересованных сторон в сфере высшего образования - студентов, вузов, научных сотрудников и работодателей, с опорой на дальнейшее расширение научных исследований, особенно в связи с внедрением и развитием третьей ступени образования - докторских программ. Кроме того, этот Коммюнике подчеркнул волю министров обеспечить более доступное высшее образование, вместе с увеличением привлекательности единого европейского образовательного пространства в других частях света.

В Лондонском коммюнике, 2007 год, число стран-участниц было увеличено до 46. Настоящее коммюнике сосредоточено на оценке, достигнутого к тому времени, прогресса, в областях: академической мобильности, структурных изменений, признания квалификационных рамок (общих и национальных), развития обучения на протяжении всей жизни, обеспечения качества образования и общественный контроль. Также были установлены приоритеты развития до 2009 года, это, в основном, мобильность, социальный аспект, который был определен здесь впервые, сбор данных, возможность трудоустройства. Приоритетными направлениями до 2010 года и далее были названы необходимые преобразования и переформулирование видения систем ценностей и концепций в контексте образовательного процесса.

Несмотря на то, что обобщенные результаты обучения различных предметных областей описываются с помощью Дублинских дескрипторов, возникла необходимость формулировки общей методологии интерпретации и оценки результатов, а также выработка дескрипторов для предметно-специализированных знаний, навыков и компетенций. Разработка дескрипторов должна вестись с учетом разнообразия программ в Европе и организационной, методологической, дидактической и академической автономии [1, С.132].

В 2009 году, в г. Лёвен (Лувен-ля-Нев) было подписано коммюнике, определяющее направления развития Болонского процесса на следующее десятилетие. Основным акцентом в принятой доктрине стали: социальное измерение, непрерывное обучение, трудоустройство выпускников, обучение, ориентированное на донесение до обучаемого целей обучения, международная открытость, мобильность образования, прозрачность финансирования и многомерности инструментов научных исследований и инноваций [4]. Эти основные рабочие вопросы показывают новую ориентацию Болонского процесса на более широкое реформирование, обеспечивая тем самым завершение его реализации.

Сосредоточение внимание на трех основных целях в условиях экономического кризиса: качественное высшее образование, улучшение подготовки обучающихся с опорой на профессиональные навыки, а также увеличение мобильности студентов.

В настоящее время особую актуальность приобретают вопросы создания общеевропейского научно - исследовательского пространства, разработки

национальных структур («рамки») квалификаций, трудоустройства (способности к трудоустройству) выпускников вузов.

Болонский процесс преобразовал ландшафт высшего образования во всех странах-участницах. Все они реализовали значительное преобразование и унификацию своих систем для того, чтобы создать единое образовательное пространство высшего образования. В основу этих систем также были заложены базовые структуры отвечающие на вызовы увеличения потребностей общества. Третичные структуры были изменены, были разработаны системы обеспечения качества, созданы различные механизмы, способствующие мобильности образовательных технологий. Были определены вопросы, касающиеся социальных аспектов высшего образования.

Тем не менее, известно, что второе десятилетие этого тысячелетия определило новые вызовы. На Болонский процесс воздействуют три различные тенденции: интернационализация, европеизация и глобализация. Интернационализация развивается согласно логике Болонских реформ и относится к внутринациональным и межнациональным отношениям. Европеизация заложена внутри болонского процесса и исходит из его сущности. Глобализация же находится за национальными требованиями к образовательной системе и за национальными границами. Несмотря на то, что эти процессы носят зачастую противоречивый характер, но порой в чем-то поддерживают и усиливают друг друга, стоит заметить, что современные образовательные политики «формируются под воздействием заданных ими векторов» [2, С.6].

При внедрении принципов Болонского процесса, все большее значение в педагогическом процессе приобретает использование результативного подхода в проектировании и реализации образовательных программ, которые оцениваются на «входе» с учетом имеющихся ресурсов: количество курсов, содержание программы, материально-техническая база проведения занятий и непосредственно уровень квалификации преподавателей, и оценка результатов проекта по прямым показателям, с учетом потенциала развития индивида. Системообразующими категориями при проектировании образовательного процесса становятся цели (обобщенные описания успешности программы), результаты (знания и умения полученные по окончании обучения), критерии эффективности, оценивание и оценка (как процесс).

При этом результаты обучения выступают средством выражения уровня компетентности. А компетенции представляют собой динамическую комбинацию знания, понимания, умений и навыков, выступающих целью образовательных программ, формирующихся на разнообразных курсах с оцениванием на различных стадиях [5, С.16].

Показателен опыт Германской Республики в применении Болонских реформ системы образования. Упор делается на деятельностные компетенции (Handlungskompetenze) необходимые индивиду для дальнейшего трудоустройства. «Ориентация на результаты обучения и компетенции касается как в целом курсов подготовки, так и более низких уровней – модулей. Только здесь, в описании модулей и курсов подготовки становится видно, что не существует общего наддисциплинарного и вузовского понимания того, можно ли и как можно приемлемо для всех описать и сделать адекватно измеримыми цели обучения, результаты обучения, цели квалификации, компетенции, знания и навыки и т.д. А компетенции содержат доказательство и применение результатов обучения в определенном трудовом контексте» [5, С.138].

Членство в Болонском процессе для Республики Казахстан в первую очередь означало начало модернизации систем высшего и послевузовского образования, ориентация на европейский вектор развития, перестройка всей системы образования

на базе результатноориентированного, компетентностного подхода и вхождение в международную образовательную политику.

В соответствии с взятыми обязательствами Казахстан осуществил ряд мероприятий: обеспечение «прозрачности», максимальной сравнимости за счет широкого распространения однотипных образовательных циклов; введение единой системы образовательных кредитов (зачетных единиц), одинаковых форм фиксирования получаемых квалификаций и их взаимного признания, формирование развитых структур обеспечения качества подготовки специалистов и др. [6].

Следует заметить, что реформирование казахстанской системы образования началось задолго до подписания Великой хартии и вступления в Болонский процесс. Свидетельством тому является активная подготовительная работа, отраженная в ряде аналитических отчетов и статей. Так Г.Н. Гамарник в статье «Опыт и проблемы внедрения принципов Болонского процесса в образовательную систему Казахстана» раскрывает назревшую, с его точки зрения, к тому моменту необходимость присоединения к Болонскому процессу вузов нашего государства, показывает готовность образовательной системы к преобразованиям и знакомит с проектом «Темпус», который стал одной из опорных точек интеграции в европейское образовательное пространство [7].

В 2009 году увидел свет сборник материалов «Реформирование высшего образования в Казахстане и Болонский процесс: информационные материалы для практических действий» [8] подготовленный к изданию Национальным офисом программы Темпус в Казахстане при поддержке Европейской Комиссии, в котором отражены основные проблемы переходного периода образовательной системы в РК, даны рекомендации и конкретные инструкции по составлению и разработки необходимой документации по практическому изменению образовательных структур в соответствии с принципами Болонского процесса.

Как заметили авторы сборника «Высшее образование Казахстана в контексте Болонского процесса»: «Сейчас в странах Евросоюза наметилась тенденция перехода от системы обеспечения качества высшего образования к культуре качества, которая означает, что обеспечение качества становится осознанно принятой повседневной работой для всех в сфере высшего образования. Предстоит большая работа, чтобы в Казахстане также стали нормой неукоснительное соблюдение законодательства в сфере образования, внутренняя и внешняя оценка деятельности вузов, вовлечение в эту деятельность все большего числа студентов, работодателей, неправительственных организаций» [9, С.112].

В нашей республике существуют различные мнения на внедрение принципов Болонского процесса в систему образования. Так А.К. Сагинтаева указывает некоторые проблемы, возникшие при осуществлении задач, сформулированных в Болонской декларации. К ним она относит: опасения потери качества высшего образования и трудности дифференциации содержания уровней высшего и послевузовского образования, опасность «утечки мозгов» в следствии повышения мобильности, отсутствие конвертируемости отечественных дипломов, не достаточную законотворческую и общественную работу по обеспечению автономности вузов [10, с.21-32].

Т.М. Мухаметкалиев еще в 2011 году дал четкое обоснование положительных и отрицательных моментов вхождения в единое европейское образовательное пространство, заметив, что «главное конкурентное преимущество высокоразвитой страны связано с уровнем и возможностью развития её человеческого потенциала, который во многом определяется состоянием системы образования» [11, С.20-24]. Что, в свою очередь говорит о необходимости внедрения новой компетентностноориентированной парадигмы развития высшего и послевузовского образования в нашей стране.

Текущая политика высшего образования Казахстана определяется необходимостью обеспечения условиями профессиональной подготовки компетентных и конкурентоспособных специалистов для всех отраслей экономики республики, усиления интеллектуального потенциала и практико-ориентированной деятельности высшей школы, ее интеграции с наукой и производством, приведение в соответствие с международными образовательными стандартами.

Подводя итоги, хотелось бы отметить, что в содержании применения основных подходов Болонского процесса лежит изменение педагогической парадигмы. На смену преподаванию, ориентированному на содержание, приходит преподавание, ориентированное на развитие компетентности, которая является образовательным результатом. В итоге, можно говорить о модели образования, ориентированного на результат (Outcomes Based Education). Именно эта модель в новых глобальных социально-экономических условиях позволяет добиться качества и успешности системы образования [12, С.577]. Компетентностный подход служит базой модели образования.

Военное образование в Республике Казахстан развивается в соответствии с тенденциями модернизации системы образования РК. Основные изменения обусловлены глобализационными процессами в мире и связаны с вступлением Казахстана в Болонский процесс. Основными целями которого являются расширение доступа к высшему образованию, повышение качества высшего образования, увеличение мобильности обучаемых и преподавателей, обеспечение трудоустройства за счет четкой ориентации на результат обучения.

Это повлияло на формирование и применение стратегии обучения ориентированного на результат (далее -ООР) в казахстанском образовании и ее составной части – военном образовании. Системообразующими категориями при проектировании результатаориентированного образовательного процесса становятся цели (их определение в соответствии с базовыми компетенциями), результаты (знания и умения полученные по окончанию обучения), критерии эффективности (обеспечение качества на всех уровнях), оценивание и оценка (как процесс), а также планирование непрерывного развития образовательной системы.

Сущность стратегии ООР заключается в изменении целеполагания на основной результат образования. Если традиционное образование рассматривает формирование у обучаемого жестко определенной системы знаний, умений и навыков, то ООР результатом образование рассматривает компетентность, как способность выполнять определенный вид деятельности.

Таким образом, основными тенденциями развития глобальных образовательных систем являются: ориентация на результат, стандартизация базовых компетенций, мобильность и ориентация на потребителя. Учитывая это, интеграция образовательных пространств ВСУЗов ОНБ должна проводиться с учетом:

- применения компетентностного подхода и методологии концепции ориентации на результат;
- создания ведомственной стратегии подготовки и переподготовки кадров;
- стандартизации системы планирования образовательных результатов;
- модульного построения содержания образовательных программ;
- единых требований к подготовке ППС;
- выработки критериев и разработки системы оценки образовательных результатов;
- информатизации и цифровизации как педагогических систем, так и систем управления;
- академической свободы субъектов образовательных систем;

– выработки единых подходов к проведению научных исследований и распространения их результатов.

Невыполнение данных условий крайне затруднит образовательные реформы и затормозит процесс повышения эффективности подготовки кадров в вузах ОНБ.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Основные тенденции развития высшего образования: глобальные и болонские измерения / Под науч. ред. д-ра пед. наук, профессора В.И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. – 352 с.

2. Федоров А.Э., Метелев С.Е., Соловьев А.А., Шлякова Е.В. Компетентностный подход в образовательном процессе. Монография / – Омск: Изд-во ООО «Омскбланкиздат», 2012. – 210 с.

3. Юнацкевич П.И., Горюнков С.В. Непрерывное образование взрослых и Болонский процесс / Серия книг: теория и методика профессионального обучения и воспитания взрослых. – СПб.: ИОВ РАО, 2008. – 49 с.

4. Processus de Bologne 2020 – L’espace européen de l’enseignement supérieur dans la nouvelle décennie. Communiqué de la conférence des ministres européens chargés de l’enseignement supérieur, Louvain et Louvain-la-Neuve, 28 et 29 avril 2009. // L’espace européen de l’enseignement supérieur en 2012: rapport sur la mise en oeuvre du processus de Bologne / Agence exécutive «Éducation, audiovisuel et culture». Bruxelles, 2013 – 224 p.

5. Болонский процесс: Результаты обучения и компетентностный подход (книга-приложение 1) / Под науч. ред. д-ра пед. наук, профессора В.И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2009. – 536 с.

6. Институт Болонского процесса / Официальный сайт центра Болонского процесса и академической мобильности МОН РК. Режим доступа <http://www.naric-kazakhstan.kz/ru/parametry-bolonskogo-protsesssa> (дата обращения 10.11.2020).

7. Гамарник Г.Н. и др. Национальный аналитический отчет о высшем образовании Республики Казахстан. – Астана, 2006.

8. Реформирование высшего образования в Казахстане и Болонский процесс: информационные материалы для практических действий. – Алматы, 2009 – 120 с.

9. Высшее образование Казахстана в контексте Болонского процесса – научно-методический сборник. – Алматы, 2014. – 113 с.

10. Сагинтаева А.К. Вызовы Болонского процесса: за и против/ Вестник Казахского национального педагогического университета им. Абая, серия «Социологические и политические науки» № 2(34), 2011. – С.21-32.

11. Мухаметкалиев Т.М. Болонский процесс в Казахстане: объективный взгляд // Современное образование №1 (81), 2011. – С.20-24.

12. G. Valverde. Educational Quality: Global Politics, Comparative Inquiry, and Opportunities to Learn // Comparative Education Review. Vol. 58. No 4 (November 2014) – pp. 575-589.

подполковник И.Ж. СОЗАКБАЕВ

преподаватель кафедры артиллерии Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

ПСИХОЛОГИЯ СОЛДАТА, ПСИХОЛОГИЯ ОФИЦЕРА, КАК ОСНОВНЫЕ ГЕРОИ ПРИ ДОСТИЖЕНИИ ПОБЕДЫ В БОЮ

Солдат и офицер- люди войны, образ вашего времени. Но прежде всего это мыслящие люди. Вообразившие в себя опыт войны. Их характер, на первый взгляд, как

будто узнается сразу, но дойдя до кажущейся вершины, вы замечаете следующий, удаленный от вас горизонт, когда доходите до него. Перед вами встает новый горизонт, и вы должны идти и идти вперед.

Ключевые слова: солдат, офицер, Деревня Середя, личный пример.

В чем состоит психология солдата? Прежде всего это овладение солдатским мастерством и внутренняя борьба с внутренними чувствами.

Мы знаем что войны выигрывает народ, государство. Но кто его представляет на переднем крае, в окопах, позициях? Да это солдат, который представляет собой Вооруженные силы. Давайте теперь разберемся, кто он, солдат, это один из самых сложных вопросов. На сегодня справедливо будет сказать, что все произведения на военную тему не раскрывают образа солдата, дают образ какого-то картонного человека. Но вместе с тем он, Боец- живой человек. Он грустит о жизни, о любви, он жаждет ласки и нежности любимой, чудного лепета маленького, забавного карапузика сына или кудрявенькой малюсенькой дочки, он муж, он отец. Оружие, как и обмундирование в ходе боев изнашивается, а наши техники, мастера нам своевременно ремонтируют оружие, портные и сапожники чинят и штопают, накладывают заплатки на нашей износившейся экипировке, проводят мелкий и текущий ремонт, тем самым предохраняя бойца от сырости, непогоды и ветра, продлив своевременным ремонтом срок носки, т.е. заставляют кожу и хлопчатобумажный материал честно и до предельной возможности служить народному нашему общему делу с большой пользой. Дух наших бойцов и командиров в борьбе крепок, как гранит. Ненависть к заклятому врагу горит в сердце каждого из нас. Но душа солдата тоже имеет свойство изнашиваться- солдат не камень, не сталь, не стекло, а человек, обыкновенный человек со всеми человеческими достоинствами, чувствами и слабостями, присущими каждому. Он не только постоянно проявляет отвагу, мужество и героизм. Но в минуты душевной невзгоды проявляет слабодушие и слабоволие.многим удается самим перебароть эту напавшую на него слабость и взять себя в руки. Другим- товарищи помогают. Третьих командир и политработники ободряют. Одним словом, тоже понемножку ремонтируются, оттачиваются как лезвие боевого клинка и боевого штыка для завтрешнего боя, дается нужный закал некоторым ослабевшим в огне боев. Он трепещет от радости боевого подвига, радости любви, радости отцовского чувства, восхищается красотой природы, нежно любит вдыхать приятный аромат цветов. Приятно ощущает тепло яркого, солнечного, сияющего дня. Он с любовью смотрит в голубое, безоблачное звездное небо ночью. Это жизнь, он – живой человек. Он плачет, и плачет горько, опуская в могилу тело убитого боевого товарища. Он злится, нервничает, грустит, печалится, обижается на невнимательность близких людей, друзей и хороших товарищей.

Порой он устает физически и духовно: в голову лезут разные мысли, которые мешают, кусают, пристают, сверлят, точат, пилят и назойливо трут до крови, тяжело давят на тело и душу. К чему я это говорю. Солдат это такой же человек как и все, но..... он обременен, некоторыми ограничениями, которые даны ему службой в вооруженных силах.

Жажда жизни, страстное желание выжить, победив смерть, - есть главная движущая сила в бою, делающая человека способным презреть смерть, заставляющая идти навстречу ей, с глазу на глаз, с неудержимым гневом умерщвлять смерть именем жизни. Жизнь – знамя солдата. Любая потеря возвратима, но потеря человека невозвратима. Главная сила Армии и ее основная ценность-солдаты. Поэтому главное внимание должно быть уделено обучению искусству солдатского ремесла, бережному отношению к солдату в бою. Пренебрежение к солдату, к человеку не приводят к хорошему. **Солдат погиб- вся**

ценность потеряна, сохранить солдата- вот что самое важное. Для того, чтобы не потерять эту ценность- солдата нужно обучать и духовно и физически, воспитывать в нем хорошего война, обучать солдатскому ремеслу, чтобы он сам не погибал, а врага уничтожал. Вот почему утверждаю что солдат идет в бой не умирать, а жить, что надежда на жизнь согревает сердце солдата. Он и умирает для того чтобы жить.

Скромнее солдата существа нет. Будьте чутки, внимательны и справедливы к нему. Параграф 14 полевого устава требует от бойца огромного напряжения всех сил, поэтому командир обязан проявлять в любых условиях заботу о нем. В уставе записано: «Знание своих подчиненных, постоянное личное общение с ними, внимание к их боевой жизни, подвигам и нуждам обеспечит командиру спайку части и успех в бою».

На поле боя вожак – человек действия, а не рассуждения. Он действием подчиняет волю.

Армия – государственная вооруженная сила, организованная, дисциплинированная для защиты государства от внешних и внутренних врагов, где духовные и физические силы человека подчинены строгой дисциплине.

Солдату помимо простой пищи, нужна и духовная, а лучше чтоб она была из родных мест.

Каким должен быть командир, офицер? Офицеры в основном делятся на три категории. Я имею ввиду строевых, а не штатских в военной форме, которые тоже носят погоны. Итак: офицеры ближнего боя; офицеры тактического соображения и назначения; офицеры (генералы) оперативного мышления и назначения.

Не зря книга «Психология войны» является настольной книгой для каждого офицера вооруженных сил Израиля.

Командир – мозг войск, организатор боя, творец побед. Когда я пишу или говорю о командире, я хочу доказать, что командир – творческая личность.

Офицер должен быть не столько солдатом кулачного боя, сколько солдатом ума, как гласит казахская поговорка «штыком убьешь одного, а умом тысячу».

Основная обязанность командира до боя – прививать мужество своим подчиненным. Основная обязанность командира в бою – не умирать, а выполнять поставленную боевую задачу, экономно расходуя для этого все подвластное ему, сообразно обстановке, с учетом реальных сил и возможностей; с наибольшим напряжением энергии, как говорил Бауыржан Момышулы: «...управлять боем, управлять психикой.»

Как пример приведу вам отрывок из данного произведения:

«Мой батальон был вытянут в ниточку, и на душе было тревожно. Беспокоила не столько учет вверенной норма против устава, сколько сердца и души солдат, которым присущ страх и которые заражены этим искаженным понятием о немце, принесенным над окруженцами. Требовалось где ни будь побить немца, и побить обязательно!

Деревня Серeda находилась от нашей передовой линии в 25-30 километрах. Где немцы? Не знаю. Послал я в разведку на 10 километров- немца нет впереди, послал на 15 километров- немца нет, послал на 20- нет, на 25- нет, на 30 километров- сообщили, что немцы в деревне Серeda.

Большак. Который подходил к Серede с запада. Шел с севера на станцию Шаховскую и на юг- на совхоз «Болычево». Шаховская и совхоз «Болычево» являлись узловыми пунктами, к которым стремились немцы. На восток. На село Новлянское через Житохи, на наши рубежи, шли дороги через Максимово. Немцы, двигались с запада на восток, решили, по всей вероятности, оставить под Шаховской до Болычево группировку, совершить обходной маневр с севера и с юга, а не бить во фронт и поэтому двигались на восток. На Максимово-Новлянское движение прекратилось. Серeda как бы являлась распределительным пунктом

сосредоточением противника для действия на севере и на юге, и поэтому силы отсюда расходились на Шаховскую и Большечева.

Возвратились разведчики, сказали, что немцы в Середи, от нас в 25 км. Что делать? Принимается решение побить немца в Середи. Ставятся такие задачи: совершить ночной, неожиданный налет на Середу, перебить, сколько можно, немцев и взять хоть одного «языка», заминировать дороги, идущие на Максимово, взорвать мост по дороге на Шаховскую. Захватить документы, пленных.

Но кому это поручить это сделать? Над этим вопросом пришлось думать не только потому, что на я, ни кто другой в бою не были. В бою бывал Жалмухамед Бозжанов- участник финской кампании. Послать командира роты? Фронт -8 км, нельзя. К тому этот вопрос должен быть решен наверняка. Поручаю это дело моему старшему адъютанту, лейтенанту Хабибулле Рахимову, бывшему агроному по образованию, альпинисту. Он назначается начальником разведывательного отряда, политруком- Жалмухамед Бозжанов.

Основная цель- укрепить у бойцов веру в свои силы. Следовательно в отряде должны быть представители всех отделений. Я взял из каждого отделения по 1, 2 человека. Это, с одной стороны, невыгодно, но, с другой стороны, раз бойцы повоюют и вернуться, они расскажут обо всем товарищам. Ведь не могу же я собрать митинг. А тут сидит рядом боец, курить и рассказывает: «Немец заорал, я бросил гранату». Вот что нужно было. Поэтому пришлось сформировать сборную команду, даже из представителей мельчайших огневых единиц.

Был составлен план: разбить отряд 100 человек на три группы, нападать одновременно с трех сторон по 30 человек. Собрал бойцов и командиров, растолковал задачу, пожелал удачи, и 16 октября они выступили. 16же октября подошли к Максимово, сосредоточились там, провели разведку, снова уточняли. В эту ночь здесь было до полка пехоты и мотопехоты немцев. Сообщили мне об этом по радио, я приказал отставить операцию, потому что одному идти против многих не разумно. На завтра мне докладывают, что в деревне около 300 человек.

18 октября 1941 года ровно в 2 часа ночи совершается налет: расстреливали выбегавших немцев, некоторые из них повыскакивали в одном белье. Взяли штабные документы, одного немца живым, взорвали 5 машин. Бой длился всего час. Наши потери: 6 раненых, один убитый- сержант Мосеяш.

На утро отряд вернулся. Когда бойцы шли туда, они думали, что идут на верную смерть. А когда вернулись, я не узнал их- веселые. Бодрые, и чувствуют себя уже бывалыми солдатами. Таким образом, была выполнена 2 задача: доказано, что пуля наша немца берет. Говорю участникам: товарищи рассказывайте, только не лгите, ведь если не предупредить, обязательно будут преувеличивать.

Серединский налет- это лихой ночной налет на противника, о значение его для последующих боев, для укрепления рубежа в душе наших солдат было громаднейшее. Больше любых последующих боев. Поэтому, когда я говорю о своей части, я не когда не забываю Серединский налет. Несмотря на то, что он не оказал никого влияния на ход дальнейших событий на этом участке. Ему мы многим обязаны. Самое главное- он повлиял на душу и психологию солдат.»

Командир не может быть однозначным, несолидным человеком, он должен глубоко понимать, что такое служебное самолюбие и себялюбие, он должен различать служебный эгоизм от личного обывательского эгоизма. На его вооружении должно состоять простое боевое слово, задевающее за живое солдат своей правдивостью, задушевной простотой.

Командир должен чувствовать возложенную на него ответственность, не защищать частные интересы вне интересов общих. Командир не должен быть ни безрассудно решительным, ни рассудительным без решительности. Однобокость – порок офицера. Командир должен сочетать в себе эти качества. На свои личные

достоинства он должен смотреть через призму критики, а не через увеличительное стекло. Он должен быть наездником с глубокой, непринужденной посадкой в седле, а не торчать чучелом и страдать от неуклюжей посадки.

Офицер должен знать нужды, душу солдата. Когда я говорю о нужде, то имею в виду не питание, не материальную сторону, а душу человека, умелый подход к человеку. Следовательно командир должен работать умом – дисциплинированно, настойчиво, последовательно и целеустремленно. Трагические моменты войны требуют от командира суровости и беспощадности ко всякому неповиновению и беспорядку. Война не терпит неповиновения. Суровость должна доходить до смертной казни виновника, без колебаний, если этого он заслужил. Это самое гуманное и самое человеческое, а не сумасшествие, не гладить же по голове человека, который натворил невозможные вещи, допустил трусость или измену. Потакание – слабость.

Строгость и требовательность командира должны быть осмысленными, а всякие словесные нотации, окрик не являются строгостью, а самодурством.

Каждый солдат нуждается в теплом слове за свои старания. Следовательно командир должен придерживаться правила: не хвалит без меры и не терзает без вины.

Командир должен уметь воздействовать на совесть солдата, побуждать его к благородным порывам, учить и уметь учиться у подчиненного.

Личный пример – это инициатива. Я здесь немного отклонюсь, Лежит рота, людей надо поднять в атаку. Противник неизбежно встретит огнем, огневым щитом. Командир подает команду: «В атаку, вперед!» Я пока не встречал такого, чтобы люди сразу поднялись по команде и пошли в атаку. И это вполне закономерно: кому хочется умирать? Поднять людей в атаку – это самое трудное. Стоит подняться только одному смельчаку, и поднимется вся рота. Конечно, когда идут в атаку – вся рота смелая, но кто смелее? Тот, кто поднялся первым. Исходя из этого, следует формулировка: инициатива – вожак смелости. У солдат бывает стадное чувство, которые многие презирают. А я считаю, что в таком случае это благородная черта боевого содружества коллектива. Тот кто первый поднимается в атаку, несмотря на смертельную опасность, тому обязаны успехом, которого добилась рота. Может быть, он сам в этой атаке никого не убьет но он поднялся первый и его надо за это наградить потому, что дело не в том, сколько врагов он заколол в этой атаке, а в том, что он показал пример, поднимаясь первым, тем самым увлекая за собой остальных. Конечно, стыдно отставать от него, и остальные поднимутся и пойдут в атаку. И даже тот, кто совершил героический поступок уже в атаке, тот также обязан первому поднявшемуся. Если личный пример не является заразительным, то это не личный пример, он никому не нужен потому, что свою цель не оправдывает.

Во взаимоотношениях командира с подчиненными ему людьми не должно быть элементов демократизма, то есть между повелевающим и повинующимся может существовать только так называемый ложный демократизм, он совсем не нужен именно в армии.

Команда или приказ есть выражение воли командира, формула его решений. Нужно понять, насколько служебная необходимость требует отдачи именно такого, а не другого приказа. Нужно знать, все ли есть для проведения в жизнь этого приказа. Приказ должен быть хорошо продуманным.

Итак, перечислю требования к приказу:

Возможно ли выполнить данный приказ и в данных условиях? Вот основное, что должен продумать командир, прежде чем отдать приказ, принять решение.

Обеспечено ли необходимыми силами и средствами выполнение приказа.

Расчет времени – сколько времени требуется для выполнения приказа. Расчет должен быть реальным, а не просто так – сделай это за пять минут.

Кому поручается выполнение этой задачи? Не каждому можно поручить выполнение приказа. Только после того, как убедишься, что выполнение приказа решить судьбу людей, и что человек выполнит приказ, можно ему его поручить. Не каждый подчиненный способен на выполнение любого приказа.

Достаточно ли точно понятно приказание исполнителем. Бойся доверять ответу, заученной канцелярской форме «так точно».

Должны быть также обдуманы методы и способы выполнения приказа.

Контроль. Надо обязательно проверять, как выполняется приказ, искажается ли он или соответствует задуманному. Ведь в бою не всегда делается так, как ты думаешь. Поэтому, отдавая приказ, нужно видеть его выполнение, корректировать его, тогда это будет называться приказом, а если пункты не соблюдены и не обдуманы – формальность.

Командир должен быть популярным в своем подразделении, в своей части. Солдат должен его любить, бояться, уважать и беречь. Строгость командира, основанная на справедливости, - основа его популярности. Наказывать солдата нужно только за дело и не оскорбляя его человеческого достоинства, такое наказание не приводит к злу и не умаляет популярности командира, солдат терпит, потому что это справедливо. Несправедливость вызывает озлобление, масса его не терпит. Справедливый командир может назад не оглядываться. Бояться своих – это величайшее несчастье, а чтобы не бояться своих, надо быть справедливым.

Командир должен иметь нравственное влияние на солдата, говорить с ним на его языке простыми и доходчивыми словами, владеть ключом к сердцу солдата. Командир должен быть примером для подчиненного всегда, везде и во всем, только тогда он сможет справедливо гордиться своим мундиром.

Командир должен быть психологом, способным заглянуть в душу солдата; общение с солдатами, понимание их внутреннего состояния постигается не столько умом, сколько искренним чувством и состраданием к их солдатской доле. Высокомерное отношение нетерпимо как оскорбление для них.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Психология войны.- Бауыржан Момышулы;
2. Волоколамское шоссе.- Александр бек.

подполковник Д.С. СУПРУНЕНКО

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясы
I факультетінің 7-арнайы кафедрасының аға оқытушысы,
педагогика ғылымының магистрі*

подполковник Д.Ж. МАМБЕТОВ

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясы
I факультетінің 7-арнайы кафедрасының аға оқытушысы,
ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі*

БОЛАШАҚ ОФИЦЕРЛЕРДІҢ ОТАНҒА ДЕГЕН СҮЙІСПЕНШІЛІГІН ОЯТУ – БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ ҰРПАҚҚА ҚАЛДЫРҒАН МҰРАСЫ

Бұл мақалада қазақ халқының біртуар батыр ұлы Бауыржан атамыздың Кеңес үкіметі мен қазақ халқы үшін жасаған ерліктері мен еңбектері өте зор екені. Ол тек қана әскери адам ретінде ғана емес, сонымен бірге жазушы ретінде де танылғаны. Оның еңбектерін оқыған және бойына сіңіре білген оқытушылар мен курсанттар Отанға деген сүйіспеншілікті бойларына сіңіріп, алдағы қызметінде өз

ісіне сенетін, кедергілерден қорықпайтын, қиыншылықтарды жеңе білетін күрескерлік рухта тәрбиеленетіні туралы сөз болады.

Кілт сөздер: ғылыми-техника, патриотизм, патриоттық тәрбие, ұлттық, тұлға, ғалым-сыншы, шынышылдық, нақтылық, сезімтал, салт-дәстүр, қайсар, саналы.

*«Ешкімде іштей батыр болып тумайды.
Батырлық та мінез секілді өскен орта, көрген
тәрбиеге байланысты қалыптасады».*

(Б. Момышұлы)

Патриоттық тәрбие мәселесі адамзат тарихындағы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлы мақсат болғандықтан, жауынгерлердің бойындағы Отанға деген сүйіспеншілігін, яғни патриоттық санасын дарытуда халқымыздың ұлы, ержүрек қолбасшысы, жазушы, Қазақстанның Халық Қаһарманы батыр Бауыржан Момышұлы атамyzдың кейінгі ұрпаққа үлгі етіп қалдырып, кеткен өсиеттерінің және ерлікке толы шығармаларының алатын орны ерекше.

Патриотизм дегеніміз – Отанға деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман-саулығының қоғамдық-мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстығын сезу, *ал мемлекетті нығайту дегеніміз* – жеке адамды күшейту екенін мойындау, қысқасын айтқанда, патриотизм мемлекеттік деген ұғымды жеке адаммен, яғни оның өткенімен, бүгінгі күнімен және болашағымен қарым-қатынасты білдіреді.

Әскери қызметшілерді патриотизмге тәрбиелеу – тұлғаның патриоттық сана-сезімін қалыптастыру; патриоттық іс-әрекеттерін ұйымдастыру. Қазақстан Республикасының жоғарғы әскери оқу орындарындағы тыңдаушылар мен курсанттарды тәрбиелеуде әр тәрбиешінің, әрі ұстаздың ең басты мақсаты – дені сау, ұлттық сана-сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениеті, прасаты, ар-ожданы мол, еңбекқор, іскер бойындағы игі қасиеттері бар, офицерді тәрбиелеу.

Еліміздегі ғылыми-техникалық және әлеуметтік саяси өзгерістер барысында, қоғамдық өміріміздің барлық салаларына патриоттық тәрбие берудің қажеттілігі айқын сезіле түсуде және бұл қажеттіліктің онан әрі өсе түсетіндігін өмірдің өзі көрсетіп отыр. Тәрбиенің кең салаларының бірі - патриоттық тәрбие екенін еліміздің тұңғыш президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың өзекті мәселелердің қатарына қоюы тегін емес және Қазақстандық патриотизмнің теориялық негізін тереңдете түсті [1].

Бауыржан Момышұлы – даңқты қолбасшы, Кеңес одағының жоғарғы әскери академиясының профессоры, ұлтын сүйген патриот болуымен қатар, қазақ халқының ұлттық рухын қорғауда қаламды қару еткен қайраткер жазушы. Оның өнегелі өмір жолы, әскери портреті талай қаламгердің қаламымен өрнектелгені белгілі. Олардың ішінде әдеби көркем шығармалармен қатар естеліктер, ғылыми еңбектер де кездеседі. Бұл тақырыпқа А. Бек, А. Кривицкийден бастап, М. Әуезов, М. Ғабдуллин, Ш. Мұртаза, Е. Ысмайылов, Ә. Нұршайықов, Ш. Елеуқенов, М. Мырзахметұлы, Б. Момышұлы (ұлы), З. Ахметова, М. Қалдыбаев т.б. ғалым-жазушылар қалам тербеп, батыр бейнесін сомдауда үлкен еңбек сіңірді.

Бауыржантанудың негізін салушы профессор Мекемтас Мырзахметұлының еңбегі осы салада жүргізіліп жатқан зерттеулерімен ерекшеленеді.

Біздің зерттеу нысанымыз болып отырған Бауыржан Момышұлы шығармашылығы ұлттық рухтың жоғары болуына айрықша назар аударды. Осыған орай, бірнеше еңбектерін жарыққа шығарды. Мәселен, «Қанмен жазылған кітап», «Ұшқан ұя», «Жонарқа», «Төлеген Тоқтаров», «Бір түннің оқиғасы», «Генерал Панфилов», «Москва үшін шайқас», «Олар менің есімде», «Ел басына күн туса» атты туындылары дүниеге келді.

Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұясы» – оның жазушылық шеберлігін халқымызға мойындатқан алғашқы шығармасы.

Бауыржан Момышұлының тұлғалық болмысы халықтық педагогика негізінде дамытылып, патриоттық тәрбиені саналы меңгеруден тұрады. Бауыржан Момышұлына алдымен тұлға ретінде қалыптасу үшін әсер еткен басты фактор – өзінің түлеп ұшқан ұясы. Сондықтан да, Бауыржан Момышұлының өмірі мен шығармашылығы негізінде жастарды патриоттыққа тәрбиелеудегі мүмкіндіктер қарымды қаламгердің «Ұшқан ұя» еңбегінде кеңінен қамтылған. Өйткені, шығармадағы күллі дүние батырдың қабылдауы, сезім-түйсігі арқылы өтеді. Бұған қоса, повесте автордың балалық шағы қамтылады, демек, онда Бауыржан Момышұлының қалыптасу, шығармашылық процесі көрініс тапқан.

Белгілі ғалым-сыншы М. Қаратаев сөзімен келтірсек: «Бұл Бауыржанның балалық шағын баяндаған, өскен, тәрбие алған ортасын суреттеген өмірбаяндық шығармасы. «Ұшқан ұяда» Бауыржан Момышұлының өзіндік көркем суреттеуі көзге түседі. Бұл повесть жазушының өзіне тән суреткерлік бетін танытты. Шыншылдық, нақтылық, өмір материалын жетік білушілік – жазушыға көп қажетті қасиеттер. Қалың халық ортасында, қарапайым семьяда туып өскен, жастай шешесінен айырылып, ақылды ана, қарт ана, үлкен шешесінің қолында тәрбиеленген Бауыржанның жасынан сезімтал, елгезек, ойшыл болып өскенін көреміз. Бала кезінен көрген-білгені, өмірден алған әсері жүрегіне жазыла берген тәрізді де, қар суындай бойына сіңе берген тәрізді, енді келіп сол жан түпкіріне іркілген және есейген шағында, өмірдің ауыр кешуінен өткен шағында бұлақ суындай қайнап, бұрқылдап сыртқа шыққан тәрізді. «Ұшқан ұяны» қызығып оқисың, сүйсініп оқисың. Бауыржанның жастық шағын өз басыңнан өткергендей сезімге бөленесің» [2]. Біздіңше, бұл тұжырым –көрнекті туындылардың бірі «Ұшқан ұяға» берілген әділ баға.

Аталмыш шығармада Бауыржан Момышұлы өз ортасынан алған тәрбиесін өзіне ғана тән көркемдік дәлдікпен суреттеген. Бұл шығарманы оңтүстік қазақтары туралы нағыз этнографиялық шығарма десек артық айтпаймыз. Өзге жұрт, кейінгі ұрпақ қазақ халқының бай салт-дәстүрін «Абай жолынан» оқып-білгендігі анық. Алайда бұған қоса «Ұшқан ұяны» оқыған адамның қазақ туралы пайымы одан да нақтылана түсетіні ақиқат.

Жазушы «Ұшқан ұя» шығармасында балалық шағында, көрген куә болған, есте қалған оқиғалар арқылы жалпы сол тұстағы әлеуметтік кезеңді, қоғамдық өмірді суреттеу мәселелерін басты міндет етіп қояды. Қаламгер өзінің ес біле бастаған кезінен мектеп табалдырығын аттағанға дейінгі өмірін еркін әңгімелейді.

Повесте қазақ ауылының көрінісі байыпты да терең бейнеленеді. Шығармада кеңестік идеологияның ыңғайына бейімделген, идея үшін боямаланған, қазақ өміріне қисынсыз келетін, ойдан қарастырылған оқиғалар кездеспейді. Өткен оқиғаларды әңгімелейтін шығарманың құндылығы да, өміршеңдігі де тарихи шындықтан, тарихи оқиғалардан алшақ кетпеуінде десек, Бауыржан Момышұлы да өзі өмір сүрген дәуірді шыншыл суреттеп, бастан өткенді ой елегінен өткізіп, өмір сыйлаған қуанышты, қиындықтарды шыншылдықпен жаза алды.

«Ұшқан ұя» повесі қамтитын уақыт кезеңі – Кеңес өкіметі қалыптасуының алғашқы жылдары. Повесте сол замандағы қазақтардың экономикалық өмірі, оның ерекшелігі және ағайыншылықпен бүркемеленген малдының малсызды қанау тәсілі айқын көрсетілген. «Ал тақыр кедейлер байлардан күш-көлік, киім-кешек, тамақ алып дән сепсе, өз жерінің өніміне өзі қожа бола алмай түсімнің төрттен бірін ғана иемденіп жүрді.

Көшпелі тірліктің көлемі тарылып, ауқымы азая бастаған сайын егішілік ұлғая берді. Малды ауыл қыс бойы Қаратаудың ар жағын жайлап, ерте көктемде елге оралар еді. Сөйтіп кедейлерге қос беретінді шығарды» [3]. Автор қазақтардың

өміріндегі үлкен бетбұрыстың басталуын, атап айтқанда, егіншілікке, отырықшылыққа бірте-бірте көшуді суреттейді. Жазушы нақты материал арқылы қарапайым еңбек адамдарының қарым-қатынастарында туған қазақ және орыс халықтарының достығын көрсетеді.

«Ұшқан ұядағы» жылы сезім, шуақты көңілдің нұрынан жаралған образ деп, Бауыржан Момышұлының әжесі Қызтумастың образын айтамыз. Бауыржанның әжесі айнала ортаның, ащы өмірдің, қатал тағдырдың азап, зардабының бәрін бастан кешсе де соған төтеп берген, бойына дарытпаған ақылды, қайсар, саналы да саялы әзиз ананың образы болып шыққан дей келіп, ғалым-сыншы әжесінің немересіне дарытқан асыл қасиеттеріне былай тұжырым жасайды: «Болашақ батырдың ең алғаш дүние тануына, характерінің жастай қалыптасып, адал, табанды, ержүрек боп өсуіне игі әсер еткен осы әже. М. Әуезовтің «Абай жолы» романындағы Зере сықылды Бауыржанның әжесі де қазақ халқының қашаннан өмір қазанында қорыған ұзақ тәжірибеде шыңдалған даналық ұғымдарын, ізгі салт, дәстүрлерін бойында сақтаған адам, өмірдің сұлулығын, еңбектің поэзиясын, достық пен бірліктің, адамгершілік пен адал семьяның қадірін, қажеттігін ұғынған жан және осы ұрпақтарды өз төңірегіне, әсіресе сүйікті немересінің жүрегіне бала кезінен бастап еккен ана» [4].

Бауыржан Момышұлы өз өмірбаянын өзі жазып келесі ұрпаққа жеткізген адам. Сондықтанда біз автордың өз шығармаларын сіздерге ұсына отырып қаһарман батыр атамиздың шығармашылық жолын және өскен ортасын, алған тәрбиесін ашып көрсеттік.

Бауыржан Момышұлының айтулы шығармаларында көненің көзіндей болып әдет-ғұрыптарымыз, салт-дәстүрлеріміз жазылып тұр. Әрине, Бауыржан Момышұлы атамыз өз жанынан әдет-ғұрыпты ойлап шығарған жоқ. Халық арасында қолданыста жүргендерін екшеп алған. Алғанда, жай ала салмаған. Оларды өз шығармаларында нақтылап, тайға таңба басқандай етіп қалдырған. Сондықтан да Бауыржан Момышұлы атамыз туралы жазылған өзгелердің де, өз туындыларында да оның адамдық болмысы қазақ халқының ұлттық болмысымен ұштасып жатады.

Қорыта келгенде, курсанттармен осы жоғарыда баяндалғандай, патриоттық сезімдерді жеткізе білсек, курсанттың көкейіне патриотизм туралы ой сала білсек, үлгі көрсетсек онда заманға сай, қоғамға керекті азамат, отансүйгіш, елсүйгіш азамат, елге қызмет ететін қайраткер тәрбиелейміз.

Қорыта келгенде Бауыржан Момышұлының шығармаларының құндылығы бүгінгі таңда баға жетпес мұра болып табылады. Себебі, жастарды, жаңа ұрпақты сергек және өз ісіне сенетін, кедергілерден қорықпайтын, оның қандайын болса да, жеңе білетін күрескерлік рухта тәрбиелеу – бүгінгі күннің басты талабы деуге болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Н. Назарбаев Қазақстан халқына жолдауы // Егемен Қазақстан. -2007.- №55.- наурыз – 1б.
2. М. Қаратаев. Шеберлік шынына. – Алматы: Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1963. - 339-340 б.
3. Б. Момышұлы. Ұшқан ұя. –Алматы: Жазушы, 1975. -44 б.
4. Ж. Дәдебаев Жазушы еңбегі. – Алматы: Қазақ университеті, 2001. -51 б.

Б.Е. ТАНАТАР

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясының
курсанты*

ғылыми жетекші – А.К. САРИЕВА

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара академиясының аға
оқытушы*

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ

*Қазақ халқының өр тұлғаларының жалғасы болған, Отан қорғаған қаһарман
ұлдарының бірі, Кеңес Одағының батыры, Қазақстанның халық қаһарманы
Бауыржан атамыздың өмір жолдары, ерлік күресі, халқына сіңірген еңбегі жайлы.*

Кілт сөздер: Кеңес Одағының батыры, қазақ, Отан, дивизия, майдан, ұрпақ.

***Бауыржан Момышұлы қаруын қаламға айырбастап екі ерлік жасады деп
алғаш рет П.П.Вершигора айтқан еді.***

Оның біріншісі, әрине, соғыстағы ерлігі. Алматыда жасақталған 316 атқыштар дивизиясы мен оның Бауыржан Момышұлы басқарған батальонының даңқы 1941 жылдың күзі мен қысындағы Мәскеу түбіндегі шайқастарда қатты шықты. Бауыржан сол абыройын соғыс аяқталғанға дейін түсірген жоқ. Батальон командирлігінен дивизия командирлігіне, аға лейтенанттықтан полковник дәрежесіне дейін көтеріліп, атақ-даңқын одан әрі асыра түсті. Ал соғыстан кейін кейбір майдангерлер секілді естеліктер немесе деректі роман-хикаяттар жазумен шектелмей толыққанды көркем шығармалар жазып тағы таңқалдырды. Бауыржанды бағалаған П.П.Вершигораның да өмір жолында да қазақ батырына ұқсастықтар бар. Мәселен, ол да ұрысқа разведчиктердің жетекшісі ретінде кіріп, кейін партизан дивизиясының командирлігіне дейін көтерілген. Ал соғыстан соң жазған тамаша деректі шығармалары кәсіби жазушылардың назарына іліккен. Сондықтан да Бауыржан Момышұлының екі ерлігінің паркын білді. Бәлкім содан да қазақ батырының майдандағы ерлігі, ресми түрде лайықты бағаланбағанының орнын аз да болса толықтыру үшін де осылай деген шығар деген ой келеді кейде. Олай дейтініміз партизан құрамасының командирі П.П.Вершигораға генерал-майор шені мен Кеңестер Одағының батыры атағы берілді. Екі рет Ленин орденімен марапатталды. Ал Бауыржан Момышұлына Жоғары әскери академияны бітіргеннен кейін де генерал атағы берілмеді. Тіпті Ленин ордені де бұйырмады. Ұсынылмай қалған жоқ, ұсынылды. Дивизия командирі И.Панфилов көзі тірісінде мұндай құжатқа ең алғаш 1941 жылы 7 қарашада-ақ қол қойған. Ұрысқа жаңа кірген Б.Момышұлының батальоны Кеңес әскері шегініп келе жатқанда керісінше жау қолындағы Середа деревнясына шабуыл жасап, Осташево, Становище деревняларын жаудан азат етіп, Красная Гора деревнясында кескілескен ұрыс жүргізіліп, Ивановское селосын жауға бермей, табан тіреп жатып алып, тек белгіленген мерзімі біткенде ғана шебін тастап, қоршауды бұзып шыққан болатын.

Горюныда жаудың жолын бөгеп, тағы да қоршауда қалған батальонның ерлігінің маңызы да айрықша еді. Бұл ерлігін де ерекше бағалаған Панфилов Бауыржанды 15 қараша күні екінші рет Ленин Орденіне ұсынады. Ал 16-20 күндері Горюны деревнясының түбінде Волоколам тас жолы мен Матренино темір жол бекетіне жауды жолатпай жатып алған батальонның ұрыстары бұрынғыдан да сойқан болатын. Осы шайқаста батальон немістің 600 солдатаның көзін жойып, 6 танкісін, 6 станокті пулеметін, 12 қол пулеметін, екі зеңбірегін жойып, қалғанын «аса құпия» құжаттары бар жау штабының екі автомашинасымен қоса қолға түсірді.

Бұл қоршауды да Бауыржанның батальоны жеке құрамының денін сақтап тастүйін күйінде бұзып шықты. Бірақ 19 қараша күні генерал Панфилов қайтыс болғандықтан да, сірә, қайғы үстіндегі штаб Бауыржанды марапатқа ұсынбаған болар. Ал көп ұзамай келген жаңа комдив Бауыржанды «Панфиловтың еркесі» деп тіпті қырына да алғаны байқалады.

Біздіңше, Бауыржан Момышұлы басқарған полктің 31 қарашадан 8 желтоқсанға дейін Крюковоны қорғаған ерлігінің мәні өте-мөте зор болды. Өйткені бұл село Мәскеуден отыз-ақ шақырым жерде орналасқан еді. Оны жауға беру Мәскеуге жол ашып берумен тең болатын. Сондықтан да полк командирі Бауыржан Момышұлының ұрыс картасының Крюководан арғы Мәскеу жақ бөлігін жыртып тастап, «картаның бұл бөлігі керек емес, өйткені одан әрі бір адым да шегінбейміз» деген сөзінің әсері сол кезде Дубосеково разъезінде В.Клочков айтқан «Артымызда Москва, бұдан әрі шегінетін жер жоқ» деген сөзінен кем түскен жоқ. Клочков та, оның қасындағы 28 жауынгердің көпшілігі де сол ұрыста қаза болғандықтан бұл сөзді «тірілтіп, жан бітірген» жазушы-журналист Александр Кривицкий болатын. Ал Бауыржанның айтқан сөзін тірілтіп, ерлігін куәландырудың қажеті болған жоқ. Өйткені ол карта сақталып қалған. Бұл айтылғандардың барлығы Бауыржанның ұрыстың алғашқы айларындағы ерлігі ғана. Алда сондай шайқастарға толы төрт жыл жатты. Әсіресе, немістер өз жеріміз деп есептеп, қамалға айналдырып жіберген Шығыс Пруссияны, демек Курландияны (Ресейдің қазіргі Калининград облысы) қорғаудағы Б.Момышұлы басқарған 9 гвардиялық дивизияның ерліктері оқырманға әлі жеткілікті жеткен жоқ.

Ал енді осындай даңқты командирдің қандай жауынгерлік марапаттары бар дегенге келсек, ол жағы даңқына сай емес екенін көреміз. Рас, ол кісіні Серебряков деген дивизия командирі екі рет Кеңестер Одағының батыры атағына ұсынған. Бірақ аяқсыз қалған. Командирі ретінде Төлеген Тоқтаровқа, Мәлік Ғабдуллинге Кеңестер Одағының батыры атағын беруге өз қолымен ұсыныс жазған Бауыржанға бұл атақ бұйырмады. Төрт жыл соғысқанда ол бар болғаны бір орден, бір медаль ғана алған. 1942 жылдың 6 маусымында Қызыл Ту орденімен, ал 1944 жылдың 1 мамырында «Москваны қорғағаны үшін» медалімен марапатталған. Оған 1945 жылдың 9 мамырында алған «Германияны жеңгені үшін» медалі мен сол жылдың 6 маусымында марапатталған «I дәрежелі Отан соғысы» орденін қосуға болады.

Енді екінші ерлігі жайында. Баукең жігіттік шағында-ақ ғашықтық жырлар, достарына, жерлестеріне арнау өлеңдер жазған. Оның алғы шептен жазған мақалалары мен өлеңдері, аудармалары майдан газеттерінде, «Социалистік Қазақстан», «Казахстанская правда», «Қазақ әдебиеті» және басқа басылымдарда жарық көріп тұрған. Соғыстан кейін көптеген майдангерлерге ұқсап естеліктер жазумен шектелмей, көркем прозаға қалам тартуы Баукеңнің шынында ерлігі еді. Демек, оның өлең құмарлығы көп қазақта болатын ет пен терінің арасындағы желік емес, болмысында бар қасиет.

Болмысында барлығынан да оның шығармалары майдан шайқастарын суреттегені үшін ғана емес, көркемдік деңгейі жоғары болғандықтан да жақсы оқылды. Оның заманында атақтары жер жаратын небір авторлардың соғыс тақырыбындағы роман-хикаяттары дүниеге келді Кеңестер Одағы бойынша. Бірақ солардың ішінен Бауыржан Момышұлын шығармалары мен ол туралы жазылған Александр Бектің «Волоколам тас жолы» романы бүкіл әлемді шарлап кетті. Жалпы Момышұлының прозалары қазақ, орыс тілдерінде 102 рет басылым көріпті. Сондай-ақ ағылшын, араб, бенгал, болгар, қытай, корей, латыш, литва, монғол, хинди, эстон, венгер, испан, неміс тілдеріне аударылыпты. Мұншама қайта басылған кітаптардың таралымы да осал болмағаны түсінікті.

Бұл енді кез келген жазушының қолы жете бермейтін жетістік. Сонда оның сыры неде? Меніңше, бар мәселе соғыс тақырыбын жазуында емес, қалай және алдына қандай мақсат қойып жазуында.

Міне, осы жерде Бауыржан Момышұлының бұрын айтылмаған үшінші ерлігі шығады. Ол – Алаш идеясын қайта көтеруі. 1937-38 жылдары арыстарымызды атып тастап, олардың еңбектерін оқымақ түгілі аттарын атауға тыйым салған коммунистік-кеңестік билік ұлттық идеяны мүлдем басып-жаншыдық деп ойлады. Енді Қазақстан билігіне тек Мәскеудің айтқанын талқылауға салмай орындайтындар ғана отырады. Сондай кезеңде соғыс басталды. Сол соғыста көрсеткен ерліктері арқылы шыққан даңқы мен жиған беделін Баукең үй сұрап, тұрмысын жақсартуға емес, қазақтың жоғын жоқтап, мұнын мұндауға жұмсады. Оның алғы шептен республика басшыларына жазған хаттары Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов және басқалардың 1904 жылы Ресей Думасына жазған Қарқаралы петициясын еске түсіреді. Баукең өзінің ағалары секілді дін, шекара мәселесін сөз ете алмағанымен ана тілінің өрісін кеңейту, ұлт тарихын оқыту, салт-дәстүрлерді сақтау туралы көтерген мәселелері Алаш арыстарының хаттарымен мазмұндас. Баукең Қазақстанның барлық жоғары оқу орындарында мамандықтарына қарамастан қазақ тілі мен әдебиетін, тарихын оқыту уақыт талабы деп есептеді. Қазақстан Компартиясы ОК-нің хатшысы М.Әбдіхаловқа жолдаған хатын ауыр жарақатына байланысты демалысқа Алматыға келіп кеткен соң жағдайды көзімен көріп, құлағымен естіп жазғандықтан ана тілінің мүшкіл хәлін нақтылы мысалдармен дәлелдейді. Халық комиссарлары кеңесінің төрағасы Н.Оңдасыновқа жазған хатында халқымыздың әдегі мен әдебінде үлкен тәрбие жатқандығын көрсетеді. Асық, жасырынбақ, жаяу жарыс, ақындар айтысы, көкпар, бәйге, аударыспақ, сайыс сияқты ұлттық спорттық ойын түрлерінің әрқайсысына жеке тоқталып сипаттама береді. Сөйтеді де, бұл ойындардың жауынгердің ептілікке тез ойлағыштыққа, тапқырлыққа, төзімділікке, тәуекелге, батылдыққа, барлығын жиғанда батырлыққа бастайтынын атап өтіп, оларды жандандыруды ұсынады. Ал Мұхтар Әуезовке жазған хаттарында соғыс туралы жазылып жатқан шығармаларға пікірін білдіріп отырады. «Жазылып жүргендерінің көбі сол жазбаға жұмсалған қаражаттың жарты бағасына тұрмайтұғынын көріп-сезгенінде, іш қазандай қайнап тісті қайрайсың», – дейді. «Мұқаңның Ә.Әбішевпен бірігіп «Намыс гвардиясын» жазып шыққандығы өте қуанышты, бірақ менің қауімім Әлжаппар дүмше молдасы құрғырдың осыдан жинап алған материалдарға толық түсініп, оларды Сізге айтып бере алды ма екен?» – деп қауіп білдіреді (18.10.1942ж.)

Шығарманы оқып шыққаннан кейінгі хаттарында «кінәнің молы Әлжаппарға болса да» оның жетегінде кеткен Мұқаңа да біраз ескертпелер айтады. Бауыржан Мұхтар Әуезовке жазған бір хатында (18.08.1942ж.): «Знамя» дейтін журналдан Александр Альфредович Бек дейтін жазушы қайтадан келіп, айтып бергің деп телміріп отырып алды. Зерікпестен бір жарым ай ілесіп жүрді. Жаман да болса, әйтеуір қағаз бетінде қалады ғой деген оймен мен оған бастан өткен соғыстардың барлығын Мәскеуге дейін толық етіп, әрбір соғысты 2-3 сағаттан баяндадым... Бек – үлкен жазушы емес, жақсы стенограф, айтқандарыңды айтқанша жазады, оның қасиеті сол», – деп өзінің де қарап жатпағанынан хабардар етеді. «Намыс гвардиясының» бас қаһарманы Намысұлы (Момышұлының прототипі – Е.Ә.) полк командирі Капровтың көлеңкесінде қалып қойған деп ренжіген Баукең Александр Бекке: «Егер сен менің батальоным туралы жазатын болсаң ондағы кейіпкерлердің аты-жөнін өзгертпейсің, әрі ол шығармаң «әскери көркем құрал» болуы керек», – деп шарт қояды. «Арпалыс» романындағы («Волокалом тас жолының» қазақша нұсқасы) Бауыржанның Намысұлы секілді орыс «ақылманның» (Панфиловтан өзге) көлеңкесінде қалып қоймауының, сондай-ақ Бозжанов, Рахимов,

Исламқұлов, Мұхамеджанов, Танков сынды кейіпкерлердің де жарқырап көрінуінің басты себебі бас кейіпкердің осы шарттарында жатса керек.

Б.Момышұлы мен А.Бек арасында 1942 жылы ауызша, ал 1944 жылы жазбаша шарт жасалған. Бұл шартта автор мен бас кейіпкер өзара міндет бөліскен. Екеуінің арасындағы хаттарға қарағанда автор өз міндетін орындаған. Тіпті артығымен орындаған ба деп ойлайсың. Өйткені КСРО жазушылар Одағында романның жазылу барысы екі рет (1943, 1944 ж.ж.) талқыланғанда да шығарманың позициясын автор емес, бас кейіпкер Бауыржан Момышұлы баяндап, қорғаған. «Көптің ой-пікірлерін, түрін, құлық-мінездерін байқап, басымыздан өткен тәжірибелерді қорыта ойлап, таразыға салып, олардан шыққан нәтижелі нәрселерді қорытып, көптің өзіне қысқа сөз арқылы жеткізіп отыруды өзімнің командирлік міндетімнің бір саласы деп таныдым», – деп жазады соғысты алты ай батальон командирі, екі жыл полк, бір жыл дивизия командирі болып өткізген Момышұлы 1946 жылы.

Қазір «Соғыс психологиясы» деген атпен белгілі бұл жазбалары да әуел бастан оқу құралы ретінде жазылды. Онымен романын жазу барысында Александр Бек танысты. Демалысқа келген кезінде қазақтың зиялы қауым өкілдері мен «Мосфильм» қайраткерлеріне лекция түрінде оқып берді. Тыңдаушылардың арасында кейіннен «Қазақ солдатты» романын жазған Ғабит Мүсірепов те болды. «Соғыс психологиясы» жазушыларға ғана емес, әскерилер, жоғары оқу орындары үшін де көмекші құрал. Осы жерде біздің ойымызға Орынбор қаласында 1921 жылы 31 қаңтарда Қазақ АКСР Халық ағарту комиссары А.Байтұрсынұлының төрағалығымен өткен мәжіліс оралады. Онда көптеген Алаш зиялыларына мектеп оқулықтарын жазу міндеттелді. Солардың ішінде мәселен ақын-жазушы М.Жұмабаев «Педагогика», Ж.Аймауытов «Психология», М.Әуезов «Жер жаратылысы» оқулықтарын жазып шықты.

Ғасырдың басындағы оқу-ағарту ісін қолға алып, ел рухын көтеру қажеттілігі соғыс кезінде де туындағанын Б.Момышұлы тереңімен түсінген сыңайлы. Сондықтан да бұл кезде Александр Бекке «Әскери көркем құрал» жазуды тапсырып, өзі «Соғыс психологиясымен» айналысқан. Өйткені мұндай құрал соғыс тақырыбына қалам тартатын нанталап жазушыларға ғана емес, командирлер мен жауынгерлерге, жалпы келер ұрпаққа керек еді. Майдандағы бұл әрекеттері Б.Момышұлының Ұлы Отан соғысы тақырыбына жазылған қазақ әдебиетін ұйымдастырушы болғанын дәлелдеп қана қоймайды. «Міндетін кең түсінетін командирдің» Алаш арыстарының ісін өз мүмкіндігінше одан әрі жалғастыруға тырысқанын да көрсетеді. Майданнан ұлт мүддесін қорғаған батыл-батыл хаттар жазып, ал демалысқа келгенінде ұлттық рухты көтеру мақсатындағы дәрістер оқыған Момышұлын «современный Бөкейханов» деп атаған екен ұлтшылдықпен күрестің бір «қырағысы». Бұл теңеуде кекесін де, сонымен бірге сескену, шошыну да жатыр. Б.Момышұлының ұлт мүддесін қорғаған хаттары, жазбалары, лекциялары, тіпті «Соғыс психологиясының» да көзі тірісінде жарыққа шықпауы сол «қырағылықтың» әсері.

Сөйтіп, Коммунистік-кеңестік жүйе Бауыржан Момышұлының қайраткерлік жолын осылай қырықты. Соған қарамастан ол соғыс батыры ретінде де, жазушы ретінде де халықтың ең сүйіктісіне айналды. Оның баспасөздегі мақалаларында, сұхбаттарында, ресми емес мінбелерде (еңбек ұжымдары мен оқу орындарындағы кездесулерде, жол үстінде, қонақ үйлерде, демалыс орындарында) оның сөйлеген сөзінен ұлттық рух аңқып тұрды. Оның ұлттық құндылықтарды қастерлеу ұлттық мақтаныш тудыратыны, ал ұлттық мақтаныш ұлттық рухты көтеретіні, ұлттық рухтан жанқиярлық ерлік пен жасампаз еңбек туатыны туралы ұран-ойлары ұрпақтан ұрпаққа беріліп келеді.

Демек, қарапайым халық Бауыржанның бойында батырлық пен жазушылықтан да өзге бірдеңе барын білді. Бірақ ол «бірдеңенің» атын атап, түсін түстей алмады. Ал атын атап, түсін түстеуге тиісті оқығандарымыз советтік идеологтар «современный Бөкейханов» деп сескенген Бауыржанды «Алаш идеясының алтын көпірі болған қайраткер» деп өз атымен атауға енжарлық танытып келеді.

Сондықтан да Баукең күні бүгінге дейін соғыс батыры немесе жазушы деп қана насихаттауда. Ал сол батырлығы мен жазушылығының айбарын асырып тұрған Алаш идеясының алтын көпірі бола білген қайраткерлігі екені мойындалмай жатыр. Шын мәнінде оның батырлығы да, жазушылығы да Алаш идеясымен суарылғандықтан да қалың қазақтың жүрегі мен санасына ерекше әсер етті емес пе?

Солай, 1937-38 жылдары арыстарымызды атып тастап, олардың еңбектерін оқуға тиым салып, Алаш идеясын біржола тұншықтырдық деген кеңестік-коммунистік жүйе қатты қателесіпті. Бауыржан сияқты ұлдардың арқасында Сталиннің заманында да, одан кейінгі Хрущевтің жылымығына дейінгі кезеңде де ұрпақ санасына жетіп отырыпты. Б.Момышұлының Қазақстан Жоғары кеңесі президумының төрағасы, Министрлер кеңесінің төрағасы болған ұлтшыл азамат Жұмабек Тәшенов жайлы жазбалары, Қазақстан Компартиясы ОК хатшысы, Мәдениет министрі Ілияс Омаровпен жазысқан хаттары, академик Кәрім Мыңбаевпен және басқа азаматтармен қарым-қатынастары оның жалғыз болмағанын көрсетеді. Бұл өзі арнайы зерттеуді қажет ететін тақырып.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тайшыбаев К. Елге мұра, ұрпаққа үлгі ерлік: [Атырау облысының Ұлы Отан соғысындағы жеңіске қосқан үлесі] // Жалын.- 1996.- N9-10 - 223-227 бет.
2. Әбжанов К. Қазақстандықтардың жеңіске үдесі: Қазақ халқы екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында // Қазақ тарихы.- 1996.- N4.- Б.43-46.
3. Кривошеков Л. Жеңіс көктемі: (9 мамыр - Жеңіс күні) // Қазақ әдебиеті.- 1997.- 6 мамыр (N18) – 4 бет.
4. Алексеев С.П. Қаһармандар: Ұлы Отан соғысы тарихынан хикаялар/ Ауд. Б. Бабақов.- Алматы: Жалын, 1987- 336 бет.
5. Аманжолов К.Р. Ерліктің жарқын беттері: Ұлы Отан соғысында қазақстандық құрамалардың жеңіспен өткен жолдары. 1941-1945.- Алматы: Қазақстан, 1987- 96 бет.

полковник К.С.ТАНЫСБАЕВ

*старший преподаватель кафедры огневой подготовки Военного института
Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова
e-mail: tanysbaev@gmail.com*

О.Н. МУХАМЕДЖАНОВ

курсант Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ РАБОТА ПИСАТЕЛЯ АЛЕКСАНДРА БЕКА И ГЕРОЯ СОВЕТСКОГО СОЮЗА БАУЫРЖАНА МОМЫШУЛЫ ПРИ СОЗДАНИИ КНИГИ «ВОЛОКОЛАМСКОЕ ШОССЕ»

Статья посвящена исследовательской работе Александра Бека, основанная на героическом прошлом Бауыржана Момышулы, его отличительных подвигах и влиянии на казахскую литературу и философию в целом. Исследование Александра Бека было изложено в качестве литературы и имеет актуальность по сей день. Всю собранную информацию автор объединил в произведении «Волоколамское шоссе», которую он написал совместно с Бауыржаном Момышулы. Сам Бауыржан

Момышулы был патриотом своей Родины. Одним из важных элементов патриотизма он считал национальный дух или национальный патриотизм, любовь к своему народу, с которой личность связана кровным единством и общностью происхождения, территорией, языком, бытом, правами, психологическими и этнографическими особенностями, сложившимися историческими традициями. Со всем этим нужно обязательно считаться и знать для того, чтобы направлять это чувство в общее русло понятия патриотизма, любви к Отечеству, нации.

Ключевые слова: война, честь, письма, солдат, командир, редакция, Великая Отечественная война, фронт, долг, народ, Родина.

Имя Бауыржана Момышулы было и остается популярным в народе. Его знают и любят. Этот на вид суровый и жесткий человек в душе был легкоранним. Хорошему и доброму делу мог радоваться, как дитя.

Вышедшие из-под его пера крылатые слова и выражения восхищают точностью и глубиной, красотой и человечностью. Его меткие высказывания поражают многогранностью и разнообразием.

Родился Бауыржан Момышулы 11 декабря 1910 года в посёлке Урак-Балва нынешнего Жуалинского района Жамбылской области в крестьянской семье. В 1929 году окончил 9 классов. Будучи еще совсем молодым человеком, работал учителем, экономистом промбанка, секретарём райисполкома, начальником районной милиции, инструктором Алма-Атинского горвоенкомата. В 1936 году он призывается на действительную военную службу и навсегда связывает свое будущее с Советской Армией. В годы Великой Отечественной войны он был единственным казахом-командиром дивизии. Он прошел через всю долгую войну, сначала в звании старшего лейтенанта, а к концу войны – полковником. Командовал взводом, батальоном, полком и дивизией.

Когда после начала Великой Отечественной войны в округе начала формироваться 316-я стрелковая дивизия под командованием генерал-майора И. В. Панфилова, в конце июня старший лейтенант Б. Момышулы был назначен в неё командиром батальона 1073-го Талгарского стрелкового полка. После завершения формирования в Алма-Ате в конце августа убыл с дивизией на фронт. В сентябре 1941 года с дивизией был передан в 52-ю отдельную армию и строил оборонительный рубеж у Малой Вишеры. Член ВКП (б) с 1942 года.

В связи с катастрофическим началом битвы за Москву, 5 октября 316-я стрелковая дивизия была поднята по тревоге и срочно переброшена на волоколамское направление, куда её первые эшелоны стали прибывать 10 октября. В составе 16-й армии Западного фронта 316-я стрелковая дивизия стойко держала оборону, войдя в историю под именем панфиловцев. Старший лейтенант Момышулы при обороне Москвы участвовал в 27-и боях. За беспримерный и массовый героизм личного состава приказом народного комиссара обороны СССР от 8 ноября 1941 года дивизии было присвоено гвардейское звание и она получила наименование 8-я гвардейская стрелковая дивизия, а 1073-й стрелковый полк, в котором воевал Бауыржан Момышулы, стал 19-м гвардейским стрелковым полком.

Исследование проводилось для достижения понимания читателей многогранности личности Бауыржана Момышулы, его «военной» и «творческой» стороне. Целью статьи является изучение причины такой сильной любви народа к определенной личности. Мы разберем письма автора работы и самого Бауыржана Момышулы, изучим проблемы и пути решения проблем при издании книги.

Имя гвардии полковника Бауыржана Момышулы известно не только в нашей стране, но и далеко за её пределами. Он является героем документальной повести Александра Бека «Волоколамское шоссе». О нём писали в своих повестях «На дальних подступах» и «В наступлении» Дмитрий Снегин, в книге «Мои фронтовые

друзья» - Малик Габдуллин, в повести «Вовеки не забуду» - Александр Кривицкий. Имя Бауыржана Момышулы известно также и по его собственным произведениям, опубликованным в разное время: «Наша семья», «История одной ночи», «Фронтовые встречи», «Музей-апа», «Спина», «Помкомвзвода Николай Редин», «За нами Москва», «Кубинские встречи». Герой Советского Союза генерал-майор, писатель Петр Вершигора, автор романа «Люди с чистой совестью», говорил: «Нам известны военные подвиги Бауыржана Момышулы. Став писателем, он совершил второй подвиг. Оба подвига, на мой взгляд, равноценны».

Он вошёл в нашу жизнь вместе с воспоминаниями о Великой Отечественной войне. Знакомясь с его трудами, мы всё больше и больше убеждаемся, что в большей мере его полководческий и педагогический талант проявился в годы войны, когда он командовал батальоном, полком, а затем и дивизией. Именно эти качества позволили ему заслужить общие признание и уважение.

К процессу принятия решения он относился творчески, многократно оценивая обстановку и, как правило, верно определял перспективу развития боя. Привлечение специалистов различных направлений исключало принятие ошибочного решения. Творчество Александра Бека, а точнее его книга «Волоколамское шоссе» является документальной повестью о героическом подвиге солдат, участвовавших в Великой Отечественной войне[2].

Книга А. Бека «Волоколамское шоссе» является частью цикла военно-просветительных произведений, которые были созданы тему войны, боя, воинского воспитания, обобщив опыт боев, благородные традиции, отразив великие чувства братства и содружества советских народов в благородном солдатском ремесле в этой Великой Отечественной войне.

Тема А.Бека – природа оборонительного боя и его психология. Задача его-понятия, то есть общее переложить в частные образы, эпизоды боев, психологических моментов, драматургии войны-боя и т.д.

Задача Александра Бека вышла весьма сложная и трудная, так как его произведение предполагает в себе быть документом, прежде всего политическим, литературным, историческим, военно-биографическим, с живым мыслящим и пишущим героем прошедших дней. Это обстоятельство наложило на автора большую ответственность, строго ограничивало его фантазию, стесняло его стилистический маневр письма и воображение писателя и т.п. Характерны для данной книги также затруднения, связанные с требованием времени четко осознавать, что в бою находить правду нелегко, а обобщать ее еще труднее, и что проблема воинского воспитания есть проблема воспитания с юношества до первого серьезного боя, разделяя армейское воспитание с родительским, общественным, школьным, а также армейский период – на воспитание, обучение, и проявление их результатов в бою, где испытывается и проверяется все.

В данной работе Бауыржан Момышулы взял на себя роль поставщика материала в письменном и устном изложении. Совместно с Александром Беком, осмыслив пережитое, создать осмысленное серьезное произведение о делах сотен тысяч верных своему долгу солдат и море пролитой крови, тем самым выполнить свой долг перед памятью погибших и пострадавших честных солдат, несмотря на возражения некоторых вышестоящих начальников[2].

Как вам известно, темой всей книги являются бой и его психология. Человек в бою. Его разум, логика, совесть, честь.

Командир - организатор боя, творец победы. Первая повесть – воспитание боевых качеств до боя; вторая повесть – советский офицер и солдат в бою; третья повесть – генерал Иван Васильевич Панфилов; четвертая повесть – Москва[1].

Бауыржан Момышулы отдавал должное стараниям Александра Альфредовича по освоению материалов, но делал резкие замечания в сторону

писателя. «Александр Бек - человек со слабым, беспринципным характером. Возомнив, что он достаточно просвещен в вопросах войны и ее психологии и на «хорошо» знает своих героев, не зная самого себя на «посредственно», перестал доискиваться познания истины в этих вопросах и попал под влияние верхоглядов – советчиков из среды своих коллег, неосознанно уклоняясь от азимута взятого маршрута первой повести и программы трех будущих повестей, шатаясь на ветру мелкого неблагородного самолюбия и обывательского эгоизма, якобы задетого сплетней в кругу некоторых журналистов, ставящих под сомнение его авторство, болезненно переживая отсутствие своего «я», - этот человек, потерявший творческую гордость истинного писателя, в некоторых вопросах докатился до низости неосознанного внутреннего шовинизма. Это выразилось в неправильной трактовке политических и военных вопросов, не говоря о литературно-художественном и лаконичном стиле изложения, осмысленного, продуманного, целеустремленного построения образов, расстановке правильных акцентов, ритмичности, показе кульминационно-переломных моментов войны, образе мышления людей, драматургии войны-боя и психологических моментов. Он ограничился эпизодично-описательными изложениями, местами дубовыми и казенным языком со множеством фантазий, недостаточно этично растянув текст лишними абзацами, частыми повторениями известных положений первой повести, что является безусловной недобросовестностью автора при освоении продиктованного им материала и основной всех погрешностей и низкого качества второй повести относительно первой, которая имела частный успех» [1].

Редактура такого большого труда как «Волоколамское шоссе» проходила с рядом определенных трудностей. Вот что об этом говорил Бауыржан Момышулы: «Я предоставил в распоряжение Александра Альфредовича свои интимные чувства командира, желая выпятить психологию командования. Когда Александр Альфредович писал: «Я всего лишь прилежный писец», и инициатором этой книги является война», это выглядит и на самом деле как самоотречение автора. Редактора издательства книги звали Шкловский. Этого человека возмущал один факт – почему рубят руку. Я от такого высокого литератора этого не ожидал. Он удивился, почему командир носит клинок. Не в этом дело. А почему бы не рубить, почему не носить клинок?»

Повесть имеет свои недостатки. Эти недостатки первых десяти дней старшего лейтенанта Бауыржана Момышулы. Автор никогда не ставил задачу приглаживать, приутюживать, полировать, лакировать, применять врачебную косметику на образы героев. Они придерживались документальности в росте этого образа. Не придерживаясь документальности в росте образа чуждо нравам советского писателя, советского офицера. Это было бы угрызением совести перед правдой. Я считаю, что герои никогда бы не хотели, чтобы их недостатки были их достоинствами, чтобы о них говорили хуже, или лучше, чем они были на самом деле. Так как командир прежде всего представитель государства, народа, мозг войск, организатор боя, творец победы, центральный столп в армии, вокруг которого все кружится, как планеты вокруг солнца, человек творческого ума и действия,- его образ многогранен, сложен как тончайший механизм. Поэтому в литературе он, советский офицер, должен быть показан прежде всего интеллектуальным героем. После издания книги автора часто упрекали в отсутствии любовной истории. Любовная история не делает образ героев объемным. Может быть, уместно ее включать, но ударяться в это нельзя. Образ советского офицера, его объемность, его полнота продолжает оставаться и на сегодняшний день открытой проблемой.

Следующим недостатком произведения следует признать его примитивность. Как об этом говорил сам Бауыржан: «Хорошо, пусть будет примитивно. Но мы не имеем права лгать, ибо с темой мы связаны кровью. Правда окрестила нас темой

войны. Правда соединила нас, правда благословила нас правда божественна для нас. Она требует жертв и преклонения. Правда- толкователь истины. Мы преклоняемся перед правдой. На поле боя мы сражались за правду, жили и умирали. Что стоит жертва стилистическим приемом литературной формы перед жертвами на фронте? И Александр Альфредович совершенно прав, мне кажется, когда он нарушает ее ради того, чтобы не пострадала настоящая правда» [3].

Сознательная трудовая жизнь Бауыржана Момышулы состоит из службы в армии и настоящего творчества. Он снискал славу достойного солдата-патриота, легендарного офицера героической Панфиловской дивизии. Малый отрезок жизни Бауыржана-писателя насыщен написанными им хорошими, художественными произведениями. Воин и писатель в нем слиты воедино. «Самое подлое преступление – неоправданное доверие», говорил Бауыржан Момышулы. Прежде чем взяться за перо, он трезво взвесил и свои возможности, и меру ответственности. Бауыржан, став литератором, остался верен завету: «Наше время не терпит фальши... Надо писать кровью сердца, а вы – писатели иногда пишете водицей...». Все его книги написаны кровью. Закончив военную службу, Бауыржан ворвался в литературный мир, как мастер повестей и рассказов. Момышулы не вмещался в жесткие рамки тоталитарной системы и всегда жил согласно своей натуре. Это был человек твёрдого, бескомпромиссного характера, всегда говоривший правду в глаза, что и лишило его заслуженного звания и чина. О резком неуживчивом характере сурового героя ходили небылицы. Он постоянно находился в оппозиции к власти. Момышулы шутил: «Обо мне в в народе 120 вагонов сплетен: из них 1 вагон правды, остальные 119 - вранье». Духовное возрождение Казахского народа неразрывно связано с взглядами Бауыржана Момышулы, который в основу духовности ставил нравственные критерии, особенно такие, как долг. Долг, по его мнению, - это высшее интеллектуальное понятие, вобравшее в себя ум, чувство, волю, совесть, честь, справедливость, правда и любовь. Только осознание долга облагораживает и удерживает от низких поступков. Честность - основа поведения человека, если он хочет быть порядочным гражданином своего Отечества.

«Правда - самое питательное средство для воспитания чувства долга, мужества, высокой нравственной чистоты, непоколебимой воли, верности своему долгу» - считал Бауыржан Момышулы. Все эти перечисленные качества должны быть присущи современному солдату - защитнику своей Родины.

Очень интересны размышления Момышулы. о роли командира в армии, где он подчёркивает, что командир, в первую очередь, должен быть умелым организатором и воспитателем народных масс. «Командовать - значит диктовать, повелевать свою осмысленную волю, непреклонно проводить в жизнь свою творческую мысль, что в военной терминологии носит название - замысел, решение..... Это значит вникать в душу солдата, уметь воздействовать на его чувства, психику и управлять ими, знать все качества солдата - моральные и физические, помогать расти, прививать положительные передовые черты, боевую дружбу, любовь к своей части как к родной боевой семье.

По мнению Бауыржана Момышулы, людей в армию берут не просто стрелять, летать и т. д.. В бою, кроме профессиональных знания, умения и навыков, воин должен обладать целым рядом отличных психологических характеристик: боевым подъёмом, эмоциональной боевой устойчивостью, способностью к предельному напряжению, самоуправлению в состоянии стресса, решительности, стремлению во чтобы то ни стало выполнить приказ. Именно эти качества определяют непосредственную боевую подготовку воинов.

Много внимания в произведениях с его участием уделяется процессу воспитания. Воспитание должно быть процессом непрерывным, писал Бауыржан Момышулы, оно должно охватывать всех без исключения военнслужащих, стоит

только ослабить воспитательный процесс, как в него войдут чуждые нашим идеалам влияния. По его мнению, воспитание человека идёт таким путём, что образующие пустоты обязательно и неизбежно заполняются различными воздействиями на его психологию. Любое поведение, будь оно хорошим или плохим, ярко выделяющимся или незамеченным - не должно оставаться незаметным. Человек объективно требует к себе внимания, невнимательность к человеку закономерно ведёт его к пассивности, потере влияния на него командира.

В воспитательной работе важная роль отводится воинскому коллективу. Именно в коллективе должна воспитываться нравственность солдат, от которой зависят все его дела и поступки. Проводя определённую работу с определённой личностью, командир должен поставить дело так, чтобы вся работа шла в коллективе, и оказывала воздействие на весь коллектив.

Таким образом, в качестве вывода к вышеизложенному можно сказать, что военное наследие, оставленное нам Бауыржаном Момышулы, - было и будет бесценным наследием всего нашего народа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бауыржан Момышулы «Психология войны» - АЛМА-АТА «КАЗАХСТАН», 1990г., 134с.
2. Александр Бек «Волоколамское шоссе» - АЛМА-АТА «КАЗАХСТАН», 1990г.
3. Достанбаев Т. Золотое созвездие (Жамбылцы - герои советского союза): учеб. пособие / Т. Ш. Достанбаев.-Т.:Тараз университет, 2006., 83с

майор Е.У. ХАЙРОВ

*Сагадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты
атыс дайындығы кафедрасының оқытушысы,
e-mail: eldosoff43@gmail.com*

С.Б. САБЫРБАЙ

*Сагадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институтының
курсанты*

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫМЕН РУХАНИ СЫР-СҰХБАТ

Бауыржан Момышұлына арналған қаһармандық рухтағы танымал шығарманың бірі – «Ақиқат пен аңыз». Авторы – Әзілхан Нұршайықов. Романның жазылу стилі де ерекше. Бүкіл оқиға автор мен кейіпкердің диалогы арқылы өрбиді. Шығармада Бауыржан Момышұлының азаматтық, ерлік тұлғасы қанық байқалады. Батырдың жастық шағынан бері, Кеңес Армиясының үздік мектебінде шыңдалу кезін, Ұлы Отан соғысының отты жылдарындағы бастан кешкендерін, одан кейінгі уақыттағы ұлағатты өмір жолын шынайы фактілер аясында толық әрі қызықты баяндайды. Роман-диалог 1978, 1980, 2009 жылдары жеке кітап болып жарыққа шықты. «Ақиқат пен аңыз» роман-диалогы украин ("Дніпро", 1984) және чех (1985) тілдеріне де аударылып жарияланған. 1980 жылы «Ақиқат пен аңыз» роман-диалогы үшін Әзілхан Нұршайықовқа Қазақ КСР-інің Абай атындағы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты атағы берілді.

Кілт сөздер: Бауыржан Момышұлы, майдан, жауынгер, Отан, батыр, қолбасшы.

Қазақстанның халық жазушысы Әзілхан Нұршайықовтың Бауыржан Момышұлымен диалог ретінде жазған «Ақиқат пен аңыз» кітабы кезінде оқырман арасында ерекше фуррор тудырған еді. Оның дәлелі туынды шыққаннан кейін

еліміздің жер-жерінен мыңдаған хаттар келген. Оқырмандарға жауап жазу үшін автор біраз уақытын арнап, баспасөз бетіне шығарып отырған. Сондай бір қызықты жауап «Мәдениет және тұрмыс» журналының 1978 жылғы наурыз айындағы 3-ші нөміріне шыққан еді.

Осы мақаланы жазу барысында халқымыздың дарынды жазушысы Әзілхан Нұршайықовтың қазақтың біртуар, қаһарман қолбасшысы Бауыржан Момышұлы туралы еңбектері қарастырылды. Олардың алғашқы таныстықтары, кітапты жазу барысындағы қарым-қатынастары, майдандағы жауынгерлік жолдары көрсетілген.

Ерлік дастаны - өмірлік дастан, ол ұрпақтан ұрпаққа кете бермек, жаңғыра бермек, жаңара бермек.

Әзілхан Нұршайықов осы бір жайды терең барлап, өз шығармасын “Ақиқат пен аңыз” деп дұрыс атаған. Бауыржан Момышұлы жөнінде тараған аңыз-әңгімелердің түпкі түйіні өмір шындығында, сол шындықтың куәсі болған бас батырдың мінезінде жатқандығы анық та ақиқат.

"Ақиқат пен аңызда" Бауыржанның осы мінезі әр қырынан көрініп, соғыс майданында, жауынгерлер алдында үлкен істерді батылдыкпен шешуге көмектеседі. Тапқыр да алғыр, сезімтал да секемшіл, қажырлы да қайратты офицердің мінезі осы бір белгілерімен дараланған.

Майдан шебінде абырой, атакқа ие болған батырдың мінезін айқын ашу үшін жазушы Момышұлына дүркін-дүркін сұрақтар қойып, өзара сырласып, өзара пікір таластырып отырады да, аңыз бен ақиқаттың ара жігін ашады. “Ұшқан ұя” мен “Москва үшін шайқаста” әңгімеленетін оқиға тізбегінен жазушы жаңа жол тауып, роман-диалогта батырдың психологиялық толғаныстары мен дүние танымына айрықша зер салған [1].

Бұл салада жазушы ілгерінді-кейінді баспа беттерінде жарық көрген көптеген өлең-жырлар мен очерк, мақалаларды, ел арасына кең тарап кеткен аңыз, әңгімелерді молынан пайдаланады да, орталық қаһарманның өзіне сөз береді. Сол арқылы негізгі батырдың жан дүниесіне үңіліп, оның бір беткей мінезіндегі терең сырды ашады. “Сізді біреулер теріс азу, тентек атағысы келген бе, қалай өзі, Бауке?” – деп сұрақ қоюдың өзінде де көп мән бар. Табиғатында шындықты сүйетін жазушы осы бір оқыс сұрақтарды қоя отырып өз батырының бойындағы шытқыл, тік мінезділіктің төркінін танытпақ болған.

Әр түрлі ұлттар өкілдерін сапқа тұрғызып, жеңіске үндеген командирдің берген бұйрығы, қойған талабы қатал да айқын. Батыр мінезіндегі осындай өзгешелікті әрбір іс, әрбір эпизодта мегзеп отыратын автор шығарманың бояуын қалыңдатып жібермей, шынайы суреттеген. Осыған орай жазушы Бауыржан Момышұлының жастық шағына барлау жасап, тік мінез, бір беткейліктің алғашқы ұшқынын сол бір балалық кезден іздейді. Үлкендердің алдына шығып, бетіне тік келгеніне қатты өкініп, өз қатесін мойнына ала білген өр мінезді жастың турашылдығы табиғи болып келеді де, осы бір өр мінезділік соғыс кезінде өрелі, пайдалы істерді батыл шешуге тікелей көмектескені туралы айтады.

Жауынгерлер алдында әділетті принциптілігімен танылатын Бауыржан соғыс кезінде батальон, полк командирінен дивизияны басқаруға дейін көтерілген. “Нацистерге қарсы 207 рет ұрысқа қатысып, бес рет өлімнің құрсауында қалған, екі рет өлімші болып жараланған” Момышұлының ерлік істері ауыз толтыра айтарлықтай.

Роман-диалогтың осы тәрізді ұтымды жақтарымен бірге қайсыбір жағдайда оқиға ізімен кетіп, бояуы қуқыл тартып, публицистикалық өң алып кететін кездері де бар. Осыған орай бас қаһарманның өзіне тән ерекшелікті тым көтере, әсірелеп көрсетушіліктен де роман құр емес.

Ол өзара диалог үстінде де аңғарылып қалады. Жазушы сұрақ қоярдың алдында Бауыржанның қас-қабағына көбірек қарап, шырт етпе мінезіне кездесіп

қалмауды көздейді. Соның өзінде батыр тарапынан тік мінез, өктем сөздер елес беріп отыратындық та бар, ол отырған жерде төрге шыққандарға зекіре сөйлеп, өктем мінездер көрсетуі де басы артық дүниелер.

Батыр мінезіндегі осындай өзгеше белгілерді жазушы романда бүкпей, жасырмай, жаба сіркелемей ашқан. Ата-ана, туған-туысқандары жөнінде көбірек әңгімелейтін Бауыржан Момышұлының өз шығармаларындағы эпизодтарға жазушының ден қойып отыратындығы да осыдан.

“Ақиқат пен аңызда” Бауыржан әр қырынан көрінген. Бүкіл дивизияны басқарып, жауға аттанған командирдің тапқырлығы мен алғырлығы үлкен шайқас, кескілескен ұрыстардың үстінде айқын көрінеді. “Дүние тарс-тұрс, гүрс-гүрс болды да кетті. Біз алғашқыда кейін серпілген жігіттерді қуып, екпіндеп келіп қалған бір топ неміспен қоян-қолтық келіп, найзаласа жұлқысып кеп кеттік. Менің дәл қарсы алдыма бір арғымақтай офицер жетіп келіп қалған екен. Баяғы Сибирьде жүргенде үйренген ат үстінен шыбық шабатын әдісіме салып, қыл мойынды қиғаштай тартып кеп жіберіп едім, офицер жұлындай ұшып түсті”.

Міне мұнда Қиыр Шығыс, Сибирьде жүргенде жаттығып үйренген соғыс өнері тікелей көмектескен. Сонау, Қабанбай, Бөгенбай батырлар кездерінен бастап сыннан өткен соғыс тәсілінің бір түрі осы тұста бір кәдеге асқан, бетпе-бет айқаста командир өзі күшін, өз өнерін танытқан.

Генерал Панфиловты сүйе де, құрметтей де білетін Бауыржан оның қолбасшылығындағы әскери өнерді қадағалап, ұқыптылықпен өз тәжірибесінде пайдаланды. Бұл тұста жазушы Әзілхан Нұршайықов бас қаһарманның күрес тәсіліне, ұстаздық, қамқорлық, тапқырлығына көбірек сүйеніп майдан кезіндегі жауынгерлердің ерлік қимылына айрықша назар аударып, бүкіл халықтық күрестің сәулесін түсірген.

“Алға! Қырандарым!” деп, тағы да қарлыға айқайлап, ілгері жүгірдім. Қырандарым таудан төңкерілген судай ағындап, менен озып, айналамнан алға қарай ағытылып жатты”.

Тоғызыншы гвардиялық дивизияның командирі Момышұлының осы тәрізді кескілескен шайқаста жеңіске жетуінің негізгі тетігі әскери өнерге жетіп, нағыз ұстаз жетекші екендігі шығармада осылай дәлелденген. “Ерліктің негізі – сүйіспеншілік. Кісі сүйгенінің құлы да, құрбаны да болады. Отанын сүйген солдат ол үшін отқа да, суға да түседі. Сөйтіп, саналы түрде ерлік жасайды”.

“Ақиқат пен аңыздың” көркемдік шешімі де, алға тартары да, эстетикалық ұғым, талғамы да, философиялық түйіні де, міне, осында. Командирінің Отан алдындағы міндетін бүкіл армия болып қабылдауында. Романда осы бір жай ашық бояуын тапқан да, тарихи тұлғаның характері Армияның қажымас ерлігін, қаһармандық күресін суреттеу үстінде айқындала, даралана түсіп, бас батырдың қатысуымен бүкіл майдан өмірін танытуға жазушы мол мүмкіндік алған [2].

“Ақиқат пен аңыздың” және бір өзгешелігі – Бауыржан Момышұлының бейбітшілік өмірде қарудың орнына қолына қаламын алып идеология майданында жазушылық өнерімен танылуы. Бұл салада жазушы Әзілхан Нұршайықов өзі көріп, өзі де араласқан үлкен өмірді көркемдік шындыққа көтере суреттеп, Бауыржан Момышұлының характерін айқын танытқан.

Сонымен, бұл романда Ұлы Отан соғысы кезіндегі ерлік пен батылдық, алғырлық пен тапқырлық, жауға деген ыза-кек қат-қабат суреттеліп, патриотизм үлкен жеңістің рухани күшіне айналған. Отан соғысы кезінде небір қиын-қыстау кезеңдерді басынан кешірген тарихи тұлғаның айқын көрінісін Бауыржан характерінен тапқан. Соғыс эпизодтарын, майдан өмірін жалпылама шолудан бойын аулақ салған жазушы мінезді ашу үстінде деректі материалдарға көбірек жүгінеді де, сол арқылы Ұлы Отан соғысындағы қаһармандық, ерлік күресті әр алуан жақтарынан ашып, шығарманың халықтық сипатын көтерген.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. <https://ruh.kz/2021/05/24/azilhan-nurshaiyqov-bauyrjan-menin-balam/>
2. https://massaget.kz/arnayyi_jobalar/9_mamyir_2015/28008/

Э. ШОХРАТОВ

*курсант Пограничной академии Комитета национальной безопасности
Республики Казахстан*

научный руководитель – майор Г. А. МАНИ

*преподаватель 13 специальной кафедры (иностранные языки)
Пограничной академии Комитета национальной безопасности
Республики Казахстан, магистр педагогических наук,
e-mail: praga5mani@mail.ru*

ПРОБУЖДЕНИЕ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ДУХА МОЛОДЕЖИ

В данной статье рассматриваются проблемы патриотического воспитания современной молодежи и ценность взглядов и мыслей, тесно связанных с воспитанием молодежи одного из великих личностей казахского народа писателя и героя Бауыржана Момышулы.

Ключевые слова: патриотический дух, любовь к Родине, чувство долга, патриот, идеологическая ценность, самосознание.

**«Радость жизни не в том, что берешь, а в том,
что ты даешь другим, несешь свои знания и опыт народу,»
Бауыржан Момышулы**

Ориентация на национальные ценности, социально-политические изменения в стране поставила на повестку дня такие вопросы как вопросы развития, становления, формирования и воспитания патриота, гражданина, специалиста нашей страны. Воспитание любви к Родине – дело не одного дня, оно будет результативным, если будет основываться на национальной идеологии. Духовный потенциал народа и патриотическое сознание нашли отражение в творчестве Бауыржана Момышулы, где показано его мужество, героизм, стойкость духа советского солдата. Судьбой он был связан с армией, в ней проявились его полководческий талант, неординарное военное мышление, умение быть умнее врага. Эти его особенности были замечены командованием и сполна использованы: его батальон, а позже и полк направляли на самые сложные участки, не один раз его батальон засылался в тыл врага, где он в условиях окружения выполнял задания командования. Благодаря своему военному таланту он стал известен не только в Советском Союзе, но и в мире. И этот славный командир в 46 лет оказывается невостребованным военным. Боль, угнетенность, обида душили его, но он выстоял, он хотел быть полезным обществу и воплотил свое желание в литературной деятельности. Он многократно говорил, что смерть неизбежна, воскрешения нет. Поэтому советует не бояться смерти, а бояться потери работоспособности.

Во взглядах Бауыржана Момышулы на воспитание у мальчиков и мужчин гуманных качеств, делается акцент на понятие «воспитание мальчика, гражданина, патриота». На сегодняшний день формирование национальных ценностей как одной из составляющих интеллектуальной нации – это социальный процесс. Сегодня одним из стратегических трендов развития Казахстана является новый казахстанский патриотизм. Одна из главных задач нашего государства сегодня – воспитание поколения, хорошо знающего традиции родной культуры, любящего

историю своего народа поколения, которому можно доверить будущее страны. С обретением независимости Казахстан укрепил экономику, признан во всем мире. В стране растет активное и целеустремленное молодое поколение, свободно владеющее несколькими языками, освоившее современные информационные технологии.

Это означает, что наш долг как будущих офицеров страны – воспитать молодежь в духе патриотизма, любви к родному народу, быть примером для подрастающей молодежи. Воспитание и развитие патриотизма в современный период свидетельствует об актуальности проблемных вопросов формирования общенациональных идеологических концепций.

Школа – интернат имени Героя Советского Союза, «Халык қаһарманы» Бауыржана Момышулы в течение более чем 30 лет занимает одно из ведущих мест в системе военного образования Республики Казахстан. Школа обеспечивает новое качество военного образования, уровень военно - профессиональной подготовки, отвечающей современным и перспективным требованиям к военным специалистам. Новый облик армии диктует необходимость подготовки компетентных специалистов-профессионалов, способных самостоятельно решать задачи в любых условиях обстановки и мотивированных на военную службу. Особенностью новых профессиональных образовательных программ является существенное усиление правовой, психологической, управленческой и лингвистической подготовки слушателей и курсантов, увеличение объема и интенсивности физической подготовки. Одной из знаменательных традиций военной школы является ежегодное торжественное мероприятие с участием представителей районного акимата и почетных гостей города: «Посвящение в бауыржановцы». По итогам школьного конкурса на лучшее чтение Клятвы бауыржановца отбираются чтецы, которым предоставляется почетное право выступить перед гостями и родителями учащихся о готовности быть настоящими патриотами своей Родины – Республики Казахстан.

Мне нравится цитата Бауыржан Момышулы: «Молодежь должна быть воспитана на благородных традициях. Традиция – это не мертвая реликвия прошлого. Это – боевое могучее оружие, выкованное и отточенное в прошлом для великих битв настоящего и будущего». Нужно отдать должное нашему герою за его непобедимый дух, несломленность и твердость характера, уверенность в себе, бесстрашие и тот факт, что он весь свой профессионализм служения Родине оставил след в своих писаниях, желая передать свой опыт новому поколению. В годы войны народ был готов пожертвовать всем, чтобы приблизить час победы над врагом, поэтому нередким явлением в годы войны стали военные подвиги солдат. Интересы уставших от войны граждан всего СССР были объединены в одно желание: как можно скорее закончить войну и увериться в светлом будущем последующих поколений. К сожалению, на данный момент наша молодежь не вся обладает таким патриотическим духом и самоотверженностью. И те, кто захотел связать свою жизнь с армией поступили в высшие учебные заведения. Я и мои сокурсники свято верим в то, что мы сделали правильный выбор в своей жизни, выбрав этот не легкий, но мужественный путь. Хотелось бы отметить важность средств массовой информации и в особенности телевидения Казахстана. Думаю, что в нашей стране не хватает фильмов, мотивирующих и поднимающих дух патриотизма у молодежи. Если обратить внимание на то, что предоставляют режиссеры страны для просмотра в кинотеатрах то это далеко не имеющие ничего общего с патриотизмом. Даже если и есть, это их малая часть, вскоре забываемая молодежью. Да, согласен с хорошей экранизацией «Казбата», но по моему мнению этого мало.

Фундамент казахстанского патриотизма важен как равноправие всех граждан и ответственность перед Родиной, ее будущим. Новый казахстанский патриотизм выступает интегративной основой общественного сознания народа Казахстана.

Новый патриотизм суверенного Казахстана отражает основные направления идеологии независимого государства, его исторического развития, мышления и философии, является воплощением многовековой мечты казахского народа и полиэтнического общества о свободе, независимом пути развития. Поэтому ее пропаганда и правильное внутригосударственное использование способствуют формированию у граждан национального самосознания, основанного на патриотизме, любви к Родине, стремлении служить ее интересам и готовности к ее защите.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абжанов К. Қазақстандықтардың жеңіске үдесі: Қазақ халқы екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында // Қазақ тарихы.- 1996.- N4.- Б.43-46.
2. Кривошеков Л. Жеңіс көктемі: (9 мамыр - Жеңіс күні) // Қазақ әдебиеті.- 1997.- 6 мамыр (N18) – 4 бет.
3. Алексеев С.П. Қаһармандар: Ұлы Отан соғысы тарихынан хикаялар/ Ауд. Б. Бабаков.- Алматы: Жалын, 1987- 336 бет.
4. Аманжолов К. Р. Ерліктің жарқын беттері: Ұлы Отан соғысында қазақстандық құрамалардың жеңіспен өткен жолдары. 1941-1945.- Алматы: Қазақстан, 1987- 96 бет.

СОДЕРЖАНИЕ

ИБАТУЛИН Б.Ш. Вступительное слово.....	3
ИБАТУЛИН Б.Ш., МУГАЛОВ М.К. Творческое наследие великого казахского батыра, полководца, писателя Бауыржана Момышулы.....	4
АБДУЛЛАЕВ Р.А. Бауыржан Момышулы великий воин и писатель.....	12
АКМАЕВ Р.М., ЖАНГЕЛОВ Ж.С. Современные писатели о Бауыржане Момышулы.....	14
АМИРБЕКОВ А.М., САРИЕВА А.К. Бауыржан Момышулы.....	16
АНАРБЕК Н., НҰРБОЛАТҰЛЫ Б. Принцип национального наследия Бауыржана Момышулы в воспитании курсантов вузов.....	20
АСҚАРҰЛЫ Д.Ж. Ұлы Отан соғысы Б.Момышұлының шығармашылық тұлға ретінде калыптасуына әсері.....	24
АСЫЛБЕК И.А. Кеңес Одағының батыры, жазушы, әскери жауынгер Бауыржан Момышұлының өмірбаяны.....	26
БЫКАЕВ С.Т. Краткая биография Бауыржана Момышулы, предпосылки к написанию книг «психология войны», «бой и психология боя».....	29
ВЕТОШКИН В.А. Жизнь и труды бауржановеда Серикбаева Ким Серикбаевича.....	35
ДЖАМАЛОВ Қ.А. Стенограмма выступления бауыржана момышулы перед демобилизацией личного состава осенью 1945-года	37
ДЖУНИСАЛИЕВ А. Бауыржан Момышұлы – қазақ әдебиетіндегі алғашқы әскери кейіпкер.....	41
ЖАКСЫЛЫКОВ С.Қ. Б.Момышұлының ұстанған салауатты өмір салты	45
ЕРДЕСОВ С.Б. Бауыржан Момышулы как главный образ героя кинофильма «За нами москва» и книги Александра Бека «Волоколамское шоссе».....	46
Е. ERGESHOV Military heritage of Bauyrzhan Momyshuly.....	50
ЖАНСЕЙТ Ә.М. Бауыржан Момышұлының өмірбаяны.....	55
ЖИЕНБАЕВ Е.Д. Ұлы Отан соғысының даңқты қаһарманы, Бауыржан Момышұлының азаматтық, ерлік тұлғасына сипаттама.....	57
ЖҰМАШ Ә.М. Б.Момышұлының«Ұшқан Ұя» шығармасындағы адресант пен адресат арасындағы бейресми дискурс көріністері.....	61
КАМОЛОВ Ж.Ю. Бауыржан Момышулы глазами его падчерицы.....	67
КЕНЖЕБЕК А. Неординарная, многогранная личность легендарного полководца Бауыржана Момышулы.....	72
КОЛБ Н. «Психология войны» как наследие Бауыржана Момышулы.....	75

КУРМАНАЛИЕВ Б.Т., МАМБЕТАЛИЕВ К.Р., ЕРЗИН Р.А.	
Формирование исторического сознания и патриотизма у молодежи на примере жизни и деятельности героя советского союза Бауыржана Момышулы.....	83
ҚАЙРАТ Қ.Б.	
Бауыржан Момышулы: «Психология войны».....	88
МАЙЛЫБАЕВ А.О., ҚОНЫСБЕК Н.А.	
Қамал бұзар қаһарман сөзді батыр тұлға Бауыржан.....	92
КОЙЧЫКУЛОВ К.Ж., ФЕДОСЕЕНКО К.В.	
История военного искусства — составная часть военной истории.....	95
МАМБЕТОВ Д.Ж., КУЛЬГИМБАЕВ А.Б., БУХАЕВ С.О.	
Қазақтың жазушы батыры Б.Момышұлының жастарды отансүйгіштікке тәрбиелеу негіздері.....	100
МЕЙРАМ М.Қ.	
Бауыржан Момышұлының «Ұшқан Ұя» кітабы.....	103
МЕРГЕНБАЙ А.Ш.	
Взгляд Бауыржана Момышулы на воспитание у солдат отваги, мужества.....	107
МИРИБЕКОВ Т.М.	
Воин-писатель Бауыржан Момышулы.....	109
МОЛДАГАЗИН Д.А.	
Бауыржан Момышұлының жастардың қалыптасуына қосқан үлесі.....	113
МУБЕРЕКОВ М.Б.	
Қазақ халқының батыр ұлы талантты қол басшы жазушы Бауыржан Момышұлы.....	117
НАСЫРОВ А.С.	
До военные и после военные годы жизни Бауыржана Момышулы.....	119
НИКИТИН А.Ю.	
Бауыржан Момышулы - великий сын казахского народа.....	121
НУРГЕЛЬДІ Т.	
Бауыржан Момышұлының шыққан тегімен, балалық шағы және жүріп өткен жолы туралы.....	125
НҰРАХЫМЕТ Қ.	
Бауыржан Момышулы: Психология войны.....	128
ОКЕТАЕВ Е.Е.	
Б.Момышұлының«ұшқан ұя» шығармасындағы адресант пен адресат арасындағы бейресми дискурс көріністері.....	131
ОМБАЕВ Ш.С.	
Бауыржан Момышұлы нақыл сөздеріндегі ұлтжандылық қасиеті.....	137
ОРАЛБЕК Н.	
«Қазақ халқының ұлы перзенті, батыр, дарынды қолбасшы және көрнекті жазушы – Бауыржан Момышұлы».....	140
ОРАЗБЕКОВ Б.Д.	
Бауыржан Момышұлы.....	144
РАМАЗАН М.Б.	
Произведения Бауыржана Момышулы.....	148
РАХМИДЖАНОВ Р.Р.	
Великий сын казахского народа, герой талантливый полководец и выдающийся писатель - Бауыржан Момышулы.....	154
РСАЕВ М.К.	
Реформа образовательной системы военных, специальных учебных заведений.....	157
СОЗАКБАЕВ И.Ж.	
Психология солдата, психология офицера, как основные герои при достижении победы в бою.....	163
СУПРУНЕНКО Д.С., МАМБЕТОВ Д.Ж.	
Болашақ офицерлердің отанға деген сүйіспеншілігін ояту – Бауыржан Момышұлының ұрпаққа қалдырған мұрасы.....	168
ТАНАТАР Б.Е.	
Бауыржан Момышұлы.....	172

ТАНЫСБАЕВ К.С., МУХАМЕДЖАНОВ О.Н.	
Исследовательская работа писателя Александра Бека и героя советского союза Бауыржана Момышулы при создании книги «волоколамское шоссе».....	176
ХАЙРОВ Е.У., САБЫРБАЙ С.Б.	
Бауыржан Момышұлымен рухани сыр-сұхбат.....	181
ШОХРАТОВ Э.	
Пробуждение патриотического духа молодежи.....	184